

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

60

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ
MUSEUM OF VOJVODINA

MUSEUM OF VOJVODINA

WORK OF MUSEUM OF VOJVODINA

60

Novi Sad
2018

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

60

Нови Сад
2018.

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ 60

Главни и одговорни уредник: др Драго Његован

Издавачки савет:

Проф. др Дејан Микавица, Универзитет у Новом Саду
Проф. др Ђура Харди, Универзитет у Новом Саду
Проф. др Јована Милутиновић, Универзитет у Новом Саду
Др Душица Бојић, Историјски музеј Србије
Владимир Ђукановић, Музеј Републике Српске, Бања Лука
Др Весна Марјановић, Висока школа струковних студија, Кикинда
Др Андреј Милин, Музеј банатског села, Темишвар
Др Ференц Немет, Учитељски факултет, Суботица
Мр Ервин Дубровић, Музеј града Ријеке
Мр Драгојла Живанов, Галерија Матице српске, Нови Сад
Др Миомир Кораћ, Археолошки институт САНУ, Београд

Уредница: мр Лидија Мустеданагић

Редакција:

Др Предраг Бајић, новија историја
Мр Тијана Станковић-Пештерац, археологија
Мр Катарина Радисављевић, етнологија
Сузана Миловановић, старија историја
Ана Олајош, конзервација
Александра Стефанов, историја уметности
Владимира Станисављевић, педагогија
Зоран Вељановић, историја

Седишће редакције:

Музеј Војводине, Дунавска 35, тел: +381 21 420.566; 520.135 (факс)
www.muzejvojvodine.org.rs

Секретар редакције: мр Дарјуш Самии

Лектура и коректура: мр Гордана Ђилас, мр Лидија Мустеданагић

Лектура енглеског текста и превод на енглески: Љубица Јанков

Лектура немачког текста: Александар Медовић

Технички уредник: Иван Кукуров

Графички уредник: Александар Козлица

Штампа: SAJNOS doo, Нови Сад

Тираж: 500 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији Библиотека Матице српске, Нови Сад
069(497-113)

РАД Музеја Војводине = Work of Museum of Vojvodina / главни и одговорни уредник Драго Његован.

– 1994, бр. 36–. – Нови Сад : Музеј Војводине, 1994–. Илустр. ; 30 cm

Наставак публикације Рад Војвођанских музеја.

ISSN 1450-6696

COBISS.SR-ID 28648204

ШТАМПАЊЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ ОМОГУЋИО ЈЕ
ПОКРАЈИНСКИ СЕКРЕТАРИЈАТ ЗА КУЛТУРУ, ЈАВНО ИНФОРМИСАЊЕ И ОДНОСЕ СА ВЕРСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА
АП ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД

© 2018. Музеј Војводине

САДРЖАЈ – CONTENTS

Др Драго Његован, Уводна реч – Editorial 7

Археологија – Archaeology

Марија Јовановић: Гроб келтској рајника из Чалме / *The Grave of the Celtic Warrior from Čalma* 11

Милица Радишић, Викторија Узелац: Појасне апликације из Станишића у светлу раномађарске
освајачине у Бачкој / *Belt Mounts from Stanišić in the Light of Archaeological Finds
from the Hungarian Conquest Period in Bačka* 21

Историја – History

Др Филип Крчмар: Трајовима Чеха у Великом Бечкереку, Петровграду и Зрењанину / *Die Tschechische Spuren
In Gross-Betschkerek (Petrovgrad, Zrenjanin)* 39

Мср Мирјана Лакић: Јанко Шафарик – претеча Валтровићеве музеологије и уметљивач библиотекарства
у Србији / *Janko Šafarik – The Forerunner of Valtrovič's Museology and the Founder of Librarianship in Serbia* ... 61

Чарна Милинковић: Српски учитељ у другој половини 19. и почетком 20. века на примеру Учитељске школе
у Сомбору / *Serbian Teacher in the Second Half of the 19th and Early 20th Century on the Example the Teacher
Training College in Sombor* 71

Сузана Миловановић: Српски народни покрет 1848. према штаманим пројасима и плакатима
из збирке Револуција 1848–49. у Музеју Војводине / *Serbian National Movement in 1848, According to Printed
Declarations and Placates from the Revolution Collection 1848–1849 in the Museum of Vojvodina* 83

Димитрије Михајловић: Типови и модели ватреног оружја из Првој светској рати у збиркама
Музеја Војводине / *Types and Models of Firearms from the First World War in the Collections
of the Museum of Vojvodina* 109

Војислав Мартинов: Једно сведочанство из Музеја Војводине о истрајској емиграцији у Новом Саду
/ *A Testimony from the Museum of Vojvodina on Istrian Emigration in Novi Sad* 123

Историја уметности – History of art

Драгана Гарић Јовичић: Тамо где хуманизам почиње, догматизам престаје – Рајни и послерајни Коњовић
у Збирци савремене уметности Музеја Војводине / *Where Humanism Begins, Dogmatism Ceases – War and
Postwar Konjović in the Collection of Contemporary Art at the Museum of Vojvodina* 129

Етнологија – Ethnology

Богдан Шекарић: Етнологишки архив Војводине / *The Ethnological Archive of Vojvodina* 139

Сташа Арсеновић: Бачварска радионица из Српске Црње / *Barrel Making Workshop from Srpska Crnja* 153

Ксенија Михајловић: Колекција прибора за пушење Етнологишког одељења Народне музеја у Зрењанину
/ *Smoking Equipment Collection of the Department of Ethnology from the National Museum of Zrenjanin* 165

Нумизматика – Numismatics

Снежана Добрић: Део осџаве цекина из Фуџоџа / Part of Sequin Cache from Futog	193
---	-----

Музеологија – Museology

Славица Попов: Почеџи изложбене делатносџи Савремене џалерије у Зрењанину (1956–1963) – Изложбе у фоајеу Народноџ џозоришџа „Тоџа Јовановић“ у Зрењанину / The Beginnings of the Exhibition Activity of the Contemporary Gallery in Zrenjanin (1956–1963) – Exhibitions in the Foyer of the National Theatre “Тоџа Јовановић” in Zrenjanin	207
--	-----

Из музеја и галерија – From Museums and Galleries

Мр Маја Ђорђевић: Две деценије археолоџких истраживања у Чурују	223
Мирјана Лакић: Почеџи образовања учитеља у Војводини	227
Јелена Добровић Бојановић: Јединствена колекџија џорцеланскоџ новца	230
Мр Лидија Балј: <i>Žensko telo kao univerzalni jezik od praistorijske umetnosti do danas</i>	232
Мр Тијана Станковић Пештераџ: Позлаћени римски шлемови Музеја Војводине на изложби у Аквилеји	234
Мр Лидија Мустеданагић: Документараџ у служби џоџуларизације археолоџких истраживања	236
Душан Миљковић: Дивљи заџад у нараџиву савремене музеалносџи	237
Марија Јовановић: Сџтална џосџавка Градскоџ музеја Врбаса	239
Мр Лидија Мустеданагић: Од „Карџаџије“ до рускоџ фронтџа – сџоџама лекара и џисца Арџура Мунка	246
Мр Лидија Мустеданагић: Књиџа у фокусу – две бечке музејске џосџавке	248

Прикази – Surveys

Др Драго Његован: Фџџум аутентџичноџ сџвараоџа (Лидија Мустеданагић, Милош Црњански / Miloš Crnjanski (1893–1977), Нови Сад 2017)	253
Др Бранко Ђупурдија: Истраживање џексџилних рукоџворина код јужних Словена (Катарина Радисављевић, Насџајање народне уметносџи: случај Покреџа за истраживање народних џексџилних рукоџворина код Јужних Словена (1870–1914), Нови Сад – Београд 2017)	255
Мр Мирослав Нишкановић: Терминологија џасџирскоџ живоџа (Иван Чакан, Традиционално џаџњачко сџоџарсџиво у Војводини – џасџирски џермини, Нови Сад 2017)	258
Милкиџа Поповић: Злогела Анџона Бауера у Срему џоком Друџоџ светџскоџ раџа, (Масовни злочини које је џочинио Анџон Бауер и џеџови сарадници, приредио др Драго Његован, Нови Сад 2017) Димитрије Михајловић: Сисџем лоџора у Бачкој у Друџом светџском раџу Лоџори приредио др Драго Његован, Нови Сад 2018)	262
Димитрије Михајловић: Почеџи јуџословенсџива и јуџославије (Зоран Вељановић, јуџославија џоџреба или заблуда – сџварање Краљевине Срба, Хрваџа и Словенаџа 1918, Нови Сад 2018)	264
Др Слободан Бјелиџа: Шџамџа у „Недићевој Срдији“ (Александар Стојановић (прир.), Колаборационистџичка шџамџа у Срдији 1941–1944, Београд 2015)	266
Др Драго Његован: Шџамџа у окуџираној Срдији (Александар Стојановић (прир.), Колаборационистџичка шџамџа у Срдији 1941–1944, Београд 2017)	268

Извештаји – Reports

Др Татјана Бугарски: Аџрил – месец еџнолоџије у Музеју Војводине	271
Филип Форкапић: Учеџће Музеја Војводине на џрвом научном скуџу о аџрарном наслеђу Срдије	273

In memoriam

Владимира Станисављевић: Илона Халуџка (1945–2018)	275
Марија Јовановић: Бранислава Микић Анџонић (1958–2018)	277
Богдан Шекарић: Иван Чакан (1952–2018)	279

УВОДНА РЕЧ

Поштовани читаоци, пред вама је 60. број *Рада Музеја Војводине*, периодичне публикације која излази од 1952. године. *Рад* је у свом досадашњем историјату, уз мале изузетке, успео да оствари континуитет у излажењу и да очува изворну концепцију, записану у свом првом броју. Пре десет година објављена је *Библиографија Рада војвођанских музеја 1–35 / Рада Музеја Војводине 36–50 (1952–2008)*, а у следећем, 61. броју објавићемо библиографију нашег часописа за претходну деценију.

У овом броју *Рада Музеја Војводине* доносимо прилоге из археологије, историје, историје уметности, етнологије, нумизматике и музеологије, као основних стручних области. Поред тога, ту су рубрике: *Из музеја и галерија*, *Прикази* и *Извештаји*, као и неизбежна рубрика *In memoriam*. Остали прилози потичу од аутора из других музеја и академске заједнице.

Година 1918. је за нас јубиларна година. Навршило се стотину година од када су војвођанске области, на својој Новосадској скупштини 25. новембра 1918, присаједињене држави Србији, у оквиру које су ушле у, 1. децембра 1918. проглашено, Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Тим поводом смо уз, претходних година формирано одговарајуће одељење и адекватне збирке, 25. новембра 2018. отворили *сталну поставку* Музеја присаједињења 1918. године. Уз то смо уредили парковски простор између две наше зграде у Дунавској бр. 35 и бр. 37.

Године 2018. добили смо још једно одељење Музеја Војводине. То је *Музејска медицинска збирка – Пастеров завод*, као зачетник будућег Музеја медицине у нашој Покрајини. За сада је ова Збирка депанданс Музеја Војводине.

На Дан државности Србије, 15. фебруара 2018, председник Републике Србије одликовао је Музеј Војводине *Срећенским орденом другог степена*, поводом 70 година континуираног рада наше установе, имајући у виду и претходну стогодишњу традицију Српске народне збирке, односно Музеја Матице српске, чији смо баштиници и настављачи.

др Драго Њећован

Указом председника Републике Србије
број КОПР 4 од 11. фебруара 2018. године

за нарочите заслуге за Републику Србију и њене грађане,
у области културних делатности, поводом 70 година рада,
одликован је

Музеј Војводине
у Новом Саду
Срењинскиим орденом
другог степена

о чему се издаје ова повеља

У Београду,
14. фебруара 2018. године

Председник Републике

А. Вукот
Александар Вукотић

GROB KELTSKOG RATNIKA IZ ČALME

Marija Jovanović, kustos Muzeja Vojvodine u penziji

Apstrakt: Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici je tokom 2009. godine dobio na poklon priloge iz spaljenog keltskog groba koji je pronađen u ataru sela Čalma, u zapadnom delu Srema. Ostaci ratničkog groba otkriveni su na potezu Strmoglavica, na južnim padinama Fruške gore. Prilozi iz groba sastoje se od gvozdениh predmeta koje čine: dvosekli mač, koplje, fibula, narukvica, zatim delovi štita, spojnice i predmet nepoznate namene. Po svojim karakteristikama materijal iz groba iz Čalme spada u nalaze mlađeg gvozdеноg doba, koji hronološki pripadaju srednjoevropskoj Laten B2 ili Beograd I fazi na teritoriji koju su naseljavali Skordisci.

Ključne reči: Čalma, keltski ratnički grob, zapadni Srem, LT B2.

Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici je tokom 2009. godine dobio na poklon priloge iz jednog spaljenog keltskog groba koji je pronađen u ataru sela Čalma, u zapadnom Sremu. Ostaci ratničkog groba otkriveni su na potezu Strmoglavica koji se nalazi na istočnoj strani seoskog puta Čalma – Divoš, koji leži na južnim padinama Fruške gore. Grob je otkriven detektorom i nema podataka o uslovima nalaza, najverovatnije da je u pitanju grobna jama čije konture pronalazač nije uočio. Napomenuo je da su predmeti vađeni po kišnom danu, da se videlo neko sivilo, što ukazuje na pepeo pokojnika koji je verovatno bio rasturen po dnu jame. U kojem plozaju su se nalazili prilozi u grobu, nije zabeležio, a po njemu drugih priloga nije bilo u grobu.¹

Prilozi iz keltskog ratničkog groba su svi gvozdени i sastoje se od jednog dvoseklog mača sa kanijom, jednog koplja od gvožđa, delova štita (dvodelni umbo, dva

ukrasna romboidna zakivka, metalni okovi štita ili graničnici), fibule, narukvice, dve spojnice i dela manjeg predmeta nepoznate namene. Svi predmeti su zavedeni u knjigu ulaza u Muzeju Srema pod inventarnim brojem 1635.

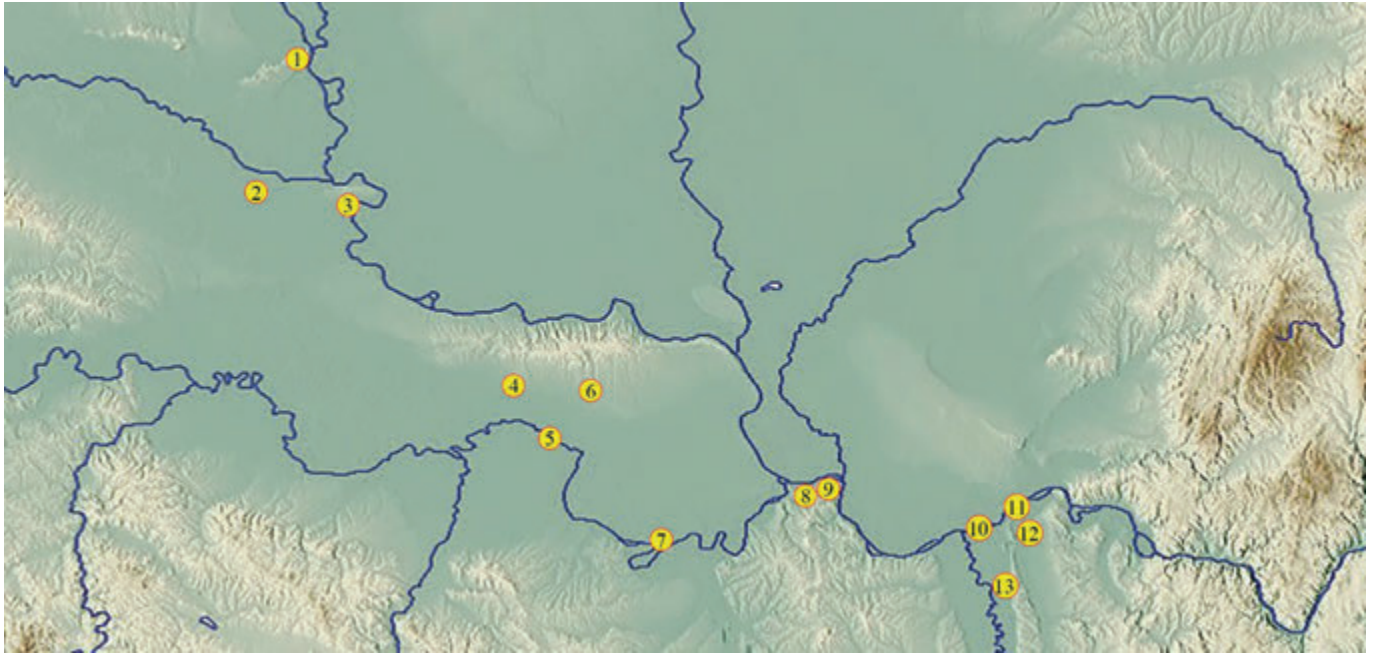
Među baštinom keltskih plemena koja su živela u Panoniji i uz reku Savu tokom poslednja tri veka stare ere – Skordiska, Tauriska i drugih Kelta, može se konstatovati da za pojedine predmete iz groba u Čalmi, ali i grob u celini, postoje brojne analogije koje su pronađene pre svega na teritoriji Skordiska (sl. 1), odnosno na području Srema i severnog Balkana.²

MAČ

Pažnju privlači dobro očuvan *gvozdени mač sa kanijom* (sl. 2: 1) ukupne dužine 76 cm, pri čemu je dužina drške 12 cm. Širina sečiva varira od 5,3 do 6 cm. Mač je savijen na dva dela, sa koricama koje su delimično oštećene u donjem delu. Sečivo je dvostrano sa naglašenim središnjim rebrom, bez graničnika i sa prilično ostrim vrhom. Uz mač su sačuvane i korice koje su izrađene od tankog gvozdеноg lima, a koje su zbog jake korozije ostale spojene sa telom mača. Drška mača završava se polukružnim proširenjem u obliku dugmeta ili pločice. Na koricama mača sačuvan je i pravougaoni držač čiji su krajevi kružno profilisani. Spoljna strana korica je zbog ritualnog savijanja mača nedostupna i oštećena od jake korozije, ali se može pretpostaviti da je bila ukrašena, jer su korice kod ovih mačeva najčešće dekorisane biljnim ili motivom fantastičnih životinja poput grifona. Pri donjem kraju mača (kod vrha) korice se završavaju u obliku srcastog medaljona ili grčkog slova omega (**Ω**).

¹ Grobne nalaze je pronašao Slavko Kozak iz Čalme i poklonio Sremskom muzeju 27. 01. 2009. Tokom 2010. godine predmeti su predati Muzeju Vojvodine na konzervaciju. Ovom prilikom se zahvaljujem kolegama iz Muzeja Srema, arheolozima Jasmini Davidović i Miroslavu Jesretiću na ukazanom poverenju i saglasnosti da isti materijal priprelim za publikovanje. Konzervaciju materijala iz Čalme obavili su konzervatori Muzeja Vojvodine: ing. Ana Olajoš i Dragan Ogar, tehničar. Prema podacima Slavka Kozaka u oblasti Čalme postoji više lokacija, npr. halštatsko-ilirsko naselje i ostaci rimskog naselja, na kojima se povremeno iskopava arheološki materijal. Nalazač tvrdi da je pronađeni materijal bio plitko ukopan i da nije bilo priloga od pečene gline. Zahvaljujem se Slavku Kozaku na pruženim informacijama oko uslova nalaza i podataka o arheološkim lokacijama u Čalmi. U *Vikipediji* su navedeni ovi podaci: *Na mestu gde se nalazi Čalma, nađeni su ostaci oruđa, oružja i keramike iz raznih praistorijskih epoha. Jedan kilometar južno od Čalme stalno se iskopavaju, izoravaju starorimski građevinski materijali, što ukazuje na veći broj zgrada. Iz Čalme potiču dva vrlo dragocena predmeta vezana za verske obrede. U budimpeštanskom muzeju čuva se olovna pločica sa zavetnim reljefom iz religije boga sunca – Mitre. Nedavno je ovde pronađena i okrugla kamena pločica sa reljefnom predstavom scene iz lova, vezane za kult tzv. Dunavskih konjanika.*

² Papazoglu 1969, 211; Jovanović B. 1984, 46; 1987: 815; 2014, 26; Božić 1981; Guštin 1984, 309; Dizdar 2013: 65;

Sl. 1. Karta nalazišta Skordiska sa materijalom iz LT B2 faze: 1 Batina, 2 Osijek; 3 Dalj, 4 Čalma kod Sremske Mitrovice; 5 Sremska Mitrovica; 6 Ruma–Borkovac; 7 Kupinovo; 8 Beograd–Karaburma; 9 Beograd – Rospi Ćuprija; 10 Ostrovo–Kostolac; 11 Čair–Kostolac; 12 Pećine–Kostolac; 13 Požarevac.

Za dvosekli gvozdeni mač sa kanijom iz Čalme analize su pokazale da analogije postoje na širem prostoru između Save, Dunava i Drave, koji su krajem IV veka i na prelasku u III vek p. n. e. u fazi LT B2 planski počela naseljavati brojna keltska plemena. Za utvrđivanje analogije za mač iz Čalme primaran je oblik korica koje se završava u obliku srcastog medaljona, a donekle i pravougaoni držač mača.

Kod Skordiska mačevi sa koricama (kanijom), čiji se donji delovi završavaju u obliku srcastog medaljona, pronađeni su na keltskoj nekropoli na Beograd–Karaburmi u spaljenim muškim grobovima: grob 22; grob 51; grob 62; grob 66 sa delimično očuvanom kanijom, mač sa kanijom koja je ukrašena motivom grifona.³ Mač iz groba 71 poseduje i istovetne držače pravougaonog oblika sa polukružnim završetkom.⁴ I oštećeni mač sa delimično sačuvanom kanijom koja se završava u istovetnom obliku srcastog medaljona iz skeletnog groba 111 sa Beograd–Karaburme,⁵ takođe pripada ovoj grupi mačeva. Analogije za navedene mačeve koji potiču iz pomenutih grobova su pokazale da pripadaju LT B2 fazi, dok je grob 62 nešto mlađi i hronološki pripada kraju LT B2 i početku LT C faze.⁶ Sličnih osobina su i mačevi sa ili bez korica pronađeni

u Kupinovu, očuvani bez propratnog grobnog inventara.⁷

U Borkovcu kod Rume gde se, prema Todoroviću, može pretpostaviti da je postojala manja keltska nekropola, potiče jedan lepo ukrašen mač sa koricama na kojem se nalazi veoma stilizovan motiv grifona kao i deo korica drugog mača čiji je završetak takođe u obliku srcastog medaljona.⁸ Nešto zapadnije, u Sremskoj Mitrovici, korice jednog mača završavaju se u obliku srcastog medaljona. Ukrašene su, a dobro očuvan ukras sastoji se od urezana dva zmaja.⁹ Toj grupi svakako pripada i mač iz groba u Požarevcu¹⁰ kao i mač sa lokaliteta Pećine-Kostolac iz groba 38 (G-1-3-1791).¹¹ U poznatom keltskom

7 Na najširem dijelu nalaze se polukružna ojačanja, a iznad njih na suženom dijelu kružna zadebljanja, dok gornji dio nedostaje. S prednje strane korica nalazi se jedna, a sa stražnje strane čak tri perforacije. (Drnić 2015, 134) I. Drnić je dao kompletan opis korica mača koji u potpunosti odgovara opisu korica kod mača iz Čalme. Ovom prilikom se zahvaljujem kolegi Ivanu Drniću na pomoći (Drnić 2015: 122 i 133; T.12:1; Ibid 2015: 129; T. 1:1 i T.1:2.,11:2).

8 Todorović 1968: 149; T. XLI.1–3; T. XLIII. 9; Majnarić-Pandžić 1970: 40,131; Guštin 1982: 201, Ab.5.1; Szabó-Petres 1992: 116, Pl. 123. 1; Jovanović M. 2005: 56. Proverom podataka u Zavičajnom muzeju u Rumi, konstatovali smo da su delovi kanije sa završetkom u obliku srcastog medaljona iz Borkovca u međuvremenu nestali iz zbirke.

9 Szabó 1977: 216, Fig. 5; 1982: 184 f, Figs 6–7; Petres 1982: 163, 170, Fig. 7; Szabó-Petres 1992: kat 127, plan 119.1.

10 Božić 1981: T. 6. 5–10.

11 Jovanović B. 2014: 28, Fig. 2: 5.

3 Todorović 1972: T. VIII. 2–4; XIX. 2; XXII. 1; XXIV. 9.

4 Todorović 1972: T. XXV. 1.

5 Todorović 1972: XXXIII. 4.

6 Božić 1981: 318; Guštin 1984: 313, Abb. 5.

grobu iz Batine sa istočno-keltskim šlemom među priložima je i mač sa koricama koje se završavaju u obliku srcastog medaljona.¹²

U keltskoj nekropoli Donji grad u Osijeku, u inhumi-ranom grobu broj 29, pronađeno je više priloga: savijen gvozdeni mač sa ugraviranom zoomorfnom dekoracijom u obliku zmajeva, delovi štita sa umbom i rubnicima (graničnicima) od gvožđa, koplje od gvožđa i fibula od bronz. Dužina mača sa drškom iz Osijeka je 75,5 cm, skoro je identična sa dužinom mača iz Čalme koja iznosi 76 cm; zanimljivo je da su oba mača ritualno savijena na isti način – na dva dela.¹³

U Arheološkom muzeju u Zagrebu nalazi se mač od gvožđa sa očuvanim donjim delom korica od tankog gvozdenog lima, čiji je vrh u obliku srcastog medaljona, koji potiče sa jednog od nalazišta u Dalju, i datuje se u ranu fazu srednjeg latena, odnosno Laten B2.¹⁴

Na teritoriji Tauriska, koji su naseljavali jugoistočno-alpske prostore u dolini Save, pronađeno je nekoliko mačeva koji po formi spadaju u LT B2 fazu. Tako je na lokalitetu Bizjakova hiša u Kobaridu istražen ukop nekoliko konja i delova ratničke i konjske opreme u kojem je pronađeno čak pet mačeva, koji po formi, dužini, ali i prema obliku korica imaju sličnosti sa mačem iz Čalme; naročito mačevi sa kataloškim brojem 3–5. Ovaj grobni nalaz datovan je na kraj IV i početak III veka p. n. e.¹⁵

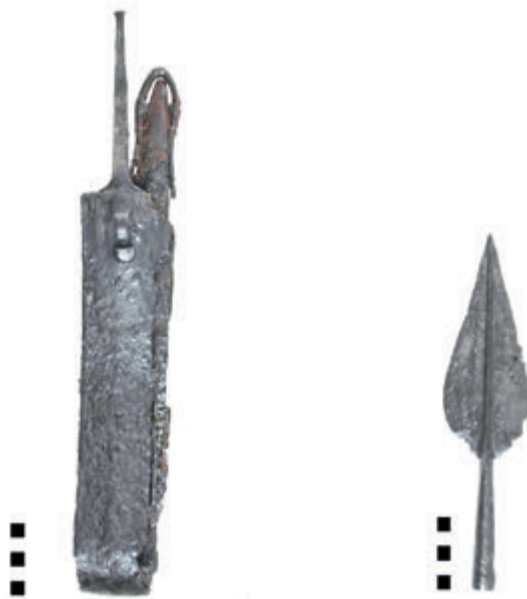
Sličnih osobina su i dva mača sa lokaliteta Orehova vas kod Maribora, koji su bili položeni uz ostatke spaljenih keltskih ratnika. Mač iz groba 1 sa koricama, koje se završavaju u obliku srcastog medaljona, savijen je zajedno sa koricama iz više delova. Drugi mač sa kanijom koja se završava u obliku srcastog medaljona otkriven je u grobu 3, nije bio ritualno savijen.¹⁶

Analogije su konstatovane i na nekropoli Novo Mesto – Kapiteljska njiva u nekoliko spaljenih muških grobova: grob 71 u kome su mač i korice mača bili rastavljeni i pojedinačno savijeni, pa stavljeni kao pojedinačni prilozi u grob, gde se korice mača takođe završavaju u obliku scrolskog medaljona.¹⁷ Slične karakteristike ima i mač sa koricama iz groba 466, razlika je samo u načinu savijanja

mačeva.¹⁸ I mač sa koricama koje se završavaju u obliku scrolskog medaljona iz groba 555¹⁹ ritualno je savijen na isti način kao i mač iz groba 466. U ovu grupu bi možda trebalo uvrstiti i mač iz groba 620²⁰ sa istog nalazišta.

Ovde svakako spada i mač iz Szántódon (Balaton, Mađarska) koji se čuva u Veszprém Múzeumu. Među priložima u ovom grobu pored mača sa koricama, koji je savijen iz više delova (tri), nalaze se i dva dela umba konveksnog (poluvaljkastog) oblika, zatim koplje sa naglašenim središnjim rebrom širokog lista i jedna keramička posuda.²¹

Svi navedeni primerci mačeva evidentirani na prostoru jugoistočne Panonije, ali i šire npr. kod Tauriska, imaju dodirnih elemenata sa mačem iz Čalme, te predstavljaju tipične primerke mačeva koji se javljaju od kraja IV veka pre nove ere u Laten B2 fazi. Time je i mač iz Čalme hronološki opredeljen u najmlađu fazu ranog latena, u stupanj LT B2.²²

Sl. 2. Čalme, grobni nalaz, mač i koplje. Gvožđe, M=1:2 (foto: Milica Đukić, Muzej Vojvodine)

KOPLJE

Dobro očuvano kratko gvozdeno koplje sa širokim listom i oštrim vrhom. Koplje je sa naglašenim središnjim

12 Vinski-Gasparini 1959: 281–282; sl. 1–3, 18; Todorović 1968: 66; sl. 15. 4; T. III; Božič 1981: 317; Guštin 1984: 352.

13 Spajić 1962: 40–41; T. XVI. 12; Božič 1981: 317; T.VI.1; Guštin 1984: 319.

14 Majnarić-Pandžić 1970: 21; T. VIII.1,1a.

15 Mlinar&Gerbec 2011: kat. št. 1–5.

16 Grahek 2015: fig. 3.1; 4.1.

17 Križ 2001: kat. 52 i 53.

18 Križ 2001: kat. 302; 2005: T. 80. 2.

19 Križ 2001: kat. 363–364; 2005: T. 91.5.

20 Križ 2001: kat. 403.

21 Hunyady 1942–1944: T. XV. 6.

22 Božič 1981: 317–325; 1981; 1987; 2008; 2015; Guštin 1984; Szabó&Petres 1992: 80.

rebrom, romboidnog preseka. Na dršci koja ima kupast oblik nalazi se kružna perforacija (sl. 2: 2). Dimenzije su: dužina koplja je 24,5 cm, dužina drške je 9 cm, dok je širina lista 6 cm.

Na nekropoli Beograd–Karaburma izdvajamo koplje iz groba 51 koje je po formi identično sa kopljem iz Čalme, jedino što se na ovoj dršci nalaze i urezane linije koje se prostiru iznad i ispod kružnog otvora. Tu spadaju i koplja iz groba 62 i 111 koja su nešto većih dimenzija, ali i sa različito naglašenim središnjim rebrom.²³

Ovom tipu koplja pripada i primerak iz bogatog groba 23 (G-1-3-283) sa keltske nekropole Pećine kod Kostolca.²⁴ Slična koplja sa širokim listom, naglašenim središnjim rebrom i dugim usadnikom nalaze se i među materijalom iz keltske nekropole u Kupinovu.²⁵ Po podeli koju je načinio I. Drnić za koplja iz Kupinova, primerak koplja iz Čalme bismo mogli uvrstiti u tip 1.3, a to su koplja koja se uglavnom javljaju u Laten B2 fazi.²⁶

Na jugoistočno-alpskom prostoru u nekropoli Novo Mesto – Kapiteljska njiva pronađen je veći broj kopalja, ali sa primerkom iz Čalme mogu se usporediti koplja iz groba 65, iz groba 115, iz groba 178 i groba 286.²⁷ Ovoj grupi treba dodati i jedno koplje sa nalazišta Novo mesto – Kandija.²⁸

U ovu grupu spada donekle i koplje iz groba 1 sa lokaliteta Orehova vas kod Maribora,²⁹ a za koplje iz groba u Szántódona (Mađarska)³⁰ može se reći da je skoro identično sa kopljem iz Čalme kao da potiču iz iste zanatske radionice.

Upporedna analiza kopalja koja su otkrivena na prostoru jugoistočne Panonije i severnim delovima Srbije, kao i na jugoistočno-alpskom prostoru omogućila nam je da koplje iz Čalme opredelimo u Laten B2 fazu, što bi odgovaralo kraju IV veka pre n. e. Inače, ovaj oblik koplja najčešće se javlja u grobovima sa mačevima čije se korice završavaju u obliku srcastog medaljona.³¹

ŠTIT

Očuvani su brojni *gvozdeni delovi štita*. Dvodelni umbo iz Čalme je bio sastavljen od dva pravougaona dela

23 Todorović 1972: T. XIX. 3; XXII.3; T. LVII. 3; T. XXXIII. 6.

24 Jovanović B. 2018, T. 26: 1

25 Drnić 2015: 45; 15. 3

26 Drnić 2015: 43, sl. 11.

27 Križ 2001: kat. 51; 2005: T. 10. 5; 50: 3, 67: 4.

28 Križ 2001: kat. 518.

29 Grahek 2015: fig. 3. 2.

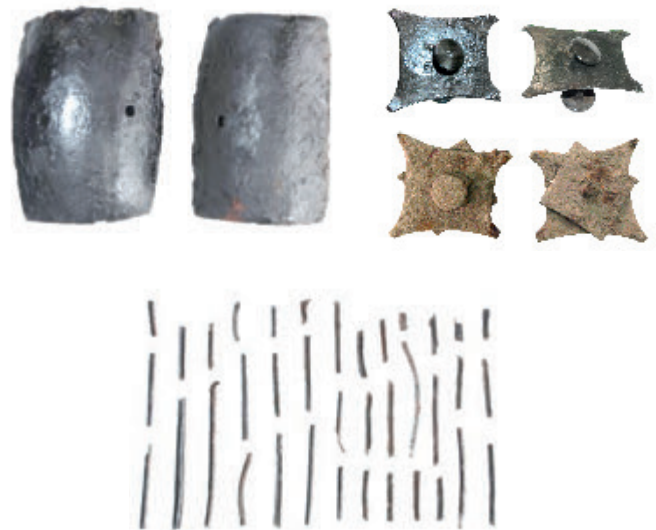
30 Hunyady 1942–1944: T. XV. 7.

31 Božić 1981: 317.

koji su konveksno profilisani. Na sredini jednog dela vidljive su dve manje kružne perforacije, dok je na drugom delu vidljiva (očuvana) samo jedna (sl. 3: 1). Dimenzije oba dela umba su: 10x7cm. Svaka polovina dvodelnog umba ima po dva kružna otvora, kroz koje su po analogijama sa drugim umbima tog tipa bili zakucani (zabijeni) gvozdeni zakivci sa većom glavicom, koji su pridržavali umbo na kožnoj ili drvenoj podlozi.

Našem štitu sa dvodelnim umbom najbolja je analogija umbo iz groba 40 (G-1-3-357)³² sa lokaliteta Pećine kod Kostolca. Po formi i dimenzijama skoro da su identični. Na sredini svake polovine ovog umba (grob 40) nalazi se po jedna ukrasna romboidna pločica, koja jako podseća na ukrasne zakivke iz Čalme. Međutim treba naglasiti da na delovima umba iz Čalme nisu pronađeni ukrasni zakivci, pa se pretpostavlja da su isti bili aplicirani na štitu. Na istoj nekropoli, u grobu 23 (G-1-3-283) pronađen je dvodelni umbo koji je ukrašen jednim urezanim rubom, na kome se sačuvane i po dve perforacije na svakom delu.³³

Štitovi sa sličnim dvodelnim umbima pronađeni su npr. u grobu 62 na Beograd–Karaburmi,³⁴ zatim u grobu iz Batine koji je bio sastavljen od tri dela i nešto južnije, u grobu 29 u Osijeku.³⁵

Sl. 3. Čalma, grobni nalaz, delovi štita. Gvozde, 1, 4 M=1:3; 2,3 M=1:2 (foto: Milica Đukić, Muzej Vojvodine).

Van teritorije Skordiska analogije nalazimo na lokalitetu Bizjakova hiša u Kobaridu, gde je pronađeno više

32 Jovanović B. 2018, T. 51, 1.

33 Jovanović B. 2018, T. T. 26: 20

34 Todorović 1972: 26, T. XXII. 5; T. LIX/3.

35 Božić 1981: 317, T. 1.5; 6. 4.

dvodelnih umba različitim dimenzija,³⁶ kao i nešto severnije, u grobu iz Szántódona kod Balatona koji je konveksnog (poluvaljkastog) oblika,³⁷ skoro je identičan sa nalazom iz Čalme.

I kod Istočnih Kelta nalazimo dvodelne umbove npr. u grobu 40 na nekropoli Pişcolt u Rumuniji³⁸ i grobu 30 na nekropoli Magyarszerdahely-Homolki dűlő,³⁹ koji je prema formi umba i rukohvata možda najrodniji nalazu iz groba 40 na Pećinama kod Kostolca (G-1-3-357).⁴⁰

Zatim tu su i *dve gvozdene pločice* romboidnog oblika sa kružnim zakivcima koje su bile aplicirane na štitu kao ukras (sl. 3: 2, 3).⁴¹ Sastoje se iz po dva pravougaona dela od kojih gornja pločica više liči na romboid. Postavljene su jedna iznad druge: veća pločica nalazila se na spoljnoj strani, dok se manja (donja) pločica kvadratnog oblika nalazila sa unutrašnje strane; a spojene su kružnom nitom ili zakivkom po sredini pločastog dela. Dimenzije su 3x5,5 cm; unutrašnja pločica približno 3x3 cm. Međusobno su povezane kružnim zakivkom koji na obe strane ima okruglu glavu prečnika 1,3 cm, a očuvane su i široke podložne (donje) pločice. Na suženim krajevima većih (gornjih) pločica vidljivi su tragovi nasilnog loma, kao da ih je neko iščupao ili otkinuo sa podloge štita, te se zato i nameće zaključak da su bile posebno pričvršćene na štitu, kao ukras. Slične pločice, odnosno gvozdene zakivke sa pločicama okruglog oblika nađeni su u grobu 23 na nekropoli Karaburma–Beograd.⁴²

Metalni okovi ili rubni delovi štita, ukupno 36 ulomaka, izrađeni su od tankog gvođenog lima. Polukružnog ili valjkastog oblika, otvoreni su sa jedne strane (sl. 3: 4). Neki ulomci su ravnog tela, dok su drugi polukružno savijeni. Dimenzije: dužine većih komada su: 15x0,6 cm; 14x1 cm i 12,3x0,7 cm.

Kada je reč o metalnim graničnicima ili rubnim delovima štita, možemo da konstatujemo da su slični metalni graničnici ili rubni delovi štita pronađeni u nekoliko spaljenih grobova na nekropoli Beograd–Karaburma u grobu 23, grobu 29 i grobu 62.⁴³ Tu spadaju i nalazi iz groba

23 (G1-3 283)⁴⁴ sa Pećina kod Kostolca, zatim nekoliko ulomaka iz Kupinova,⁴⁵ zatim delovi umba sa nekropole Donji grad u Osijeku iz skeletnog groba 29⁴⁶ kao i metalni graničnici (rubnici) koji su otkriveni i kod nalazišta Bizjakova hiša u Kobaridu.⁴⁷

NARUKVICA

U grobnom inventaru keltskog ratnika iz Čalme pronađena je i malo deformisana *gvozdена masivna narukvica/nadlaktica* – gornji deo ruke (sl. 4: 1). Izrađena je iz jednog dela, kružnog oblika, bez ukrasa i nejednakog preseka. Njene dimenzije su: prečnik 9 cm, debljina 0,6 cm.

Za masivne glatke *narukvice/nadlaktice* najbolje analogije imamo kod Tauriska npr. u grobu 1 u Dobovi,⁴⁸ većinom su ukrašene jednim manjim ispupčenjem.⁴⁹ Tu su i nekoliko primeraka od gvožđa: narukvica iz groba 135 sa nekropole Novo Mesto – Kapitelska njiva, zatim iz groba 466 i oštećena gvozdена narukvica, većih razmera (r 9,2 cm) iz groba 641.⁵⁰

Sl. 4. Čalma, grobni nalaz, narukvica i fibula. Gvožđe, M=1:2 (foto: Milica Đukić, Muzej Vojvodine)

GVOZDENA FIBULA

Za datovanje groba iz Čalme važna je i *gvozdена fibula* (sl. 4: 2). Delimično oštećena fibula je rastavne konstrukcije sa šest navoja i delimično očuvanom posuvraćenom nogom. Luk fibule je proširen, polukružno profilisan, dok je držač igle ukrašen sa obe strane koso urezanim linijama. Dimenzije: dužina fibule je 6,7 cm.

Fibula kasnog Duhov tipa (sl. 4: 2) od gvožđa nema mnogo među građom istočnih Kelta. Najbliža joj je gvo-

36 Mlinar&Gerbec 2011: 69,70: sl. 16, 19.

37 Hunyady 1942–1944: 110; T. XV. 8 i 8a

38 Némethi 1988–1993: Pl. VI: 3.

39 Horvath 1987: Pl. XIII.

40 Jovanović B. 2018, T. 51, 1.

41 Po dimenzijama ukrasni zakivci su pravougaonog oblika, ali po formi više liče na romboidnu pločicu, kao što su zakivci na središnjem delu štita iz groba 40 (G-1-3-357) sa Pećina kod Kostolca, podsećaju na zvezdu.

42 Todorović 1972, T. IX: 4, 5.

43 Todorović 1972: 17, 19, 26, T. IX. 8, 9; XI. 4; XXIII. 10.

44 Jovanović B. 2018, T. 26: 22, 23.

45 Drnić 2015: 146; T. 28. 2, 3.

46 Božič 1981: T. 6. b.b.

47 Mlinar&Gerbec 2011: sl. 26, 47.

48 Guštin 1977, T. 4: 2.

49 Jovanović A. 2011, 59, 60.

50 Križ 2005: T. 21. 8; 79. 4; 93. 12.

zdena fibula sa šest navoja, zadebljanog luka i sa glatkom kuglicom na nozi koja se oslanja na luk iz groba 28 (G-1-3-998) i fragmentovana gvozdена fibula iz groba 40 (G-1-3-357) sa nekropole Pećine kod Kostolca.⁵¹

Na keltskoj nekropoli Beograd–Karaburma gvozdene fibule ovog tipa zastupljene su u više varijanti; sa glatkim ili narebrenim (ukrašenim) lukom u ranolatenskim grobovima 22, 23, 60 i 62.⁵² U tu grupu treba uvrstiti i veliku gvozdenu fibulu iz skeletnog groba 23 sa nekropole Beograd – Rospri Ćuprije⁵³ i fibulu iz groba iz Požarevca.⁵⁴ Na jugoistočno-alpskom prostoru sličnu gvozdenu fibulu poznajemo iz nekropole Novo Mesto – Kapiteljska njiva iz groba 115.⁵⁵

Gvozdene fibule rastavne konstrukcije tipološki se svrstavaju u veliku grupu bronzanih fibula kasnog Duhov tipa sa Beograd–Karaburme, Beograd – Rospri Ćuprije, Kupinova, Požarevca, Pećine kod Kostolca, Ćaira kod Kostolca, Ostrova kod Kostolca, Osijeka – grob 29 i Dalja i hronološki pripadaju ranoj fazi srednjeg latena LT B2 u jugoistočnoj Panoniji i sverenim delovima Balkana.⁵⁶

SPOJNICE

U keltskom grobu iz Ćalme nalaze se dve gvozdene pravougaone klamfe (sl. 4: 1, 2). Bolje očuvana klamfa pravougaonog je preseka sa suženim i profilisanim (savijenim) krajevima, povijenim ka unutra. Njihove dimenzije su: dužina prve klamfe je 12 cm, širina 0,9 cm (sl. 5. 1), dužina duge klamfe (oštećene) je 9 cm, širina 0,6 cm (sl. 5. 2).

Sl. 5. Ćalma, grobni nalaz, spojnice. 1. cela spojnica; 2. oštećena spojnica; 3. predmet nepoznate namene. Gvožđe M=1:2 (foto: Milica Đukić, Muzej Voјvodine)

51 Jovanović B.: 2018, T. 34: 1; 51: 4./cela/

52 Todorović 1972: T. VIII: 6, 11; IX: 7; XXI: 4, 6, 8; XXII: 4.

53 Todorović 1965: 50; sl. 27 i 28. Po J. Todoroviću je to velika gvozdена fibula (inv. br. 226), koja pripada tipu latenskih fibula čija se noga vezuje za luk jednim kuglastim pojačanjem i pripada periodu La Tène II.

54 Božić 1981: T. 6. 9.

55 Križ 2001: kat. 92; 2005: T. 10.7.

56 Božić 1981: T. 1–15,16; T. 6. 3; T. 6. 9,10.

Među priložima je i *deo gvozdenog predmeta* sa delimično suženim stranicama koje su profilisane u obliku latiničnog slova „V”; sa jedne strane ivica je nazubljena poput testere (sl. 5: 3). Dimenzije: dužina dužeg dela koji je nazubljen je 5x0,5 cm.

ZAKLJUČAK

Na osnovu prikupljenih analogija iz sistematski istraženih keltskih nekropola u Podunavlju, Podravini, Posavini i Pomoravlju, sve do Istočnih Alpa, utvrđeno je da je uobičajeno naoružanje keltskog ratnika krajem ranolatenskog perioda bio mač, koplje i štit.⁵⁷ U keltskom grobu iz Ćalme zastupljeni su svi karakteristični delovi ratničke opreme, uz to je pronađeno i nekoliko predmeta koji su bili deo lične nošnje. Analiza pojedinih delova ratničke opreme, kao i predmeta koji su bili deo lične nošnje, pokazala je da se svi predmeti koji potiču iz groba u Ćalmi mogu opredeliti u najmlađu fazu ranog latena, u Laten B2 fazu.

Kada je reč o grobu iz Ćalme, nesumnjivo da je u pitanju sahranjivanje pokojnika sa kremacijom i ritualnim savijanjem dela njegove opreme u ovom slučaju mača (sl. 2. 1), a možda i prethodnim uništenjem štita (sl. 3. 1), pre nego što je bio stavljen na lomaču. O tome govore i vidljivi tragovi nasilnog loma na ukrasnim pločicama romboidnog oblika (sl. 3. 2, 3) koje su pored središnjeg dela umba pronađene u grobu; izgledaju kao da ih je neko iščupao ili otkinuo sa podloge štita.

Priloge iz groba u Ćalmi možemo da povežemo sa nalazima iz grobova keltskih ratnika koji krajem IV veka stare ere, nakon smrti Aleksandra Makedonskog (323. g. p. n. e.) kreću u osvajanje bogatih grčkih gradova u Mediteranu. Na putu za Grčku prolaze kroz Posavinu, Podravinu, Podunavlje i Pomoravlje; na tom putu za sobom ostavljaju brojna naselja i nekropole.

S obzirom na to da veći broj analogija za priloge iz groba u Ćalmi postoje na nalazištima koja su naseljevali istočni Kelti, logično se nameće zaključak da je ratnik iz Ćalme pripadao prvim osvajačima koji su zaposeli Posavinu i severni Balkan krajem IV veka stare ere. U neposrednoj blizini nalaze se i drugi, stariji grobovi, koji imaju dodirnih elemenata sa nalazom iz Ćalme, poput materijala iz Sremske Mitrovice, zatim Borkovca kod Rume i Kupinova kao i Beograda. Nešto južnije, na Severnom Balkanu, nalaz iz Ćalme ima

57 Božić 1984: 77.

analognih elemenata sa materijalom iz keltske nekropole Pećine kod Kostolca, ali i drugih nalazišta.⁵⁸

Literatura

- Božič, D. Relativna kronologija mlađe željezne dobe v jugoslovenskem Podonavju (*Relative Chronologie der jüngeren Eisenzeit im jugoslawischen Donauraum*). *Arheološki vestnik* 32, Ljubljana 1981: 315–347.
- Božič, D. Oborožitev bojevnikov mlađe železne dobe. In: D. Božič (ur.), *Keltoi. Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije*, Ljubljana 1983: 77–82.
- Božič, D. Keltska kultura u Jugoslaviji. Zapadna grupa. *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, Knjiga V, *Željezno doba*. Sarajevo 1987: 855–897.
- Drnić, I. Kupinovo, Groblje latenske kulture (A La Tène Culture Cemetery), Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu. Svezak XII. Zagreb 2015.
- Grahek, L. Early La Tène graves from Orehova vas near Maribor, *Arheološki vestnik* 66. Ljubljana 2015: 293–316.
- Guštin, M. Relativna kronologija grobova mokronoške grupe, u: *Keltske študije*, ur. M. Guštin. Brežice 1977: 67–103.
- Guštin, M. Die Kelten in Jugoslawien, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 31, Mainz a R. 1984: 305–363.
- Horvát, L. The Suuroudings of Keszthely, in: *Corpus of Celtic Finds in Hungary vol. I, Transdanubia I*, Budapest 1987: 63–178.
- Hunyady, v. I. Kelták a Kárpátmedencében. Die Kelten im Karpatenbecken. *DissPann II*. 18. Budapest 1942–1944.
- Jacanović, D. Keltski grob iz Kostolca, *Viminacium* 2, Požarevac 1987: 7–17.
- Jovanović, A. Middle La Tène Female Grave 56 from Brežice, Slovenia, M. Guštin, M. Jevtić (eds.), *Eastern Celts*, Koper–Beograd 2011: 51–64.
- Jovanović, B. Mlađe gvozdeno doba, u: *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad 1974: 277–316.
- Jovanović, B. Keltska kultura u Jugoslaviji. Istočna grupa. *Praistorija jugoslovenskih zemalja V – Željezno doba*, Sarajevo 1987: 805–854.
- Jovanović, B. The Eastern Celts and their Invasions of Hellenistic Greece and Asia Minor, *Balkanica* 45. Beograd 2014: 25–36.
- Jovanović, B. Ranolatenska nekropola Pećine. Beograd 2018 (u štampi).
- Јовановић, М. Рума – Борковац, гроб келтског ратника из средњелатенског периода / Ruma – Site Borkovac, a Celtic Warrior's tomb from the midlatenic period. *Румски зборник V*. Рума 2005: 57–60.
- Knežević Jovanović, M. Keltsko oružje iz razorenih ratničkih grobova sa teritorije Srema i Bačke, Slučajni nalazi iz Obreža, Gospodinaca, Plavne, Beške i Žablja, *Opuscula Archaeologica* 27, Zagreb 2003: 287–309.
- Križ, B. Kelti v Novem mestu. Katalog razstave (The Celts in Novo mesto. Exhibition Catalogue). Novo Mesto 2001.
- Križ, B. Mlađeželeznodobno grobišče Kapiteljska njiva (Late Iron Age Cemetery Kapiteljska njiva). *Carniola Archaeologica* 6. Novo Mesto 2005.
- Majnarić-Pandžić, N. Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu, Vinkovci 1970.
- Németi I. Necropola Latène de la Pişcolt, Satu Mare III-IV, 1992–1993, *Dacia* XIII, XV, Pl. VI: 3.
- Papazoglu, F. Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, Sarajevo 1969: 209–298.
- Popović, P. Early La Tène between Pannonia and the Balkans, *Starinar N. S.* 47, Beograd 1996: 05–125.
- Spajić, E. Nalazište mlađeg gvozdenog doba sa terena Osijeka (Late Iron Age finds from Osijek). *Osiječki zbornik VIII*, 1962: 37–55.
- Spasić, M. Slučajni nalazi keltskog porekla sa lokaliteta „Čair“ u Starom Kostolcu, *Viminacium* 7, Požarevac 1992: 5–21.
- Stojić, M. & Jacanović, D. Kulturna stratigrafija praistorijskih lokaliteta u Braničevu, *Arheološka građa Srbije* 4, Beograd–Požarevac 2008.
- Szabó, M. – Petres F. E. Decorated weapons of the La Tène Iron age in the Carpathian Basin, *Inventaria Praehistorica Hvgariae V*, Budapest 1992.
- Todorović, J. *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, Beograd 1968.
- Vinski-Gasparini, K. Keltski ratnički grob iz Batine. *Arheološki radovi i rasprave, Acta et Dissertationes Archaeologicae*, Knjiga I, Zagreb 1959: 281–297.

⁵⁸ Zahvaljujem se prof. dr Mitji Guštinu na stručnim savetima pri pisanju teksta, kao i Darku Radmanoviću na tehničkoj pomoći pri njegovom uređenju.

Marija Jovanović,
Curator of the Museum of Vojvodina in retirement

THE GRAVE OF THE CELTIC WARRIOR FROM ČALMA

Summary

During 2009, the Museum of Srem in Sremska Mitrovica received as a gift the articles from a burnt Celtic grave found in the village of Čalma near Sremska Mitrovica. The remains of the warrior's grave were discovered in the direction of Strmoglavica, on the southern slopes of Fruška Gora. The articles from the warrior's grave consist of iron objects that are: two-edged sword (Figure 2.1), a spear (Figure 2. 2), then parts of the shield (Figures 3.1, 2 and 3), boundaries (Figure 3.4), a bracelet (Fig. 4.1), a fibula (Figure 4.2), then joints and object of unknown purpose (Figure 5. 1, 2, 3). According to its characteristics, the material found in the grave from Čalma belongs to the findings of the Neolithic, which chronologically belong to Laten B2 or Belgrade I phase.

For the two-edged iron sword (Figure 2. 1) with the sheath from Čalma the analyses showed that the analogies exist in a wider area between the Sava, the Danube and the Drava, the area that at the end of the 4th century and on the transition into the 3rd century BC at the stage of the LT B2, which numerous Celtic tribes began to inhabit, conquering gradually southeastern Europe and the northern Balkans. The swords registered in the area of southeastern Pannonia from the Belgrade-Karaburma necropolis from graves 22, 51, 62, 66, 71 and 111; then from the sites: Ruma-Borkovac, Sremska Mitrovica, Kupinovo, Batina, Osijek, Dalj, Pećine-Kostolac, but also wider, for example near Tauriska, have common points with the sword from Čalma; and therefore represent typical examples of swords that occurred from the end of the 4th century BC in Laten B2 or Belgrade 1 stage. Thereby the sword from Čalma (Figure 2. 1) can be chronologically dated into the youngest phase of early Laten, stage LT B2 or Belgrade phase 1.

Comparative analysis of the spears that were discovered in the area of southeastern Pannonia and the northern parts of Serbia - Belgrade-Karaburma in the graves 51, 62 and 111, Kupinovo and Pećine-Kostolac, grave 23, as well as in the southeastern Alpine area enabled us to date the spear from Čalma (pic. 2. 2) into Laten B2 or Belgrade 1 phase, which would equate the end of the 4th century BC. Otherwise, this type of spear most often occurred in the graves together with the swords whose sheaths ended in the form of the heart-shaped medallion.

Numerous iron parts of the shield have also been preserved. The two-part umbo consisted of two rectangular sections that were convexly profiled (pic. 3: 1). Next to the umbo, decorative diamond-shaped clenches were also preserved (Figure 3: 2, 3) together with rimmed parts of the shield or boundaries (Figure 3. 4). The two-piece umbo from Čalma is the best analogy to the umbo from grave 40 (G-1-3-357) from the site Pećina near Kostolac.

In the grave inventory of the Celtic warrior from Čalma, there were also found the objects that were part of a personal costume - a slightly deformed iron massive bracelet / upper arm (pic. 4: 1) and a damaged Duchcov type fibula. For massive smooth bracelets, analogies are found in Taurisk, for example, in grave 1 in Dobova. There are also a few examples made of iron: a bracelet from grave 135 from the necropolis Novo Mesto - Kapitelj field, then from the grave 466; and damaged iron bracelet of larger dimensions (diameter 9.2 cm) from the grave 641.

The fibulae of the splitting structure known as Duchcov (Dux) type chronologically belong to the early phase of the middle Laten in southeastern Pannonia and the northern parts of the Balkans. Findings of these fibulae from Karaburma, Rospi Ćuprija, Kupinovo, Požarevac, Pećina near Kostolac, Čaira near Kostolac, Ostrova near Kostolac, then Osijek - grave 29 and Dalj, chronologically belong to the LT B2 phase or Belgrade 1 phase. Thus, a sample of the iron fibula of the splitting structure from Čalma (partially damaged, Figure 4.2) that has common points with afore-mentioned specimen can be chronologically dated in the LT B2 or Belgrade 1 phase.

The articles from the grave in Čalma can be related to the findings from the graves of Celtic warriors who, at the end of the 4th century BC, after the death of Alexander the Great of Macedonia (323 BC), began to conquer the rich Greek towns in the Mediterranean. On their way to Greece they passed through Posavina, Podravina, Podunavlje and Pomoravlje; and on that path they left numerous settlements and necropolises behind.

Considering the fact that a number of analogies for the articles from the grave in Čalma exist on the sites that were inhabited by the eastern Celts, it is logically suggested that the warrior from Čalma belonged to the first

conquerors who occupied Southeastern Pannonia and the northern Balkans. In the immediate vicinity there are other, older graves, which have common points with the finding from Čalma, such as the material from Karaburma, from Sremska Mitrovica, then Borkovac near Ruma and Kupinovo. Somewhat south, in the northern Balkans, the finding from Čalma has analogue elements with the material from the Celtic necropolis from Pećina near Kostolac, but also from other sites as well.

ПОЈАСНЕ АПЛИКАЦИЈЕ ИЗ СТАНИШИЋА У СВЕТЛУ РАНОМАЂАРСКЕ ОСТАВШТИНЕ У БАЧКОЈ*

Милица Радишић, Археолошки институт, Београд
Викторија Узелац, Градски музеј, Сомбор

Апстракт: У раду се публикују четири сребрне позлаћене апликације, део ранوماђарске појасне гарнитуре, из девестиране некрополе на локалитету Св. Анте – Машић салаш у Станишићу. Аутори налазе повезују са присуством мађарског високог сталеза у северозападној Бачкој током прве половине 10. века. Уз њихову стилско-типолошку анализу и разматрање блиских аналога међу појасевима из Карпатске котлине, даје се и осврт на корпус расположиве археолошке грађе везане за досељене Мађаре у Бачкој.

Кључне речи: ранوماђарски налази, апликације, појас, Карпатска котлина, Бачка, некрополе, 10. век.

Увод

Сагледавајући свеукупне домете средњовековне археологије у Србији, могло би се закључити да изучавање ранوماђарске материјалне културе спада међу најслабије истражене теме. Такав утисак нарочито долази до изражаја ако се посматрају обимни резултати остварени у Мађарској, Румунији и Словачкој, где су, истина, археолошки трагови раних Мађара знатно заступљенији него у јужним, рубним деловима Карпатског басена. Разлог пословично слабе истражености треба видети пре свега у чињеници да није било програма систематског проучавања тог доба, већ су сазнања стицана на основу случајно откривене и фрагментарно објављене грађе. У новије време приметно је све веће интересовање домаћих стручњака за археологију Мађара, па је овај рад настао са жељом за даљим афирмисањем те теме.

Због извесних потешкоћа везаних за хронологију и тумачења материјалне културе 10. века у целини, најпре је потребно дати неколико уводних објашњења. Појам „ранوماђарска материјална култура“ обједињује групу археолошких налаза који припадају, пре свега, мађарској популацији из периода освајања Карпатске котлине (*мађ.* honfoglalás kora, *ені.* Hungarian Conquest Period, *нем.* ungarischen Landnahmezeit). То раздобље је могуће различито сагледати у историјском и археолошком контексту. Наиме, процес досељавања из регија око северне обале Црног мора трајао је у историјски поуздано утврђеном времену – од средине последње деценије 9. века

до 907. године (Langó 2005: 178). Особена материјална култура тзв. мађарске елите прати се пак у ширем временском оквиру, који обухвата и период њихових кретања широм Европе. Приближно до 955. године они су из утврђених позиција на новонасељеном простору организовали пљачкашке походе ка средњој и западној Европи, повремено и ка Балканском полуострву (Makkai 1990: 12–14; Balogh 2007–2008: 16–25), након чега су уједињавањем племенских заједница створили стабилну државу. Хоризонт ранوماђарске материјалне културе одговара тој етапи, односно датује се приближно од краја 9. века до средине или треће четвртине 10. столећа (Giesler 1981: 137–140, 151, Taf. 53; Schulze-Dorrlamm 1984: 502). Карактеристичну га гробни ансамбли са налазима коњаничке опреме и наоружања, специфичних облика накита, украса за одећу, обућу и сл. Посебно препознатљиву одлику представља обичај сахрањивања са деловима коња који су Мађари донели из прапостојбине.

Мешањем становништва на карпатско-панонском простору створена је специфична културна средина са унеколико различитим регионалним садржајима. Поред богатих инвентара карактеристичних за Мађаре, на некрополама су заступљене и знатно скромнији производи према материјалу и техникама израде, чије се порекло доводи у везу са локалном (словенском) популацијом. Тај материјал је у литератури означен појмом *Бјелобрђска култура*. Разложно се претпоставља да заједнице различите по пореклу и ношњи нису практиковале сахрањивање на истим гробљима, барем у раним фазама док нису остварени

* Чланак је настао као резултат рада у оквиру пројекта *Процеси урбанизације и развоја средњовековној друштва / Urbanisation Processes and Development of Mediaeval Society* (бр. 177021) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Карта 1. Положај локалитета Св. Анте
– Машић салаш у Станишићу

Map 1. Location of the site of Sv. Ante – Mašić salaš
in Stanišić

чвршћи контакти (Димитријевић 1991: 212). С тим у вези стоји запажање да се појава „мешаних“ некропола са једним и другим материјалом може јасније пратити од средине 10. века, када су се досељена племена већ увелико учврстила на новом простору, па је вероватно остварен и знатнији контакт са домаћим становништвом.¹ Такве су некрополе у Богојеву и Ранчеву. Иако се оне налазе у прегледима ранонађарских налазишта Војводине (Radičević and Špehar 2015: 155–156, fig. 1/6, 30; Радичевић и Шпехар 2015: 50–51, карта 1/5, 25), треба скренути пажњу да ипак не припадају класичним мађарским гробљима. На територији Бачке заправо није стручно истражена ни једна таква некропола. Препознатљив ранонађарски материјал редом представља случајне или недовољно

1 Детаљна анализа бјелобрдског материјала и његовог односа са ранонађарском оставштином представљају предмет истраживања првопотписане ауторке Милице Радишић, у оквиру рада на докторској дисертацији *Средњовековно археолошко наслеђе на југу карпатајско-панонској простору: „Бјелобрдски комилекс у Србији“*. Овом приликом неће бити речи о бјелобрдским налазима, већ се они спорадично спомињу у контексту издвајања „чистог“ ранонађарског материјала.

документоване налазе приликом земљаних радова. Према тренутном нивоу сазнања на насеобинским локалитетима није могуће јасно разлучити археолошке трагове раних Мађара (cf. Радичевић и Шпехар 2015: 46). Зато се овом приликом не коментаришу ионако малобројна објављена насеља из Бачке.

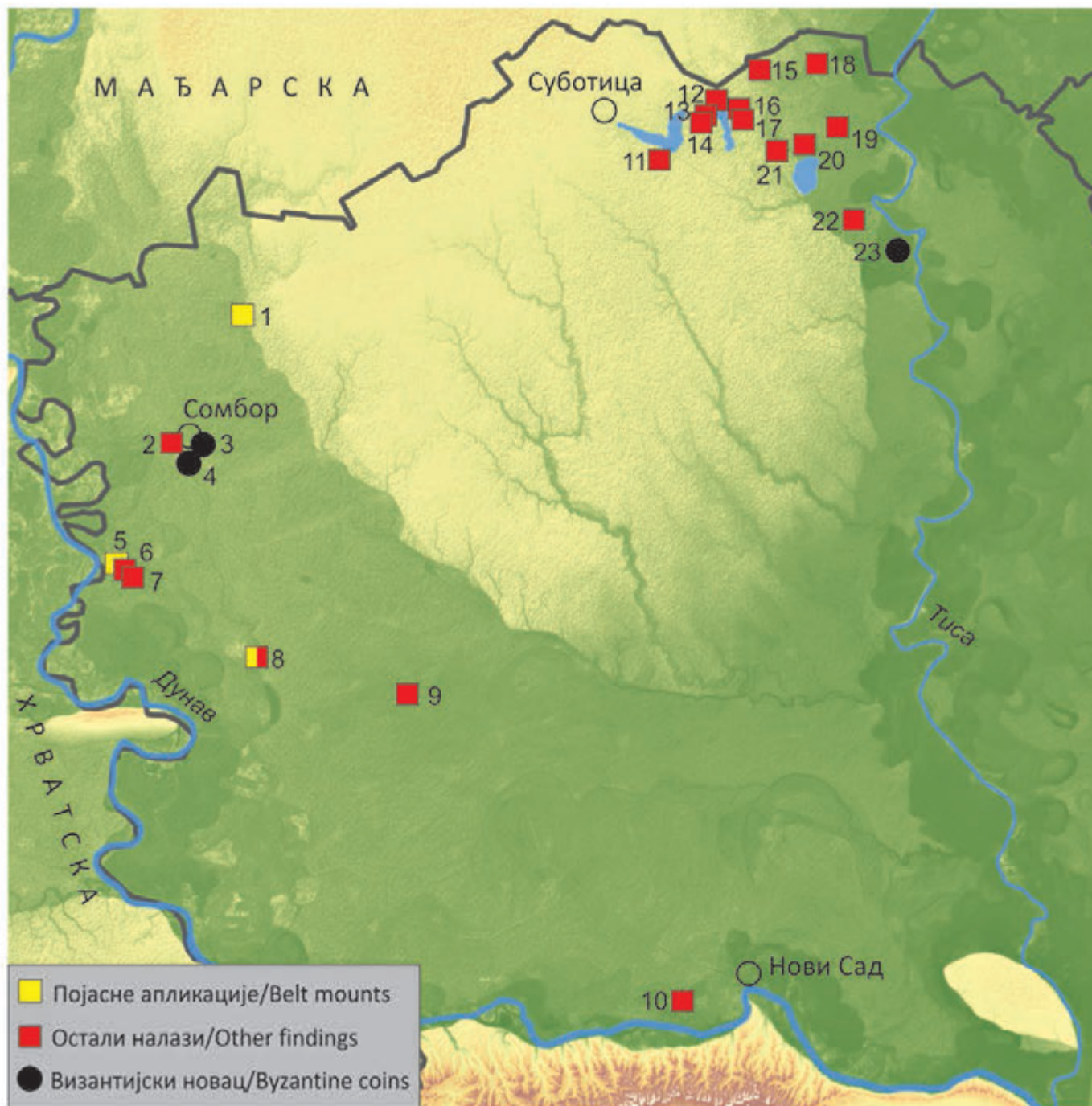
Апликације из Станишића

Четири ранонађарске апликације потичу са потеса Св. Анте – Машић салаш у Станишићу (карта 1, карта 2/1). Локалитет се налазио на једној великој хумци недалеко од пута између Станишића и насеља Светозар Милетић, која је 80-их година прошлог века у потпуности девастирана скидањем земље механизацијом и дубоким орањем (сл. 1). На том потесу је сакупљено неколико металних налаза откупљених за Градски музеј у Сомбору (Трајковић и Трајковић 1996: 89). Уз апликације су откривени један прстен, карика и фибула.² Према речима власника, приликом уклањања земљишта са хумке налажено је доста костију и грнчарије, а били су наводно уочљиви и трагови гробних укопа. Музеј је добио и неколико уломака посуда „грубе фактуре“ о којима нема конкретнијих података у расположивој документацији.

Сл. 1. Стање локалитета непосредно пре
ископавања, на фотографији Душанка Трајковић
(Документација Градског музеја Сомбор)
Fig. 1. Situation at the site immediately before
excavation, Dušanka Trajković in the photo
(Documentation of the City Museum Sombor)

2 Прстен, фибулу и једну аплику је пронашао власник земљишта, а други део налаза (карику и још три апликације) музеју је на откуп понудио мештанин Кљајићева. Потоњи налазач је изјавио да су на истој локацији откривени још неки предмети које је у међувремену изгубио. Прстен који такође потиче из ранонађарског периода биће предмет посебног осврта.

Карта 2. Раномађарски налази у Бачкој (карту саставила М. Радишић)

Map 2. Finds from the Hungarian Conquest Period in Bačka (drawn by M. Radišić)

1. Станишић (*Őrszállás*), Св. Анте – Машић салаш; 2. Сомбор (*Zombor*), Безданска улица; 3. Сомбор (*Zombor*), Железничка станица; 4. Сомбор (*Zombor*), непознато налазиште у околини; 5. Апатин (*Apathin*), непознато налазиште; 6. Апатин, Сикеш (*Apathin, Szikes*); 7. Апатин, Римски шанчеви (*Apathin, Kis-sáncabol*); 8. Дорослово (*Doroszló*), Улица Жарка Зрењанина 48; 9. Руски Крстур (*Bácskeresztúr*), непознато налазиште; 10. Футог, Режо мајур (*Futtak, Rezső-major*); 11. Палић, Жута обала (*Palics, Sárgapart*); 12. Хајдуково, Физфашор (*Hajdújárás, Fűzfator*); 13. Хајдуково/Чурго, Переш (*Hajdújárás/Csurgó, Pörös*); 14. Хајдуково/ Чурго (*Hajdújárás/Csurgó*), Палићки салаш бр. 64; 15. Суботица, Неђхаломдиле (*Szabadka, Négyhalomdülő*); 16. Хоргош/Носа, Переш (*Horgos/Nosza, Pörös*); 17. Хоргош/Носа, Хинга (*Horgos/Nosza, Hinga*); 18. Хоргош, Рек мајур (Камараш) (*Horgos, Rök-major*); 19. Мали Песак (*Kishomok*), Хумка; 20. Мале Пијаце, Богарзо (*Kispiac, Bogárzó*); 21. Мале Пијаце, Обала Киреша (*Kispiac, Köröspart-Szalatornya*); 22. Трешњевац (*Oromhegyes*), Пољопривредно добро „Ударник“; 23. Сента (*Zenta*), непознато налазиште

У циљу утврђивања нивоа девастације и очувања гробних целина спроведена су заштитна истраживања мањег обима у октобру 1987. године. Радовима је руководила ондашњи кустос музеја Душанка Трајковић. Отворено је пет контролних сонди којима је захваћена површина од 150 m², где по свој прилици нису констатоване очуване археолошке целине. Из дневника истраживања се закључује да је хумка била скоро сасвим уништена, будући да се ископавало свега 0,40 до 0,60 m до нивоа здравице. Циљ је био и да се утврди евентуално постојање праисторијске сахране у средишту хумке, али ни по том питању истраживања нису дала позитивне резултате. Од археолошких ситуација се спомињу остаци разрушених огњишта и површина са запеченом земљом и пепелом, где су спорадично откривене животињске кости и уломци керамике непознатог временског одређења.³ На основу свих расположивих података може се закључити да је хумка представљала вишеслојни локалитет са траговима насеља (?) и некропола, могуће још из неког праисторијског раздобља, а извесно – судећи по откупљеним налазима – из доба антике и раног средњег века. Заснивање средњовековних некропола на праисторијским хумкама или природним узвишењима није неуобичајена појава у Панонској низији.

Све апликације су израђене од сребра и позлаћене са предње стране. У музејској документацији обележене су као инв. бр. 1435, инв. бр. 1436, инв. бр. 1437 (а) и инв. бр. 1437 (б).⁴ Следи каталожки опис:

1. Инв. бр. 1435: Апликација срцоликог облика са пет симетрично распоређених кружних испупчења по рубу, украшена мотивом седмолисне палмете на предњој страни. На полеђини се налазе три нитне за причвршћивање. Израђена од сребра са позлатом, димензија 2,6 x 1,9 cm, тежине 2,85 g (сл. 2/1, сл. 3).

2. Инв. бр. 1436: Апликација готово идентична претходној, срцоликог облика, са пет симетрично распоређених кружних испупчења по рубу, украшена мотивом седмолисне палмете на предњој страни. На полеђини има три нитне за причвршћивање. Израђена од сребра и позлаћена, димензија 2,6 x 1,9 cm, тежине 2,08 g. Слешљена из два фрагмента (сл. 2/2).

3. Инв. бр. 1437 (а): Апликација срцоликог облика са шест симетрично распоређених кружних испуп-

чења по рубу, украшена мотивом седмолисне палмете на предњој страни. Очуване су две нитне на полеђини, при чему једна има и кружну лимену подлошку. Трећа нитна је оштећена, видљива само у основи. Изгледа да је првобитно израђена још једна нитна од које су видљиве само контуре. Аплика је израђена од сребра са позлатом, димензија 2,6 x 1,9 cm, тежине 3,27 g (сл. 2/3).

4. Инв. бр. 1437 (б): Фрагментована апликација издуженог овално-листоликог облика, са три симетрично распоређена кружна испупчења по рубу и још три испупчења у виду грозда на оштећеном делу. У средишту се налази кружни отвор. На предњој страни је украс изведен у веома сличном маниру као код осталих примерака, у виду разгранате палмете. На полеђини очуване две нитне. Аплика израђена од сребра са позлатом, очуване дужине 2,5 cm, ширине 2 cm, тежине 1,38 g. Слешљена је из два фрагмента (сл. 2/4).

Одлике раномађарских појасева

Појасне апликације попут примерака из Станишића представљају један од најпрепознатљивијих елемената раномађарске материјалне културе. Аплике највероватније припадају једној појасној гарнитуре, будући да су веома сличне по облику, димензијама и декорацији. Прва два примерка су готово идентична, а трећи се разликује по томе што уместо пет има шест испупчења по ивици и палмету код које централни листови нису раздвојени, већ им се крајеви додирују. Четврти примерак је издуженог облика и има кружни отвор у средишту.

Бројни примери појасних гарнитура из Карпатске котлине показују да се украс кожног ремена састојао од две или три, веома ретко четири, врсте апликације. Реч је пре свега о ширим и ужим срцоликим/листоликим апликама са сличном или истоветним декорацијом.⁵ Уочено је да се у гробовима претежно проналази до 20 аплика. Како се процењује да је за целу дужину кожне подлоге потребно између 40 и 50 комада, испоставља се да украси нису покривали читаву површину појасева (Révész and Nepper 1996: 48; Révész 2006a: 120). На основу примера нађених у гробовима *in situ*, каткада и са очуваном подлогом од органског материјала (Révész 2006b: 14. ábra), позна-

3 Дневник археолошких истраживања (документација Градског музеја у Сомбору).

4 Две апликације су у музејској документацији заведене под истим бројем. Ми смо их за потребе рада раздвојили ознакама а и б.

5 Најдетаљнији увид у репертоар појасних гарнитура пружа каталог изложбе *The Ancient Hungarians* (1996). Изузетно велики број појасева откривен је, примера ради, у кнежевским некрополама Karos-Eperjesszög I, II и III у североисточној Мађарској, које су публиковане у целисти (Révész 1996a). Разноврсни примери су приказани и код Langó and Patay-Horvát 2016.

Сл. 2. Појасне апликације из Станишића (цртеж и фото В. Узелац)
Fig 2. Belt mounts from Stanišić (drawing and photo V. Uzelaц)

то је да су широке аплике најчешће ношене окренуте ширим делом ка доњем рубу појаса. То нарочито добро илустрију примерци са отвором за учвршћивање viseћих делова појаса на које су били закачени сабља, лук са тоболцем и стрелама, нож и сл. Ужи примерци попут нашег бр. 4 (сл. 2/4), обично су украшавали те додатне делове или крај појаса са језичком који су слободно падали наниже.⁶ Како ова аплика има кружни отвор можда је служила и за фиксирање помоћних делова појаса. Иначе, према самом облику и месту на коме се налази отвор (он је обично у бази, а не у средишту апликае), она представља сасвим неуобичајен комад за који нисмо нашли чак ни приближне паралеле. Слични примери који се помињу у даљем тексту односе се на прве три, широке аплике.

Мода ношења појасева декорисаних срцоликим и листоликим апликама успоставља се међу номадским групама током 8–9. века, у областима централне Азије, јужног Урала и северних обала Црног мора (Плетнева 1967: 161–164; Мажитов 1981: 80, Рис. 55; Грудочко и Боталов 2013: 128–138). Од последњих деценија 9. века и током наредног столећа се шири на читавом простору источне и дела централне Европе, све до Скандинавије, доњег Подунавља и других области које је обухватала ранобугарска држава

(Schulze-Dörrlamm 1991; Плетњов и Павлова 2000: 98–114; Muraševa 2006; Рядцева 2013: 172–173). Због необично велике стилске сличности појасева 10. века на простору између доњег Подунавља и Карпатске котлине они се у литератури каткад означавају терминима појасеви бугарског или угарског типа, и проучавају као заједнички феномен (cf. Langó 2014; Langó and Patay-Horvát 2016). У технолошком смислу се разликују по томе што су бугарски примерци углавном рађени у бронзи, а мађарски изгледају луксузније јер су у највећем броју случајева израђени од позлаћеног сребра (Рагишић 2015: 31, нап. 76), баш као и примерци који се представљају у овом раду. Сви су пак украшени препознатљивом биљном орнаментиком тзв. палмета стила који се јавља и на другим рукотворинама тог доба, као што су код Мађара окови торбица, сабље, кружни украси за оглавље и друго. У мађарском уметничком занатству тај декоративни стил је присутан до почетка 11. века, када нестаје под утицајем западне културе и хришћанства (Bóllók 2015: 586–589).

Добро је позната симболичко-статусна улога појаса у културама средњег века. Поседовање појаса је осликавало виши друштвени статус корисника, а сматра се и да је имао улогу инсигније. То потврђује низ примера из богатих гробова мађарског аристо-

⁶ Реконструкције појасева 10. века дате су код: Révész 2006a: Abb. 1; Дончева 2013: Обр. 2–4; Bóllók 2015: 9, 11–12. кеп.

кратког и војничког сталежа, а с друге стране, изузетно ретка заступљеност у гробљима ширег слоја становништва (Révész and Nepper 1996: 48–49; Révész 2003: 341; Révész 2006a: 120). Постојале су различите праксе сахрањивања са тим знамењима. Тако, за разлику од мађарских гробаља где представљају уобичајене и релативно честе налазе, делови појасева су сасвим ретко присутни у некрополама са територије раносредњовековне бугарске државе. Тамо се одговарајући комади готово искључиво налазе у културним слојевима насеља и тврђава (Плетњов и Павлова 2000: 101).

Анализа апликација из Станишића и слични примери у региону

Иако према општем изгледу ранамађарске апликае делују веома униформно, детаљнијим посматрањем да се уочити њихова велика варијабилност, док се идентични примерци ретко срећу. Насупрот често цитираних бугарских типологија и релативно бројних прегледних радова о апликама из те земље (e.g. Станилов 1991; Плетњов и Павлова 2000; Момчилов 2009; Бонев и Дончева 2011), стилско-типолошкој анализи налаза са карпатског подручја није посвећена сразмерна пажња. Издвојено је неколико најранијих типова са веома широком дистрибуцијом распрострања од Урала до Карпатске котлине, на основу којих се прати насељавање Мађара на нове просторе (Schulze-Dörlamm 1991; Lángo 2016), као и један посебан тип тзв. наредбених аплика (ribbed mounts) са изразито рељефном површином који обједињује неколико варијанти (Langó and Patay-Horvát 2016).

Сл. 3. Апликација бр. 1, детаљ (фото В. Узелац)
Fig. 3. Mount no. 1, detail (photo V. Uzelac)

Чак и након прегледа обимне литературе нисмо успели да нађемо директне аналогije за примерке из Станишића. Овде смо издвојили неколико веома блиских примера, према облику и стилу декорације, који ће послужити као параметри за анализу. Они су територијално веома разуђени и потичу из Румуније, Мађарске и Словачке, те покривају готово целокупан простор распрострања ранамађарске материјалне културе. С тим у вези, приближно једна трећина појасних гарнитура потиче из региона горњег Потисја, где се претпоставља да је био главни производни центар (Révész and Nepper 1996: 48), а остали налази су расути широм Карпатске котлине. Такође треба скренути пажњу и на то да су срцолике апликае каткад коришћене и као декорација коњске орме или украс на одећи (Révész 1996a: 73–75, 38–40. kép; Langó and Patay-Horvát 2016: 575, n. 58).

Сл. 4. Апликација из Томнатица
(према Mesterházy 1996b: fig. 1)
Fig 4. Belt mount from Tomnatic
(after Mesterházy 1996b: fig. 1)

Најпре, наше срцолике апликације имају највише сличности са трима апликама појасне гарнитуре из некрополе у Томнатицу (мађ. Nagyósz) близу западне границе Румуније (Mesterházy 1996b: 341–342, fig. 1; Gáll 2013: 367, 194. táb.). Та ранамађарска некропола се датује у прве две трећине 10. века. Мада су тамошње апликае већих димензија (3,3 x 2,9 cm) и делују као вештији занатски рад, оне у целини посматрано веома наликују нашим налазима. Имају пет симетрично распоређених испупчења дуж ивице и седмолисну разгранату палмету у средишту. Рељефни

орнамент је израђен у сребру док су руб апликација и простор између листова палмете (позадина) прекривени позлатом, па се на тај начин постизала полихромна украса (сл. 4). Комбиновање метала је сасвим уобичајено за раномађарско уметничко занатство. На примерцима из Станишића позлата пак прекрива целокупну предњу површину, што, чини се, представља ретку праксу у раздобљу о коме говоримо.⁷ Претпостављамо да је такав поступак мање захтеван у односу на делимично позлаћивање ситних украса попут аплика, иако комплетна позлата изискује више материјала, па предмет на први поглед може деловати као изразито луксузан производ.⁸

Посматрајући већи број истовремених примера чини нам се да гарнитура из Станишића ипак представља нешто скромнији занатски рад. Код аплика бр. 1, на местима где је излизана позлата, уочавају се трагови зелене патине, што може значити да је направљена од сребра лошијег квалитета. Аплика бр. 3 је на предњој страни готово у потпуности попримила зеленкасту боју, док су у пределу нитни на полеђини такође видљиви корозивни процеси карактеристични за бронзу, што такође може да указује да је предмет израђен од сребра лошијег квалитета, или пак да су нитне рађене у бронзи (због уштеде скупости метала). С друге стране, до потамњавања је могло доћи и услед оксидирања конзерваторског премаза.⁹

Према тренутним сазнањима аплика из Томница су и територијално најближи сродни комади, и поред приличне удаљености између северозападне

Бачке и западне Румуније.¹⁰ Судећи по орнаменталној композицији, а само делимично и према облику, веома су сличне срцолике аплика појасне гарнитуре из богато опремљеног гроба 52 на споменутој некрополи у Карошу (Karos – Eperjesszög II), где су се сахрањивали припадници високог мађарског staleжа (Révész 1996a: 111–112, 79. tábla; Révész 1996b: 82–83; Révész 2006b: 411–414, 3. ábra). Гарнитура се састоји од четири стилско-типолошки сличне групе аплика (сл. 5). Неки примерци имају мањи правоугаони или већи кружни отвор у средини, слично нашој аплика бр. 4, и украшени су мотивом разгранате седмолисне палмете. Осим тога, на појединим примерцима се налазе три испупчења у пределу базе, од којих је средишње нешто израженије, као што је случај на апликацији бр. 3 из Станишића.

Ова гробна целина је датована у рано 10. столеће на основу налаза арапских и западноевропских новчића (Révész 1996a: 26–27; Révész 1996b: 98, fig. 26).¹¹ Реч је о једној од најчешће коментарисаних раномађарских сахрана, будући да садржи најрепрезентативније предмете ондашње материјалне културе, попут раскошно украшене сабље и оплате тоболца, окова коњаничке торбице, коњске орме, накита и другог. Утолико је можда и незахвално, или пак претенциозно, довођење наших налаза у везу са појасном гарнитуром из таквог контекста. Ипак, с обзиром да се главни радионички центар по свој прилици налазио у горњем Потисју, није немогуће да је гарнитура из Станишића настала по угледу на неки тамошњи производ, односно да је оданде и потекла.

У том смислу, ваља споменути још једну појасну гарнитуру са блиском орнаменталном композицијом из истог региона. Појас из гроба 2 на некрополи Rétközberencs-Paromdomb красиле су три сродне групе аплика, од којих две чине широки примерци, а једној врсти припадају ужи комади. Украшени су мотивом развијене палмете са пет листова који се налазе у уоквиреном средишњем пољу (Fodor 1996: 167–168, figs. 2, 4). Иако њихов број није исти, начин обликовања листића је готово идентичан као код апликација из Станишића, нарочито код тролисне

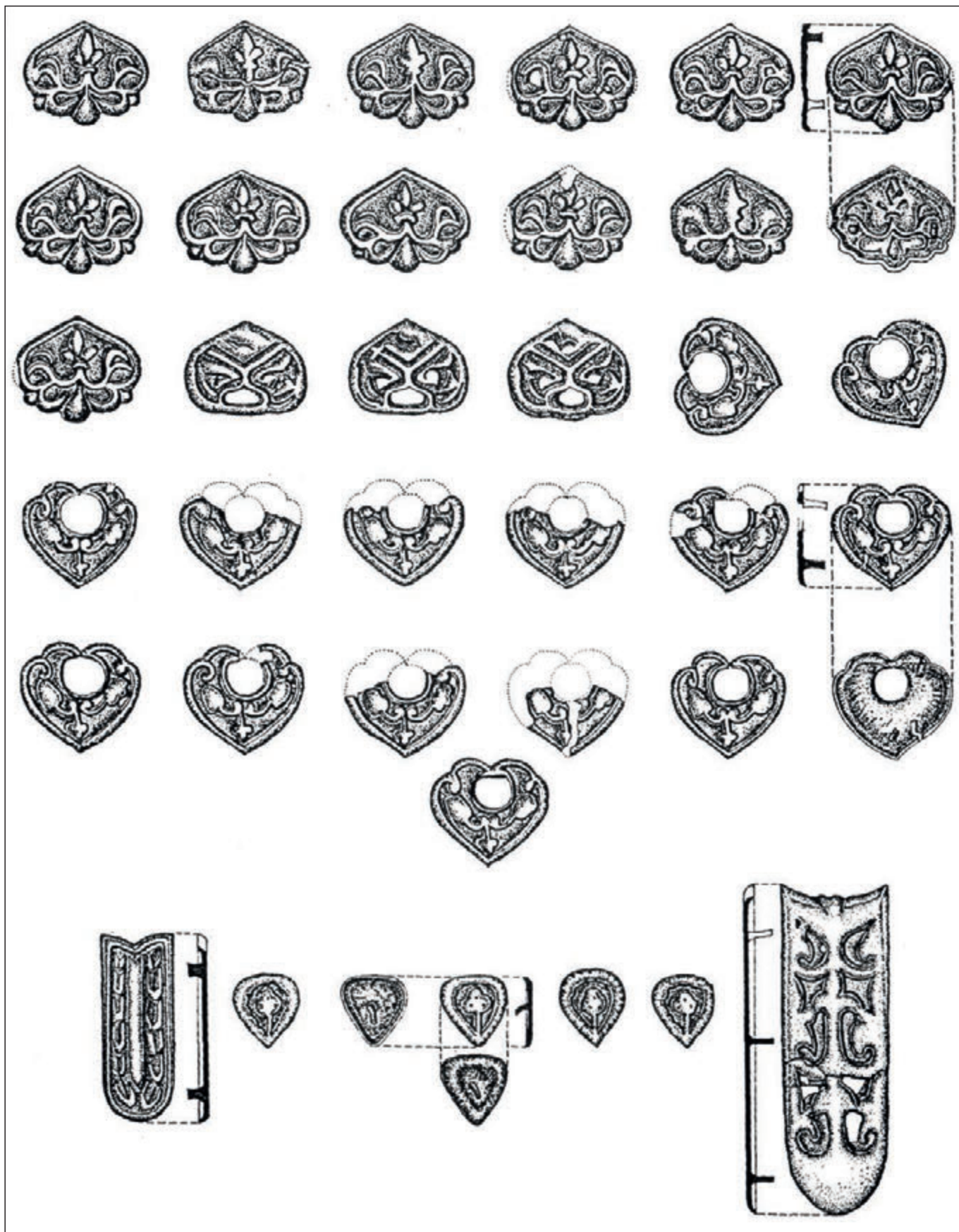
7 Наведимо пример једног дводелног окова сачињеног од срцоликог дела и кружне алке са појасне гарнитуре из Вереба у средишњој Мађарској. Тај је комад био у целости прекривен позлатом која се временом неравномерно излизала (Mesterházy 1996d: 375–376, fig. 1). На основу фотографије дало би се претпоставити да је у целини позлаћена и једна гарнитура са локалитета Szentes – Nagyhegy (Langó and Patay-Norvát 2016: fig 9). Како нигде у литератури нисмо нашли прецизан податак о саставу метала, ово запажање треба узети са резервом.

8 Треба узети у обзир и то да је премаз позлате био различитог састава, са више или мање процената злата. Зато је у случају предмета попут станишићких аплика потребно извршити прецизне анализе састава метала XRF методом, за коју у овом тренутку није било могућности.

9 Стручну помоћ у процени тренутног стања предмета и састава метала пружили су нам Павле Карабасил, виши конзерватор Градског музеја у Сомбору, и Слободан Богојевић, виши конзерватор Народног музеја у Чачку, на чему им се овом приликом захваљујемо.

10 Може се додати да географски најближи налаз једног раномађарског појаса потиче из Батмоноштора у јужној Мађарској, који се чува у Градском музеју у Сомбору. Та у целини очувана појасна гарнитура је сачињена од 22 бронзане апликације срцоликог облика које су битно другачије од станишићких примерака (Станојев 1989: 20, кат. бр. 77–97).

11 Две арапске сребрне дирахеме коване 904/905. године нађене су у устима покојника у функцији обола, а десет перфорираних новчића франачког краља Лудвика (899–911) употребљени су као украс на порубу кафтана.

Сл. 5. Појасна гарнитура из гроба 52 на некрополи Karos – Eperjesszög II (према Révész 2006b: 3. ábra)
 Fig 5. Belt set from the grave no. 52, Karos – Eperjesszög II cemetery (after Révész 2006b: 3. ábra)

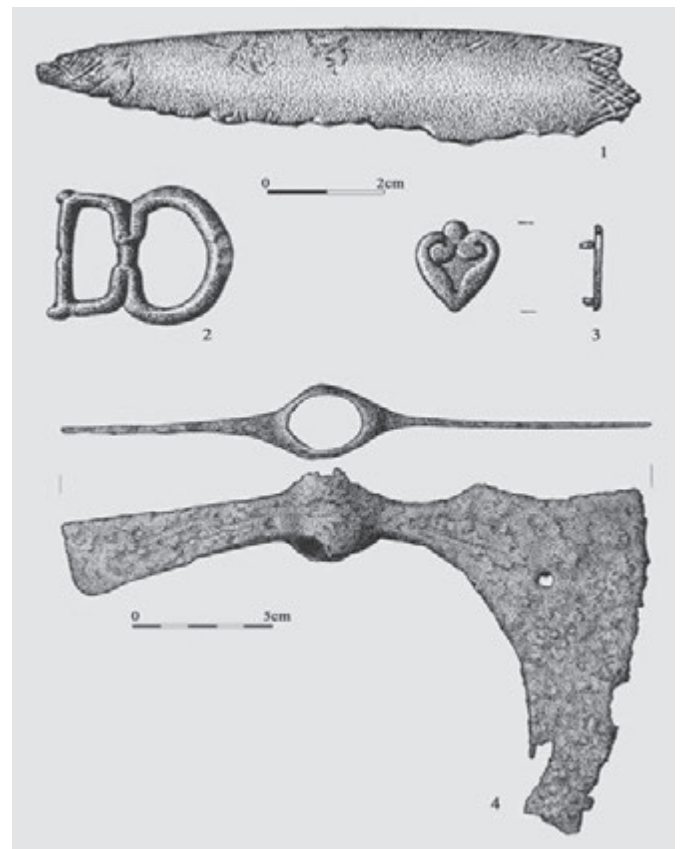
композиције у горњем сегменту, чија је занатска изведба најбоље видљива на примерку бр. 1 (сл. 3).

Кад је реч о датовању, утврђено је да су појасеви са срцоликим апликацијама карактеристични пре свега за прву половину, односно прве три четвртине 10. века. Релативно велики број налаза је добро датован новцем и нађен у контекстима са другим препознатљивим групама раномађарског материјала (cf. Schulze 1984; Schulze-Dörrlamm 1991; Révész and Nepper 1996). Апликације из Трансилваније и румунског дела Баната се углавном приписују истом временском оквиру (Gáll 2013: 714–715, Pls. 317, 329–334), док се у Бугарској оне претежно налазе у насеобинским контекстима са византијским новцем прве половине 10. века (Gomolka-Fuchs 2002; Аладжов и Григоров 2009: 189, Обр. 3; Doncheva 2012: 9, fig. I.3.). На централном Балкану углавном потичу из недовољно документованих целина, али се на основу типолошки сродних примера из Бугарске тумаче у контексту утицаја из доњег Подунавља (Радишић 2015; Шпехар 2017: 168–171).

Престанак употребе појасева као амблемских обележја исказивања статуса доводи се у везу са променама из последње трећине 10. века, када се Мађари коначно окрећу консолидацији државе и када се мења њихова изразито ратничка култура (Révész 2006a: 120). Како је већ споменуто, и посебан декоративни стил са доминантним палметиним мотивом нестаје у приближно слично време са продором западњачке културе. Управо у истом том раздобљу мода ношења појасева јењава и у Бугарској, што се сагледава у светлу промена које је донела византијска окупација (Плетњов и Павлова 2000: 112). Свакако треба рачунати са постепеним одумирањем ове моде и продуженом употребом појединих делова појасева, можда и као секундарно коришћених комада, што потврђују малобројнији примерци датовани до првих деценија или средине 11. века (Плетњов и Павлова 2000, 112; Дончева-Петкова 2005: 125–127, Обр. 22, Т. XLII). Актуелни резултати истраживања мађарских стручњака упућују на дужу употребу појединих група аплика и на карпатском простору, између друге трећине 10. и прве половине 11. века. То се односи на раније споменути групу аплика са наребеном, односно веома профилисаним површином и кружним испупчењима по ивицама (Langó and Patay-Horvát 2016, 572–577).

Скрећемо пажњу на детаље кружних испупчења јер их имају све четири аплика из Станишића. Наиме,

тај елемент није у толикој мери заступљен на материјалу Карпатског басена као на примерцима са простора обухваћеног ранобугарском државом. Претпоставља се да мађарске занатлије, по доласку на панонски простор, ту врсту декорације преузимају управо из бугарског радионичког круга (Плетњов и Павлова 2000: 114). У сличном распореду као на примерцима из Станишића кружни додаци су, примера ради, присутни на апликама једне од појасних гарнитура из раномађарског гробља у Вечу у Словачкој (мађ. Bodrogyécs). Та гарнитура је најпре била приписивана раном 10. столећу, а у скорије време се, на основу реинтерпретације услова открића неких индикативних налаза, њено датовање помера ка каснијем одсечку тог века (Révész 1996c: 140–141, fig. 1; cf. Langó and Patay-Horvát 2016: 572–573, 576–577). Тако су наши комади специфични по преплитању детаља који се јављају на старијим и нешто млађим групама аплика – с једне стране ту је разграната палмета карактеристична за најраније примерке раномађарских појасева, а са друге су полукружни испусти, који изгледа указују на упливе нових утицаја са југа. Зато бисмо станишићке налазе датовали ближе средини 10. столећа.

Сл. 6. Налази из Дорослова (према Fodor 1981: Abb. 2)
Fig 6. Findings from Doroslovo (after Fodor 1981: Abb. 2)

И поред тога што се неке врсте приписују познијем раздобљу, чињеница је да апликае и други делови појасева готово сасвим изостају у гробљима бјелобрдске културне припадности, где се пак местимично појављују узенгије (без сахрана делова коња), стрељачка опрема, као и поједине друге врсте раномађарских украса. Питање је да ли су те елементе прихватиле локалне популације или су они и у каснијем периоду у употреби код становништва мађарског порекла, можда сахрањених на заједничким гробљима. Археологија у том домену не може дати ни приближно поуздан одговор без генетских испитивања.

Сл. 7. Појасне апликације из Апатина
(према Mesterházy 1996a: fig. 1)
Fig 7. Belt mounts from Apatin
(after Mesterházy 1996a: fig. 1)

Напоследку треба истаћи да налази из Станишића представљају веома ретке примере појасне опреме са територије Војводине. Апликације су евидентиране на свега седам локалитета (Radičević and Špehar 2015: 151, fig. 1; Радичевић и Шпехар 2015: 48, карта 1). Из бачког региона одраније су познате срцолике апликае од позлаћене бронзе из коњаничког гроба у Дорослову, датованом око средине или у другу половину 10. столећа. Три апликае су биле нађене заједно са копчом типа „лира“ у пределу карлице покојника. Због лоше очуваности преостало је само један комад који се илуструје у литератури (сл. 6/2–3, карта 2/8) (Fodor 1981:

163, Abb. 2/2–3; Станојев 1989: 45, кат. бр. 226–227). Четири појасне апликације друге врсте, квадратног облика и незнатно већих димензија, израђене од позлаћеног сребра, потичу из Апатина (сл. 7, карта 2/5). У средишњем делу имају кружни отвор за стаклени уметак који недостаје код свих примерака. Чувају се у Мађарском националном музеју у Будимпешти (Bálint 1991: 207, Abb. 50, Taf. LIII.a/3; Mesterházy 1996a: 299, fig. 1; Bóllók 2015: 326, 97. kép 11).

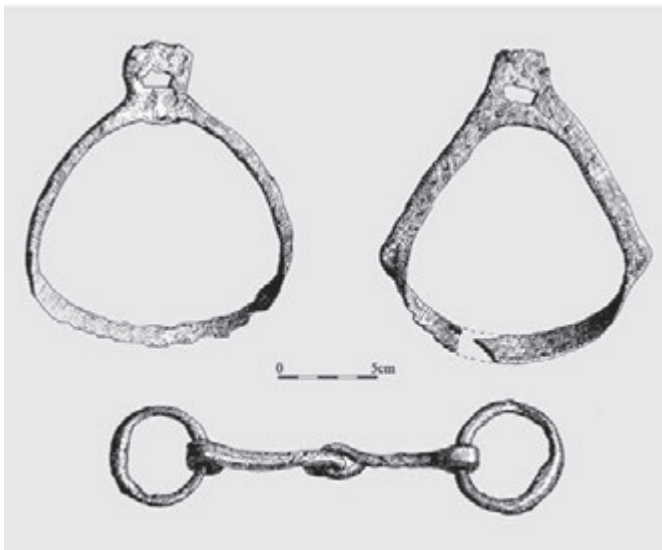
Срцолике апликае потичу још из некрополе Велика хумка у Батајници, чије је датовање у оквирима друге половине, или вероватније краја 10. века, и прве половине наредног столећа. Два комада су нађена у гробу 51, на грудима, односно у пределу левог лакта покојника, па се чини да су били (секундарно) употребљени као украси на одећи (Шпехар и Стругар Бевц 2016: 39–40, 77–78, 100, Т. VI, XVII). Остали, случајни налази апликае, евидентирани су у Срему (Земун, Нови Бановци) и јужном Банату (Панчево, Орешац код Вршца) (Radičević and Špehar 2015: 155–156, fig. 1/20, 24, 26, 34; Радичевић и Шпехар 2015: 50–51, карта 1/9, 15, 19, 21). Како су се у тим пограничним областима прожимали мађарски и дугарски утицаји, оправдана је сумња око њихове искључиво мађарске атрибуције (cf. Радичевић и Шпехар 2015: 48; Шпехар и Стругар Бевц 2016: 78).

Остали раномађарски налази у Бачкој

Ради бољег разумевања регионалног контекста приказаних апликација потребно је осврнути се на целокупну раномађарску оставштину у Бачкој. Картирањем индикативних налаза оцртавају се две зоне са њиховом већом заступљеношћу. Једна је западно-бачки регион, односно шири ареал око Сомбора до обале Дунава, где су налази територијално разуђени, док је други на северу, у појасу између Суботице и Сенте, са још гушћом концентрацијом налаза (карта 2).¹² Иако је истраженост на слабом нивоу, оваква дистрибуција може да упућује на одређени модел за поседуња бачког простора. Наиме, чини се да је Мађарима био посебно важан појас између Палићког и Лудашког језера ка реци Тиси, и делимично потес уз Дунав, док уз Тису низводно од Сенте нема одговарајућих археолошких трагова. Они такође нису забележени ни у унутрашњости Бачке.

¹² Положај налазишта у околини Суботице одређен је према топографској карти датој код Димовског и Секереша (2012: 9, мапа).

Раномађарска припадност картираних налазишта (некропола) утврђена је на основу препознатљивих феномена као што је парцијално сахрањивање коња (e.g. Bálint 1969; Gáll 2010; Türk 2014) са пратећом коњаничком опремом и наоружањем, уз украсне елементе и накит. Примери таквог начина сахрањивања документовани су на (можда) два локалитета у западној Бачкој. Један гроб је откривен још почетком 20. века у Безданској улици у Сомбору. У њему су уз људски скелет и делове скелета коња затечене две узенгије, жвале, коштане оплате лука и стреле (Gubitza 1912; Bálint 1991: 262). Средином прошлог века једна гробна целина откривена је и у Улици Жарка Зрењанина у Дорослову. Претпоставља се да су кости животиње биле раније уклоњене, јер је приликом стручног обиласка констатован само коњски зуб. Из гроба потичу већ споменути делови појаса, те фрагмент коштане оплате лука и бојна секира, који се чувају у Музеју Војводине (сл. 6) (Fodor 1981: 163, Abb. 2/1–4; Станојев 1989: 45, кат. бр. 225–228).

Сл. 8. Налази из Футога (према Станојев 1989: 124)
Fig. 8. Findings from Futog (after Станојев 1989: 124)

Неколико локација са коњским сахранама утврђено је и у околини Хоргоша: Хоргош/Носа – Хинга, Хоргош/Носа – Переш, Мали Песак – Хумка и Мале Пијаце – Обала Киреша (Димовски и Секереш 2012: 8–9). На локалитету Хоргош/Носа – Переш уз парцијално приложени скелет коња затечене су кружне апликације коњске орме са украсом розета (Bálint 1991: 224). На налазишту Мали Песак – Хумка средином

прошлог века откривене су уз скелет коња сребрне апликације и сабља, о којима данас нема ближих података, јер су у међувремену нестале (Риц 1979: 33; Bálint 1991: 234). То је уједно и једини податак о налазу сабље раномађарског доба са територије Војводине. Поред људског и коњског скелета, на локалитету Мале Пијаце – Обала Киреша су документоване сребрне апликације чији ближи опис недостаје. Подаци су добијени од налазача, а предмети нису доспели у суботички музеј (Риц 1979: 33; Bálint 1991: 234). Са локалитета Неђхаломдиле на самој граници са Мађарском, уз још неке предмете раномађарске провинијенције за које постоје различити подаци у литератури, такође потичу украси коњске орме са декорацијом у виду розете.¹³

За области Карпатске котлине особене су узенгије крушколиког и трапезоидног облика са датованјем од почетка 10. до краја прве четвртине 11. века (Gáll 2015). На бачким налазиштима изгледа преовлађују узенгије крушколиког облика, које се јављају у бројним варијантама. Нешто чешће су документоване у ранијим контекстима из прве три четвртине 10. века (Gáll 2015: fig. 15). Неколико узенгија тог типа потиче са западнобачких налазишта Апатин – Римски шанчеви (Bálint 1991: 207, Taf. LXII.b/1; Lakatoš 2009: 29–30, T. IX/2)¹⁴ и Дорослово – Улица Жарка Зрењанина, али је већи број налаза посведочен у севернијим областима.

На вишеслојном локалитету Хоргош – Рек мајур (Камараш), забележеном приликом земљаних радова још крајем 19. века, откривене су две узенгије, наводно уз скелетне остатке коња. Поред њих, из уништених гробова прикупљени су налази сеобе народа

¹³ Будући да је реч о налазишту или ареалу на граничном простору између Србије и Мађарске то се у литератури срећу различити подаци о тачној локацији. Приписује се општинама Суботици (Szabadka) или Сегедину (Szeged). Назив Szabadka – Négyhalomdűlő, усвојен у овом раду, спомиње се најпре у попису налазишта монографије Ч. Балинта (Bálint 1991: 248). У скоријем прегледу раномађарских налазишта северне Бачке локалитет је под истим називом лоциран између Суботице и Хоргоша, на самој граници са Мађарском (Димовски и Секереш 2012: 8, мапа на стр. 9). У једном синтетском раду где су обрађене украсне розете коњске опреме наш локалитет је пак убициран на мађарској територији, као Szeged – Négyhalomdűlő (Révész 1993: 398–399, no. 57), док је на четвртном месту означен као потес између Сегедина и Суботице, у оквиру мађарске жупаније Чонград (Mesterházy 1996c: 353).

¹⁴ У Градском музеју Сомбора чувају се три узенгије без прецизнијих података о месту и околностима налаза (Станојев 1989: 117, кат. бр. 643–645).

приписани Германима,¹⁵ као и комади накита позније бјелобрдске фазе (Станојев 1989: 126–128; Kovács 1992: 58–60; Димовски и Секереш 2012: 8). Узенгије, најчешће откривене са коњским жвалама, документоване су још на неколико локалитета: Палић – Жута обала, Хајдуково/Чурго – Переш, Хајдуково – Физфашор, Хоргош/Носа – Переш и Мале пијаце – Богарзо (Димовски и Секереш 2012: 8–9). У литератури је илустрован једино пар узенгија са локалитета Хајдуково/Чурго – Переш (Tákacs 2013: 657, 1. kép¹⁶). Најјужнији локалитет са налазима узенгија у Бачкој је Режо мајур у Футогу. Ту су крајем 19. века нађене две различите узенгије крушколиког облика, наводно из коњаничког гроба, али без података о скелетним остацима животиње (сл. 8, карта 2/10) (Станојев 1989: 124, кат. бр. 679–681).

Насупрот поменутиим групама предмета на разматраној територији су ређе заступљени раномађарски украси одеће и накит. Један листолико обликовани привезак од бронзе са траговима позлате откривен је у Руском Крстуру (Станојев 1989: 102, кат. бр. 543; Bollók 2015: 264, 55. kép 4), а са локалитета Пољопри вредно добро „Ударник“ у Трешњевцу потичу случајни налази двадесетак фрагментованих дводелних привезака од позлађене бронзе и један сребрни прстен са стакленим уметком (Станојев 1989: 115, кат. бр. 634–635). Располаже се још само крајње сумарним подацима о налазима са локалитета Хајдуково/Чурго – Палићки салаши. Ту је 1985. године откривен женски гроб са сребрном наруквицом и минђушама „из времена досељавања старих Мађара“, без ближег описа и илустрација (Риц 1997: 205).

У погледу заступљености истог материјала сасвим је другачија слика у северном Банату. На некрополама из Банатског Деспотовца, Банатског Аранђелова, Јазова и Раба откривен је велики број минђуша, карика, наруквица, апликација, дводелних привезака и дугмади, углавном израђених од сребра са позлатом, сигурне раномађарске припадности (Станојев 1989: 13–19, 46–51, 99).

15 Преузимајући податке из старије литературе, Н. Станојев је те налазе довео у хронолошку везу са узенгијама, односно приказао их је као налазе из једне гробне целине. Реч је о умбу, копчи са штитастим трном, оковима гвоздене ведрнице и савијеном мачу са нешто дужом накрсношом, без јабуке. Л. Ковач сматра да ти налази припадају старијој германској некрополи. Појава мачева и окова ведрница у мађарским некрополама није непозната, док умбо и копча засигурно припадају ранијем добу.

16 Погрешно назначено место налаза Хајдуково – Физфашор (Hajdújárás – Fűzfásor).

Уз то, посматрајући овде изложену грађу из Бачке, стиче се утисак о малобројности накита и других украсних предмета наспрам материјалних остатака који асоцирају на мушку популацију. Требало би ипак нагласити да је у Мађарској посведочено више сахрана женских особа са деловима и/или опремом коња, вероватно у симболичком значењу (e.g. Lőrinczy és Türk: 432–436, 23. kép; Langó et al. 2016: 392–399), па се испоставља да се без антрополошких анализа не може закључивати о полној припадности тако сахрањених индивидуа. Одговарајуће анализе су обављене једино на парцијално сачуваном скелету са локалитета Хоргош/Носа – Хинга, које су показале да је реч о мушкој особи, али нису пружиле довољно података за потврду активности уобичајених за војничку популацију (Димовски и Секереш 2012: 9–16).

На крају прегледа ваља додати да је из Бачке познато и неколико налаза византијског новца који временски одговарају раномађарском хоризонту. Три бронзана новчића цара Јована Цимискија (969–976) потичу из Сомбора и непосредне околине, док је један солид царева Константина VII Порфирогенита и Романа II (948–959) откривен у Сенти (Kovács 1989: 77–78, 86). Судећи по местима налаза у овде издвојеним зонама са карактеристичним материјалом (карта 2/3, 4, 23), највероватније се могу довести у везу са Мађарима.

Закључак

Историјски контекст досељавања Мађара прилично је добро познат у погледу хронологије и праваца њихових кретања по Европи, као и политичких односа са суседима. Сам процес и динамика заузимања новог простора нису сасвим поуздано осветљени, али један временски близак извор доноси конкретније податке о досељавању нових номадских група концем 9. столећа. Чувени спис византијског цара Константина VII Порфирогенита (913–959) *De administrando imperio* убраја се међу најважније изворе за рану историју Мађара. Једно од његових поглавља открива да је досељено седам мађарских племена и њима сродни Кабари, те да су они заузели простор који се на Дунаву граничи са Бугарском, а на западу и југу са територијама Франачке и Хрватске (DAI: ch. 40; cf. Takács 2010: 54–55).

Није познато које су области заузела поједина од наводно седам досељених племена. Већина мађарских археолога данас је, због јединственог карактера

археолошке грађе, скептична у погледу постојања посебних племенских територија по досељавању (cf. Takács 2010: 55; Bálint 2010: 161). Раније су ипак биле уочене извесне регионалне разлике у распрострањености неких налаза. Ч. Балинт је тако издвојио групе предмета особене за горње Потисје, северне планинске пределе Карпатске котлине, Малу угарску равницу и јужну Угарску (којој по тој подели припада Војводина). У јужној Угарској је уочена масовна употреба ромбоидних украса оковратника, квадратних појасних аплика и украса коњске орме у виду розета, док недостају окови луксузних торбица и неки елементи женског оглавља (Bálint 1991: 121–158). Можда се на микрорегионалном плану, у случају Баната и Бачке, оцртавају још неке разлике, кроз коментарисану мању или већу заступљеност накита, али скроман узорак грађе у овом тренутку не омогућава доношење одређенијих закључака.

Мађари су брзо и ефикасно овладавали новим простором, борећи се за преимућство са локалним властима. У домаћој историографији постоји мишљење да су веома рано заузели подручје Бачке, још у доба првог кнеза Арпада (Ђирковић 1975: 97–98; Ђирковић 2017: 98). Такво гледиште је засновано пре свега на основу навода из хронике *Gesta Hungarorum*, састављене у доба краља Беле III (1172–1196). Ту се описује политичка ситуација у источном делу Паноније непосредно пре мађарских освајања, при чему је посебно акцентован бугарски утицај кроз помињање обласних господара. Сматра се да је у данашњем Тителу било седиште бугарског војводе Салана који је почетком 10. века одолевао мађарској инвазији. После победе над Саланом, Арпад је предузео походе у областима око Бодрога (данашњи Бачки Моноштор) и даље на север током Дунава, постепено освајајући области које је давао на управу мађарским главешинама (*Gesta Hungarorum*: ch. 11, 38–41; cf. Ђирковић 2017: 98).

Представљени налази појасних апликација са локалитета Св. Анте – Машић салаш у Станишићу могу се поуздано довести у везу са Мађарима настањеним у северозападној Бачкој током прве половине 10. века. Показали смо да се највероватније ради о деловима једне појасне гарнитуре која је припадала члану аристократског или војничког staleжа. Чини се да недостатак комплетних гарнитура или већег броја аплика и других делова појасева ипак упућује на скромније присуство раних Мађара, или барем припадника највишег друштвеног ранга у областима данашње Војводине.

Станишићки налаз се уклапа у општу слику дистрибуције раномађарских налаза код нас, где се њихова већа концентрација запажа једино у северним областима Бачке и Баната. То би уједно могле бити, како се оправдано истиче, и најјужније зоне интензивног насељавања Мађара (Radičević and Špehar 2015: 153–154, fig. 1; Радичевић и Шпехар 2015: 49, карта 1). У том контексту су Д. Радичевић и П. Шпехар проблематизовали општеприхваћен став о јужној мађарској граници на обали Дунава, изведен из списка Константина VII Порфирогенита, уз закључак да дистрибуција археолошке грађе осликава разлике између области масовног насељавања и оних под мађарском влашћу и политичким утицајем. Коментарисани налази у нашем раду употпуњују то запажање. Потцртано је израженије присуство карактеристичних налаза у северној, наспрам западне Бачке, као и чињеница да они изостају у другим областима. Недостатак материјала раног датовања у јужном току Тисе, насупрот велике заступљености уз њен средњи и северни ток, наговештава да Мађари нису директно запосели те области.

Уз то, у западнобачком региону приметно је и нешто израженије присуство бјелобрдске материјалне културе. Индикативно је и да су словенски елементи у топонимији бројни управо уз обалу Дунава (Ђирковић 1975: 98). Без обзира на то у коликој мери је била присутна новопридошла наспрам локалне популације, историјски извори јасно сведоче да ће простор између Дунава и Тисе убрзо добити важно место у административном уређењу мађарске краљевине. Почетком 11. века ту су засноване две жупаније, једна са седиштем у Бачу, а друга у Бодрогу на месту данашњег Бачког Моноштора (Ђирковић 2017: 99–100).

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

DAI = *Constantine Porphyrogenitus, De administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik, engl. translation R. J. H. Jenkis, Budapest 1949.

Gesta Hungarorum = *P. Magister, Quondam Bele regis Hungariae notarius, Gesta Hungarorum*, ed. L. Juhász, Szeged 1932.

- Аладжов, Андрей и Григоров, Валери.** 2009. Коланни апликацији и најкрајници од објект у реперен квадрат В-11 унутрешни град на Плиска, у: Б. Петрунова, А. Аладжов, Е. Василева (ур.) *Laurea. In honorem Margaritae Vaklinova I*, 185–190. Софија: Национални археолошки институт с музеј при БАН.
- Bálint, Csanád.** 1969. A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése/Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969/1: 107–114.
- Bálint, Csanád.** 1991. *Südongarn im 10. Jahrhundert*. *Studia Archaeologica XI*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bálint, Csanád.** 2010. A contribution to research on ethnicity: a view from and on the east. The state of research, in: W. Pohl, M. Mehofer (eds.) *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität*, 145–182. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Balogh, Laszlo.** 2007–2008. A New Source on the Hungarian Raids against Byzantium in the Middle of the Tenth Century. *Chronicon* 7–8: 16–25.
- Bóllók, Ádám.** 2015. *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formátörténeti tanulmányok a honfoglalás kori díszítőművészethez/ The Ornamental Vocabulary of the Tenth Century in the Carpathian Basin. Form-historical Studies in the Decorative Arts of the Hungarian Conquest Period*. Budapest: Magyar tudományos Akadémia Bölcsészettudományi kutatóközpont régészeti intézet.
- Бонев, Стойчо и Дончева, Стела.** 2011. *Стиародълтарски производствени центри за художествени метали при с.Новосел, Шуменско*. Велико Търново: Фабер.
- Gáll, Erwin.** 2010. Burial customs and the question of 10th century populations in the Transylvanian Basin. *Acta Archaeologica Carpathica XLV*: 271–314.
- Gáll, Erwin.** 2013. *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletek/10th and 11th century Burial sites, Stray finds and Treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat*. Szeged: Kódex Könyvgyártó Kft.
- Gáll, Erwin.** 2015. An attempt to classify the stirrups dating from the 10th century and the first quarter of the 11th century in the Transylvanian Basin, the Crişana/Partium and the Banat with an outlook to the Carpathian Basin, in: C. Cosma (ed.) *Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin*, 355–406. Cluj-Napoca: Mega Publishing House.
- Giesler, Jochen.** 1981. Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *Praehistorische Zeitschrift* 56/1: 3–167.
- Gomolka-Fuchs, Gudrun.** 2002. Eine Gürtelgarnitur vom ungarischen Typ aus der frühmittelalterlichen Siedlung von Krivina, Bezirk Ruse, Bulgarien. *Eurasia antiqua* 8: 493–514.
- Грудочко, Иван Валерьевич и Боталов, Сергей Геннадьевич.** 2013. Этнокультурная ситуация в Южном Зауралье в VIII–X вв. (в свете новых данных исследований погребального комплекса Уелги), у: С. Г. Боталов, Н. О. Иванова (ред.) *II-й Международный Магьярский симпозиум*, 110–138. Челябинск: Рифей.
- Gubitza, Kálmán.** 1912. Zomboru honfoglaláskori lovas sírlelet. *A Bács-Bodrogszegyei Történelmi Társulat Évkönyve XXVIII (I)*: 27–28.
- Димитријевић, Даница.** 1991. Csanád Bálint, *Südongarn im 10. Jahrhundert*, *Studia Archaeologica XI*, Acad. Scient. Hung. (Akadémiai Kiadó), Budapest 1991 (Приказ). *Стиаринар XLII*: 208–217.
- Димовски, Неда и Секереш, Агнеш.** 2012. Коњанички гроб са Хинге. *Museum. Годишњак Градског музеја Судойица* 11: 7–19.
- Doncheva, Stela.** 2012. *Metal Art Production in Medieval Bulgaria. Jewelry craftsmanship in Bulgaria at the Middle Ages*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Дончева, Стела.** 2013. Реконструкција на коланни гарнитури по материјали од ранносредновековни центар за металоластика при с. Златар, Преславско, у: С. Бонев (ред.) *Преслав 7*, 152–170. Велико Търново: Фабер.
- Дончева-Петкова, Людмила.** 2005. *Одърици. Некрополи от XI век*. Том 2. Софија: Академично издаство „Марин Дринов“.

- Kovács, László.** 1989. *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kovács, László.** 1992. A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10–11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábe (Csóka)/ Über einige Fundgegenstände aus der Zeit der Landnahme des. Ferenc Móra Museums: Oroszlámos, Horgos, Majdan, Rabé. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1992/1: 37–74.
- Lakatoš, Viktorija.** 2009. Teritorija opštine Apatin u svetlu arheoloških nalaza od praistorije do srednjeg veka. *Годишњак Градског музеја Сомбор* 2–3 (2008–2009): 7–80.
- Langó, Péter.** 2005. Archaeological research on the conquering Hungarians: A review, in: B. G. Mende (ed.) *Research on the prehistory of the Hungarians: A review*, 175–340. Budapest: Institute of Archaeology of the Hungarian Academy of Sciences.
- Langó, Péter.** 2014. Bulgarian Connections of the Find-horizon of the 10th century in the Carpathian Basin: a case study, in: L. Doncheva-Petkova, Cs. Balogh, A. Türk (eds.) *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*, 157–164. София: National Institute of Archaeology and Museum BAS – Piliscsaba: Pázmány Péter Catholic University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Archaeology.
- Langó, Péter.** 2016. Uelgi – Geszteréd – Bodrogszerdahely – Notes on the cultural context of a tenth-century mount type. *Antaeus* 34: 373–388.
- Langó, Péter and Patay-Horváth, András.** 2016. Hungarian Belt – Bulgarian Belt? Some Notes on the Distribution of Ribbed Belt Mounts, in: A. Bollók, G. Csiky, T. Vida (eds.) *Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien Festschrift für Csánád Bálint zum 70. Geburtstag*, 567–589. Budapest: Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities Hungarian Academy of Sciences.
- Langó, Péter; Kustár, Rozália; Köhler, Kitti and Csősz, Aranka.** 2016. A Study of the Tenth-century Cemetery at Harta-Freifelt. *Antaeus* 34: 389–416.
- Lőrinczy, Gábor és Türk, Attila.** 2011. 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátrol. Újabb adatok a Maros-Torkolat Duna-Tisza közti oldalának 10. századi településtörténetéhez/Gräberfeld des 10. Jh. in Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh. der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica* XII: 419–479.
- Мажитов, Нияз Абдулхакович.** 1981. Южный Урал в IX- начале X в., у: С. А. Плетнева (ур.) *Сџейи Евразии в эпоху средневековья*, 80–82. Москва: Наука.
- Makkai, László.** 1990. The Hungarians' Prehistory, Their Conquest of Hungary and Their Raids to the West to 955, in: P. F. Sugar, P. Hanák, T. Frank (eds.) *A History of Hungary*, 8–14. Bloomington: Indiana University Press.
- Mesterházy, Károly.** 1996a. Apatin (Serbia), in: I. Fodor et al. (eds.) *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, 299. Budapest: Hungarian National Museum.
- Mesterházy, Károly.** 1996b. Nagyősz (Tomnatec, Romania), in: I. Fodor et al. (eds.) *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, 341–342. Budapest: Hungarian National Museum.
- Mesterházy, Károly.** 1996c. Between Szeged and Szabadka (Csongrád county), in: I. Fodor et al. (eds.) *The Ancient Hungarian. Exhibition Catalogue*, 353. Budapest: Hungarian National Museum.
- Mesterházy, Károly.** 1996d. Vereb (Fejér county), in: I. Fodor et al. (eds.) *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, 375–376. Budapest: Hungarian National Museum.
- Момчилов, Димчо.** 2009. Старобългарски апликации от фонда на исторически музей – Карнобат, у: Б. Петрунова, А. Аладжов, Е. Василева (ур.) *Laurea. In honorem Margaritae Vaklinova* I, 167–178. София: Националният археологически институт с музей при БАН.
- Muraševa, Veronika Vladislavovna.** 2006. Kompositgürtel altrussischer Krieger aus dem 10. und dem Beginn des 11. Jahrhunderts. *Eurasia Antiqua* 12: 353–368.
- Плетнева, Светлана Александровна.** 1967. *Ош кочевий к тородам. Салтиво-маяцкая кульшюра.* Москва: Наука.

Плетњов, Валентин и Павлова, Ваня. 2000. Раносредновековни ремъчни апликации във Варненския археологически музей. *Известия на Народния музей Варна* 30–31 (1994–1995): 24–239.

Radičević, Dejan i Špehar, Perica. 2015. Some remarks on Hungarian Conquest Period Finds in Vojvodina. *Acta Archaeologica Carpathica* L: 137–162.

Радичевић, Дејан и Шпехар, Перица. 2015. Порфириногенови међаши на Истру и старомађарски археолошки налази у Војводини. *Зборник радова Вишњоолошкој инститиуија* LII: 43–55.

Радишић, Милица. 2015. Раносредновековне апликације из Сврљиг-града и осврт на сличне налазе на нашем тлу: о функцији, хронологији и културној припадности, у: С. Петровић (ур.) *Етно-културолошки зборник за ироучавање културе источне Србије и суседних области* XIX, 21–34. Сврљиг 2015: Етно-културолошка радионица.

Révész, László. 1993. Veretekkel díszített lószerszámok a honfoglalás kori női és férfi sírokból/Beschlagene Pferdgeschirre aus den landnahmenzeitlichen Frauen- und Männergräbern. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXX–XXXI/2: 351–416.

Révész, László. 1996a. *A karosi honfoglalás kori temetők. Adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez/ Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des Oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.* Miskolc: A Herman Ottó Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum közös kiadványa.

Révész, László. 1996b. Karos – Eperjesszög, Cemeteries I–III (Borsod-Abaúj Zemplén county), in: I. Fodor et al. (eds.) *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, 82–109. Budapest: Hungarian National Museum.

Révész, László. 1996c. Bodrogvécs (Več, Slovakia), in: I. Fodor et al. (eds.) *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, 140–142. Budapest: Hungarian National Museum.

Révész, László. 2003. The Cemeteries of the Conquest Period, in: Zs. Visy (ed.) *Hungarian Archaeology at the turn of the Millennium*, 338–343. Budapest: Ministry of National Cultural Heritage.

Révész, László. 2006a. Auswertung der Funde, in: F. Daim, E. Laueremann (eds.) *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*, 119–158. Mainz: Römisch-Germanischen Zentralmuseum.

Révész, László. 2006b. Magyar honfoglalás kori sírok keltezési lehetőségei. Régészeti keltezés – természettudományos keltezés/Dating options of the graves from the time of the Magyar Conquest. Archaeological dating-scientific dating. *Arrabona* 44/1: 411–440.

Révész, László and Nepper, Ibolya. 1996. The Archaeological Heritage of the Ancient Hungarians, in: I. Fodor et al. (eds.) *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, 37–56. Budapest: Hungarian National Museum.

Рябцева, Светлана. 2013. О балканских связях населения Пруто-Днестровского региона. По материалам находок предметов цветной металлообработки, у: С. Бонев (ред.) *Преслав* 7, 171–184. Велико Търново: Фабер.

Риц, Петер. 1979. Археолошка налазишта сеобе народа у североисточној Бачкој. *Раг војвођанских музеја* 25: 25–40.

Риц, Петер. 1997. Стање истраживања периода сеобе народа у северној Бачкој. *Раг Музеја Војводине* 39: 199–207.

Станилов, Станислав. 1991. Старобългарски ремъчни украси от Националният Археологически музей. *Разкопки и ироучвания* XXII: 5–70.

Станојев, Небојша. 1989. *Некрополе X–XV у Војводини.* Нови Сад: Археолошко друштво Војводине.

Schulze, Mechthild. 1984. Das ungarische Kriegergrab von Aspers-lès-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneinfällen nach Mittel-, West- und Südeuropa (899-955 n. Chr.) mit einem Exkurs zur Munzchronologie altungarischer Gräber. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 31: 473–514.

Schulze-Dörrlamm, Mechthild. 1991. Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 35/2 (1988): 373–478.

Takács, Miklós. 2010. *De administrando imperio* kao izvor za ranu povijest Mađara, kao i o vezama Mađara sa narodima u 10. stoljeću. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42: 49–64.

Takács, Miklós. 2013. A honfoglaló magyar szállás-terület déli kiterjedése/Die Südliche Ausdehnung des Siedlungsgebietes der Landnehmenden Ungarn, in: L. Révész, M. Wolf (eds.) *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*, 641–666. Szeged 2013: Tudományegyetem Régészeti Tanszék.

Трајковић, Душанка и Трајковић, Чедомир. 1996. Археолошко одељење, у: Б. Машуловић (ур.) *Деценије музеолошке делатности*, 55–96. Сомбор: Градски музеј.

Türk, Attila. 2014. Towards a Classification of Grave Types and Burial Rites in the 10th–11th Century Carpathian Basin, in: L. Doncheva-Petkova, Cs. Balogh, A. Türk (eds.) *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*, 137–155. Софија: National Institute of Archaeology and Museum BAS - Piliscsaba: Pázmány Péter Catholic University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Archaeology.

Ђирковић, Сима. 1975. У оквирима Угарске, у: С. Гавриловић (ур.) *Шајкашка историја I*. 97–110. Нови Сад: Матица српска – Војвођански музеј.

Ђирковић, Сима. 2017. Краљевска жупанија Бодрошка, у: В. Јерковић, М. Петровић (прир.) *Историја Сомбора. Град кроз векове*, 95–108. Сомбор: Градска библиотека Карло Бијелички-Будисава: Кримел.

Fodor, István. 1981. Honfoglalás kori sír Doroszlón/ Ungarisches Grab von Doroszló. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1: 149–164.

Fodor, István. 1996. Rétközberencs-Paromdomb (Szabolcs-Szatmár-Bereg county), in: I. Fodor et al. (eds.) *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, 166–168. Budapest: Hungarian National Museum.

Шпехар, Перица и Стругар Бевц, Ника. 2016. *Баџајница – Велика хумка. Раномађарска некропола*. Београд: Музеј града.

Шпехар, Перица. 2017. *Централни Балкан од 7. до 11. века. Археолошка сведочанства*. Београд: IP Воока.

Milica Radišić, Institute of Archaeology, Belgrade
Viktorija Uzelac, City Museum, Sombor

BELT MOUNTS FROM STANIŠIĆ IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM THE HUNGARIAN CONQUEST PERIOD IN BAČKA

Summary

The article presents part of a single belt from the Hungarian Conquest Period found at the site of St. Ante – Mašić Salaš in Stanišić. The find consists of four heart-shaped mounts made out of gilded silver (figs. 1–3, map 1, map 2/1). The locality is situated on a mound that was almost completely destroyed by ploughing in the 1980s. Small-scale rescue excavations did not provide any information about graves but it is likely that a cemetery was established there for the villagers encountered numerous bones during agricultural activities. Along with few other metal finds (fibulae, earring and ring) the mounts were acquired by the City Museum in Sombor from the finders.

Even after surveying the abundant related literature we could not find direct parallels for these finds. However, based on similar belt fittings from several necropolises in the Carpathian Basin (Tomnatic/fig. 4, Karos/fig. 5 and Rét-közberencs), it is apparent that they belonged to the Hungarians settled in northwestern Bačka during the first half of the 10th century. It seems that a lack of complete belts and/or more numerous belt pieces actually indicates a modest presence of Hungarian elites there. In addition to those from Stanišić, the belt mounts were found only in Doroslovo and Apatin (figs. 6/3; T; mcp 2/5; 8).

The mounts from Stanišić fit into the general picture of the distribution of the Hungarian finds in Vojvodina. The majority of sites are situated in the northern parts of Banat and Bačka – the southernmost areas of intense Hungarian settlement (cf. Radičević and Špehar 2015: 153–154; Радичевић и Шпехар 2015: 49). The paper gives a short overview of the entire archaeological evidence from the Conquest Period in Bačka. Finds of cavalry equipment, horse harness and weaponry are most numerous; on the other hand, there are sporadic finds of jewellery and dress ornaments. This may indicate certain regional peculiarities, but given a very low level of research, at this moment we are far from any definite conclusions.

ТРАГОВИМА ЧЕХА У ВЕЛИКОМ БЕЧКЕРЕКУ, ПЕТРОВГРАДУ И ЗРЕЊАНИНУ

Др Филип Крчмар, Историјски архив Зрењанин

Апстракт: Иако не нарочито бројна, чешка заједница је оставила значајан траг у јавном и културном животу Великог Бечкерека (касније Петровграда и Зрењанина), упадљиво несразмеран свести ове средине о њеним достигнућима. У раду је у најосновнијим и најкраћим могућим цртама приказан историјски преглед чешке заједнице у овом граду од почетка XIX до почетка XXI века, уз посебан осврт на њене најзначајније представнике и развој српско/југословенско-чешких/чехословачких односа на локалном нивоу у периоду после Другог светског рата.

Кључне речи: Чеси, Велики Бечкерек, Петровград, Зрењанин, Чехословачка беседа „Штефаник“, Југословенско-чехословачка лига, Мирослав Тирш, Соколски покрет, Теплице.

У дугој плејади етничких заједница које су утиснуле печат на историјски развој данашњег Зрењанина (некадашњег Великог Бечкерека и Петровграда), Чеси заузимају неупадљиво, али ипак значајно место. Неупадљиво због тога што је њихова колонија у овом граду била невелика по броју својих чланова и једва видљива или невидљива на пописима становништва: приликом пребројавања, она би по неком неписаном правилу била сврставана у категорију „остали“, иза далеко бројнијих Срба, Немаца, Мађара и других народа, или би била збрајана заједно са знатно бројнијим Словацима („Чехословаци“). Ипак, посматрајући њене чланове, положаје које су заузимали у локалној друштвеној хијерархији и однос окружења према Чесима, недвосмислено се стиче утисак да је таква маргиналност обрнуто пропорционална значају и угледу који су некада уживали у овој средини.

Требало би, међутим, бити опрезан приликом употребе појма „Чеси“ у ранијим епохама, у којима је он имао знатно другачије значење, тј. тумачење у односу на данашње: територија данашње Чешке је у XVIII, XIX, па и у XX веку све до 1918. године – у саставу Хабзбуршке монархије – била подељена на неколико делова, од којих је сваки имао посебан статус у оквиру ове царевине. Те области су биле: **Краљевина Чешка** (или **Бохемија**, ч. *Čechy*, нем. *Böhmen*),¹ маркграфовија **Моравска** (ч. *Morava*, нем. *Mähren*) и војводство **Шлезивија** (или Шлеска, ч. *Slezien*, нем.

Schlesien).² Оне су заједно чиниле тзв. „Земље круне св. Вацлава“, у западном делу Двојне монархије (тзв. Цислајтанија), и све до краја Првог светског рата су у свести досељеника у Банат представљале три строго раздвојене географске (и идентитетске) целине.³ Такође, осим словенским, ове области су биле насељене и бројним немачким живљем, који је извршио снажан културни утицај на своје словенско окружење и такође је подвођен под одредницу Чеси (додуше, ретко уз префикс „немачки“ – *Deutschböhmen*).

Колонизација Чеха у Банат

Досељавање чешког живља у Банат почиње већ у XVIII веку, у време Јосифа II, али је свој врхунац досегло по окончању Наполеонових ратова и, нарочито, у периоду између 1820. и 1850. године.⁴ Тада је одређен број чешких Немаца досељен претежно у источни (данашњи румунски) Банат, где су најпре формирали насеље **Елизабетфелд** (ч. *Svatá Alžběta*) или колонизовали већ постојећа села – **Урзицени** (рум. *Urziceni*, нем. *Schönthal*) и **Свету Хелену** (рум. *Sântelena*, нем. *Sankt Helena*). Деценију касније, настале су њихове најзначајније насеобине у овом делу Баната, јужно од Карансебеша, међу којима се издвајају: **Бребу Ноу** (рум. *Brebu Nou*, нем. *Weidenthal*), **Гарана** (рум.

1 Ова област је заправо била „Чешка у ужем смислу“ и обухватала је западни део данашње Чешке са Прагом као престоницом (прим. Ф. К.).

2 Бохемија, Моравска и Шлезивија су у оквиру западног дела Аустријске царевине (од 1867. Аустроугарске) чиниле тзв. „Земље круне св. Вацлава“.

3 Josef Wolf, *Entwicklung der ethnischen Struktur im Banat 1890–1992*, Wien 2004, 113.

4 J. Wolf, *нав. дело*, 112.

Garana, нем. Wolfsberg), **Волфсвизе** (нем. Wolfswiese) и **Линденфелд** (нем. Lindenfeld).⁵ Њихови колони-сти су пореклом били из долине Елбе, из Краловског округа (ч. Hradec Králové, нем. Königgrätz) и Часлава (ч. Čáslav, нем. Tschaslau) у источној и централној Бохемији. Етничка припадност ових досељеника била је од секундарног значаја – румунско становништво источног (планинског) Баната је ове досељенике – независно од њиховог немачког или словенског ет-ницитета – називало „Бохемима” (рум. romi), чиме их је јасно разликовало од немачког становништва („Шваба”, рум. Şvabi).⁶

Јан Непомук Стари

Насеобине чешких колониста никле су и по јужним ободима западног („равног”) Баната. Они су

5 Borislav Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Novi Sad 1961, 87. За детаљан историјат ових насеља, од којих су последња два – Волфсвизе и Линденфелд у потпуности изумрла – види: Josef Schmidt, *Die Deutschböhmen im Banat*, Timisoara 1938. У остале чешке насеобине на овом подручју спадају: **Гарник** (рум. Gârnic, нем. Weitzenried), **Бигар** (рум. Bigâr, нем. Schnellersruhe), **Оградена Ноа** (рум. Ogradena Noă, нем. Eibenthal, Frauenwiese), **Равенска** (рум. Ravensca, нем. Ravenska), **Шумица** (рум. Şumiţa, нем. Schumitza) и **Жупалникул Ноу** (рум. Jupalnicul Nou, нем. Neu-Schupanek). Josef Wolf, *нав. дело*, 113.

6 J. Wolf, *нав. дело*, 113.

досељени у околину Беле Цркве: у **Албијану/Фабијан** (данашње Чешко село), **Вршац**, **Кусић** и **Крушчицу**,⁷ где су још дуго успели да очувају свој чешки (словенски) идентитет, насупротив градским срединама у којима су били заступљени у мањој мери и често бивали асимиловани од већинског становништва.⁸

Јан Непомук Нови

Имајући у виду горенаведени преглед чешке колонизације, јасно је да се у Великом Бечкерку (потоњем Петровграду и данашњем Зрењанину), не може говорити о некој организованој чешкој колонији, бар не пре друге деценије XX века. Упркос томе, присуство првих Чеха у овом граду забележено је знатно раније. Оно је симболично најављено доласком немачких колониста у XVIII веку који су са собом у Ба-

7 B. Jankulov, *нав. дело*, 98. Иако на последњим пописима становништва бележи непрекидан пад у броју житеља, Чешко село је данас једино насељено место на подручју Републике Србије где Чеси чине апсолутну већину (прим. Ф. К.)

8 J. Wolf, *нав. дело*, 113–114.

Јан Непомук Нови

нат донели и раширили култ светог Јана Непомука.⁹ Отада су га поједина насеља у Војводини славила као црквену славу (Парабућ, Путинци, Карлсдорф итд.), али је и у другима био веома цењен. У доба немачке колонизације Баната и борбе досељеника са дивљим рекама, мочварним и плавним подручјем, Непомуков

култ је био нарочито популаран.¹⁰ Њему је посвећена прва црква у Великом Бечкерку, грађена у периоду од 1758. до 1763.¹¹ Због убрзаног пораста броја католичких верника у граду, она је већ крајем XVIII века постала тесна и трошна и налазила се у лошем стању.

9 **Јан Непомук** (право име: Јан Велфлин) се родио средином XIV века у Помуку крај Плзена у Чешкој. Студирао је теологију и право у Прагу и Падови. Био је викар прашког надбискупа и свештеник на двору чешког краља Вацлава IV. Као краљичин исповедник, одбио је да краљу – који је сумњао на брачно неверство – открије свету исповедну тајну, због чега је по Вацлавовом наређењу удављен у Влтави 1393. године. Због своје мученичке смрти сматран је заштитником мостова, браниоцем од поплава, патроном бродара, млинара и рибара, као и чуварем свете исповедне тајне. Католичка црква га је 1729. прогласила за свеца и од тада 16. маја сваке године обележава успомену на њега.

10 Осим у Банату, култ Јана Непомука био је раширен и у Бачкој, коју су такође колонизовали Немци. Тако је нпр. 16. мај био црквена слава у Парабућу и Чибу (данашњем Челареву). У Бачком Новом Селу би се овај празник обележавао тако што би се оркестар извезао на Дунав на сплаву, а затим свирао и палио ватру како би одао почаст Непомуку (Fritz Westerfeld, „200 Jahre deutsches Leben in Batschko Novoselo 1733–1933“, *Volkswart* 2, Jänner-März 1933). У Апатину је још у XVIII веку био постављен његов кип, до ког би се ходочастило у јавним процесијама 16. маја сваке године, да би се касније приређивао ватромет на Дунаву (Josef V. Senz, *Apatiner Heimatbuch*, Straubing 1966, 476–477). У Челареву се овај дан од 1804. обележавао као општински празник (Nikolaus Burger, *Tscheb. Schicksal einer deutschen Gemeinde in Jugoslawien 1801 bis 1945*, Ulm 1991, 154).

11 Felix Milleker, *Geschichte der Stadt Veliki Bečkerек 1333–1918*, Wrschatz 1933, 35.

ГРАДСКИ САВЕТ ВЕЛ. БЕЧКЕРЕК.

Број: 26546/1930.

Прослава Чехословачког народног и државног благдаја.

РЕШЕЊЕ.

Градски Савет у вези са прославом 28. октобра 1918. год. који дан слави братски нам чехословачки народ, као дан прокламовања Чехословачке Републике, сећајући се заслуга великог сина чехословачког народа Томе Масарика за наш југословенски народ хели да ода признање његовим заслугама и да се придржи јединодушној радости и слави дана 28. октобра, те стога решава, да се досадашња Словеначка улица назове "Масарикова улица", а досадашња Словачка улица " Чехословачка улица."

Градски Савет извештава о овом градско представништво и моли, да узме на знање.

Упућује се гр. економ, да ово решење изврши.

О овоме се извештава: градско представништво, градски начелник, градско рачуноводство и градски економ.

Из седнице гр. Савета, одржане у Вел. Бечкереку, 24. октобра 1930. год.

Радич
за градског начелника,
гр. вел. бележник.

ПЕК.
СЕД.

Одржавала се све до 1840. године, када је претрпела тешка оштећења након грома који ју је ударио.¹² Пред њено коначно и планско рушење, њена звона су скинута са звоника и постављена испред саме цркве – то је уједно и мотив најстарије данас познате фотографије Великог Бечкерекa.¹³ Рушење је уследило крајем педесетих година XIX века, да би у периоду од 1864. до 1867/8. на истом месту била подигнута нова католичка црква, у романском стилу, која је такође посвећена Непомуку.¹⁴ Грађена је као већа реплика католичке цркве у Чанаду (данашња Румунија), а од 1986. године има статус катедрале, односно саборне цркве за све католике на овом подручју.

Осим кроз две католичке цркве, Непомук је у споменичком наслеђу Зрењанина присутан и кроз статуу која се налази у ниши Градске куће, десно од улаза у Градску башту. Реч је о скулптури вајара **Зорана Јездимировића**, која представља бронзану реплику некадашње дрвене Непомукове статуе. „Дрвени Непомук” се на том месту налазио још од изградње Градске куће (бивше Жупанијске палате) почетком XIX века, а уклоњен је 1948. године.¹⁵ Ова статуа је уједно и пример како је један Чех „посвађао” надлежне установе у граду: наиме, она је постављена 2008. године без претходних услова и сагласности Завода за заштиту споменика културе Зрењанин и по свом изгледу и детаљима одудара од аутентичног првобитног изгледа.¹⁶

Златно доба чешке колоније у овом граду наступило је у периоду између два рата, током треће и четврте деценија XX века. Оснивање чехословачке државе представљало је прекретницу у процесу изградње заједничког идентитета чешких и словачких мањина у земљама-наследницама Аустроугарске.¹⁷ Тада ова два етницитета – Чеси и Словаци – прихватају наднационални заједнички идентитет и постају – Чехословаци, са чехословачким језиком који

је важио као јединствени језик два дијалекта. Док је процес прихватања оваквог националног решења у Мађарској наилазио на потешкоће, у Румунији и Југославији су Чеси и Словаци врло брзо почели да наступају заједнички, усвајајући током двадесетих и тридесетих година заједнички идентитет и нову државну идеологију.¹⁸

У то време Велики Бечкерек (од 1934/5. Петровград) имао је два удружења која су неговала и популарисала чешки језик и културу – **Чехословачку беседу „Штефаник”** и **Југословенско-чехословачку лигу**. Према Чехословачкој су у то доба гајене велике симпатије, као према братској словенској земљи која је, као што је то био случај и са Краљевином СХС/Југославијом, настала на развалинама Аустроугарске монархије крајем 1918. године. Кроз међуратни период, она је била југословенски савезник у оквиру тзв. Мале Антанте, а уживала је и велику популарност као прапостојбина свесловенског Соколског покрета који се силно раширио по читавој Југославији. У Чехословачкој, највише у Прагу, школовао се велики број Југословена, а домаћа штампа је често и са великом пажњом пратила тамошња збивања и дипломатске активности.

Досадашња истраживања

Из међуратног периода потиче први преглед историјског развоја чешке заједнице у Великом Бечкереку/Петровграду. Реч је о кратком поглављу које је за потребе монографије *Пејровиград* написала **Марија Јурањи**, супруга евангелистичког (словачког) свештеника **Људевита Јурањија**.¹⁹ Њен извештај је уопштеног карактера и приказује чешку колонију тек у најкраћим могућим цртама, при чему је она углавном сконцентрисана на петровградске Словаци који су у односу на њу у том тренутку чинили претежну већину. Прилог је очигледно написан без икаквог истраживања архивске и сл. грађе, и у доброј мери се ослања на усмено казивање њеног супруга, који се налазио на челу поменуте Чехословачке беседе „Штефаник”. Посебно поглавље у оквиру исте монографије, у ком су побројана разна национална и културна друштва у граду, доноси и основне податке о Југословенско-чехословачкој лиги.²⁰

12 F. Milleker, *нав. дело*, 59. Такође: „Die neue r. k. Pfarrkirche in Gr.-Beckerek und ihre Geschichte”, *Gr.-Beckereker Wochenblatt* (= GBWb) Nr. 28, 14. Juli 1866, 10.

13 Историјски архив Зрењанин (= ИАЗ), Ф. 45 Збирка фотографија 1890–2003 (= Ф. 45 1890–2003), 1971. Фотографија је публикована у: А. Станојловић (ур.), *нав. дело*, 133.

14 „Kundmachung und Einladung”, *GBWb* Nr. 46, 14. November 1868, 1; „Die Einweihung der r. kath Kirche in Gr.-Beckerek am Dienstag den 24. November 1868”, *GBWb* Nr. 48, 28. November 1868, 11.

15 Весна Мајсторовић, Весна Каравида, Бојан Којичић, *Познати архитекти и њихове грађевине у Великом Бечкереку крајем XIX и почетком XX века*, Зрењанин 2009, 16.

16 В. Мајсторовић и др., *нав. дело*, 16.

17 J. Wolf, *нав. дело*, 114.

18 Исто.

19 Марија Јурањи, *Чехословаци у Пејровиграду*, у: Александар Станојловић (ур.), *Пејровиград*, Петровград 1938 (Зрењанин 2004³), 110–112.

20 А. Станојловић, *нав. дело*, 418.

Краћи историјат чешке заједнице у граду јавио се 2011. године у часопису *Завичајац*, у оквиру обежавања стогодишњице зрењанинске шећеране у чијем су оснивању Чеси имали знатног удела. Тим поводом је у поменутом гласилу публиковано неколико краћих прилога (од којих један и на чешком), али ниједан није донео неке нове, дотле непознате податке.²¹

Међутим, увид у грађу Историјског архива Зрењанин, нарочито у њене фондове Ф. 3 Велики Бечкерек, град са уређеним сенатом 1769–1918 и Ф. 97 Градско поглаварство Бечкерек – Петровград (1919–1941) пружа до сада несклопљену и дефрагментисану слику чешке заједнице у Великом Бечкерек/Петровграду. Документима из ових фондова свакако би требало придружити анализу локалне штампе – међуратних листова *Банайски власник*, *Банайска пошта*, *Северна слиража*, *Обнова*, *Радикалски власник*, *Млада Јујославија*, као и послератног *Зрењанина*, у којој је могуће пронаћи обиље новинских натписа о локалним Чесима или који се на неки начин могу довести у везу са њима.

XIX век

У XIX веку не може се говорити о организованој чешкој колонији у граду, већ само о неколицини истакнутих чешких појединаца који су остали забележени у писаним изворима. У првој половини XIX века, из времена пре Револуције 1848/49, у Великом Бечкереку забележено је неколико чешких имена. Најзначајније међу њима је **Венцеслав Кле** (са два „е” – прим Ф. К.), који се у сачуваним актима градског магистрата помиње најпре као варошки сенатор, задужен махом за судске спорове, парнице

и имовинско-правна питања,²² а од 1827. и као варошки капетан,²³ међутим, у овом последњем својству није се налазио дуго – преминуо је 9. октобра исте године.²⁴ Из других извора познато је да је прешао у православље и да је великобечкеречкој Успенској цркви том приликом даровао једно велико црквено звоно.²⁵ Упоредо са Венцеславом, у архивској грађи Историјског архива Зрењанин јављају се и други чланови његове породице: браћа **Јован** (који је обављао дужности варошког поштара) и **Паул Кле**,²⁶ за-

21 „Виктор Елек, први власник Шећеране. Добротвор културних друштва”, *Завичајац* 30, Зрењанин 2011, 68–69; „Градитељски подухвати Виктора Елека. Вила из снова”, *Завичајац* 30, Зрењанин 2011, 70; Albina Gušić, „Сећи v Nagybeckerek”, *Завичајац* 30, Зрењанин 2011, 71; Албина Гушић, „Чеси у Великом Бечкереку. Дошли са шећераном”, *Завичајац* 30, Зрењанин 2011, 72. Сви ови прилози, међутим, углавном су се заснивали на извештају из монографије *Пејровград* (прим. Ф. К.).

22 ИАЗ, Ф. 3 Велики Бечкерек, град са уређеним сенатом 1769–1918 (= Ф. 3 1769–1918), „Допис којим сенатори Венцеслав Кле, Јохан Дели и Алексије Гешл подносе Магистрату инвентар са приложима о активном и пасивном имовном стању мануфактурног трговца Живка Продановића”, адм. бр. 77/1718, арх. бр. 81; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Извештај сенатора Венцеслава Кле Магистрату, да је продата кућа на дражби за 17.005 форинти”, адм. бр. 179/1824, арх. бр. 17; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Сенатор Венцеслав Кле извештава да је извршио инвентарисање оставине пок. Станојевић Милије, умрлог без опорукe, и моли да му се одреди судски поступак”, адм. бр. 148/1826, арх. бр. 42; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Сенатор Венцеслав Кле тражи накнаду трошкова у парници са дужницима Ладиславом Савићем и Марковићем из Перлеза”, адм. бр. 20/827, арх. бр. 20; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Венцеслав Кле извештава Магистрат о површини куће коју је Симон Ајзенштетер продао Андрији Мусићу за 5000 форинти”, адм. бр. 25/1827, арх. бр. 32; ИАЗ, Ф. 3, „Сенатор Богојевић извештава магистрат да је покојни сенатор Кле остао дужан маси Хаџи Николајевића 500 форинти и да је неуредно водио масу Адамовић, где је такође био старатељ”, адм. бр. 196/1828, арх. бр. 44.

23 ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Реферат капетана Венцеслава Клеа и нотара Димитрија Белановића о испитивању спора између Божане Кордовански и брата Димитрија Кордованског”, адм. бр. 61/1827, арх. бр. 57.

24 ИАЗ, Матична књига умрлих Успенске цркве 1827–1831, 5; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Тржишни комесар доставља допис Магистрату да се на место пок. Градског капетана Венцеслава Клеа постави најстарији сенатор Богојевић”, адм. бр. 226/1827, арх. бр. 105.

25 Урош Јовановић, *Национални борци за Јујославију*, Велики Бечкерек 1930, 28.

26 ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Извод из записника седнице Магистрата од 22. децембра 1827. Браћа Јован и Паул Кле о деоби заоставштине брата Венцеслава Клеа, бившег судије и капетана”, 66/1827, арх. бр. 179; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Ј. Ајзенштетер моли Магистрат да му се досуди тражена свота и проузроковани судски трошкови у парници против Јована Клеа”, бр. 237/1828 арх. бр. 86; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Извештај Магистрата о поступку око инвентарисања пописа оставине пок. Кле Јована”, бр. 238/1828, арх. бр. 81; ИАЗ, Ф. 3, „Реверс Јована Клеа о примљеним списима”, адм. бр. 52/1829, арх. бр. 42; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Решење седнице Торонталске жупаније да се одбија молба Кле Јована ради обнове поступка по парници против Рајић Александра”, адм. бр. 215/1830, арх. бр. 115; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Градска благајна извештава Магистрат да Јован Кле, поштар, није платио закупнину за земљиште за 4 године у укупном износу од 272 форинте, те предлаже да се против њега покрене извршни поступак”, адм. бр. 381/1830, арх. бр. 280.

тим **Стефан** (Штефан) **Кле**,²⁷ као и **Сара Кле**, удата Гаћешан.²⁸ Кле(е)ови ће се и касније током XIX века појављивати у јавном животу Великог Бечкереча и Торонталске жупаније.

Отприлике у исто време, тридесетих година XIX века у Великом Бечкереку се помиње и други Чех, кројач **Теодор Штесл**. У фонду Градског магистрата сачувана је његова преписка којом моли локалне власти да реше проблем његове завичајности у договору са његовом матичном општином Чешком Липом. Штесл је био решен да се насели негде у Банату, ожени и отвори кројачку радњу.²⁹

Годину дана касније забележен је извесни **Јован (Јан) Једличка**, који даје пуномоћ неком Михајлу Блаженовићу, пошто он сам одлази у иностранство.³⁰

Из периода пре четрдесетосмашке Револуције потиче и вест о Чеху **Карлу (Карољу) Тихом**, који је радио као градски архивар Великог Бечкереча; међутим, овај помен није за похвалу, јер говори о томе како Тихи није ништа урадио на сређивању градске архиве, иако је редовно примао плату. Његов наследник Гаврило Георгијевић пожалио се како овај *уојшије нишија није радио*, да је *не једном измешао њоједине актије*, те да је стога за своју прву дужност нашао да обавести своје претпостављене о овим пропустима, утолико пре што је Тихи већ подигао из општинске благајне одобрене дневнице за период од шест месеци.³¹

Пишући о културним приликама у Великом Бечкереку уочи Револуције, Ф. Немет у свом историјату овдашње штампе наводи податак да се 1838. године овде населио један чешки оркестар, у којем су свирали учени музичари; не доносећи више детаља о његовом саставу, изведбама нити именима, Немет даље бележи да су ови *чешки музикантии више година били стиубови музичкој живојиа прада, а више њих се и настанило у Бечкереку*³².

Након слома Револуције, на подручју Угарске заведен је апсолутистички режим, који се, осим на немачке, у великој мери ослањао и на чешке чиновнике у јавној управи. Отуда у граду (па и у Банату уопште) након Револуције наилазимо на појачано присуство чешког елемента.³³ Можда најбољу илустрацију за то пружа пример **Ј(ох)ана Венце(с)л(ав)а Дерфела**,³⁴ који се у обимној архивској грађи из периода 1849–1861. јавља у својству начелника Великобечкеречког округа Војводства Србије и Тамишког Баната.³⁵ Кратак новински натпис из септембра 1858. јавља да су на предлог великобечкеречког Магистрата и Градског представништва на седници одржаној 5. ов. месеца једногласно и уз велику радост за почасне грађане овог града именовани *Њејово блајородије високојошћовани Намеснички савейник и ујравник Великобечкеречкој округи Ј. В. Дерфел* (нем. J. W. Doerfel)³⁶ и *царско-краљевски кайейан жан-*

27 ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Извод из седничног записника одржане 5. IV 1818. год., поводом молбе арендатора права точења вина Штефана Клеа и ортака Гаврила Вукова”, адм. бр. 217/1818, арх. бр. 109; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Реферат Стевана Карачоњија о извршењу одлуке о наплаћивању заостале закупне таксе од Гаје Вукова, наследника Емануела Поповића и Стевана Клеа”, адм. бр. 25/1827, арх. бр. 120.

28 ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Молба Гаћешан Саре, рођ. Кле, путем Темишварског магистрата, упућена Великобечкеречком Магистрату да среди питање наследства куће између ње и њене браће, обзиром да су кућу оптеретили дуговима, и тачно место боравка им се не зна”, адм. бр. 62/1823, арх. бр. 39.

29 ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Теодор Штесл из Чешке, женски кројач, у намери да се настани и ожени, моли Магистрат да из његовог места у Чешкој затражи потребне исправе”, адм. бр. 1022/1835, арх. бр. 449/1835; ИАЗ, Ф. 3, „Допис Магистрата у Чешкој Липи у предмету напуштања завичајности Теодора Штесла у Чешкој Липи и примања завичајности у Великом Бечкереку”, адм. бр. 392/1835, арх. бр. 384/1836.

30 ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Пуномоћ коју Једличка Јован даје Михајлу Блаженовићу, пошто он одлази на странствовање”, адм. бр. 122/1837, арх. бр. 131/1837.

31 ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Извештај градског судије камералном комесару, где излаже пријаву званичника и регистратора старе архиве Георгијевић Гаврила против претходног дневничара Карла Тихија, да исти у архиви није ништа радио, иако је дневно примао 30 крајцара у сребру”, адм. бр. 207/1936, арх. бр. 199.

32 F. Nemet, *Istorija štampe u Velikom Bečkereku 1849–1918*, Zrenjanin 2007, 19.

33 Петар Рокаи и др., *Историја Мађара*, Београд 2001, 451; Heinrich Lay, *Das Banat 1849–1867. Die Wojwodschafft Serbien und das Temescher Banat 1849–1860. Das liberale Ära und der Österreich-Ungarische Ausgleich 1860–1867*, Töggling am Inn 2001, 162; Василије Крстић, *Срби у Јужној Угарској 1790–1918*, Нови Сад 2013, 249. Скоро пола века након укидања апсолутистичког уређења у Угарској, мађарски историчар из Баната Јене Сентклараи је још 1902. проклињао „чешке чиновнике” у Темишвару и Великом Бечкереку, који су се *запатили услед климе створене апсолутистичким системом и законима*. Н. Лау, *нав. дело*, 162.

34 За више података о Дерфелу в.: Филип Крчмар, „Заборављени почасни грађани Великог Бечкереча”, *Архивски анали* 10, Нови Сад 2016, 77–92.

35 Видети аналитички инвентар фонда Ф. 23 Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат 1849–1861 (Landesverwaltung der Wojwodschafft Serbien und des Temeser Banats) Архива Војводине (прим. Ф. К.). И на челу Новосадског округа се, у исто време кад и Дерфел, налазио један Чех – Ј(ох)ан Трнка, који је 1859. премештен службом у Моравску, у Нови Јичин (АВ, Ф. 23 Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат 1849–1861, бр. 22318/1859).

36 У тексту није дато пуно име и средње име, већ само иницијали – прим. Ф. К.

дармерије **Карл Рајмицер фон Рајмицтал**.³⁷ У истој вести даље се наводи да ће једна депутација имати част да обојици уручи повељу о почасном грађанству (*Bürger-Brief*).³⁸ Месец дана касније, приликом свечане прославе имендана цара Франца Јозефа, повеља о почасном грађанству уручена је Дерфелу, док Рајмицер, други носилац ове титуле, нигде није поменут.³⁹ Дерфел је 4. октобра примио депутацију Великобечкеречана на челу са жупником Јаношем Варадијем⁴⁰, који је у свечаној беседи описао – додуше, у врло уопштеним цртама – његове заслуге за град Велики Бечкерек. Нажалост, из ове беседе, као ни из кратког Дерфеловог пригодног говора не може се извући више биографских података о новом првом почасном грађанину Великог Бечкереча, изузев да је у то време живео у овој средини већ пуних пет година.⁴¹ Ту се последњи пут помиње октобра 1860. године, приликом свечаног отварања Окружне и жупанијске болнице *Царевих Рудолф*.⁴² Након укидања Војводства Србије и Тамишког Баната, помиње се 1866. и 1868. као срески начелник Железног Брода (ч. *Železný Brod*, нем. *Eisenbrod*) у Чешкој,⁴³ после чега му се губи сваки траг.⁴⁴ Дерфелов син **Рудолф**, касније један од најзначајнијих аустријских проналазача и конструктора машина, рођен је у Великом Бечкереку 1855. године.⁴⁵

37 „Lokales”, *GBWb* Nr. 37, 11. September 1858, 8.

38 Исто.

39 „Lokales”, *GBWb* Nr. 41, 9. Oktober 1858, 8–9.

40 **Јанош Варади** (мађ. *Várady, János*, нем. *Johann Várady*; Сегедин, 1792 – Велики Бечкерек, 1881), жупни свештеник, окружни ђакон и титуларни каноник у Великом Бечкереку, члан једне од најугледнијих породица у овом граду. О Варадију в.: Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992, 1994; „Nekrolog. Johann Várady”, *GBWb* Nr. 4, 22. Jänner 1881, 14.

41 У својој беседи, Варади је напоменуо: *Имамо њу срећу, да је Ваше блајгородство већ пет година у нашој средини (Fünf Jahre sind es, daß wie Euer Hochwohlgeboren in unserer Mitte zu besitzen haben)*. У свом одговору, Дерфел је у једном тренутку то и потврдио: *Daß die Gemeinde Groß-Becskerek, in deren Mitte ich seit fünf Jahre lebe...* („Lokales”, *GBWb* Nr. 41, 9. Oktober 1858, 9).

42 „Die feierliche Einweihung des Kronprinz Rudolph Kreis- und Stadtspitales”, *GBWb* Nr. 40, 6. Oktober 1860, 11.

43 *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthum Oesterreichs für das Jahr 1866 (Königreich Böhmen)*, Wien 1866, 382; *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthum Oesterreichs für das Jahr 1868 (Königreich Böhmen)*, Wien 1868, 399.

44 За више података о Дерфелу види: Филип Крчмар, „Заборањени почасни грађани Великог Бечкереча”, *Архивски анали* 10, Нови Сад 2016, 77–92.

45 За биографију Р. Дерфела види: А. Р. Petri, *нав. дело*, 335. Такође: Ф. Крчмар, *нав. дело*, 87.

Више детаља о **Карлу Рајмицеру фон Рајмицталу**, другом почасном грађанину Великог Бечкереча, могуће је пронаћи у војничким и цивилним шематизмима Аустријске царевине, у којима се први пут јавља 1841. године, као кадет 61. пешадијског пука са седиштем у Темишвару.⁴⁶ У том својству се помиње све до Револуције 1848. године,⁴⁷ а након тога се јавља 1851. као старији поручник (*Oberleutnant*) 46. ердељског пешадијског пука „Барон Јосип Јелачић”.⁴⁸ У пролеће 1854. прешао је у нешто раније формиран 9. жандармеријски пук за подручје крунске провинције Војводство Србије и Тамишки Банат,⁴⁹ чије је седиште било у Темишвару.⁵⁰ Ту се помиње 1856. као капетан друге,⁵¹ а 1858. као капетан прве класе (*Rittmeister 1. Classe*)⁵². Исте године стекао је и почасно грађанство Великог Бечкереча. Међутим, врло брзо је добио прекоманду у Далмацију, у 16. жандармеријски пук,⁵³ где га војнички шематизам за 1859. годину бележи као *йочасној грађанина слободној краљевској прада Великог Бечкереча* (sic!).⁵⁴ Ни ту се, међутим, није задржао дуго, и већ 1860/1861. Рајмицер је капетан 1. класе у 10. жандармеријском пуку за подручје Крањске, Истре, Хрватске, Славоније и Далмације.⁵⁵ *Аустријски војнички часопис* у издању Валентина Штрефлера забележио је у јесен 1862. године да је *кајетан прве класе, Карл њл. Рајмицер добио прекоманду из 10. у 1. жандармеријски пук*,⁵⁶ чије је седиште било у Бечу. Шематизми 1863–1866. бележе га у аустријској пре-

46 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes* (= *MSdoK*), Wien 1841, 227.

47 *MSdoK* 1843, 227; *MSdoK* 1844, 234; *MSdoK* 1845, 234; *MSdoK* 1846, 234; *MSdoK* 1847, 234; *MSdoK* 1848, 234.

48 *MSdoK* 1851, 268.

49 „Personal-Nachrichten. Ernennungen und Eintheilungen”, *Oesterreichische Soldatenfreund. Zeitschrift für militärische Interessen* Nr. 36, 6. Mai 1854, 291.

50 *MSdoK* 1855, 650.

51 *MSdoK* 1856, 636.

52 *Hof- und Staatsbuch des österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1858, 136.

53 *MSdoK* 1859, 375.

54 *Ehrenbürger der königl. Freistadt Gross-Becskerek*. Велики Бечкерек, међутим, никада није имао овај статус.

55 *MSdoK* 1860-1861, 504. Овај пук је основан 1830. године, а седиште штаба му је било у Трсту.

56 „Personal-Veränderungen/Übersetzungen”, *Österreichische militärische Zeitschrift* 22, (Beilage: Armee-Nachrichten), 15. November 1862, 179. Herausgegeben von Valentin Streffleur.

стоници.⁵⁷ Одатле је изгледа 1866. године, накратко, прешао у 3, да би брзо добио прекоманду у 9. жандармеријски пук, где је већ службодвао деценију раније.⁵⁸ У новембру 1866, Штрефлеров *Аустријски војнички часопис* јавља да је Рајмицер похваљен у знак признања за своје *истакнуто храбро држање и заслуге у овојгодишњем рату против Италије*.⁵⁹ Међутим, шест месеци касније, *Војнички часопис за 1867. годину* јавио је да је *капетан 1. класе, Карл Рајмицер њл. Рајмицијал, из команде 9. жандармеријској љука, љреминуо 5. ајрила 1867. у Темшвару*.⁶⁰ Вест о Рајмицталовој смрти протекла је незапажено у великобечкеречкој штампи.

Недуго након Дерфела и Рајмицера, у Великом Бечкереку забележен је још један угледни Чех: локални недељник на немачком језику *Gross-Becskereker Wochenblatt* обавестио је своје читаоце средином јуна 1864. о смрти **Карла Хајнгла**, директора Великобечкеречког финансијског среза, почасног грађанина Новог Сада и витеза Реда Фрање Јосифа; у његовом некрологу наведено је да је рођен 1811. године у Старом Месту у Моравској (ч. Staré Město pod Landštejnem, нем. Altstadt), али околности под којима се нашао и службодвао у Великом Бечкереку нису познате.⁶¹

Већ поменуто, изворно чешка породица Кле, у другој генерацији и другој половини XIX века већ је у потпуности посрбљена. О томе сведоче активности њених чланова: (православни) парох **Јован Кле** јануара 1869. присуствује Великој скупштини у Великом Бечкереку на којој је усвојен Бечкеречки програм Српске народне слободоумне странке;⁶² деценију

касније, локални немачки недељник *Gr.-Becskereker Wochenblatt* доноси огласе Српске православне црквене општине о издавању под кирију црквених некретнина у граду, које је потписао Јован Кле, *црквене оштинине љавни сљарашељ*.⁶³ **Сава Кле**, *медецинар и жујанијски чиновник*, рођен 1852. у Вел. Бечкереку, за време Велике источне кризе 1876. прешао је у Србију и био је у војном Санитету. За време окупације Босне вратио се у Велики Бечкерек, где је 1884. године основао *Женску добротворну задрују Срљкиња* и до смрти обављао дужности њеног секретара.⁶⁴ Такође је основао *Вероисљоведно забавишње, Земљорадничку задрују* и *Чиновничку набаваљачку задрују*. У предвечерје Првог светског рата (1914) обновио је рад *Срљске читљаонице*. Исте године (26. јуна) био је интерниран, али како је тешко оболео, остао је под стражом све до 1918, када је у септембру умро у Вел. Бечкереку.⁶⁵

Средином осамдесетих година XIX века, у Великом Бечкереку започета је реализација колосалног грађевинског подухвата – реконструкције и проширења Жупанијске палате. У овај подухват био је укључен истакнути чешки мајстор витража **Едуард Крацман**,⁶⁶ који је 1892. израдио три велелепна витража на централном степеништу Жупанијске палате. Његово име остало је убележено на једном од њих у мађарској варијанти (Kratzmann Ede), али је

57 *MSdoK* 1863: 524; *MSdoK* 1864: 511; *MSdoK* 1866: 313. У шематизму за 1863. поново је (и последњи пут) убележен као *љочасни љрађанин слободној краљевској љрада Великој Бечкерек*.

58 „Personal-Veränderungen in der k. k. Österreichischen Armee. Übersetzungen”, *Österreichisch-militärliche Zeitschrift*, Wien 1866, 292.

59 *Die Allerhöchst belobende Anerkennung wurde bekannt gegeben, in Anerkennung hervorragend tapferer und vorzüglicher oder sonst verdienstlicher Leistungen in dem hiesjährige Feldzuge gegen Italien (...) Von der Gendarmerie. Dem Rittmeister Reimitzer, Carl Edlen v. Reimitzthal* („Personal-Veränderungen in der k. u. k. Österreichischen Armee”, *Österreichische Militärliche Zeitschrift* (herausgegeben von V. Streffleur), Wien 1866, 263).

60 *Militär-Zeitung für das Jahr 1867*, XX. Jahrgang, Wien 1867, 409 (herausgegeben von Dr. J. Hirtenfeld).

61 „Nekrolog”, *GBWb* Nr. 25, 18. Juni 1864, 5.

62 „Записник конференције срп. нар. Слободоумне странке, што је на позив српског народног слободоумног привременог одбора Велико-Бечкеречког у Великом Бечкереку 16. јануара 1869. године држана”, *Застава* 12, год. IV, 26. јануар 1869, 4.

63 „Објава”, *GBWb* 21. Mai 1878, 3; 28. Mai 1878, 4; 4. Juni 1878, 3–4; 6. Juli 1878, 3; 13. Juli 1878, 3; 20. Juli 1878, 2–3; 3. August 1878, 1–2; 10. August 1878, 2; 21. Mai 1881, 3; 28. Mai 1881, 4; 4. Juni 1881, 3–4. Њихове међусобне родбинске односе, међутим, тек би ваљало ближе истражити.

64 О Добротворној задрузи Срљкиња у Петровграду види: А. Станојловић, *нав. дело*, 435–436.

65 Урош Јовановић, *Национални борци за Јујославију*, Велики Бечкерек 1930, 28.

66 **Едуард Крацман** (Праг, 1847 – Беч, 1920) је био син познатог чешког сликара Густава Крацмана. Ова породица је једно време живела у Минхену, где је Едуард специјализовао учење израде витража, а касније је ту отворио и радионицу. На позив мађарског министра вера, Крацманови су 1878. дошли у Будимпешту, где су основали Институт за израду витража. У овом Институту настали су многобројни витражи будимпештанских цркава и зграда рађени у еkleктичком стилу. Крацманови су, поред осталих, били и аутори витража у Градској кући у Сегедину. Касније се Едуард издвојио из Института и основао свој атеље, да би 1897. прешао у Беч, где је радио до смрти 1920. године. О томе види: Весна Мајсторовић, *Зграда Торонијалске жујаније (зграда Скујиштинине љрада Зрењанина)*, у: Весна Мајсторовић, Весна Каравида, Бојан Којичић, *Познајљи архљишејљи и њихове љрађевина у Великом Бечкереку крајем XIX и љочетљком XX века*, Зрењанин 2009, 23. Такође види: Vesna Majstorović, Iboja Toškov, Vanda Vojvodić Micova, *Stara data neprolaznog sjaja*, Zrenjanin 2011 (izložbeni katalog).

занимљиво, нестало приликом рестаурације витража који су настрадали у невремену 2003. године.

Виктор Елек

Уочи Првог светског рата, Велики Бечкерек добија значајан прилив чешког становништва. Тада се овде досељава тринаест чешких породица које су се бавиле узгојем шећерне репе, и које ће чинити језгро будуће чешке колоније у граду.⁶⁷ Оне су дошле на иницијативу будућег директора локалне фабрике шећера, **Виктора Елека**, који је важио за великог стручњака у области производње шећера. У то време привођена је крају дуго планирана изградња великобечкеречке шећеране, која ће кроз читав међуратни период (а и касније) давати замајак привреди овог дела Баната. Сама фабрика и објекти за становање

⁶⁷ А. Станојловић, *нав. дело*, 111.

који су се нашли у њеном кругу подигнути су по нацртима **Виктора Бенеша**, једног од најзначајнијих чешких архитеката Аустроугарске монархије крајем XIX и почетком XX века.⁶⁸

Шећерана

Свега месец и по дана по избијању Првог светског рата, локална штампа је забележила долазак првог континента рањеника у Велики Бечкерек. Према писању *Gr.-Becskereker Wochenblatt*-а и мађарског *Torontál*-а, преко 160 војника, који су нешто раније настрадали у бици код Чеврнтије („битке на Легету”), *скоро сви из Чешке*, примљени су љубазно од стране локалног становништва и збринуте у овдашњим школама.⁶⁹ У архивској грађи сачувано је име једног од ових рањеника: звао се **Венцел**

⁶⁸ **Виктор Бенеш** се родио 1858. године. Као архитекта и грађевински предузимач јавља се крајем XIX и почетком XX века на архитектонској сцени Прага као аутор неколицине најамних палата чешке престонице. Касније се специјализовао за изградњу шећерана – пројектовао је шећеране у Белом Манастиру и Осијеку (1906–1908), Великом Бечкереку (1910–1911), Врбасу (1912–1913), Требишову (данашња Словачка, 1910–1912), Хуенау на Марху (Доња Аустрија, 1914) и у Немчицама (Чешка, 1915–1916). Од 1908. био је дописни, а од 1920. године и стални члан Чешке академије наука и уметности. Преминуо је 1921. године. На „Елековој вили” у оквиру великобечкеречке шећеране видљиве су извесне аналогije са Бенешовом сопственом вилом у Прагу, подигнутом годину дана раније (1909–1910). О Бенешу види: Весна Каравида, „Архитектура комплекса Фабрике шећера у Зрењанину”, *Грађа за ироучавање сјоменика културе Војводине XXIX*, Нови Сад 2016, 151.

⁶⁹ „Tagesneuigkeiten. Verwundete in Nagybecskerek”, *GBWb* Nr. 37, 12. September 1914, 3; „Hirek. Sebesültek Nagybecskereken”, *Torontál* 203. sz., 1914. szeptember 9, 2. o. Такође види: Филип Крчмар – Аранка Балинт, *Почетак Првој светској рату и светлу великобечкеречке шћамје*, Зрењанин 2014, 391–392.

Холаш и преминуо је недуго по доласку у Велики Бечкерек.⁷⁰

Међуратни период: Златно доба чешке колоније

Крај Великог рата донео је са собом значајне промене на политичкој карти Европе. Распад Аустроугарске монархије 1918. године за последицу је имао формирање нових, националних држава, међу којима су биле и будуће словенске савезнице – Краљевина СХС (касније Југославија) и Чехословачка. Пријатељски и сродни односи ових двеју земаља почивали су не само на словенској солидарности, историјским и културним везама и прожимањима Срба и Хрвата на једној, а Чеха и Словака на другој страни,⁷¹ већ и на њиховој неминовној упућености једне на другу услед опасности од евентуалне ревизије Тријанонског споразума, мађарског реваншизма и рестаурације Хабзбурговаца. Ове спољнополитичке претње утицале су на њихово окупљање у савез под именом „Мала Антанта”, у ком се као трећа чланица нашла и Румунија. У светлу оваквог повезивања, али и даљег неговања дуге традиције српско/југословенско – чешких/чехословачких односа ваљало би сагледати и међуратни развој чешке колоније у Великом Бечкереку (од 1934/5. Петровграду), која у то време доживљава своје златно доба.⁷²

70 Историјски архив Зрењанин, Ф. 3 Велики Бечкерек, град са уређеним сенатом 1769–1918, „Извештај о смрти Холаш Венцела у Општој болници”, бр. 19713/1914; Историјски архив Зрењанин, Ф. 3 Велики Бечкерек, град са уређеним сенатом 1769–1918, „Комисијски извештај о смрти Холаш Венцела”, бр. 19723/1914.

71 Од прве половине XVIII века, па све до избијања Првог светског рата, у протестантским школама и просветним заводима на подручју данашње Словачке – у Пожуну, тј. Братислави, Модри, Прешову, Трнави, Кежмарку и др. местима школовало се, према неким проценама, 2.200 и 2.500 Срба (Бранко Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Нови Сад 2005, 145). Такође, првоборци српског националног покрета у Јужној Угарској у XIX веку, на челу са Светозаром Милетићем, стајали су четрдесетих година XIX века под снажним утицајем пансловенских идеја чији су главни идеолози били Чеси и Словаци (Палацки, Ригер, Хавличек, Јан Колар, Људевит Штур, Павел Шафарик и др.). Б. Бешлин, *нав. дело*, 140–146, 151–167. Такође види: Вацлав Жачек, *Уједињена омладина српска и Чеси*, у: Живан Милисавац (ур.), *Уједињена омладина српска*, Нови Сад 1968, 391–413; Милан Крајчовић, *Словаци и Уједињена омладина српска*, у: Ж. Милисавац, *нав. дело*, 415–442; Ружена Харанкова, *Омладина и чешки однос према решавању Источног питања*, у: Ж. Милисавац, *нав. дело*, 443–450; Јан Сирацки, *Сарадња Словака и Срба у Јужној Бачкој шездесетих година XIX века*, у: Ж. Милисавац, *нав. дело*, 451–464.

72 Према резултатима пописа из 1931. године, у Банату је тада избројано укупно 2.079 Чеха и 17.134 Словака. Ј. Wolf, *нав. дело*, 194.

Почетак тог „златног периода” означило је оснивање првог чешког, односно чехословачког културног удружења 1922. године. Оно је названо по једном од очева-оснивача Чехословачке, генералу Милану Рагиславу Штефанику. Беседа *Штефаник* имала је 24 члана оснивача, међу којима је најагилнији био Карел Сетунски, главни машиновођа фабрике шећера.⁷³ На њеном челу налазио се Људевит Јурањи, Словак, евангелистички свештеник. Беседа је имала своју библиотеку, која је крајем тридесетих година бројала 538 наслова,⁷⁴ а на основу сачуване архивске грађе види се да је била ангажована на приређивању разних забава, позоришних представа и разних културних приредби.

Најраније вести о овим приредбама *Штефаника* датирају из јула 1923, када су председник удружења Јурањи и представник *удружења сјуденајша йрашких* инжењер Милисав Мојић поднели молбу Градском сенату (већу) за уступање сале градског позоришта како би се угостило једно чешко певачко и музичко удружење које се налазило на турнеји по Краљевини СХС⁷⁵. Градске власти су им изашле у сусрет, уз опомену да се строго придржавају прописаних правила и мера безбедности.

У априлу наредне, 1924. године, Градско поглаварство Бечкерек добило је позив **Савеза чехословачких градова** да узме учешћа у раду Конгреса чехословачких градова чије је одржавање најављено за септембар исте године у Прагу, у оквиру Прашког велесајма.⁷⁶ Ова конференција окупљала је најистакнутије чешке стручњаке који су расправљали о изазовима и решењима модерне комуналне политике и урбанистичког развоја градова. У позивници је била скренута пажња да је претходне године Праг био у прилици да угости представнике 25 југословенских градова, те да ће бити у прилици да слично учини и у јесен 1924. Потписник писма био је Карел Бакса, градоначелник-приматор Прага и председавајући

73 А. Станојловић (ур.), *нав. дело*, 111.

74 Исто, 112.

75 ИАЗ, Ф. 97 Градско поглаварство Бечкерек (Петровград) 1919–1941 (= Ф. 97 1919–1941), „Молба културног удружења „Штефаник” за дозволу коришћења сале Народног позоришта”, бр. 13052/1923.

76 ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Савез Чехословачких градова упутио је позив Гр. поглаварству у Великом Бечкереку да присуствује Конгресу чехословачких градова који ће се одржати 21–24. септембра 1924”, бр. 9758/3.5.1924.

Савеза чехословачких градова.⁷⁷ На полеђини сачуваног позива види се концепт одговора на овај позив, према којем је од стране Великог Бечкерка био делегиран градоначелник Богољуб Алексић. Нејасно је, међутим, да ли је он отишао на овај скуп, будући да је концепт прешаран оловком.

Идућег месеца навршило се пет година од смрти Милана Растислава Штефаника, епонима Чехословачке беседе у Великом Бечкерку. Овај мали јубилеј свакако је морао бити на неки начин обележен од стране тог удружења, иако о томе није остало сачуваних писаних трагова. Локални лист *Радикалски лист* се у свом издању од 15. маја осврнуо на годишњицу Штефаникове смрти, у краћем прилогу у ком је евоцирао успомене на његов живот и дело.⁷⁸

77 **Карел Бакса** (1863–1938) је био истакнути чешки правник и политичар, први председник Чехословачког уставног суда и дугогодишњи (1922–1937) градоначелник (ч. *primátor*) Прага, који је током његовог мандата доживео велики економски и урбанистички напредак.

78 *Гласник је том приликом забележио: Четири маја славио је чешки народ годишњицу трајичне смрти једног од својих највећих синова и једног од главних оснивача садашње Чехословачке Милана Растислава Штефаника. Штефаник је био Словак, али за њега Чех и Словак било је једно и исто, осећао се Чехом и израз свој словенској племену видео је само у уједињењу са Чесима* (подв. Ф. К.). *Као син сиромашној еванџелској свештеника са муком се издржавао студирајући по свету. 1904. год. био је промовисан у Прагу за доктора философије и био је један од најмарљивијих чланова словачке омладинске дружбе, која је издала лист „Хлас” и радила на уједињењу Словака са Чесима. Из Прага је отишао у Француску где је остао до свешкој рати где се поједино посветио научном раду из астрономије. Као члан француске научне мисије појео се на Мон-Блан, изградио на острву Тахији астрономску станицу за посматрање Халејеве комете, пројектовао Јужну Шпанију, Африку, Америку, Туркешан. Кад је дукнуо светски рат знао је одмах ишао је његова дужности, где се јавио у француску војску у одељење за аеронаутику. Као француски официр аеронаутике извршио је многе успешних летовања. Као такав је дошао у Србију са француским аеропланом, помогао при одбрани Србије, где се са Србима повукао преко Албаније, при чему је био тешко рањен. Кад је Масарик основао чешки одбор, придружио му се одмах и био један од његових најважнијих чланова, организовао чешке легије у Русији, у Америци и у Француској и постао први чешки генерал. После светској рати отишао је још преко Владивостока у Сибир, да води борбу чешких легионара са бољшевицима. Из Сибира се вратио у Париз, да још посвршава неке послове, отишао у Италију, да ликвидира чешке легије у Италији, а из Италије се хитно као први чешки министар војни вратио у отаџдину. Уз њега је хитно свратио у Братиславу, где је имао бити свечано дочекан од својих ослобођених Словака. У 8 сати отишао је италијанским аеропланом из Падове, неколико минута пре 12 сати објавио се аероплан над Братиславом, а он се десила велика камикација. Народ ојази да је аероплан у пламену, Штефаник се дао са 70 метара висине из аероплана на земљу и њадне мртва, изорен и са поломљеним костима. Било му је само суђено да види дим своје домаће куће и његова мајка је мола видећи, како се у пламену дао из аероплана. Слава ти словенска душо! А. Ш., „Слава ти јуначе! Милан Растислав Штефаник”, *Радикалски лист* 36, год. II, 15. мај 1924. 2.*

До септембра 1924, када је у Велики Бечкерек стигао нови позив-подсећање на II Конгрес Чехословачких градова и II изложбу чехословачких градова у оквиру Прашког великог сајма, нема вести о Чесима у граду.⁷⁹

Један моменат у другој половини двадесетих година заслужује да посебно буде поменут: у чешкој колонији Великог Бечкерка се 1927. године родио будући историчар и академик **Богумил Храбак**,⁸⁰ од оца Бо-

79 ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Позив Савеза Чехословачких градова на II Конгрес чехословачких градова и II изложбу чехословачких градова у оквиру Прашког великог сајма”, бр. 9758/3.5.1924.

80 Храбак је основну и средњу школу завршио у родном граду и Сенти; као младић се 1944. активно укључио у партизански покрет и био борац 16. војвођанске дивизије. После рата је дипломирао на Катедри за историју Филозофског факултета у Београду (1951), као студент генерације. Током студија је почео да објављује радове и учествује на научним и стручним скуповима. Проучавао је грађу архива у Дубровнику, Котору, Задру, Ријеци, Венецији, Истанбулу, Паризу и Бечу. Радио је у Војноисторијском и Институту друштвених наука у Београду, а био је и секретар Савезног савета за хуманистичке и друштвене науке. За рад у Савезном савету био је награђен Орденом рада са златним венцем. Из Београда одлази 1957. у Сарајево, где је и докторирао. У Приштини је утемељио Одељење за историју Филозофског факултета, којим је руководио осам година. Ту је основао и Научно друштво Косова, а 1978. потврђен је за редовног члана Академије и наука Косова. Био је ментор или председник комисије на тридесетак одбрана докторских дисертација и на нешто више одбрана магистарских теза. У Нови Сад је прешао 1979, где је остао до пензионисања 1993. године, предавајући Општу историју средњег века. По одласку у пензију хонорарно је предавао у Никшићу и Бањалуци. Био је члан Матичне комисије приликом оснивања Војвођанске академије наука и уметности у лето 2004. Истовремено, био је и донатор ВАНУ, али и Филозофског факултета у Бањалуци. Захваљујући његовим приватним средствима основан је ФОНД АКАДЕМИКА БОГУМИЛА ХРАБАКА ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ ДОКТОРСКИХ ДИСЕРТАЦИЈА при Војвођанској академији наука и уметности, који сваке године објављује једну или две докторске дисертације које тематски морају да буду везане за прошлост Војводине и Србије. У Новом Саду је 2007. године одржан међународни научни скуп *Панонија – Балкан – Средоземље*, којим је обележено 80 година живота и 60 година бављења научним радом академика Храбака, а чији је организатор била ВАНУ. Са скупа је објављен и зборник радова под истим именом. Богумил Храбак је био аутор више од 700 чланака и 40 књига и учесник великог броја научних скупова у земљи и иностранству. Највише се бавио историјом привредних односа, што је у домаћој историјској науци представљало праву реткост. Преминуо је 11. децембра 2010. у Београду и по сопственој жељи сахрањен је у Новом Бечеју три дана касније. О биографији Богумила Храбака види: Uglješa Belić, „In memoriam. Bogumil Hrabak 1927–2010”, *Рад музеја Војводине* 53, Нови Сад 2011, 339; Александар Касаш, „In memoriam. Богумил Храбак (11. јануар 1927 – 11. децембар 2010)”, *Историјски гласник* 22, Нови Сад 2011, 515–516.

гумила и мајке Данице, рођ. Шупут (Храбак Старији је био хоровађа Кола српских девојака).⁸¹

Година 1930. је значајна по Чехе у Великом Бечкерек из два разлога: први је било обележавање 28. октобра, чехословачког државног празника. Тим поводом је Градски савет Великог Бечкерек, *присећајући се заслуга великог сина чехословачког народа Томе Масарика за наш југословенски народ* изашао у сусрет позиву и сугестијама Савеза градова Краљевине Југославије са седиштем у Загребу,⁸² те је, у жељи да ода признање великом чехословачком државнику и придружи се слави дана 28. октобра, донео одлуку да дотадашња Словеначка улица добије назив „Масарикова”, а да „Словачка” буде преименована у „Чехословачку”.⁸³

81 А. Станојловић (ур.), *нав. дело*, 438.

82 **Савез градова Краљевине Југославије** основан је 1927. године, у циљу заштите самоуправе градских општина, пружање подршке њиховом раду и развоју, усавршавања градских услова и рада градских администрација, пружања међусобне помоћи и посредовања између појединих чланова Савеза и између њих и државне управе. Савез је деловао на подручју целе државе. Од оснивања до 1938. године седиште му је било у Загребу, а од 1939. у Београду. Стварањем Бановине Хрватске градови на том подручју тражили су реорганизацију Савеза и оснивање самосталног Савеза градова Бановине Хрватске.

83 ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Прослава чехословачког народног благодана; промена назива улица у Великом Бечкерек”, бр. 27833/1930. У ствари, Савез градова Краљевине Југославије је само проследио великобечкеречком Градском поглаварству окружницу Југословенско-чехословачке лиге у Загребу, од које је и потекла иницијатива да градови широм Југославије добију улице са Масариковим или именом 28. октобра. У окружници је посебно скренута пажња на подршку Чехословачке републике Краљевине Југославији у том конкретном тренутку, у ком је међународна јавност пратила дешавања у Трсту, где се водио судски процес против групе Југословена оптужених за шпијунажу, тероризам и антидржавно деловање. На крају суђења, четворица су осуђена на смртну казну и стрељана, што је изазвало бурне реакције у Југославији, али и другим европским земљама. О томе в.: „Јуче је у Трсту почело суђење Југословенима”, *Полијика* 8018, год. XXVII, 2. септембар 1930, 1–2; „Суђење Југословенима у Трсту”, *Полијика* 8019, год. XXVII, 3. септембар 1930, 4; „Суђење Југословенима у Трсту”, *Полијика* 8020, год. XXVII, 4. септембар 1930, 4; „Суђење Југословенима у Трсту”, *Полијика* 8021, год. XXVII, 5. септембар 1930, 4; „Суђење Југословенима у Трсту завршено”, *Полијика* 8022, год. XXVII, 6. септембар 1930, 6; „Марушић, Бидовец, Милош и Валенчић осуђени на смрт и стрељани”, *Полијика* 8023, год. XXVII, 7. септембар 1930, 9; „Узбуђење у иностранству због пресуде у Трсту”, *Полијика* 8024, год. XXVII, 8. септембар 1930, 5. О реакцијама на исход суђења у Чехословачкој види: „После пресуде у Трсту. Огорчење чешке штампе”, *Полијика* 8025, год. XXVII, 9. септембар 1930, 6.

Тима Рајић

Осим „чешких” назива улица, Велики Бечкерек је 1930. године добио ново удружење под називом **Југословенско-чехословачка лига**.⁸⁴ До његовог оснивања свакако је дошло под утицајем деловања истоименог тела у Загребу, а за првог председника Лиге у Великом Бечкерек изабран је тадашњи градоначелник **Никола Стефановић**.⁸⁵ Уз Стефановића, оснивачи су били још и градски бележник **Тимотије Тима**

84 А. Станојловић (ур.), *нав. дело*, 418.

85 **Никола Стефановић** (1893–1955) је дужност градоначелника Великог Бечкерек обављао од 28. марта 1929. до 14. марта 1931, а осим председавања Југословенско-чехословачком лигом, налазио се и на челу локалног Одбора за подизање споменика Светозару Милетићу (А. Станојловић, *нав. дело*, 306, 402). Након одласка са места градоначелника бавио се адвокатуром („Градски начелник у пензији г. Никола Стефановић, адвокат, тужио адвоката г. Др. Јоси Милајловића због његових примадаба пред судом”, *Банатска пошта* 15, год. I, 27. јун 1936, 3), а неко време је био и председник Банатског сирочадског стола („Пензија г. Николе Стефановића”, *Банатска пошта* 42, год. I, 25. децембар 1936, 3). Умро је 1955. године у Земуну.

Рајић⁸⁶ и чиновници фабрике шећера. Дужност потпредседника обављао је **Рудолф Кизлер**, а благајника **Фрања Витковски**.⁸⁷ У наредном периоду Лига је сарађивала заједно са Чехословачком беседом „Штефаник” у организовању различитих приредби и прослава. Путем штампе информисала је Великобечкеречане о високим школама и факултетима у Чехословачкој,⁸⁸ а и иначе је са великим занимањем пратила тамошње просветне прилике – због великог броја југословенских студената.⁸⁹ Осим тога, често су претресане и друге теме везане за ову земљу: спољна политика и Мала Антанта,⁹⁰ економска кретања,⁹¹ унутрашња културно-политичка збивања и манифестације итд.⁹²

86 Изузетан ерудита, публициста и историчар, Рајић ће после Другог светског рата бити оснивач архивске установе у Зрењанину. Иначе је био чешки ђак, јер је током студија богословије боравио у Прагу, где је научио чешки и из прве руке имао прилику да се упозна са идејама Соколског покрета. У међуратном периоду, био је соколски старшина у Бечкерек-у – Петровграду. О Рајићу види: Филип Крчмар, *Сјоменица Историјској архива Зрењанин 1947–2017*, Зрењанин 2017, 435–437.

87 А. Станојловић (ур.), *нав. дело*, 418.

88 „Из Југословенско-чехословачке лиге у В. Бечкерек-у”, *Млада Југославија* 15, год. II, 20. април 1932, 1.

89 „Реформа школства у Чехословачкој”, *Млада Југославија* 47, год. II, 23. децембар 1932, 1; „Ogromna izgradnja škola u Česlovačkoj”, *Млада Југославија* 6, год. III, 11. фебруар 1933, 5.

90 „Праг и Синаја”, *Северна сѝража* 76, год. I, 12. август 1930, 1; „Конструктивна политика Мале Антанте о сигурности претставља најчвршћу основу мира”, *Обнова* 322, год. VI, 16. август 1936, 1; „Мала антанта и Средња Европа”, *Погне* 82, год. I, 13. новембар 1933, 1; „Male државе ће спасти Европу”, *Погне* 62, год. I, 20. октобар 1933, 1 итд.

91 „Рационализација Чехословачке Шећерне Индустирије”, *Северна сѝража* 13, год. I, 10. мај 1930, 1; „Привредна Мала Антанте”, *Северна сѝража* 128, год. II, 26. март 1931, 1; „Чешка штампа повољно коментарише потписивање трговинског уговора између Чехословачке и нас”, *Северна сѝража* 130, год. II, 5. април 1931, 1; „Економски задатци Мале Антанте”, *Млада Југославија* 10, год. III, 18. март 1933, 1–2; „Nagli porast čehoslovačke spoljne trgovine”, *Погне* 63, год. I, 21. октобар 1933, 1; „Економска сарадња средњеевропских држава”, *Погне* 80, год. I, 11. новембар 1933, 1; „Чешка индустрија”, *Обнова* 298, год. V, 14. јануар 1936, 2 итд.

92 „Слом хакенкројцера у Чехословачкој”, *Погне* 63, год. I, 21. октобар 1933, 1; „Авијатичарска недеља и конгрес у Прагу”, *Северна сѝража* 13, год. I, 10. мај 1930, 1; „Нова Чехословачка опера”, *Обнова* 304, год. VI, 15. март 1936, 4; „1938 године ће се у Прагу приредити изложба држава Мале антанте”, *Обнова* 304, год. VI, 15. март 1936, 4; „Пролећни прашки велесајам”, *Обнова* 304, год. VI, 15. март 1936, 4; „Пријављивање за Прашки IX свесоколски слет”, *Обнова* 304, год. VI, 15. март 1936, 4, итд.

Никола Стефановић

У марту 1932. Велики Бечкерек је свечано обележио 100. годишњицу рођења **Мирослава Тирша**, оснивача Соколског покрета. Соколство, које је уживало велики углед у целој земљи, било је нарочито јако заступљено у Великом Бечкерек-у, који је био седиште Соколске жупе и имао чак три соколска друштва. Обележавање века од Тиршовог рођења трајало је недељу дана – од 28. фебруара до 6. марта – а обухватало је извођење позоришне представе *Сѝаноје Главиш* (28. март), заједничку седницу Соколске жупе и Градског представништва, те концерт Соколског оркестра, хора и музике.⁹³

93 ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Прослава 100 годишњице рођења Мирослава Тирше – оснивача соколства”, бр. 4699/1932. О овом догађају је детаљно известио локални лист *Млада Југославија* (види: „Југословенско соколство прославља стогодишњицу рођења Др. Мирослава Тирша”, *Млада Југославија* 9, год. II, 6. март 1932, 2), који је уз свој извештај пренео и пригодну песму извесног Илије Путића из Ботоша, посвећену оснивачу Соколског покрета, *дичном вођи, неумрлом* Мирославу Тиршу, *драјом сејачу њгодне* (соколске – прим. Ф. К.) идеје (Илија Путић, „На дан стогодишњице рођења Др-а Мирослава Тирша”, *Млада Југославија* 9, год. II, 6. март 1932, 2).

Поред обележавања стогодишњице Тиршовог рођења, Југословенско-чехословачка лига и беседа „Штефаник” организовали су крајем октобра 1932. и свечаности поводом 14. годишњице ослобођења чехословачког народа и оснивања Чехословачке републике.⁹⁴ Осим тога, 1932. година остала је упамћена и по оснивању *Чехословачке земљорадничке кредитне и њиводарске задруге* у Петровграду, формиране на иницијативу железничара **Павла Лалиша**.⁹⁵ У овој задрузи су, међутим, већину чинили Словаци, а и није била дугог века – већ крајем тридесетих њен рад је утихнуо.⁹⁶

Тридесетих година присуство Чеха је видљиво – осим у кругу Шећеране – у оквиру још једне значајне фабрике у граду – пиваре Дунђерски. Она је у то време запошљавала 80–100 радника у сезони, а ван сезоне – 50 до 60. Директор је био Немац Фридрих, док су остали стручни радници и руководиоци били највећим делом Чеси, признати и цењени пиварски стручњаци. Тако се од 1926. као технички руководиоци пиваре Дунђерски помиње Чех **Владимир Крха**, сладар **Франц Боровичка**, главни подрумар **Антал Ро**, вреоничар **Рис**, главни кувар пива **Адолф Локвано** – сви Чеси. *Преносећи добре традиције у производњи чешког пива, ови стручњаци су допринели и побољшању квалитета Дунђерсковог пива.*⁹⁷

Централна личност не само чешке заједнице у Великом Бечкереку (од 1935. Петровграду), већ и у јавном животу овог града кроз читав међуратни период несумњиво је био већ поменути **Виктор Елек**, директор великобечкеречке фабрике шећера.⁹⁸ Успевши да опстане на руководећем положају великобечкеречке шећеране и у новонасталим друштвено-политичким околностима, Елек се активно укључио у нове политичке токове у југословенској држави, наступајући као добротвор бројних удружења са културним и националним предзнаком и покретач хуманитарних и других акција на пољу друштвеног напретка. Због тога је чак био одликован Орденом св. Саве. И

поред тога, од стране појединих политичара често је био перципиран у јавности као реликт старог аустроугарског уређења и прозиван као представник страног капитала који држи монопол над градском и банатском привредом, услед чега *српски сељак њивишћу*. Нарочито је био критикован од стране првака Народне радикалне странке, која је у њему видела једног од главних криваца за стагнацију и пропадање српске (југословенске) привреде у новонасталој држави (*Сви чекамо од државе, а руке смо скрстили на леђа и легамо очима својим: како сами своју децу њонимо њред мађарске и чивушке фабрике (...) Појукосмо Фрању Јосија, али ћемо се њоклонити Елеку (...)*) – јадиковао је *Банатски њласник*, орган Радикалне странке.⁹⁹ Са ништа мање жестине овај лист је приликом кампање за изборе 1923. године писао о новчаним премијама које су из фабрике шећера – свакако не без Елековог знања – исплаћене противкандидатима Радикалне странке – Славку Жупанском и Миши Матићу.¹⁰⁰

Елек ће касније, као Јеврејин – и притом још на високом положају – постати прва жртва фашистичког терора, непосредно по успостављању немачке окупационе управе у граду априла 1941. Бацивши око на фабрику шећера као на значајан извор материјалних и финансијских прихода, нове немачке власти су га осудиле на смрт вешањем, под неутемељеном оптужбом да је злостављао своје раднике, односно да је имао лош однос према мађарским и немачким радницима и особљу у фабрици. Елек је јавно обешен у градском насељу Багљаш 24. априла пре подне, о чему је истог дана издат тројезични оглас на немачком, мађарском и српскохрватском језику.¹⁰¹ Његова супруга Ела, пореклом из Земуна, била је принуђена да присуствује погубљењу, окружена „маншафтовцима”.¹⁰²

94 ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Југословенско-чехословачка лига – позив на свечаност поводом 14-годишњице уједињења Чехословачке”, бр. 29222/1932.

95 А. Станојловић, *нав. дело*, 112.

96 Исто.

97 Милан Ђуканов, „Од Крацајзена до данашњих дана”, у публикацији: Веселин Берберски (ур.), *Двестоједесет њодина зрењанинске њиваре*, Зрењанин 1995, 47.

98 За Елекову биографију в.: „Свечаност одликовања г. Виктора Елека, директора Фабрике шећера у Петровграду”, *Банатска њошћа* 91, год. II, 4. децембар 1937, 2.

99 М. Јевтић, „Потукосмо Фрању, али...”, *Банатски њласник. Орган Радикалне странке* 12, год. IV, 18. јануар 1921, 1.

100 М. Јевтић, „Браћо Банаћани”, *Банатски гласник* 29, год. VI, 8. фебруар 1923, 1.

101 Ђорђе Момчиловић, *Зрењанинске вајцре. Зрењанин у рају и револуцији*, Зрењанин 1987, 169–170. Заједно са Елеком погубљен је (стрељањем) и Србин Сава Цукић.

102 **Ела Елек** се бавила хуманитарним радом и била је чланица Обласног одбора Јадранске страже у Великом Бечкереку (А. Станојловић, *нав. дело*, 411). Њена судбина током Другог светског рата (или после њега) је непозната. Из брака са Виктором Елеком имала је ћерку – Лили (рођ. 1915), која је успела да преживи рат и касније се преселила у Чехословачку, где се бавила хотелијерством. Последњи пут се помиње око 1980. године. Од породице Елек је остала сачувана богата грађа у виду фотографија, која се данас налази у Историјском архиву Зрењанин (в.: ИАЗ, Ф. 45 1890–2003, бр. 982–997).

Богумил Храбак

Послератни период

По ослобођењу града од немачке окупације, наступа нова фаза у развоју овдашње чешке заједнице. Иако је, према неким наводима, у Зрењанину¹⁰³ живело неколико десетина Чеха, од краја Другог светског рата више се не може говорити о некој организованој чешкој колонији, бар не онаквој каква је била присутна и препознатљива у јавном животу града између два рата. Њихови културни програми и садржаји, са очигледним националним предзнаком нестају из јавног дискурса, а од раније присутна и прокламована словенска солидарност почива на другачијој – политичко-идеолошкој – основи и утемељењу. Пописи становништва показују да је број Чеха на подручју Војводине после Другог светског рата и више него преполовљен.¹⁰⁴ Ипак, у том контексту може се говорити о неговању међународних веза између Социјалистичке федеративне републике Југославије (СФРЈ)

¹⁰³ Ново име Петровграда, од 2. октобра 1946.

¹⁰⁴ Примера ради, године 1948, када су по први пут пописивани одвојено од Словака, било их је 3.976; на попису из 1953, у Банату их је забележено 1.195, а 1991. – 1.432. Највише су живели у Јужном Банату (Бела Црква и Крушчица). J. Wolf, *нав. дело*, 195, 197.

и Чехословачке социјалистичке републике (ЧССР), којима је и град Зрењанин дао свој допринос.

Најзначајнији моменти у послератном развоју тих веза и контаката наступили су средином шездесетих година прошлог века. У јесен 1965. у тродневној посети Зрењанину боравила је делегација Теплица у Чехословачкој, састављена од највиших градских званичника, у циљу *учвршћивања сарадње* између ова два града. Приликом боравка, гости из Теплица су обишли погон неколико радних организација и положили венац на споменик Жарку Зрењанину.¹⁰⁵ Разговори зрењанинских и тепличких званичника резултирали су потписивањем начелног споразума о узајамном пријатељству ова два града, који ће у наредном периоду бити још више разрађен, а договорено је и да зрењанинска делегација у мају идуће године посети Теплице.

Ипак, до тог тренутка, забележен је још један чешки контакт са Зрењанином: средином децембра 1965, у град је дошла привредна делегација из Чехословачке, сачињена од представника четири пратеће индустрије свих мотора и моторних возила из Чехословачке. Они су посетили зрењанинско предузеће *Рајшар* – Погон сервиса и ремонта, са којима су закључили уговор о специјалном сервису за ремонт и оправку „бош” пумпи, електричних инсталација и мерних инструмената на свим возилима.¹⁰⁶

Приликом узвратне посете зрењанинских челника Теплицама у мају идуће године, 28. маја 1966. потписан је споразум који је послужио као основа за брати-

¹⁰⁵ „Пријатељска посета”, *Зрењанин* 677, год. XIII, 25. септембар 1966, 2; „Отпутовала делегација града Теплице”, *Зрењанин* 678, год. XIII, 1. октобар 1965, 2.

¹⁰⁶ С., „Чехословачки привредници посетили Зрењанин”, *Зрењанин* 689, год. XIII, 18. децембар 1965, 2.

мљење ова два града.¹⁰⁷ Тим поводом је по једна улица у оба места добила име по граду-побратиму. У Теплицама је једна улица добила назив *Зрењанинска* и под тим именом она постоји и дан-данас. Дотадашња *Масарикова* улица у Зрењанину добила је назив *Тейличка*, и тај назив носила је све до фебруара 2010, када је, необјашњивим пропустом надлежних градских органа – променила назив у – *Улица Слободана Бурсаћа*.¹⁰⁸

У свеобухватној монографији Зрењанина, публикованог исте године кад је постигнут и Споразум о братимљењу са Теплицама, наведен је податак са пописа становништва из 1961, према ком је у граду на Бегеју живело укупно 78 Чеха (наспротив њима, Словака је било 484).¹⁰⁹

107 Текст споразума је био уопштеног карактера и гласио је: *Градски народни одбор Тейлице, који засијуа Фрањо Разим и секретар Фрањо Захожик и Скуишиина оишиине Зрењанин, коју засијуа председник Војин Арсенов и секретар Александар Живковић, вођени тежњом за развојем међународних брајтских веза између два града а тиме и међу народима ЧССР и СФРЈ, а за узајамну измену искусиава у интересу оба града, утврђују овај споразум о сарадњи. 1. Наши градови имају на свом подручју и у најближој околини сличну стурктуру индустрије и комуналне привреде, иривине, здравља, школства, културе и физичке културе. Исто тако, оишии поглед на изглед оба града, који се дели на историјски центар и нову градњу је сличан. Према томе, имају сличан положај и проблеме. 2. Због свега тога, могућа је узајамна измена искусиава и то исмено и личним контактима. 3. У том циљу обе стране уиуише председнике предузећа, културних, спортијских и друшвених организација и инстиуиуција које су наведене у прилогу овог споразума да сиује у везу исменним иуијем ради измене искусиава. Скуишиине и њихови орјани вршиће измену искусиава на свим пољима свој деловања, нарочито у обласи комуналне привреде, нејосредној орјанозовања, рада орјана управе, рада одборника, комисија, савета и скуишиина, друшвени-политичких, културних и спортијских организација. Обе стране се обавезују да ће одржавати редовне исмене и личне контакте и да ће у току године вршићи контролу измене искусиава и то пољуошине исменним иуијем и једном годишње иуијем делегација, на тај начин што ће делегација града Зрењанина посећивати град Тейлице у парним годинама, а делегација града Тейлице град Зрењанин у непарним годинама. Председници оба града обавезују се да ће учинити све што је потребно да предузећа, организације и грађани на територији своје оишиине буду уиознати о усјосјављању сарадње, узајамно се имајати и развијати брајтство међу народима Чехословачке и Југославије, социјализам и пролетерски интернационализам. Овај споразум иошисан је 28. маја 1966. године у Тейлицама и издан у четири примерка од којих су два на српскохрватском и два на чехословачком језику. Обе стране могу се договорити о промени, дојун или ирестјанку споразума ириликком иосеће делегације или исменним иуијем. Тейлице, 28. маја 1966. године. „Теплице и Зрењанин – градови-побратими”, Зрењанин 713, год. XIV, 4. јун 1966, 1.*

108 Љ. Б., „Они су овде оставили траг”, *Зрењанин* 3004, год. LVIII, 26. фебруар 2010, 12.

109 Todor Malbaški (ur.), *Zrenjanin, Zrenjanin* 1966, 524.

Југословенско-чешко пријатељство потврђено је у лето 1968. године, када је Варшавски пакт предвођен Совјетским савезом извршио војну инвазију на Чехословачку како би скршио „плишану револуцију”. Зрењанин је изразио своју солидарност са Чехословачком: на проширеној седници Општинског комитета Савеза комуниста осуђена је инвазија од стране земаља Варшавског пакта, свим грађанима и радним људима зрењанинске општине упућен је апел да пружи пуну материјалну и другу помоћ грађанима Чехословачке Социјалистичке Републике који су се у том тренутку затекли на територији општине, а на захтев присутних, Централном комитету Савеза комуниста Југославије и другу Титу упућен је телеграм који је садржао ове ставове.¹¹⁰

У пролеће 1969, на „корацима сарадње” Зрењанина и Теплица, јавила се и конкретна идеја о успостављању привредне сарадње: у локалном листу се огласио чешки новинар **Филип Водличка**, који је обавестио јавност о плану за отварање југословенске трговине и угоститељског објекта у Теплицама, док би се заузврат у Зрењанину отворила чехословачка робна кућа.¹¹¹ Ова идеја, међутим, није реализована.

Почетком деведесетих година прошлог века, миран распад чехословачке државе протекао је практично незапажено од стране зрењанинске штампе, у то време увелико закупљене другим, горућим (домаћим) темама и питањима. На таласу петоктобарских промена 2000. године, Зрењанин је за свог челног човека добио једног потомка банатских Чеха: на седници Скупштине општине Зрењанин, за председника Општине је, испред Лиге социјалдемократа Војводине, изабран **Милан Чежек**, инжењер марке-

110 У телеграму је, између осталог стајало: *Такав иосиујак рукководства 5 комунистичких иршија увршује се у ред најсрамнијих иосиујака у историји међународној радничкој и комунистичкој иокреја. Истовремено, такав иосиујак је и однос ирема нама, комунистима и грађанима Југославије, ирема иуију и самоуравној иолијици Савеза комуниста Југославије. Зато смо, комунисти и грађани зрењанинске оишиине, иридружујући се расјоложењу и сјава Савеза комуниста и грађана Југославије, једнодушни у осуди тажења суверенијетта Социјалистичке Чехословачке и елементарној ирава да њени народи и комунисти уређују односе који највише одговарају њима самима и енерични у захтеву да се ирује Варшавској иакта одмах иовуку са територије Чехословачке. „Проширена седница ОК СКС. Пуна подршка Партији и народима ЧССР – Телеграм”, *Зрењанин* 828, год. XVI, 24. август 1968, 1.*

111 Филип Водличка, „У граду – чехословачка робна кућа”, *Зрењанин* 857, год. XVII, 22. март 1969, 3.

тинга.¹¹² Чежек ће се на том положају налазити до 2004, након чега је постао помоћник Покрајинског секретаријата за енергетику и минералне сировине.

У новије време, јавља се већ поменути случај „Чеха“ који је посвађао градске челнике: у децембру 2007. године покренута је иницијатива за обнову споменика Св. Јану Непомуку у ниши поред улаза у Градску башту. У ту сврху формиран је Одбор који су чинили **Нада Борош** (директорка Историјског архива Зрењанин), **Ђула Фелдеши**, **Душко Кирћански** и **Владимир Шпер**, уз подршку римокатоличке и православне верске заједнице; код Министарства вера Републике Србије обезбеђена су и средства у износу од 560.000 динара за израду реплике старог споменика, који је уништен непосредно по завршетку Другог светског рата.¹¹³ Посао израде кипа поверен је академском вајару **Зорану Јездимировићу**, а свечано откривање спомен-обележја било је предвиђено за 16. мај идуће (2008) године.¹¹⁴ Међутим, након откривања,¹¹⁵ уследила је полемика око верности постављене реплике и њене истоветности са оригиналним кипом. Локални завод за заштиту споменика културе није био консултован приликом његове израде, те су се накнадно могле чути примедбе на рачун величине кипа, његовог положаја, материјала од ког је израђен итд.¹¹⁶ И поред свега, кип стоји и дан-данас.

112 „Нови људи за боље дане”, *Зрењанин* 2524, год. XLVIII, 13. октобар 2000, 2. Милан Чежек се родио 22. октобра 1955. године у Белој Цркви. Завршио је средњу техничку и Вишу машинску школу у Зрењанину, а Факултет организационих наука (ФОН), одсек: Кибернетика, у Београду. Уписан у школску 1977/1978. годину, дипломирао је 23. јуна 1980. и исте године се запослио у ЕРЦ *Серво Михаљ*, где је радио на месту организатора, односно самосталног пројектанта. Ту је остао до 1994. године, када је засновао радни однос у информатичкој фирми МПА „Информатички инжењеринг” (ИАЗ, Ф. 739 МПА Информатички инжењеринг А. Д. у ликвидацији 1989–2011, кут. 3 (Досијеи радника), „ЧЕЖЕК, Милан”).

113 Сл. Воркапић, „Заштитник града на старом месту”, *Зрењанин* 2889, год. LV, 14. децембар 2007, 12. Главни замајац овој акцији давао је Историјски архив Зрењанин. О томе в.: ИАЗ, регистратура ИАЗ 1947–, „Враћање кипа св. Ивана Непомука”, кут. 3, бр. 478/2007.

114 Миленко Пешић, „Непомук се враћа на Бегеј”, *Полиџика*, 4. мај 2008.

115 Љ. Б., „На улазу у зрењанинску Градску башту. Обновљен кип Ивана Непомука”, *Зрењанин* 2911, год. LVI, 16. мај 2008, 2; „61 év után. Visszakerült Nepomuk szent János Szobra”, *Зрењанин* 2911, год. LVI, 16. мај 2008, 16.

116 За замерке на рачун обновљеног Непомуковог кипа види: „Problem skulpture sv. Jovana Nepomuka u Zrenjaninu” (<http://banateka.blogspot.rs/2011/02/problem-skulpture-sv-jovana-nepomuka-u.html>); приступљено 19. фебруара 2018, 12:06

У мају 2015. године, амбасадорка Чешке републике у Београду, **Ивана Хлавшова**, посетила је Зрењанин и том приликом обишла Основну школу „Др Јован Цвијић”, чији су ученици на традиционалној манифестацији *Евројско село* представљали Чешку републику.¹¹⁷

ЗАКЉУЧАК

За два века документованог присуства у Великом Бечкереку (Петровграду и Зрењанину), Чеси су, иако невелики бројем, дали значајан допринос политичком, привредном и културном животу овог града. Узимали су водеће положаје у градској и регионалној управи, па чак били проглашавани за (прве) почасне грађане. Њихови трагови су видљиви у градској архитектури и здањима који се данас као споменици културе налазе под заштитом државе. Као врсни и надалеко признати стручњаци утицали су на привредни развој града кроз усавршавање овдашње пиварске производње и обраду шећерне репе. На културном плану су чували свој национални идентитет и обичаје кроз два културна друштва која су основали у међуратном периоду – Чехословачку беседу *Штефаник* и Југословенско-чехословачку лигу. Њихова колонија, формирана непосредно уочи Првог светског рата, доживљава свој врхунац у међуратном периоду, када у граду живи 1.099 Чехословака (при чему већи део, додуше, отпада на Словаке). У то време, под фирмом словенске солидарности и братства, Соколског покрета и савезништва у оквиру Мале Антанте, они уживају велику популарност и наклоност у читавој Краљевини СХС, па тако и у Великом Бечкереку (Петровграду). Након Другог светског рата, за време СФРЈ, у међувремену преименовани Зрењанин братими се са Теплицама у Чехословачкој и отворено изражава своју солидарност поводом инвазије земаља Варшавског пакта на ЧССР, продужујући и продубљујући на тај начин своје чешке везе. Иако практично „невидљиви” на пописима становништва, Чеси и у (релативно) новије време успевају да на себе скрену пажњу локалне јавности.

117 „Ambasadorka Češke republike Ivana Hlavšova posetila Zrenjanin”: <http://www.zrenjanin.rs/3-45-45-3816/Ambasadorka-Ceske-Republike-Ivana-Hlavsova-posetila-Zrenjanin> (приступљено: 29. марта 2018, 22:45).

2

ГРАДСКОМ САВЕТУ

Велики Бечкерек.

Чехословачка Беседа "Штефаник" и Југословенско-Чехословачка Лига у Великом Бечкерек у, приређују на дан 9. јануара 1932. године у корист друштва "Милосрђе" маскен-бал.

Сав чист приход иде у корист Милосрђа, тако да приређивачи неће од овога била задржати себи ни паре, него све уступа у хуману сврху, потпомагама и исхране градске сиротиње и незапослених.

Пошто је сврха ове приредбе чисто хумане, молимо Славни градски савет, да даде опрост од градске таксе на улазнице на ову забаву

Велики Бечкерек 4. јануара 1932. године.

Rudolf J. Kuster,

председник

Ladislav Tyl.

тајник.

Stefanik

председник

R

тајник

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Војводине, Ф. 23 Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат 1849–1861.
- Историјски архив Зрењанин, Ф. 3 Велики Бечкерек, град са уређеним сенатом 1769–1918.
- Историјски архив Зрењанин, Ф. 97 Градско поглаварство Петровград 1919–1941.
- Историјски архив Зрењанин, Ф. 45 Збирка фотографија 1890–2003.
- Историјски архив Зрењанин, Ф. 739 МПА Информатички инжењеринг А. Д. у ликвидацији 1989–2011. *Gr.-Beckereker Wochenblatt* (1858, 1860, 1864, 1866, 1868, 1878, 1881, 1914)
- Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthum Oesterreichs* (1858, 1866, 1868)
- Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthums* (1841–1863)
- Österreichische Soldatenfreund* (1854, 1862, 1866)
- Torontál* (1914)
- Банайска пошта* (1936, 1937)
- Банайски гласник* (1921, 1923)
- Завичајац* (2011)
- Застава* (1869)
- Зрењанин* (1965, 1966, 1968, 2000, 2007, 2008, 2010)
- Млада Југославија* (1932, 1933)
- Обнова* (1936)
- Подне* (1933)
- Полијтика* (1930, 2008)
- Радикалски гласник* (1924)
- Северна слика* (1930, 1931)
- BELIĆ, Uglješa. „In memoriam. Bogumil Hrabak 1927–2010”, *Рад музеја Војводине* 53, Нови Сад 2011.
- BURGER, Nikolaus. *Tscheb. Schicksal einer deutschen Gemeinde in Jugoslawien 1801 bis 1945*. Ulm 1991.
- JANKULOV, Borislav. *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*. Novi Sad 1961.
- LAY, Heinrich. *Das Banat 1849–1867. Die Wojwodenschaft Serbien und das Temescher Banat 1849–1860. Das liberale Ära und der Österreich-Ungarische Ausgleich 1860–1867*. Töggling am Inn 2001.
- MAJSTOROVIĆ, Vesna – Iboja Toškov, Vanda Vojvodić Micova. „Stara dama neprolaznog sjaja”, *Zrenjanin* 2011.
- MALBAŠKI, Todor (ur.). *Zrenjanin*. Zrenjanin 1966.
- MILLEKER, Felix. *Geschichte der Stadt Veliki Beckerek 1333–1918*. Wrschatz 1933.
- NEMET, Ferenc. *Istorija štampe u Velikom Beckereku 1849–1918*. Zrenjanin 2007.
- PETRI, Anton Peter. *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein 1992.
- SCHMIDT, Josef. *Die Deutschböhmen im Banat*. Timișoara 1938.
- SENZ, Josef Volkmar. *Apatiner Heimatbuch*, Straubing 1966.
- WOLF, Josef. *Entwicklung der ethnischen Struktur des Banats 1890–1992*. Wien 2004.
- БЕРБЕРСКИ, Веселин (ур.). *Двеста педесет година зрењанинске њиваре 1745–1995*. Зрењанин 1995.
- БЕШЛИН, Бранко. *Евројски ујмицаји на српски либерализам у XIX веку*. Нови Сад 2005.
- ЈОВАНОВИЋ, Урош. *Национални борци за Југославију*. Велики Бечкерек 1930.
- КАРАВИДА, Весна. „Архитектура комплекса Фабрике шећера у Зрењанину”. *Грађа за проучавање сјоменика културе Војводине XXIX*, Нови Сад 2016.
- КАСАШ, Александар. „In memoriam. Богумил Храбак (11. јануар 1927 – 11. децембар 2010)”, *Испраживања* 22, Нови Сад 2011, 515–516.
- КРЕСТИЋ, Василије. *Срби у Јужној Угарској 1790–1918*. Нови Сад 2013.
- КРЧМАР, Филип – Аранка Балинт. *Почетак Првој светској рати у светлу великобечкеречке штампе*. Зрењанин 2014.
- КРЧМАР, Филип. „Заборављени почасни грађани Великог Бечкереча”. *Архивски анали* 10, Нови Сад 2016, 77–92.
- КРЧМАР, Филип. *Сјоменица Историјског архива Зрењанин 1947–2017*, Зрењанин 2017.
- МАЈСТОРОВИЋ, Весна – Весна Каравида, Бојан Кочић. *Познаји архиве и њихове грађевине у Великом Бечкерек крајем XIX и почетком XX века*. Зрењанин 2009.
- МИЛИСАВАЦ, Живан (ур.). *Уједињена омладина српска*. Нови Сад 1968.
- МОМЧИЛОВИЋ, Ђорђе. *Зрењанинске ватре. Зрењанин у рати и револуцији*. Зрењанин 1987.
- РОКАИ, Петар – Золтан Ђере, Пал Тибор, Александар Касаш. *Историја Мађара*. Београд 2001.
- СТАНОЈЛОВИЋ, Александар (ур.). *Петровград*. Петровград 2004³.
- banateka.blogspot.com
- www.zrenjanin.rs

Dr. Filip Krčmar
Historical Archive of Zrenjanin

DIE TSCHECHISCHE SPUREN IN GROSS-BETSCHKEREK
(PETROVGRAD, ZRENJANIN)

Zusammenfassung

Obwohl nicht groß, prägte die tschechische Nationalgemeinschaft in Gr.-Betschkerek (später Petrovgrad und Zrenjanin) stark das öffentliche Leben und die kulturelle Entwicklung dieser Stadt. Seit dem Anfang des XIX bis zum Anfang des XXI Jahrhunderts bekleideten ihre Mitglieder die verschiedenen bedeutsamen öffentlichen Ämter und beeinflussten die lokalen wirtschaftlichen und kulturellen Umstände. In den archivalischen Quellen der ersten Hälfte des XIX Jahrhunderts sind die Tschechen Wenzeslaw und Jan Klee, Karoly Tichy, Teodor Štesl und Jan Jedlička zu finden; nach der 1848-er Revolution, in sg. Neoabsolutismus, kamen viele Tschechen nach Banat als Staatsbeamte der Bacher neoabsolutistischen Regierung. Den damaligen Großbetschkereker Kreisvorsteher Johann Wenzel Doerfel und seinen tschechischen Stammgenossen Karl Edler Reimitz von Reimitzthal ernannte man zu den ersten Ehrenbürger Gr.-Betschkereks; die Mitglieder der ursprünglich tschechischen Familie Klee, die schon in zweiter Generation serbisiert wurden, spielten eine bedeutsame Rolle in Rahmen der serbischen Nationalbewegung. Der berühmte tschechische Glasmaler Eduard Kratzmann wirkte hier anfangs 1890-er, nachdem man ihn mit der Dekorierung der Zentraltreppen des Torontaler Komitatshauses in Gr.-Betschkerek beauftragte.

Kurz vor dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges, übersiedelten 13 tschechischen Familien nach Gr.-Betschkerek; diese gelten heute als der Kern der später wohl organisierten Kolonie in dieser Stadt. Ihre Übersiedlung wurde seitens Viktor Elek, dem künftigen Direktor der Zuckerfabrik angeregt. Während des Krieges wurden mehrere tschechische Verwundeten vom serbischen Kriegsschauplatz nach Gr.-Betschkerek gebracht und hier gepflegt.

Nach dem Krieg trat das goldene Alter der hiesigen tschechischen Kolonie ein. Zusammen mit den Slowaken, genossen die Tschechen als „Brüder slawischer Abstammung“ eine große Popularität in dem jugoslawischen Staat. In 1924 wurde eine tschechoslowakische „Beseda“ ins Leben gerufen, die nach Milan Rastislav Štefanik benannt wurde; alljährlich wurde der 28. Oktober als der Tag der Entstehung der Tschechoslowakei gefeiert. Die „Jugoslawisch-tschechoslowakische Liga“ wurde 1930 gegründet. In 1932 wurde der hundertste Geburtstag von Miroslav Tirš, der Begründer der Soko-Bewegung feierlich begangen. In den 1920er und 1930er Jahren trugen die Tschechen zu der wirtschaftlichen Entwicklung Gr.-Betschkereks und Petrovgrads bei, als erfahrene und weit anerkannte Fachmänner im Bereich der zuckerverarbeitenden Industrie und Bierbrauerei. Einige städtische Straßen bekamen tschechisch/tschechoslowakischen Namen, wobei die lokale Presse oft über tschechische Themen berichtete. Die Sympatien Jugoslawiens gegenüber der Tschechoslowakei stammten nicht nur aus der Tatsache, daß die zwei Länder die Bundesgenossen innerhalb des „Kleine Antante“-Bund waren und dass sie die gleiche slawische Herkunft teilten, sondern auch daher, dass viele jugoslawische junge Leute in Prag studierten.

Durch die Zwischenkriegszeit hindurch, galt Viktor Elek, Direktor der Zuckerfabrik als Hauptfigur der tschechoslowakischen Gemeinschaft in Gr.-Betschkerek (seit 1935 Petrovgrad). Er kam in 1941 als das erste Opfer des Faschismus um. Er wurde seitens der deutschen Besatzungsbehörde zum Tod verurteilt und öffentlich erhängt.

Die wichtigsten Momente nach dem Krieg im Bezug auf die Tschechen in Zrenjanin (neue Stadtname seit 1946) waren der Verbrüderungsvertrag, der mit dem tschechoslowakischen Stadt Teplice in 1966 geschlossen wurde, sowie die geäußerte Solidarität der Zrenjaniner Bewohner mit dem Arbeitervolk der Tschechoslowakei während der militärischen Invasion durch den Warschauer Pakt in 1968. In neuerer Zeit sind auch die tschechischen Spuren in der Stadt bemerkbar: Im Jahr 2000 wurde der tschechischstämmige Milan Čezek als Bürgermeister gewählt. In 2008 wurde ein Denkmal von Jan Nepomuk, dem tschechischen Heiligen und Schutzpatron Böhmens (Tschechien), am Eingang des Stadtparks eingerichtet. Im Mai 2015 fand der Besuch der tschechischen Botschafterin in Belgrad, Ihre Excellenz Ivana Hlavsova, zum Zrenjanin statt. Dort traf sie die hiesigen Grundschüler, die in der kulturellen Veranstaltung „Europäisches Dorf“ Tschechien darstellten.

ЈАНКО ШАФАРИК – ПРЕТЕЧА ВАЛТРОВИЋЕВЕ МУЗЕОЛОГИЈЕ И УТЕМЕЉИВАЧ БИБЛИОТЕКАРСТВА У СРБИЈИ

Мср Мирјана Лакић, Музеј Војводине

Апстракт: Јанко Шафарик (14. 11. 1814 — 18. 07. 1876) је био лекар, научник, нумизматичар, библиотекар и музеолог. У раду је дат Шафариков животопис, са акцентом на каријери, од његове лекарске праксе у Новом Саду до предавача физике у Београду, затим функције управника прве музејске збирке и Народне библиотеке, функције државног саветника, активног члана Друштва српске словесности, где је као потпредседник овог друштва био његов стварни руководиоца. Када је, као продужетак Друштва српске словесности, 1865. године основано Српско учено друштво, Јанко Шафарик је био његов секретар до 1867, а од 1869. до 1875. године и председник. Године 1869. изабран је за члана Државног савета. Његов рад је награђен бројним домаћим и иностраним признањима.

Кључне речи: др Јанко Шафарик, Лицеј, Друштво српске словесности, музеологија, нумизматика, Српско учено друштво, Народна библиотека, Народни музеј.

Јанко Шафарик је рођен 14. новембра 1814. у мађарском месту Киш Керешу, у пештанској жупанији. Потиче из угледне словачке евангеличке породице. Његов отац Јан је био богати земљопоседник и старији брат чувеног слависте Павела Јозефа Шафарика.¹ Јанкова мајка Зузана је била ћерка евангеличког свештеника и књижевника Мартина Лаучека Галика. Основну школу је завршио у родном месту. Године 1821. дошао је у Нови Сад код стрица, Павела Јозефа Шафарика, који је у то време радио као директор српске гимназије. Ту је учио немачку школу и гимназију. Најпре је становао у кући Стјепана Лешка, свог рођака и новосадског евангеличког свештеника, а затим се преселио код стрица, где је остао до завршетка гимназије 1829. године.²

Стојан Новаковић писао је о Шафариковим данима проведеним у Новом Саду: „Бављење, ово, и по кући и по школи, одлучио је за навијек будући правац младога Шафарика. Упознавање са српским језиком и дружба с дјецом српском види се да су га

привезали за српски народ, присвојивши српској књижевности и повјести ону радљивост, коју је позније многостручно образован Јанко Шафарик имао развити; становање у кући знаменитог словенисте и историка пробуди у њему љубав ка историји и старинама југословенским, око којих је сам П. Ј. Шафарик у то вријеме највише радио, те је последице сва готова Јанкова радња кретала се око тога предмета.“³

Из овога се јасно види да је још у својим новосадским данима Јанко пробудио своја интересовања према старинама и ударио темељ ка свом будућем проучавању српске историје. Након завршетка гимназије у Новом Саду Јанко одлази у Пожун, данашњу Братиславу, на студије права и филозофије. Већ 1832. године напушта Пожун и одлази у Пешту где уписује медицину. Две године касније прешао је на бечки универзитет, где је 1837, завршио студије, да би 21. јула 1838. године постао доктор медицинских наука. После тога је око годину дана боравио у Прагу где се, у кругу свога стрица и других чешких научника, бавио археологијом и славистичким студијама.⁴

Шафариков боравак у Прагу није остао незапажен. Написао је неколико расправа које су се односиле на јужнословенске писце, чиме је већ показао своје научно усмерење. Након боравка у Прагу поново одлази у Пешту где ради као лекар, а затим и у родни Киш Кереш, где након очеве смрти брине о

1 Павел Јозеф Шафарик – историчар, филолог, професор и директор гимназије (Кобзарово, Словачка, 13. 5. 1795 – Праг, 26. 6. 1861). Гимназију је учио у Рожњави и Добшини, протестантски лицеј у Кежмарку, а универзитет у Јени, где је 1817. године постао доктор филозофије. Године 1819. Шафарик долази на место директора Новосадске гимназије и ту остаје пуних четрнаест година. Због трагедија које су задесиле његову породицу и неслагања са тадашњом влашћу одлази у Праг, где наставља своју научну делатност (*Енциклопедија Новог Сада*, књ. 30, Нови Сад 2009, 437–440)

2 Ближе види: Милорад Драгић, *Др Јанко Шафарик и његове заслуге за науку, књижевност и просвету у Србији*, Српско лекарско друштво, Београд 1981.

3 Stojan Novaković, Dr. Janko Šafárik, *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti*, књ. XLI, Zagreb, 1877. 191–192.

4 Исто, 192.

имању.⁵ Године 1840. Јанко прелази у Нови Сад и ту ради као градски лекар. Из Новог Сада је сарађивао са Матицом српском и у њеном *Летњојису* објавио је српски превод путописа *Путовања у Лужице о њролећу 1839–40.* свог стрица, Павела Јозефа Шафарика.⁶

Милан Ђ. Милићевић, Шафариков савременик и сарадник, га је овако описао: „Шафарик је био средњега раста, пун, плав, увек с наочарима на очима; тих у покретима, јасан и разборит у беседи, мио у друштву, готов да поучи и помогне у чем се год позове.“⁷

Шафарик је приликом свог боравка у Новом Саду успоставио пријатељске везе са многим илирцима,⁸ а када се 1843. настанио у Београду оне су постале још тешње. Пред крај 1843. постао је члан тајног друштва које је основао повереник пољске емиграције, Чех Франтишек Зах,⁹ које је требало да послужи словенској политици кнеза Адама Чарторијског.¹⁰ Године

1844/45. помагао је при издавању периодичног летка *Бранислав*, који су илирци због цензуре покренули у Београду. У служби пољске Пропаганде упознавао је словачке и чешке прваке са настојањима Чарторијског, а 1845. пренео је Људевиту Штуру¹¹ новчани дар кнеза Александра Карађорђевића (1806–1885) као помоћ за издавање словачких новина које је Штур 1844. покренуо у Пожуну.¹²

После успеха кнеза Милоша да 1830. добије аутономију Србије и установи њене границе према Турској, отпочело је побољшавање њене одбрамбене моћи и организовање државних и просветних установа. Отваране су основне школе, гимназије, Богословија, Лицеј¹³ и основано је Друштво српске словесности. Да би се то могло остварити, били су потребни стручни кадрови, како за организовање и вођење органа власти тако и за просвету и науку. Зато је држава од 1839. почела да о свом трошку шаље ученике на стране високошколске установе, како би се обучили за рад у разним струкама. Потреба за школованим кадровима принудила је младу Кнежевину Србију, да не чека повратак својих питомаца са школовања, већ да прима стручњаке, највише прекосавске и прекодунавске родољубиве Србе и Словене, или да их тражи по позиву. Тако је и др Јанко Шафарик, новосадски лекар, дошао у Србију по позиву српске владе.

Априла 1843. године Јанко је добио уверење од српског попечитеља просвештенија да ће бити постављен за професора физике на београдском Лицеју.¹⁴ Професорску дужност званично је примио 7. јуна (26. маја) 1843. године. Иако је био професор

5 Vojislav Maksimović, *Šafarik J.*, Srpsko Sarajevo, 1999, 42.

6 *Лужички Срби* су западни Словени, познати и као Северни Срби или Лужичани. Они представљају стари западнословенски народ, који живи у источном делу Немачке, у немачким покрајинама Саксонији и Бранденбургу, у крају који је познат као Лужица. Иако живе међу немачким живљем, сачували су своју културу и традицију. (Ближе види: Виктор Новак, *Лужички Срби у њрошлости и садашњости*, Београд 1927)

7 Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменијих људи у српској народа новијега доба*, Београд 1888, 847.

8 *Илирски њокреј* је био књижевни и друштвенополитички покрет који се развијао међу Јужним Словенима Аустријског царства током 30-их и 40-их година 19. века. Покрет је за свој циљ имао језичко и политичко јединство свих *Илира*, то јест Јужних Словена. Покрет је трајао од 1830. до 1850. а свој највећи процват је доживео у Хрватској. Вође илирског покрета су били Људевит Гај, Јанко Драшковић, Драгутин Раковац, Људевит Вукотиновић, Димитрије Деметер и други. У време илирског покрета се јављају идеје о стварању заједничког књижевног језика, који се у то време углавном називао илирским језиком. Илирци и Вук Караџић су настојали да остваре потпуно јединство српског језика и правописа. Покрет је званично забрањен 1843. године. (*Мала енциклопедија Просвета*, Београд 1975, 543–544)

9 *Франџишек Александар Зах* (1. 5. 1807 — 14. 1. 1892) је био чешки војни теоретичар и војник који је деловао у Србији и генерал српске армије. Био је активан панслависта и учествовао је у многим биткама. На основу његовог *Плана словенске њолиџике Србије* Илија Гарашанин је написао чувено *Начертаније*. У Београду је основао Артиљеријску школу која је касније прерасла у војну академију. (Ближе види: Ст. Стојановић, *Народна енциклопедија*, Загреб 1925–1929)

10 *Адам Јежи Чарторијски* (пољ. Adam Jerzy Czartoryski; Варшава, 14. 2. 1770 — Монтфермел, 15. 7. 1861) био је пољско-литвански политичар, министар иностраних послова Руске империје који се након поделе Пољске борио за обнову пољске државе. (Ближе види: Kukiel, Marian Włodzimierz, *Czartoryski and European unity 1770–1861*, Princeton University Press, 1955)

11 *Људевит Штур* (28. 10. 1815 — Модра, 12. 12. 1856) је био водећи представник и једна од најважнијих личности народног препорода Словака, организатор народноослободилачког покрета, политичар и идеолог, кодификатор словачког књижевног језика, песник, публициста и редактор. Предвидео је распад Хабзбуршке монархије. Предлагао је да се Словени политички сједине са царском Русијом и пређу на православље претпостављајући њихову победу, ако се удруже око будуће демократске Русије. (Ближе види: Милорад Живанчевић, Људевит Штур у илирском покрету, *Зборник МС за славистику*, 34, 49–96)

12 *Енциклопедија Југославије*, књ. 8, Загреб 1971, 229.

13 *Лицеј* или *Лицеум Књажевства српског* је прва виша школа у Србији. Отворен је октобра 1838. године у Крагујевцу, а 1841. године је премештен у Београд, најпре у једну приватну кућу, а потом 1844. смештен је у Конак кнегиње Љубице. Лицеј је постојао до 1863. када прераста у Велику школу и смешта се у зграду Капетан Мишиног здања. Године 1905. Велика школа прерасла је у Београдски универзитет. (Ближе види: Бранислава Јордановић, *Ректори Лицеја, Велике школе и Универзитет* у Београду, Београд 1988)

14 *Енциклопедија Новог Сада*, књ. 30, Нови Сад 2009, 437.

физике, Јанко Шафарик је, већ прве школске 1843/44. године, тражио одобрење од министарства просвете да може недељом и празничним данима држати јавна предавања о словенској историји и књижевности. Његова идеја је прихваћена са одушевљењем, а овим предавањима Шафарик је желео да надокнади недостатак славистичке катедре у Београду, где околности још нису биле повољне да се она оснује. Желео је да Срби упознају своју давну и славну историју, као и прошлост своје словенске браће.¹⁵ Стојан Новаковић истиче да су то била „у истину прва предавања о словенству у новој држави српској“.¹⁶ Од 1847. до 1848. Јанко Шафарик је био ректор Лицеја. После смрти Исидора Стојановића 1849, оставио је Катедру физике и преузео Катедру историје на којој је предавао до 1861, када га је заменио Пантелија Срећковић.¹⁷ Шафарик је школске 1860/61. године поново на Лицеју преузео катедру физике.

Др Јанко Шафарик је био члан Друштва српске словесности¹⁸ од 1844. године. Задатак друштва био је ширење науке на српском језику и усавршавање српског народног језика. Председник Друштва по положају је био министар просвете.¹⁹ Како је министар био само номинални председник, Шафарик је био потпредседник и његов стварни руководилац. На ту функцију је биран 1853, 1857, 1858, 1861. и 1862. године.

У оквиру једног од главних програмских задатака овог друштва било је и утврђивање српске научне терминологије. У том циљу, министарство просвете, у сагласности са Друштвом српске словесности, одредило је Шафарика да се укључи у такав посао, као и да успутно проналази старе предмете који имају музејску намену и историјску важност. Од 29. јула до 5. септембра 1846. године Шафарик је пропутовао велики део Србије. Тада је боравио у Шапцу, Обреновцу, Ваљеву, Лозници, Чачку, Краљеву, Жичи, Сту-

деници, Љубостињи, Крушевцу, Раваници, Манастију, Пожаревцу, Смедереву и у још неким српским градовима.

О овом путовању Шафарик је 10. 10. 1846. године поднео опширан извештај, илустрован његовим цртежима. Том приликом је забележио мало речи, односно термина који су се односили на биље и дрвеће, на справе и оруђе за рад, али се зато „свом душом бацио на старине, доста их открио, указао, обележио, исписао и нацртао.“²⁰ Ни сам Шафарик, а ни министарство нису били задовољни овим истраживањем. Министарство је очекивало да ће се његов рад и истраживање базирати на самом именовању и проналажењу тачних термина за поједине старине, док је Шафарик акценат бацио како на давање назива старим предметима тако и на прикупљању истих. Управо ово његово истраживање је било од круцијалног значаја за оснивање будућег Народног музеја. Исте године Друштво је откупило нумизматичку колекцију Лукијана Мушицког од 859 комада римског, средњовековног, турског, мађарског и савременог новца. Збирка је временом постала толико обимна да су је поверили на старање Шафарика. Он је ту збирку касније, када је постао управник библиотеке и кустос музеја, припојио фондовима Народног музеја у Београду.²¹

Од 1847. издавали су часопис *Гласник Друштва српске словесности*. У оквиру *Гласника* предвиђен је простор за: повесницу и старине српске, земљописаније, државописаније и природописаније српско и радове из области других наука. Од другог броја *Гласник* је редовно објављивао изворе, а од петог (1855) је почео да прати домаће, а касније и стране публикације. За време свог постојања, у периоду 1847–1863, Друштво је објавило 17 бројева *Гласника*. Најзначајнији радови објављени у *Гласнику* су *Српски историјски сџоменици Млетачког архива*,²² које је приређивао Јанко Шафарик у периоду 1859–1862, као и *Хрисовуља цара Стефана Душана манастиру Светиој арханђела код Призрена* објављена 1862. Поред

15 Vojislav Maksimović, nav. delo, 43.

16 Stojan Novaković, nav. delo, 196.

17 *Енциклопедија Новој Сада*, књ. 30, Нови Сад 2009, 437.

18 *Друштво српске словесности* основано је 7/19. 11. 1841. године. Његово оснивање је својим печатом и потписом потврдио кнез Михаило Обреновић. Његови оснивачи били су Јован Стерија Поповић и Атанасије Николић. (Ближе види: Василије Ђ. Крстић, Ивана Б. Спасовић, *Друштво своја годба: Друштво српске словесности, Српско учено друштво*, Београд 2016)

19 Шафарик је био потпредседник *Друштва српске словесности* у влади неколико министара просвете: Лазара Арсенијевића, Стефана Марковића, Јеремије Станојевића, Јована Филиповића и Косте Цукића.

20 Stojan Novaković, nav. delo, 200.

21 Миодраг Коларић, *Народни музеј у Београду 1844–1944*, Београд 1991, 5.

22 Посебно место у Јанковом научном истраживању има пут у Венецију 1857. године. Ту се упознао са важношћу Млетачког архива, преписао многе акте везане за Србе и Јужне Словене, дао преглед млетачке историје, описао град, његове знаменитости и живот у њему. (Ближе види: Милорад Драгић, *Др Јанко Шафарик и његове заслуге за науку, књижевност и просвету у Србији*, Српско лекарско друштво, Београд 1981)

тога Друштво је покушавало неколико пута да уради и неколико крупнијих послова као што је оснивање Народне библиотеке и музеја, отварање општинских читаоница по целој земљи, издање Енциклопедије наука, али није успевало због слабе активности својих чланова и малог броја образованих људи тада у Србији.²³

Друштво српске словесности је укинуо кнез Михаило 27. јануара 1864. године. Убрзо потом је основано Српско учено друштво и чланови Друштва српске словесности су могли писмено да се изјасне да ли се прихватају чланства у новооснованом друштву. Јанко је биран за секретара, а касније и за његовог председника (1869–1875). Рад Српског ученог друштва састојао се у читању самосталних радова појединих чланова, читању критика радова упућених Друштву, у прикупљању разноврсних историјских података, старању о прикупљању старих списа и докумената, слању чланова за снимање архитектонских и сликарских споменика по Србији, прикупљању топографских испитивања и метеоролошких бележака. Резултате тога рада Српско учено друштво давало је у своме органу *Гласнику Српској ученој друштва*. Чланци и расправе у њему највише су се односили на историју, затим филологију, географију, статистику, археологију, библиографију, медицину и музику. Цео тај рад је продужење Друштва српске словесности.²⁴

Народна библиотека у Београду је основана 1832. године и најстарија је установа културе у Србији. Она је настала као својеврсни депозит књига, затим је била библиотека у саставу (Књажевско-типографска библиотека, Библиотека Попечитељства просвештенија), након тога је окупила више библиотека јавних и државних надлештава и откупила неколико приватних библиотека (Лукијана Мушицког, Јосипа Шлезингера), да би временом израсла у националну библиотеку.²⁵

Године 1845. Библиотека је имала 1.421 наслов у 2.283 свеске и ауторски каталог који је израдио др Милован Спасић. Кнежевим указом из 1853. године уведено је звање државног библиотекара у рангу професора Велике школе. Назив Народна библиотека озва-

ничио је Ђура Даничић,²⁶ који је дефинисао националну концепцију набавне политике и започео израду текуће националне библиографије. Стојан Новаковић био је први законодавац Библиотеке. Његовом заслугом, Законом о штампи из 1870. године, установљен је обавезни примерак, а Библиотека је издвојена из Министарства просвете и црквених послова и отпочела је издавачка делатност. Јанко Шафарик је постављен за библиотекара Народне библиотеке 1861. године и у следећих осам година увео је бројне новине у смештају фонда, организовао набавку уз помоћ домаћих и страних књижара и увећао фондове непроцењиво вредним рукописима и старом штампаном књигом.²⁷ Библиотека је добила посебну просторију за читаоницу, повећан је број особља и претворена је у праву јавну библиотеку. Књиге је средио по формату, издвојио је дупликате, са којима је 1886. основана и Народна библиотека у Крагујевцу. По његовом предлогу одлучено је да се о државном трошку шаље стручно особље у јужнословенске крајеве, нарочито у Македонију и Стару Србију и да се тамо откупљују стари рукописи. Његов син, Павле Шафарик, српски официр при Артиљеријској управи, је после његове смрти поконио Народној библиотеци 1.400 књига, на разним језицима.²⁸

У част Јанка Шафарика у Народној библиотеци постављена је његова скулптура, а од 2012. године Народна библиотека Србије додељује Националну награду из области библиотекарства под његовим именом. Она се додељује на Дан Народне библиотеке Србије, 28. фебруара.²⁹

Свест о потреби сакупљања старих предмета јавила се се још код кнеза Милоша и учених људи којима је био окружен. Он је подстицао да се старине сакупљају и чувају. Народ је свесрдно почео да шаље разне старине, које су се сакупљале најпре по надлештвима у унутрашњости, а касније у Крагујевцу и Београду. Подстакнут тиме, тадашњи начелник Попечитељства просвештенија, Јован Стерија Поповић, потписао је 10. маја 1844. године акт у којем се први пут помиње Народни музеј.³⁰ То

23 Ближе види: Василије Ђ. Крстић, Ивана Б. Спасовић, *Друштво своја доба: Друштво српске словесности, Српско учено друштво*, Београд 2016.

24 Ближе види: Бранко Перуничкић, *Српско учено друштво 1865–1893*, Београд 1973.

25 Ближе види: *Развојни пут Народне библиотеке Србије (6. април – 6. мај 1982)*, Београд 1982.

26 Ђура Даничић (Нови Сад, 4. 4. 1825 — Загреб, 17. 11. 1882) био је српски филолог, бранилац Вукових погледа и велики поштовалац његовог рада, један од најзначајнијих радника на проучавању српског и хрватског језика. (Ближе види: *Српски биографски речник Д-3*, Матица српска, Нови Сад 2007)

27 <https://www.nb.rs/> (доступно: 01. 2. 2018)

28 *Споменица Народне библиотеке Србије 1832–1982*, Београд 1982.

29 <https://www.nb.rs/>

30 Дан Народног музеја у Београду слави се 10. маја.

није био акт о оснивању већ само званичан налог окружним начелствима да прикупљају старине за Народни музеум при већ постојећој Народној библиотеци, као и предлог Совјету да се за 400 динара годишње откупљују за ову установу разне старине.³¹

³¹ Миодраг Коларић, *Народни музеј у Београду 1844–1944*, Београд 1991, 3.

Јован Стерија Поповић управљао је првом музејском збирком од 1844. до 1848. године. Сачинио је и прву класификацију предмета Народног музеја, поделивши сав материјал у пет група (повеље и дипломе, књиге, печати, стари српски и стари бугарски новац). Године 1848. Јован Стерија Поповић, Јанко Шафарик, тадашњи ректор Лицеја, и Стеван М. Грубаревић, стоночелник Попечитељства просвешче-

нија, направили су списак ствари музеја, односно први инвентар ове установе. У том списку постојећи музејски фонд био је у основи подељен у две групе, на нумизматичку збирку и на писмене и друге древности. Сви ти предмети су били чувани углавном по канцеларијама и трезорима Попечитељства просвешченија и Попечитељства финансија, као и у другим установама. Указом кнеза Александра Карађорђевића 1853. године уведена је функција библиотекарa и чувара Музеја. Први кустос је био Филип Николић, а потом познати филолог Ђура Даничић, који је и први упутио апел за изградњу посебне музејске зграде. Упркос томе, музеј је више пута мењао адресу.³²

Након Миливоја Прајзовича и Косте Црногорца, Јанко Шафарик 10. 6. 1862. године постаје руководилац музеја, упоредо радећи и посао управника Народне библиотеке у Београду. Професорску службу напустио је због болести у грлу, како је то сам оправдавао. У то време почињу оружани сукоби између Срба и Турака и Шафарик хитно преноси музејску збирку на безбедно место, што представља први пример заштите фондова у ратним околностима. Још у оно доба он је показао развијену свест о чувању културне баштине једног народа.

Године 1863. капетан Миша Анастасијевић поклонио је своју зграду у коју су се уселили Лицеј, београдска гимназија, Трговачка школа, Друштво српске словесности, Народна библиотека и Народни музеј, а убрзо и министарство просвете. Годину дана потом оснива се Српско учено друштво, под чије ће старатељство поред библиотеке доћи и музеј. У тој згради су фондови Народног музеја, увећавани из разних извора, остали скоро четири деценије. Шафарик се претежно бавио палеографијом и нумизматиком, али се за разлику од својих претходника посветио развоју самог Музеја. Он је преузео збирку Друштва српске словесности, којој је додао и своју приватну. Након пресељења у здање Мише Анастасијевића, Шафарик је приредио прву музејску поставку, која је повремено била отворена за публику, пре свега за лицејце и гимназијалце.³³

У циљу обogaћивања музејских фондова, он је предузео ископавања римских старина у пределима Космаја, Рудника и планине Јелице. Имао је и два помоћника, др Михаила Розена и Јосифа Мајснера. Резултати његовог археолошког рада нису велики,

али представљају прва позната археолошка ископавања у Србији.³⁴ Као страствени нумизматичар, доста је учинио на сакупљању старог српског новца, чему је посветио и више својих научних текстова. Током Шафариковог времена систематизоване су збирке музеја.³⁵

Једна од ствари којом је Шафарик задужио Народни музеј јесте израда првих музејских инвентара. Шафарик је још као колекционар врло брижљиво водио евиденцију о сопственој збирци. Она је откупљена за Музеј 1846. године, а попис његове приватне колекције чува се данас у архиву Народног музеја. Принципи којима се Шафарик руководио приликом пописивања личне збирке примењени су и на први званични музејски инвентар, „Списак ствари Музеуму Србском принадељећи“ који је, 2. априла 1848. године, поред Јована Стерије Поповића и Стефана М. Грубаревевића, потписао и сам Јанко Шафарик. Када је дошао на место чувара Музеја, Шафарик је почео да води улазни инвентар – *Списак ствари дошавше у Народни Музеј од 10. јуна 1861. године њочињући, куйовне или њоклоњене, а саставља и Списак разног рода стварински њредметѝа налазећи се у Народном Музеју ѝри Појечѝиѝељстѝву Просвешѝе*. Улазна књига, радна верзија инвентара, као и главни инвентар чувају се данас у архиву Народног музеја у Београду. Спискови нису датовани и потписани, али се препознаје Шафариков рукопис. Као чувар Народног музеја Шафарик се пре свега посвећује својој највећој страсти – нумизматици, и то је прва музејска збирка која је систематски сређена и која је добила свој инвентар. Данас су сачувана четири инвентара: инвентар збирке римског царског новца *Списак ствари новаца римски из времена Царстѝва римског од Окѝавијана Августѝа (ѝод. 31. ѝре Хр.) до Аркадија и Хонорија (ѝод. 423. ѝосле Хр.) налазећи се у Нумизмаѝичној збирки Народног музеума ѝри Појечѝиѝељстѝву Просвешѝенија*, инвентар збирке грчког новца *Списак ствари новаца Сѝароелински и Македонски налазећи се у Народном музеуму ѝри Појечѝиѝељстѝву Просвешѝе*, затим инвентар збирке византијског новца *Списак ствари новаца Римско – Визанѝијски налазећи се у Народном музеуму ѝри Појечѝиѝељстѝву Просвешѝе* и најзад инвентар збирке српског средњовековног новца *Списак ствари нова-*

32 Ближе види: *Народни музеј Београд*, Београд 1983.

33 Ближе види: Милен М. Николић, *Јанко Шафарик (1814–1876)*, Београд 1978.

34 Михаило Маринковић, Истраживања Јанка Шафарика у Рудничком и Чачанском округу и почеци археологије у Србији, *Гласник*, бр. 2, Београд 1985, 78–79.

35 Миодраг Коларић, нав. дело, 4.

ца србски, налазећи се у Народном Музеуму њри Пољечийељсѣву Просвеее.³⁶

Шафарик остаје на челу музеја до 1869. године када је изабран за члана Државног савета српске Кнежевине. На чело библиотеке и музеја тада долази Стојан Новаковић, који је затекао збирку од 12.869 музејских предмета. За његово време је, између осталог, откупљена и већа количина старог сребрног новца, тзв. Косовска остава коју је инвентарисао и обрадио Јанко Шафарик, тада на дужности професора Велике школе.³⁷

Поред бирања у још неке значајне установе, посебно треба истаћи да је Шафарик био члан Друштва за повјесницу и старине Југославена у Загребу, затим Московског археолошког друштва, Друштва руских лекара, дописни члан Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу и члан Императорског друштва љубитеља природних наука у Москви. Године 1861. руски цар Александар одликовао га је орденом Свете Ане другог степена, а пруски краљ Вилхелм орденом Краљевске круне другог реда. Као изасланик Српског ученог друштва Шафарик је 1867. године учествовао на етнографској изложби у Москви.³⁸ Године 1871/72. је предавао курс археологије чак и кнезу Милану Обреновићу, потоњем српском краљу.³⁹

Сарађивао је у *Подунавки*, *Гласнику Друшћива србске словесности*, *Гласнику Срјској ученој друшћива*, *Срјским новинама*, *Трјовачким новинама*, *Јавору* и другим стручним часописима тога времена.⁴⁰

Јанко Шафарик је умро у ноћи између 18. и 19. јула 1876. године у Београду. Тада је Србија почињала рат са Турском. Стојан Новаковић је био сведок Шафариковог погребца 21. 07. и тим поводом написао је следеће: „У то вријеме Биоград, изаславши на границу

највећи дио одабранијех својијех, изгледаше мутно и забринуто, чекајући с бојажњу и надом гласове са границе. Тек оно што је остало одличних и знаменитих, од којих се мало који не би могао бројати у ђаке његове, почастовало је озбиљни и тужни погреб његов, обављен по обредима јеванђеличке цркве, спустивши у гроб књижевног радника који је и ријечју и пером будио знање о прошлости и историји народној.”⁴¹

Јанко је иза себе оставио бројне научне радове о српској прошлости, чији је библиографски попис сачинио Стојан Новаковић. Бавећи се дуже и интензивно проналажењем старих српских рукописа, објавио је ове радове: *Наћийис на завеси великих царских двери ѡред олћаром цркве хиландарске монахиње Јефимије*; *Србскиј лейојисац из ѡчелїка XVI-ої сїо-лейїја*; *Жићїије Сїефана Уроша III сїисано Гриїоријем мнихом*; *Хрисовуља цара Сїефана Душана којом оснива манасїиир Св. арханїела Михаила и Гаврила у Призрену іодине 1348*; *Тїиик Св. Саве ірвої архїеїискоїа и іросвееїиїеља србскої за манасїиир Хиландар у Свееїој Гори Аїїонској и Живої десїоїїа Сїефана Лазаревића, великої кнеза срїскої*.

Као резултат Шафариковог научног путовања у Италију 1857. године настали су његови радови: *Извесїије др Ј. Шафарика о њеїовом іуїїу у млеїачку архиву и истїраживању сїоменика србске истїорије*; *Пуїї из Беоїрага у Млеїке*; *Пойис акїїа іринадлежећи к истїорији Срба и остїали Јуїословена, наодећи се у цес. кр. млеїачком іенералном архиву и Србски сїоменици млеїачкої архива*.

Издвојено треба навести Шафариков текст *Свееїи Консїанїїин (Кирил) и Меїїод учїиїељи Славена*, као и *Жићїије Свееїої Меїїодија ірвої архїеїискоїа моравскої раноаїосїїолскої учїиїеља и іросвееїиїеља Славена*.

Када је у питању стара српска књижевност, онда је Шафариков лични допринос свакако најбоље испољен у објављивању *Жићїија Сїефана Уроша III (Дечанскої)*, које је написао монах Григорије Цамблак.

Јанко Шафарик се интересовао и за још нека дела српске житијске књижевности. У његовој оставштини нађени су преписи *Живоїа краљице Јелене* и *Живоїа краља Драїуїїина* из познатог зборника житија архиепископа Данила II, а према рукопису Владислава Граматика, који се у Шафариково време чувао у Народној библиотеци у Београду.

Поред житија, Јанко Шафарик је пронашао и још једно вредно српско литерарно дело и објавио његов

36 <http://www.narodnimuzej.rs/za-strucnjake/istrzivacki-resursi/digitalizovana-arhivska-i-dokumentarna-gradja/inventar-zbirkerimskog-carskog-novca-j-safarik/> (доступно: 30. 3. 2018)

37 Миодраг Коларић, нав. дело, 6.

38 У Москви је 1867. године одржан велики словенски скуп и етнографска изложба. Припреме за ту изложбу започеле су још 1864. године. Српско учено друштво, по добијању позива за изложбу, припремило је експонате (купљено је шест комплета српске ношње и направљено 20 фотографија из народног живота) и одлучило је да у Русију пошаље књижевника Милана Ђ. Милићевића, научника Јанка Шафарика и сликара Стеву Тодоровића. <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-l/1998/04/article-04.html> (доступно: 18. 6. 2018)

39 Vojislav Maksimović, нав. дело, 45.

40 *Рекїори лицеїа, Велике школе и универзїиїеїа у Беоїрагу 1838–2005*, Београд 2005, 22.

41 Stojan Novaković, нав. дело, 190.

превод са чешког на српски језик. Реч је о мемоарској књизи Константина Михаиловића из Островице (највероватније на Косову), *Историја или њејојиси ѿурски, сјисани око јодине 1490*.⁴²

Јанко Шафарик, иако Словак по националности, задужио је српски народ и историјску науку, библиотекарство и музеологију. Лекар по вокацији, својом свестраношћу, оставио је значајан траг у култури српског народа. Захваљујући њему Народна библиотека и Музеј започели су свој рад и дали основ наредним генерацијама.

Литература

1. Милорад Драгић, *Др Јанко Шафарик и њејове заслуге за науку, књижевност и просвету у Србији*, Српско лекарско друштво, Београд 1981.
2. *Енциклопедија Новој Сада*, књ. 30, Нови Сад 2009.
3. *Енциклопедија Јујославије*, књ. 8, Загреб 1971.
4. Милорад Живанчевић, Људевит Штур у илирском покрету, *Зборник МС за Славистику* 34, Нови Сад 1988.
5. Samuel Jovanković, *Dr Janko Šafárik (1814–1876–2014)*, у: *Срби и Словаци – историја и садашњост*, Зборник са међународне конференције, Нови Сад 2014.
6. Бранислава Јордановић, *Ректор Лицеја, Велике школе и Универзитетна у Београду*, Београд 1988.
7. Миодраг Коларић, *Народни музеј у Београду 1844–1944*, Београд 1991.
8. Василије Ђ. Крестић, Ивана Б. Спасовић, *Друштво своја доба: Друштво српске словесности, Српско учено друштво*, Службени гласник – САНУ, Београд 2016.
9. *Мала енциклопедија Просвета*, Београд 1975.
10. Vojislav Maksimović, *Šafarik J.*, Srpsko Sarajevo 1999.
11. Kukieli, Marian Włodzimierz, *Czartoryski and European unity 1770–1861*, Princeton University Press, 1955.
12. Михаило Маринковић, Истраживања Јанка Шафарика у Рудничком и Чачанском округу и почеци археологије у Србији, *Гласник*, 2, Београд 1985.
13. Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменијих људи у српској народа новијеја доба*, Београд 1888.
14. *Народни музеј Београд*, Београд 1983.
15. Милен М. Николић, *Јанко Шафарик (1814–1876)*, Београд, 1978.
16. Виктор Новак, *Лужички Срби у њошлости и садашњости*, Београд 1927.
17. Stojan Novaković, „Dr. Janko Šafarik“, *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti*, књ. XLI, Zagreb 1877.
18. Бранко Перуничкић, *Српско учено друштво 1865–1893*, Београд, 1973.
19. *Развојни јуј Народне библиотеке Србије (6. април – 6. мај 1982)*, Београд, 1982.
20. *Ректор Лицеја, Велике школе и универзитетна у Београду 1838–2005*, Београд 2005.
21. *Српски биографски речник Д-З*, Нови Сад 2007.
22. *Споменица Народне библиотеке Србије 1832–1982*, Београд 1982.
23. Ст. Стојановић, *Народна енциклопедија*, Загреб 1925–1929.
24. <https://www.nb.rs/http://www.narodnimuzej.rs/za-strucnjake/istrazivacki-resursi/digitalizovana-arhivska-i-dokumentarna-gradja/inventar-zbirke-rimskog-carskog-novca-j-safarik/http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-l/1998/04/article-04.html>

⁴² Vojislav Maksimović, nav. delo, 46–49.

Mirjana Lakić, MSci
Museum of Vojvodina, Novi Sad

JANKO ŠAFARIK – THE FORERUNNER OF VALTROVIĆ'S MUSEOLOGY
AND THE FOUNDER OF LIBRARIANSHIP IN SERBIA

Summary

Janko Šafarik was born in the Hungarian town of Kiškereš on November 14th, 1814. He was born into a prominent Slovak evangelical family. He completed elementary education in his native town, and then came to Novi Sad for further education. He finished grammar school in Novi Sad where his uncle, the famous Pavel Jožef Šafarik, was the principal. After completing the secondary school, he went to Požun to study philosophy, but soon left it and started studying medicine. In 1838 he obtained his doctorate in Vienna. After two years, he returned to Novi Sad, where he became a city medical doctor. Then he began his research in the field of history and archeology, and published his works in *Letopis Matica srpska*. In 1843, he responded to the invitation of the Serbian government and became a professor of physics at Lycem, and since 1849 he started teaching history. Along with that, since 1848, he worked as a manager of the first museum collection and a manager of the National Library in Belgrade. He remained in office as a librarian until 1869, when he became a state adviser, while he managed the Museum to the end of 1870. As a passionate numismatist, he did a lot about collecting old Serbian money to which he devoted a few of his scientific texts. He showed a very significant activity in the Society of Serbian Ceremony, as soon as he was elected for its regular member in 1844. For the Minister of Education was only the nominal president, Šafarik was the vice president of this society and its actual leader. In 1853, 1857, 1858, 1861, and 1862 he was elected for that position. When in 1865, the Serbian Learning Society was founded as an extension to the Society of Serbian Ceremony, Janko Šafarik was on the position of its secretary until 1867, and from 1869 to 1875 he was the president of it. In 1869 he was elected for the member of the State Council. Janko Šafarik died in the night between the 18th and the 19th July 1876, in Belgrade. His work was rewarded with numerous domestic and international recognitions. He will remain remembered as a historian, a doctor, a numismatist, a librarian and a museologist. He laid the foundations of Serbian librarianship and museology and left numerous scientific works behind him.

СРПСКИ УЧИТЕЉ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА НА ПРИМЕРУ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ У СОМБОРУ

Чарна Милинковић, Музеј Војводине

Апстракт: У богатој историји српског образовања град Сомбор заузима часно место почетака српске просвете и престонице српских учитеља. Заслугом Аврама Мразовића, сина сомборског свештеника Георгија, 1. маја 1778. године основана је Норма, школа за образовање учитеља на српском језику која је, пролазећи сложене преображаје, сачувала континуитет своје педагошке и културне мисије до данашњих дана. Као врстан познавалац педагогије он је схватио да опстанак једног квалитетног друштва, народа, па касније и нације, зависи управо од образованог појединца. Без образованог учитеља, нема ни образованог ђака. Без образованог ђака, не постоји ни квалитетно друштво. Из Норме Аврама Мразовића изродила се Препарандија Уроша Несторовића. Из ње се развила Учитељска школа која је прерасла у Педагошку академију, а она у Учитељски факултет који од 2006. постаје Педагошки факултет у Сомбору. Са правом се може рећи да је Норма била *alma mater* многих политичких, културних и духовних предводника и представника српског народа. Велики утицај на рад Учитељске школе имали су и Никола Вукићевић, као и др Ђорђе Натошевић.

Кључне речи: Школа, образовање, учитељ, педагогија, ђаци, Аврам Мразовић, Сомбор, школски закони, извођење наставе, *Школски лисци*, Никола Вукићевић, др Ђорђе Натошевић.

Српски народ је у Хабзбуршкој монархији имао црквено-школску аутономију у оквиру Карловачке митрополије. Појам српске црквено-школске аутономије био је везан за тзв. привилегије, које је аустријски цар Леополд I покљонио српском народу приликом њиховог масовног доласка крајем 17. века. Успешан практичан и теоријски рад у области образовања и васпитања зависи од познавања историјског наслеђа. Проучавање функције српских аутономних школских органа у Хабзбуршкој монархији (касније Аустроугарској), доприноси бољем и потпунијем сагледавању просветних и школских прилика, као и историјске улоге српског школства у Карловачкој митрополији. О положају српског народа у Хабзбуршкој монархији постојале су три концепције: аустријска, угарска и српска.¹ Прва се односила на то да је српски народ морално тело Аустрије, друга да су угарски држављани, а трећа да су они политички народ који има право на политичку територију, на избор старешине и посебну администрацију.

Период владавине Марије Терезије и Леополда II осликавао се увођењем многих реформи и промена које су се тицале и односиле на развој и модернизацију образовања на простору Хабзбуршке монархије. Такве реформе су имале велики значај на положај српског школства. Школска уредба *Ойштии школски ред*

(*Ratio education*) из 1774. године изузела је школство из надлежности цркве. Врата се отварају и полако надиру просветитељске идеје које су преко Фелдбигера² довеле нову методу рада.³ Преко Мразовића⁴ и Несторовића⁵ српски учитељ добија могућност бољег образовања и стицања већег знања из области педагогије која усмерава ток и рад са будућим образованим генерацијама. Отварају се школе и развија се идеја о стварању услова за боље образовање самих учитеља.

Приликом масовног преласка у Хабзбуршку монархију крајем 17. и почетком 18. века, Срби су по-

1 Љ. Ациган, *Српска педагошка историја у Угарској*, Нови Сад 1986, 7–11.

2 Јохан Игњац фон Фелдбигер је био словачки педагог (1724–1788). Извршио је реформу школства у Немачкој и Аустрији, а до смрти царице Марије Терезије био је врховни управник школа. У наставу је увео нову словну и табеларну методу рада.

3 Фелдбигерова *Методика* имала је пет наставних принципа: заједничко учење, заједничко читање, метода слова или литерална метода, табеларна метода и учење помоћу питања и оговора. А. М. Огњановић, *Граничарске народне школе и њихови учитељи на територији Војводине од 1774. до 1872. године*, Нови Сад 1964, 14–20.

4 Аврам Мразовић (1756–1826) је био српски просветитељ, педагог, књижевник, преводилац, племић и сенатор слободног и краљевског града Сомбора.

5 **Урош Несторовић** (1765–1825) је био српски правник, филозоф и педагог. Од 1810. године био је врховни надзорник српских школа у Угарској. Заслужан је за свеобухватну реформу српског школства. Основао је 1812. године у Сентандреји српску Препарандију (Учитељску школу), која је 1816. била премештена у Сомбор.

ставили темељ свог аутономног система васпитно-образовних институција. Увиђајући велику улогу васпитања и образовања у чувању националне свести, идентитета и интегритета, поједини свесни и прогресивни умови, представници народа, поклањали су велику пажњу овој тематици. Доласком на поменуте просторе, српске школе су биле уско везане за цркву. Прве је оснивао митрополит Исаија Ђаковић.⁶ Оне су биле при храмовима и у самим манастирима. Када се говори или размишља о уопштенијим покретачима догађаја, онда треба нагласити да је 19. век био уобличен сврставањима и припадностима одређеним нацијама. Временом су се искристалисала два приступа схватању појма нације: етички и грађански. Први је био заснован на осећају припадности народу који је био повезан истом прошлошћу, обичајима, географској присутности, заједничком језику, док је други тип био више културолошки, тачније грађански.⁷ Он је заједницу спајао преко културног и политичког идентитета са осећајем о прошлим збивањима и догађајима. Кроз осећај националне припадности сазревале су разне теме које су представљале основ једног друштва и као такве и његов опстанак међу осталим народима са којима нису делили судбину заједничке прошлости и свега наведеног.

Сл. 1. Здање сомборске Српске препарандије подигнуто 1863, фотографија из 1908. године

Како су године низале своје нити, тако се у српским народним представницима будила тежња ка

6 Исаија Ђаковић (17. век – 1708) је био митрополит крушедолски (карловачки) 1708. године.

7 С. Марковић, *Српски учитељ у Угарској – у процепу националној достојанства и националне уобразиље, Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014, 154–172.

бољим условима наставе и образовања будућих нараштаја. Школе су полако излазиле из црквених колевки. Рађале су се генерације које су тежиле просветитељству и унапређењу мисли, идеја и дела. Српски народ је кроз своју историју пролазио кроз разна искушења у која је клесао непрестану борбу за очувањем основне бити и свести о томе коме припада и коме се приклања. Та борба је лепо приказана и кроз лик и дело учитеља који се вековима уназад обликовао и градио у складу са дневним догађајима. Он се кроз различита политичка збивања рађао, растао и сазревао и својим постојањем био узор младим генерацијама које су се више или мање на њега угледале. Српска педагошка периодика на територији јужне Угарске (данашње Војводине), у периоду друге половине 19. и првих година 20. века представљала је значајну појаву у историји српске педагошке праксе. Управо се на овим просторима појавила прва педагошка периодична публикација *Школски лист* (1858), *Учитељ* (1873) и *Нова школа* (1875). Када је реч о просветној политици, треба имати на уму да она обухвата планирање начела и делатности везаних за систем васпитања и образовања. Просветна политика јесте непосредни одраз пројектованог правца развоја одређеног друштва, нације или државе.⁸

Развојни пут Српске учитељске школе. Никола Вукићевић

Сл. 2. Кандидати сомборске Учитељске школе, 1913–14.

Развојни пут Српске учитељске школе у Сомбору имао је далекосежне циљеве. У стварању поменуте

8 Б. Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929–1941)*, Нови Сад 2007, 5–17.

школе учествовали су многи представници интелигенције, као и различити фактори који су имали понекад и пресудну улогу у њеном усавршавању или пак у стагнацији. Оснивањем Норме и пресељењем Препарандије из Сентандреје, Сомбор постаје поред Сремских Карловаца, Новог Сада и Пеште, духовни центар образовања. У њему се обликују будући образовани ђаци и професори, као и остали угледни Срби оног времена. Ређала су се имена од Платона Атанацковића, Георгија Бранковића, Јована Дучића, Исидоре Секулић, Васе Стајића, др Ђорђа Натошевића, Лазе Пачуа, Мите Поповића, Лазе Костића и многих других. Остаће сачувано и запамћено име Николе Ђ. Вукићевића, који је као професор педагогије и управитељ у поменутој школи провео немало 50 година.

Сл. 3. Матуранткиње Државне женске Учитељске школе, Сомбор, 1924–25.

Бољи услови за развој школа настали су пред крај Баховог апсолутизма, тачније после 1857. године, када је за школског саветника српских школа у Војводини постављен др Ђорђе Натошевић. Био је лекар и један од првих српских педагога и педагошких писаца, просветни радник и надзорник српских школа у Аустроугарској. Такође је написао први уџбеник код Срба по Вуковом правопису. Основао је учитељске школе у Пакрацу, Новом Саду, Карловцу, Сомбору и Панчеву, као и педагошки *Школски лист* и прве српске дечије новине – *Пријатељ српске младежи*. Лечио је владика Платона Атанацковића, тако да је под његовим утицајем напустио лекарску праксу и посветио се просветној делатности. Постао је професор у новосадској Српској православној гимназији, где је предавао природопис и гимнастику коју је први у српским школама увео као предмет у наставу. Убр-

зо се посветио просветном раду и постао директор Новосадске гимназије, надзорник српских школа у Аустроугарској и главни школски референт за Војводину. Био је народни посланик и председник Матице српске (1881–1887). Његов *Буквар* (1856) је био у употреби у свим српским школама. Својим букваром укинуо је стари, дуго година коришћени метод срицања и увео очигледну наставу. Био је велики противник учења напамет и борио се да се ђацима пружи практична сазнања из појединих предмета. Свој педагошки рад употпунио је са два значајна приручника: *Крајко ујујсџво за сербске народне учитеље*, издато 1857. године и друго допуњено издање 1861, објављено у Новом Саду, а други под називом *Ујујсџво за предавање букварски наука учитељима народних училишџа у Аустријском царсџву*, написано 1858. године. У њима је изложио своја педагошка, дидактичка и методичка схватања, која су сачињавала теоријску основу реформе српских школа у Хабзбуршкој монархији почетком друге половине 19. века. У свом инструктивно-педагошком раду, Натошевић је истицао значај музичке наставе тако да је друго поглавље у књизи *Крајко ујујсџво за сербске народне учитеље* у целини посвећено „науци појања“ и практичним методичким упутствима. Држао је да је певање за децу потреба, природан дар и да певањем душевно највише јачају.

Сл. 4. Наставнички збор Препарандије, 1900.

Помоћу певања могу врло лако, брзо и без тешкоћа савладати и најтеже наставне јединице. Поред црквеног појања завео је и наставу ноталног певања уз обавезно певање световних народних и уметничких песама, затим вишегласно „хармонично певање“ и

свирање на неком музичком инструменту (клавир, виолина, хармоника и друго). Аутор је дела *Школске уредбе* и написао је и расправу *Зашто наш народ у Аустрији њројада?*. Био је отац српске модерне школе. Својим залагањем је подигао свест и степен образовања код будућих учитеља и професора, тако да је истинита изјава да је он био и остао највећи реформатор школа до данас.

Тако су Натошевић и Вукићевић постали главни носиоци реформе српског школства. Тешко је издвојити из њиховог широког опуса оно што је било највредније како би се лакше приказала природа њихове реформе, као и кратак период када је дошло до убрзаног развоја педагошке мисли и педагошке праксе. Натошевићеви радови *Народна школа*, *Писма за шестонедељна ѡредавања*, *Крајко ујуиство*, *Ујуиство за ѡредавање дукварски наука* и Вукићевићев рад *Српске народне школе ѡре десет ѡ година и данас* јесу најбољи извори података о њиховом преданом раду.⁹ По струци ни један није био педагог, али су се временом определили за тај позив. Борећи се да школски систем рада подигне на виши ниво, Натошевић је био суочен са великим проблемима. Опште и стручно образовање се могло добити у Учитељској школи, али оно није било довољно. Оно је било двогодишње и није одговарало савременим потребама. Из тог разлога, Натошевић заједно са Вукићевићем организује прве течајеве за стручно усавршавање учитеља. Поред Натошевића, Николи Вукићевићу велику подршку је пружио и Платон Атанацковић, патријарх Георгије Бранковић, као и многи учени Срби оног времена.

Стваралаштво Николе Вукићевића, педагога, публицисте, књижевника и истраживача, увелико је било одређено ширим друштвеним приликама. Литерарна обдареност била је присутна код њега још у његовим гимназијским данима. Иза себе је оставио велики број песама. У жељи да постане свештено лице, у чему није успео, постепено се преусмеравао на педагошки рад. Као професор у Српској учитељској школи почео је да ради 1853–54. године, а као управник исте био је од 1871. до 1904. године.¹⁰ Пре него што је почео да управља школом, Вукићевић је био и на месту библиотекара школе. Школска библи-

отека је према његовим извештајима бројала око 650 књига. Заједно са Натошевићем радио је на унапређивању исте и на обogaћивању са новим публикацијама. Тако је 60-их година 19. века библиотека имала око 1.239 књига и 2.830 свезака.¹¹ Почетком 20. века библиотека је бројала близу 6.000 публикација.

Сл. 5. Ученице Препарандије са наставницима, крај 19. века

На месту управника залагао се за велике промене унутар школства које су имале позитивне резултате, али великим делом су зависиле и од тренутне политичке ситуације. Борио се да учитељ изађе из окружења личне скромности и недовољне образованости. Школовање није више трајало две године. После доношења Државног школског закона из 1868. године наступиле су извесне промене у раду. Школовање је трајало три године и принцип извођења заједничке наставе је за многе предмете био редукован и у потпуности забрањен. Наставу су похађала и деца из сиромашних породица. Услед новонастале ситуације, постављало се питање о смештају деце која нису имала материјалну подршку родитеља. Због њих је отворен интернат у склопу зграде са обавезном трпезом (алумнатом). У прилог извесног напретка Српске учитељске школе у Сомбору ишла је и чињеница да је 1870. године на Српско народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима формиран Школски савет. Њен члан је био и Никола Вукићевић, који је већ наредне године постао управитељ Српске учитељске школе. Српске школе у Аустроугарској су од 70-их година 19. века, па све до Првог балканског рата 1912. године, радиле по одлукама Школског савета који се великим делом ослањао на одлуке учи-

9 Р. Достанић, *Натошевићева реформа школа*, Нови Сад 1987, 7–10.

10 П. Јанковић, Д. Прошић-Сантовац, А. Јанковић, *Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014, 24.

11 Н. Вукићевић, *Црће из ѡрошлости*, Сомбор 2007, 45.

Сл. 6. Сведочанство из 1899.

тељских зборова Учитељске школе у Сомбору. Његова улога у решавању многобројних проблема унутар школства била је веома деликатна, сложена и специфична. Школски савет је био састављен од клерикалаца на челу са патријархом Германом Анђелићем, потом нотабилитета, односно представника крупне буржоазије, чији су потпредседници били др Никола Максимовић и Никола Вукићевић и либерала (прота Јован Борота).¹² Српска учитељска школа се ставила под управу Школског савета. Тако је услед низа донетих одлука, школске године 1871–72, Школа почела са радом у трајању од три године. Велики корак је направљен када су школске 1871. године први пут на основу Уредбе за српске народне школе, биле уписане и ученице, будуће учитељице. Почети образовања српских учитељица забележен је још школске 1866–67. године, када је Никола Вукићевић организовао

једногодишњи течај при Српској учитељској школи. Тај течај је похађало седам полазница из разних крајева Царства, а редовно образовање је било започето поменуте 1871–72. године, када је Вукићевић већ преузео улогу управитеља школе.¹³

Тих година школу је похађало укупно 65 ученика и 20 ученица.¹⁴ Вукићевић се залагао да се установи вежбаоница за практичну наставу и да се уведу шестонедељни течајеви за убрзано усавршавање учитеља и да сви који су те године завршили други одмах наставе да похађају и трећи разред. О томе колико су се Натошевић и Вукићевић залагали за унапређивање наставе говори и податак да су одлуком Српског

13 Ј. Косановић, *Од Норме до Училијској факултетна 1778–1993*, Сомбор 1994, 82.

14 П. Јанковић, Д. Прошић-Сантовац, А. Јанковић, *Два века српске Прејарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Прејарандије”, Сомбор 2014, 26.

12 АСАНУСК, МА, бр. 217/1883.

народно-црквеног сабора била послата десеторица најбољих српских учитеља у Немачку и Швајцарску са задатком да извиде каква је била ситуација у њиховом школском систему. Резултати су били крајње позитивни, јер српски народ није много заостајао са квалитетом извођења наставе, али јесте заостајао са квалитетом изгледа школа и учионица. Видно је било и помањкање довољног броја квалитетних и разноврсних наставних средстава која су била неопходна за целовито излагање учитеља.¹⁵ Школа је радила у старој згради Мразовићеве Норме. Услови су били лоши. Натошевић је уз сагласност и материјалну помоћ Српске православне општине 1863. године сазидао нову школску зграду. Црква је и даље била главни стожер српског образовања. Чињеница је да су школе полако излазиле из манастира и да су се учитељи све више окретали просветитељским идејама, али утицаји су били разни. Временом се црква помирила са све већим и јачим спољним и унутрашњим борбама. Међутим, она и њени представници су и даље помагали развој школства, са великом дозом прилагођавања на нове тековине.¹⁶ На неуморан рад цркве указује и податак да је владика Платон Атанацковић био заслужан за штампање великог броја књига педагошког садржаја, а патријарх Георгије Бранковић по донацији зграде у коју се 1895. године преселила *Училишњеска школа* (која је у њој радила до после Другог светског рата).

Практичан рад у школи као посебан вид припреме будућих учитеља био је уведен школске 1855/56. године. Управник је имао обавезу да изабере учитеље за праксу, који су морали да раде по одређеним дидактичким правилима. Школа се развијала и ишла напредним путем захваљујући и сталном ангажовању Николе Вукићевића који је био посвећен литерарно-педагошком раду. У прилог тог рада иде и податак да је он подржао идеју да се сачине три варијанте буквара.¹⁷ У периоду 70-их, 80-их и 90-их година 19. века у школу се уводе и нови предмети. Право вишег образовања стекле су и будуће учитељице, те је 90-их година 19. века трогодишње школовање постало четворогодишње, а наставни предмети су се још више

гранали у правцу вишег и стручнијег образовања. Тада су била одвојена женска одељења од мушких, која су остала у склопу једне школе. Такво стање је трајало до 1910. године када су се формирале две школе – Женска учитељска школа и Мушка учитељска школа. Прва је радила до 1931–32. године (имала је паузу током Првог светског рата).¹⁸

Почетак 20. века доносио је нешто неповољније прилике рада Српске учитељске школе. Посебно је разне анимозитете и нетрпељивости осећао Никола Вукићевић, који је 1904. године дао оставку на место управитеља школе. Био је оптуживан за лош рад школе и за веома строге услове које је пратила оштра дисциплина. Приговарано му је да је у таквим условима било тешко изводити квалитетну наставу. Оптуживали су га за велики утицај мађаризације, као и за увођење додатних часова немачког језика. Објективно сагледавајући значај и битност рада Николе Вукићевића за српски народ, долази се до закључка да је он био отац српске модерне педагогије.¹⁹ Поред истинске побожности коју је преносио и на свој рад, он је умео код својих ученика да развија и осећај националне припадности. Сматрао је да се деца морају васпитавати у духу своје вере и своје народне припадности. Да се морао неговати матерњи језик и да није исконско порекло и припадност српском народу смело бити бачено у заборав. Са свима осталима морало се живети у нормалним грађанским условима, поштујући себе и све око себе. Он није био само професор, управитељ Српске учитељске школе, члан Школског савета, уредник *Школског листа*. Био је и управитељ српских основних школа, као и Више девојачке школе у Сомбору, а након смрти др Ђорђа Натошевића постао је и заменик главног школског референта. Сви ти подаци указују да је он заједно са поменутиим Натошевићем био носилац школске реформе и да је своје педагошке идеје заснивао на дубокој хришћанско-православној догми. Иако није ништа оригинално унео у развој педагошке идеје, он је својим радом и залагањем омогућио улазак европских педагошких мисли у будуће образовање српског учитеља. Био је почасни члан Матице српске, члан Хрватског педагошко-књижевног збора, а црногорски кнез Никола одликовао га је орденом Данила I због помоћи коју је пружио црногорским школама.

15 А. Варађанин, *Никола Ђ. Вукићевић (1830–1910)*, св. IV, Београд 1910.

16 Горан Маравић, *Пољеди цркве на световно образовање учитеља, Два века српске Прејарандије у Сентјандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Прејарандије”, Сомбор 2014, 139, 147.

17 Један је био за школе у Црној Гори, други за школе у Кнежевини Србији, а трећи за српске школе у Угарској.

18 Ј. Васиљевић, Р. Кољеншић, *200 година образовања учитеља у Сомбору*, Сомбор 1978, 23.

19 Стојан Бербер, *Петар Десиловић – педагог, књижевник и национални радник*, Нови Сад 2005, 20.

Након његове оставке, школа је ушла у нову фазу свог развоја и била је подељена на две: Српску учитељску школу и Српску учитељичку школу.²⁰

Школски лист

Сл. 7. Др Ђорђе Натосевић

За Српску учитељску школу у Сомбору велики значај имало је и објављивање првог педагошког часописа за учитеље *Школски лист*, као и објављивање часописа за српску омладину *Голуб*.²¹ *Школски лист* је почео са радом у Новом Саду 1858. године на предлог др Ђорђа Натосевића. Излазио је тридесет и девет година. На основу места где је излазио могу се уочити четири фазе његовог постојања (новосадски, будимски, сомборски и карловачки). Престао је да постоји 1910. године. Уредници *Школског листа* били су: Ђорђе Рајковић, Ђорђе Натосевић, Нико-

ла Вукићевић, Ђорђе Поповић, Божидар Борђошки, Мита Клицин, Јован Ђорђевић, Тодор Димић, Стеван Коњовић и Стеван С. Илкић.²² Објављени чланци односили су се на рад школа, на наставни план, одлуке просветних радника, штампана издања, као и на свеукупни рад професора и учитеља. Говорило се о телесном, умном, душевном и друштвеном васпитању деце. Биле су објављиване библијске, религиозне и моралне приповетке, басне, одабрани псалми, песме, народне пословице и сл. У почетку су сарадници *Школског листа* били само др Ђорђе Натосевић и Никола Вукићевић, који су у првих једанаест бројева написали готово све прилоге.²³ Године 1866. Никола Вукићевић преузима штампање *Школског листа*, тако да издавање и уредништво из Новог Сада прелази у Сомбор до 1903. године. Поред *Школског листа* Вукићевић је штампао и *Пријатеља српске младежи*. То је био додатак намењен деци старијег узраста који је заузимао посебно место у историји српске културе, док је *Голуб* излазио у Сомбору од 1879. до 1913. године. Уређивао га је управник Српске више девојачке школе Јован Благојевић. *Голуб* је био покренут у тренутку када Срби нису имали други лист за децу. Он је на једном месту окупио српске песнике. Радове су објављивали Мита Поповић, Војислав Илић, Алекса Шантић, Бранислав Нушић, Јован Дучић, Милош Црњански и други. *Школски лист* своју концепцију није мењао од момента када је почео да излази. Његов значај за српског учитеља је био велик. Био је намењен одређеним круговима српске интелигенције и имао је своју образовну намену. Служио је стручном усавршавању учитеља. У њему су излагана практична методичка упутства која су се односила на све наставне предмете. Поред домаћих чланака, преводени су и текстови европских педагога и то најчешће са немачког и мађарског језика. Часопис није био од значаја само педагошким научним круговима, он је имао и тежину услед издавања и српског школског законодавства, те је представљао и битан део школске историографије друге половине 19. и прве половине 20. века.

20 Р. Макарић, С. Васиљевић, *200 година образовања учитеља у Сомбору 1778–1978*, Сомбор 1978, 31–80.

21 Мара Кнежевић, *Сомборско педагошко училиште специјалне образованих Срба, Два века српске Прејарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014, 100–102.

22 Јован Ђорђевић и Тодор Димић нису били забележени на насловној страни *Школског листа* као уредници, али су постојали одређени показатељи да су они то заиста и били у једном периоду излажења и штампања поменутог часописа.

23 Слободан Марковић, *Закиси о књижевности за децу*, Београд 1991, 35–42.

Сл. 8. Никола Вукићевић, професор и педагог, управитељ Српске препарандије 1871–1903.

Српска учитељска школа после Првог светског рата

Након завршетка Првог светског рата и доношења одлуке Велике народне скупштине Војводине, када је 25. новембра 1918. године у Новом Саду донета резолуција о присаједињењу Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији и стварања нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, за учитељске школе у Сомбору наступила су нова времена. У годинама након рата, радиле су две учитељске школе. Женска је била у згради Мађарске државне гимназије, док је Мушка учитељска школа била и даље у задужбини Георгија Бранковића. Обе школе су до 1919–20. биле под управом Митрополитско-школског савета у Сремским Карловцима, а од школске 1920–21. све школе прелазе у државну надлежност. Тако и учитељске школе у Сомбору од вероисповедних постају секуларне школе. Обе школе су имале своје засебне вежбаонице, тако да су учитељи и учитељице стица-

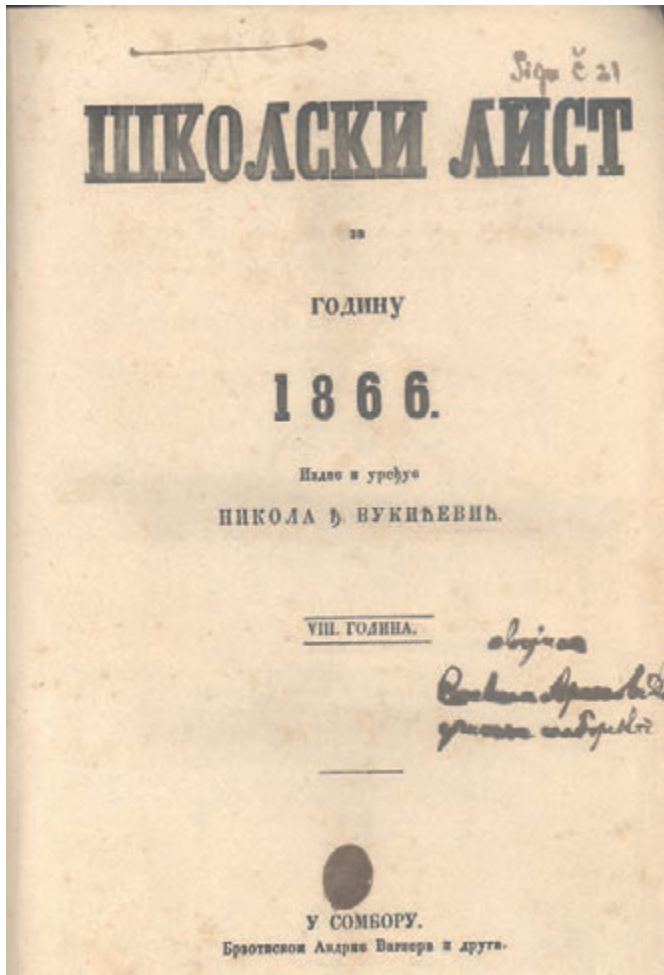
ли завидно васпитање које их је постепено дизало на социјалној лествици и стварало ауру високе цењености у друштву. Оно што је подржављење школа донело као новину било је да у поменутиим школама знање нису стицали само будући српски учитељи и учитељице, већ су се врата отворила и за друге народе и вере. Школе су биле веома угледне и владала су одређена дисциплинска правила којих су се будући учитељи и учитељице морали придржавати. Министар просвете је 1925. године издао Дисциплинска правила. Она су се односила на то да ученици нису смели да лажу, краду, да се картају или коцкају. Забрањено је било коришћење псовки и погрдних речи. Нису смели да долазе прљави, поцепани, неумивени. Хигијена је морала да буде на завидном нивоу. Постојала су и строга правила која су се односила на самосталан боравак на улици. Лети после 21, а зими после 20 часова, нису смели да буду сами на улици без пратње једног родитеља или старатеља. До 23 часа морали су бити код своје куће. Једино су ученици виших разреда који су имали висок просек и успех у школи могли сами похађати, без пратње, културне манифестације до 23 сата. За сваког ко не би испоштовао прописана правила постојале су и одређене мере казне. За блаже ствари, ученици би били опомињани, стајали би ван клупе, добијали укорне, а за тежа кршења правила били би искључивани из школе.²⁴ Сви наведени подаци указују на висок ниво не само образовања, него и васпитања будућих учитеља.

Године 1929. наступиле су промене у организацији и раду сомборских учитељских школа. Те године назив Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца промењен је у Краљевина Југославија. Та промена је донела и друге измене закона. Што се тиче учитељских школа у Сомбору једна од измена закона односила се на продужавање школовања на пет година, а друга да су обе учитељске школе биле спојене у једну.²⁵ Тако настаје Државна учитељска школа која је званично у измењеним условима почела са радом 1932. године. Школу су могли уписати ученици са навршена четири разреда гимназије или са завршеном грађанском школом. Полагао се пријемни и проверавала се музикалност. Наведене измене су условиле и промене које су се тичале школског плана и програма. Уведени су

24 М. Бељански, *Женска учитељска школа у Сомбору од 1910. до 1932. године, Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014, 182–183.

25 Љ. Димић, *Две слике просвете у Србији двадесетог века*, Београд 2005, 213–244.

нови удбеници. Број часова, одређених предмета се изменио, а многи наставници су формирали богате збирке алата и наставних средстава. Са друге стране бројност часова педагошко-методичких предмета била је повећана на две године, а ђаци нису били вођени само на праксу у градске школе, већ су и сеоске добиле на значају.

Сл. 9. Школски лист из 1866,
уредио Никола Вукићевић

Поседице Другог светског рата и новине у раду Српске учитељске школе

Други светски рат донео је тешке дане и велике напоре који су притискали сваког човека који је имао само једну мисао, а то је била потреба и борба да се преживи. У тако отежаним условима живота сваки нормалан рад био је тешко замислив, а још теже остварив. Школа је радила, а у наставу је био уведен мађарски језик као обавезан. Непрестано је била наметана идеја о „великој” Светостефанској Мађарској.

Све политичке промене које су се одразиле и на промене у наставном плану и програму, као и целокупном раду школе, биле су у складу са новонасталим условима и тренутном политиком. Такво стање трајало је до јесени 1944. године.

Период након Другог светског рата донео је нове погледе који су били у духу марксизма са великим призвуком совјетске школе, тачније педагогије. Наставни план и програм поново је био изложен променама. Увођени су нови предмети који су брисали старе. Мењао се број часова из одређених предмета. Тако је до 1954–55. године школа прошла кроз честе измене које су се одражавале на квалитет наставе. Од поменуте године, па до 1973–74. дужина школовања поново је била враћена на предратни ниво (пет година) и тиме се повећало присуство педагошко-психолошког и методичког образовања учитеља. Године 1963. Учитељска школа се уселила у нову зграду у којој је остала до данас. Тиме се трајно побољшава педагошки рад учитеља у свим сегментима. Временом осећала се потреба за већим усавршавањем будућих учитеља. Средњошколски ниво (наставни план и програм је био веома сличан гимназијском) било је неопходно проширити. Закон о педагошким академијама у Војводини био је донешен у Новом Саду 1973. године. Исте године је Скупштина Покрајинске заједнице образовања донела одлуку о оснивању Педагошке академије „Мразовић” у Сомбору. Настава се изводила на српскохрватском, словачком и русинском језику. Тада су била отворена истурена одељења у Бачком Петровцу и Руском Крстуру. У првој се настава изводила на словачком језику, а у другој на русинском. Сарадња са другим националним мањинама се можда најбоље осликавала на примеру отварања одељења педагошке академије у Бачком Петровцу. Сви ти догађаји имали су своје узрочно-последичне корене у формирању словачке гимназије 1919. године. Сама школа је имала потребу за образовним кадром који ће наставу ђацима држати на матерњем језику.²⁶

Друга половина 20. века донела је нове потребе у даљем унапређивању школе и у образовању будућих учитеља. У таквим условима Учитељска школа је донела одлуку да се са комплетним материјалом, материјалним средствима и стручним кадром припоји Педагошкој академији. Педагошка академија у Сомбору је била званично отворена 1. септембра 1973. го-

²⁶ J. Hodoličová, *Štúdiium na Učiteľskej fakulte v Báčskom Petrovci v slovenskom jazyku v rokoch 1947–2007*, Békešská Čaba 2008, 608–616.

дине. Своје називе је кроз историју мењала, али континуитет рада је увек био присутан са јасним и дефинисаним циљевима. Просветна мисија кроз векове и године које су нанизале своје велике идеје остала је непромењена. Године 1993. формиран је Учитељски факултет. Са променом времена и друштвених услова, мењао се и наставни план и програм Учитељског факултета. Данашњи Педагошки факултет постаје 2006. године. Од Мразовићеве Норме до Педагошког факултета изливена је дугачка стаза постепеног развоја педагошке мисли, чије је идејно зрно било посађено у годинама када су услови културног, религиозног и политичког опстанка за српски народ били најтежи. Велика имена српских интелектуалаца донела су и странице великих дела која треба још више и подробније истражити и уоквирити у слику вишевековног залагања појединаца за унапређивање образовања српских учитеља. Српски учитељ као такав је увек имао велику мисију испред себе. Не образујући себе није могао образовати ни генерације око себе. Образовање будућих српских учитеља носило је са собом велику одговорност, јер на образовању се темељи целокупно друштво као и његов политички систем уопште. Нормативно понашање једног учитеља јесте скуп одређених правила које је требало системски и са великим залагањем појединца унутар целокупне заједнице саставити и предочити јавности. Нормативна понашања педагошки и са одређеним дидактичким правилима исписала су велика имена српске историографије која не смеју пасти у заборав и која треба објективним методама рада и истраживања приближавати данашњем човеку.

Извори и литература

- АСАНУСК, МА, бр. 217/1883.
- Љубица Ациган, *Српска њедајошка њериодика у Ујарској*, Нови Сад 1986.
- Андрија М. Огњановић, *Граничарске народне школе и њихови учитељи на њеријорији Војводине од 1774. до 1872. њодине*, Нови Сад 1964.
- Саша Марковић, *Српски учитељ у Ујарској – у њроцеју националној достѡјанствѡ и националне уобразиле*, Два века српске Прејарандије у Сенјандреји и Сомбору, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014.
- Биљана Шимуновић-Бешлин, *Просветна ѡолијика у Дунавској дановини (1929–1941)*, Нови Сад 2007.
- Радмило Достанић, *Најѡшевићева реформа школа*, Нови Сад 1987.
- Првослав Јанковић, Данијела Прошић-Сантовац, Александар Јанковић, *Два века српске Прејарандије у Сенјандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014.
- Никола Вукићевић, *Црће из ѡрошлостѡи*, Сомбор 2007.
- Јелена Косановић, *Од Норме до Учѡиљеској факултѡиета 1778–1993*, Сомбор 1994.
- Аркадије Варађанин, *Никола Ђ. Вукићевић (1830–1910)*, св. IV, Београд 1910.
- Горан Маравић, *Појледи цркве на светѡвно образовање учѡиљета*, Два века српске Прејарандије у Сенјандреји и Сомбору, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014.
- Ј. Васиљевић, Радислав Кољеншић, *200 ѡодина образовања учѡиљета у Сомбору*, Сомбор 1978.
- Стојан Бербер, *Петар Десѡѡовић – ѡедајѡ, књижевник и национални радник*, Нови Сад 2005.
- Радомир Макарић, С. Васиљевић, *200 ѡодина образовања учѡиљета у Сомбору 1778–1978*, Сомбор 1978.
- Мара Кнежевић, *Сомборско ѡедајѡшко училишѡије стѡецишѡије образованих Срба*, Два века српске Прејарандије у Сенјандреји и Сомбору, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014.
- Слободан Марковић, *Зайиси о књижевностѡи за децу*, Београд 1991.
- Мила Бељански, *Женска учѡиљеска школа у Сомбору од 1910. до 1932. ѡодине*, Два века српске Прејарандије у Сенјандреји и Сомбору, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014.
- Љубодраг Димић, *Две слике ѡросветѡе у Срдију дваетѡѡѡ века*, Београд 2005.
- Jarmila Hodoličová, *Štúdiium na Učiteľskej fakulte v Báčskom Petrovci v slovenskom jazyku v rokoch 1947–2007*. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. Vedeckej medzinárodnej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 17-18. októbra 2007*, Békešská Čaba 2008, 608–61.

Čarna Milinković, Museum of Vojvodina, Novi Sad

SERBIAN TEACHER IN THE SECOND HALF OF THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY
ON THE EXAMPLE THE TEACHER TRAINING COLLEGE IN SOMBOR

Scientific works that put the development of education at the heart of their research, i.e. the enlightenment with the Serbs within the Habsburg, and then the Austro-Hungarian Monarchy, can neither boast with their numerousness nor with significant quality ranges apart from a few. This topic was most systematically and consistently studied within the clarifying the past of the teachers' Norma (founded in 1778), and then the Preparandy in Sombor, which was a few years after its founding situated in Szentendre.

Thanking to the commitment of the illuminators and the teachers, the Serbs tried to avoid the edge of history, but on the contrary, they tried to come to grips with the challenges of time. Better conditions for the development of the schools existed before the end of the Bah's Absolutism, more precisely after 1857, when Dr. Đorđe Natošević was appointed a school counselor of Serbian schools in Vojvodina. Thus, he and Nikola Vukićević became the main carriers of the reform of Serbian schooling at that time. For the Serbian Teacher Training College in Sombor, the publication of the first pedagogical magazine for teachers (*School Paper*) was also of great importance, as well as publishing the magazine for the Serbian youth (*The Pigeon*). In the process of shaping the identity of the Serbian people, the Norma Teacher Training College (Preparandy) deserved its place, because as it was emphasized, the role of the teachers in the process of modernizing the identity, but also in marking its foothold in the past, was irreplaceable. From Mrazović's Norm to the Faculty of Education, a long path of gradual development of pedagogical thought was drawn, whose ideological grain was planted in the years when the conditions of cultural, religious and political survival for the Serbian people were the most difficult. The impressive names of Serbian intellectuals have also written pages of great works that need to be further explored in more detail in order to frame the image of individuals' long-term advocacy for improving the education of Serbian teachers who, as such, always had a great mission ahead. The education of future Serbian teachers was always carrying the extraordinary responsibility, because whole social and even political, state structure is based on education.

СРПСКИ НАРОДНИ ПОКРЕТ 1848. ПРЕМА ШТАМПАНИМ ПРОГЛАСИМА И ПЛАКАТИМА ИЗ ЗБИРКЕ *РЕВОЛУЦИЈА 1848–1849.* У МУЗЕЈУ ВОЈВОДИНЕ

Сузана Миловановић, Музеј Војводине

Апстракт: У раду су, кроз музеолошки приступ – помоћу летака, насталих уочи и у време Српског народног покрета 1848, представљена значајна историјска збивања у историји српског народа у Хабзбуршкој монархији средином 19. века.

Кључне речи: Српски народни покрет 1848–1849, прогласи из револуције, српско-мађарски рат, патријарх Јосиф Рајачић.

Увод

Српски народни покрет 1848–49. године и проглашење Војводства Србије су, свакако, веома важни моменти у историји српског народа у Хабзбуршкој монархији. Током вишегодишњег бављења историјом Српског народног покрета 1848–49. упознала сам се са значајним делом српске историографије која са различитих аспеката третира овај изузетно значајан догађај. Не желећи да већ добро познате и научно доказане чињенице, до којих су дошли најеминентнији историчари, користим за препричавање догађаја, овај сегмент националне историје покушала сам да сагледам кроз визуру музеолошког приступа.

У Музеју Војводине је сачувано много предмета који сведоче о тим догађајима. То су слике, гравире битака и личности, оружје, лични предмети учесника покрета и др. Радећи на систематској обради музејског материјала из збирке *Револуција 1848–49*, који на својврстан начин доприноси расветљавању овог изузетно значајног догађаја из националне историје, установила сам да посебну вредност у оквиру ове збирке имају прогласи и плакати. Предмети су откупљени 1958. године од Десанке Ковачевић из Новог Сада. Због веома малог броја штампаних прогласа из 1849. (свега неколико комада), рад не би могао обухватити и 1849. годину, односно не би могао адекватно, на начин како је то праћено у 1848. години, представити историјска збивања у 1849. години. То је разлог због којег сам тему и наслов рада свела само на 1848. годину.

Грађанска револуција у Европи 1848–1849.

Грађанска револуција 1848–1849. започета је у Француској, а затим је захватила више европских земаља. Нови национални и револуционарни покрети одразили су се и на Хабзбуршку монархију као феудалну и вишенационалну државу, у чијем саставу је била и данашња територија Војводине. Револуција је најпре избила у Бечу (13. марта), што је представљало снажан подстицај за пештанске догађаје од 15. марта, када је револуционарна пештанска омладина формулисала мађарски национални програм у два наеста тачака. Тим програмом се захтевало увођење грађанских слобода и равноправности, као и укидање феудалних дажбина. Вођа мађарског националног покрета Лајош Кошут је у тој влади добио положај министра финансија. Ова влада ће права која је за себе тражила од Аустрије одрицати другим немађарским народима.

Српски народни захтеви

Иако су преко *Српских новина* Теодора Павловића били упознати са Кошутовим ставом према немађарским народима, Срби су у првим данима са одушевљењем подржали *Пешћански програм*, верујући да ће у новој уставној држави наћи достојно место. Они су, од 17. до 19. марта формулисали српске захтеве у 17 тачака, које су објавили у виду прогласа,¹ и тиме

¹ Проглас *Захтевања српског народа*, Пешта, март 1848, Музеј Војводине, АРХ 27 (кат. бр. 1).

поставили први национални програм Срба у Револуцији. За разлику од захтева донетих нешто касније – на Мајској скупштини у Карловцима, „пештански захтеви“ су били веома умерени. Међу њима није било захтева за територијом, бирањем патријарха и војводе, као ни оних радикалнијих. Према програму насталом у Пешти, српски народ је признао мађарску народност и мађарски као државни језик, али је желео и признавање српске народности и употребу српског језика у „народним пословима“. У овом прогласу је истакнут захтев за слободом вероисповести и слободним уређењем сопствене цркве, слободним отварањем школа и њиховим управљањем, као и управљањем народним фондовима, а такође се тражи годишње сазивање Народног сабора и право директног обраћања Сабору владару, укључивање Срба у највише органе власти и уређење Војне границе на основу слободе и принципа народности. Проглас се завршава речима: „КРАЉУ ВЕРНОСТ! ОТЕЧЕСТВУ СВАКУ ЖЕРТВУ! МАЂАРИМА БРАТСКУ ЉУБОВ!“

Након доношења овог прогласа, српски народ у Угарској захватило је национално одушевљење. Центар револуционарних догађаја постао је Нови Сад, где је 21. марта формиран револуционарни одбор са младим поручником, бившим студентом права Ђорђе Стратимировићем на челу.² На народном збору у Новом Саду, одржаном 27. марта, у 16 тачака су, у духу већ прокламованих „пештанских захтева“, изнете жеље српског народа.³ У уводном делу прогласа говори се о досељењу Срба у ове крајеве, о привилегијама мађарских и аустријских краљева и царева, као и о непоштовању тих привилегија. У наставку прогласа су, у 16 тачака, изнети захтеви новосадских Срба. Слободно се може рећи да су и ови национални захтеви веома скромни. Њима се тражи заштита

вере и цркве, укидање феудалног система у Граници, а о аутономији још увек нема говора. У овом прогласу се Мађарима нуди братска слога, али се истовремено тражи испуњење раније датих обећања.

Захтеве новосадских Срба је пред Угарски сабор изнела делегација на челу са адвокатом Александром Костићем и Ђорђе Стратимировићем. Вођа мађарског националног покрета Лајош Кошут, тадашњи министар у влади, изнео је свој став о политичкој доминацији Мађара над немађарским становништвом и одбио српске захтеве са образложењем да у Угарској држави може постојати само један „политички народ“, а то је мађарски. Захтев Стратимировића да Мађари признају српску нацију, како то не би тражили на другом месту, Кошут је схватио као претњу и намеру Срба да се прикључе Двору мимо мађарске владе, те је прекинуо разговор претњом да ће се српско-мађарски спор решавати оружјем.⁴ Овакав став мађарског руководства изазвао је запрепашћење код Срба и довео до прекида сарадње мађарске револуционарне власти са револуционарним покретом српског, али и других народа у Угарској.⁵

Прогласи који буде националну свест и припремају српски народ за предстојеће догађаје

После вести о сукобу новосадске депутације са Кошутом, водећи српски омладинци кренули су у завичај с циљем да упознају народ са намерама мађарске владе и припреме га за наступајуће догађаје. У градовима са српским становништвом већ је све било у врењу и немиру. Спонтане покрете само је требало каналисати у националном правцу, а цару одане граничаре одвратити од одласка на италијанско ратиште и приклонити их општенародном покрету.⁶

У намери да сузбије народни покрет Срба, мађарска влада је именovala грофа Петра Чарнојевића за свог опуномоћеног комесара, а затим прогласила преки суд над Банатом и Бачком. Оваква одлука мађарске владе додатно је узнемирила српски народ и указала на потребу његовог организовања. У том периоду је настало много прогласа. Неки су потписани, а неки су анонимни, али је свима заједничко

2 Ђорђе Стратимировић (1822–1908), командант српске војске 1848. године. Потиче из угледне породице Стратимировић из Кулпина. После школовања на Војној академији постао је потпоручник. На Мајској скупштини у Сремским Карловцима изабран је за председника Главног одбора народа српског, који је требало да руководи устанком. До доласка војводе Стевана Шупљикца Стратимировић је водио све војне послове и био централна личност српског покрета. Током покрета је дошао у сукоб са патријархом Рајачићем. Касније је његова улога у покрету била мање значајна. После слома Револуције 1849. поново је ступио у аустријску војску и од чина коњичког потпуковника дошао до чина генералмајора. Два пута је био посланик Државног сабора у Будиму, а неколико пута посланик на српским народним-црквеним саборима у Карловцима.

3 Проглас новосадских Срба од 15/27. марта 1848, Музеј Војводине, АРХ 5 (кат. бр. 2).

4 Славко Гавриловић, *Српски народни покрети у Војводини 1848–1849*, Нови Сад 1998, 5–6.

5 Чедомир Попов, Јелена Попов, *Аутономија Војводине – српско ишћање*, Сремски Карловци 2000, 21.

6 Славко Гавриловић, *Срби у Хабсбуршкој монархији (1792–1849)*, Нови Сад 1994, 57.

то да анализирају судбину српског народа од његовог доласка на подручје јужне Угарске до савремених збивања, да се позивају на привилегије које су Срби добили од аустријских владара, а које се више не поштују, као и да набрајају разне неправде нанете Србима. Зато се путем прогласа српски народ припремао за предстојеће догађаје и позивао на народни сабор, на којем ће изнети своје захтеве и одлучити о својој даљој судбини.

Проглас *Срби, Славјани*⁷ настао је у знак протеста због проглашења преког суда над Србима. Проглас има не само национални карактер већ и словенски, који се исказује у потреби за уједињењем словенских народа у остваривању својих права и борби против непријатеља.

„Ви сте за много векова чували и одржавали круну краљевине Угарске, Ви сте је од непријатеља спасли... ваше рођаке, Вашу браћу и децу бесни Мађари, кои Вам се за господаре намећу, обдарише преким судом и вешалима, – ова шака људи хоће Вас да зароби, – Вас јунаке српске, који сте Мађаре од ропства избавили, из благодарности они награђују преким судом!... Крвљу Ваши отаца и Ваше браће откупљена је угарска земља, – Ви сте били великодушни, Ви сте штедљиво до сада с Мађарима поступали: па за благодарност Мађари Вам оглашују преки суд! Браћо, не трпите тога, – Мађари од Ваше милости зависе, па зар ћете се дати да Вас вешају и на точак распињу? На ноге браћо! Ал памет у главу! У туђе не дирајте; своје пак не дајте; стојте спремни, да Вас душмани не нађу не приправне. Не нападајте, док нападнути не будете!... Скупите се и звани и незнани, – што више то боље – код природног Вашег поглавара, митрополита; ту сложено изјавите вољу своју народну, и ту вољу народну оправите престолу царском па се не разилазите, док Вам правдољубље светлога цара вољу Вашу несаслуша и неиспуни. Тако се владајте и покажите да сте достојни синови велике мајке Славе! – Ви сте браћо угњетени, а у вама сваки Славјанин; славјанско срце за Вас, браћо искрено бије!... Слободни Славјанин не може нигде брата свога у ропству гледати. Напред!”

Проглас *Глас родољубца Србљима*⁸ састоји се из неколико међусобно повезаних делова. У уводном делу се говори о правима човека и народа на слободу, као и о правима у оквиру Аустријског царства:

7 Проглас *Срби Славјани*, Музеј Војводине, АРХ 19 (кат. бр. 3).

8 Проглас *Глас родољубца Србљима*, април 1848, Музеј Војводине, АРХ 30 (кат. бр. 4).

„После толики векова самовољности, неправде и неумности, настаде нам ево време, да можемо узвикнути: ‚Слобода – једнакост!‘... Бог је дао да на свету има различитих народа: ја сам од овог, а ти си од оног народа; али као ја и ти, као људи, једнака права имамо, тако имају и морају имати и народи једнака права, од који смо ми произишли... Унгија је држава, у којој различити народи под једном круном, под једним правитељством стоје и живе. По несрећи у њој је досад велика неједнакост међу људима и народима владала.”

У другом делу, под називом „Да се иште“, у 12 тачака се набрајају српски захтеви, док се у последњем делу, под називом „Додатак“, тражи сагласност за то да се 15. маја сазове сабор, који не би био само црквени сабор, што би угарска влада хтела, већ „прави народни Собор као што је одприлике био онај у 1792. години.“ „Сад није реч о нашој цркви и школи главна; него се сад ради и борби за права и правиче и за народност српског народа! Ако овај Собор буде само црквени Собор, онда ће боље бити да се не држи...”

Прогласом *Браћо Срби који у Аустријском царству живите*¹⁰ (у потпису „Србин из Бачке“) подсећа се на то да су се сви народи Европе „пробудили и народну самосталност своју утемељују и укрепљују“, па ни Срби не смеју остати по страни. Позивајући се на привилегије које је српски народ добио за своје заслуге, а које се сад не поштују, он тражи сазивање народноцрквеног сабора. При крају прогласа писац се обраћа граничарима:

„Знајте да од вас Мађари највише решпекта имају, но баш зато највише се брину да вас у своју мрежу улове. Они ће вас, као што ми је известно познато, својом конштитуцијом нудити, своју слободу, једнакост, братинство и Бог зна још какве лепе ствари подносити, пак че још и то додати, да се ви код ваше куће, у соби вашој, при огњишту вашем слободно и српски разговарати можете; – а за све ово знате, колико ће од вас захтевати? Ништа више него да се ви не зовете српским народом, већ мађарским, да се у свим јавним делима њиховим мађарским језиком служите, да

9 Вероватно се мисли на Темишварски сабор 1790. Од преко 40 сабора, колико су Срби одржали од пресељења на подручје јужне Угарске, само три сабора су била политичка: Темишварски 1790, Мајска скупштина у Карловцима 1848. и Благовештенски сабор 1861. На њима је српски народ покушавао да, поред културно-просветне, добије и политичко-територијалну аутономију, али им то није успело.

10 Проглас *Браћо Срби који у Аустријском царству живите*, Музеј Војводине, АРХ 39 (кат. бр. 5).

вам они мађарски пишу, а и ви њима тако; да кад вам се син или ћерка роди, пак им ви лепа имена ‚Стева‘ и ‚Јеца‘ дате, да се у протокол црквени ‚Пишта‘ и ‚Ержа‘ упишу, да вас помађаре.”

Проглас Јована Малетића,¹¹ „бившег старог Аустријског и Србског војника“, састављен је 25. априла 1848. под називом *Србима у Аустрији живећима Поздрав*. У првом делу прогласа Малетић подсећа на то да су Срби прешли у Мађарску на позив Немаца (мисли се на аустријског цара), али да им је тамо много теже него што им је било под Турцима, јер обећања која су добили приликом преласка нису испуњена.

„Како могу Маџари казати Србљима, наша је земља, и ви сте наши укућани, и морате тако бити како ми оћемо; – и пак говорим, како могу Маџари нама тако казати, да смо ми укућани њиови, – са заклетвом свога Отечества крв своју проливамо, а не као укућани, и пуно право имамо уживати као и Маџари, ону исту праву у нашем Отечеству...”

Свој Европи треба представити, да она зато зна; протестацију направити Русима, Французима и Енглезима, у каквом смо стању и неправди толико година.”

Прогласи са Мајске скупштине

На збору сазваном поводом повратка новосадске депутације из Пожуна, српски омладинци и грађани окупуљени у порти Саборне цркве у Новом Саду провалили су у цркву и, у знак протеста, спалили матичне књиге вођене на мађарском језику. Потом су се упутили у Сремске Карловце, да би од митрополита Јосифа Рајачића,¹² који је настојао да их одржи у миру и политичкој неутралности, изнудили одлуку о одр-

жавању Велике народне скупштине на којој ће народ одлучити о својој политичкој судбини. Почетна народна захтевања, из марта 1848. године, прерасла су у национални програм у којем је све више долазила до изражаја тежња за стварањем српске аутономне области, засноване на народноцрквеним привилегијама добијеним од аустријских владара.

У складу са тим захтевима, на Мајској скупштини, одржаној 1–3/13–15. маја, Срби су прогласили Српску Војводину – као посебну аутономну територију, која би обухватала највећи број Срба насељених у јужној Угарској. Граничарски пуковник Стеван Шупљикац¹³ изабран је за српског војводу, а дотадашњи митрополит Јосиф Рајачић је узвишен у звање патријарха.¹⁴

Одлукама Мајске скупштине постављени су темељи српског националнополитичког и верског програма, заснованог на правима која су проистицала из српских привилегија, а која ће чинити основу читаве српске политике од друге половине 19. века до распада Хабзбуршке монархије 1918. године.¹⁵

Већ 1/13. маја је издат проглас са ове скупштине који је упућен српском народу:¹⁶

„Данас оживи поново достојанство Патријарха Србског; данас избрасмо Војводу Србског, као што нам цареви право за проливену крв срца нашег заслужено даше. Први пут појависмо се данас као народ, од како смо као тај пре сто година појављивати се престали. И све учинисмо по закону, у миру и поретку, као просвештен народ, као верни поданици, као права браћа између себе.

Дан 1. Мај остаће знаменит у историји народа Србскога: гледајмо, да остане утолико светал, у коли-

11 Јован Малетић, *Србима у Аустрији живећима Поздрав*, 25. април 1848, Музеј Војводине, АРХ 14 (кат. бр. 6).

12 **Јосиф Рајачић (1785–1861)**, карловачки митрополит и патријарх српски. Замонашио се 1810. у манастиру Гомирје, а 1812. је постао његов игуман. За далматинског епископа је изабран 1829. године. У Шибенику је основао Православну богословију и борио се против покушаја унијаћења. Свој духовни и просветни рад наставио је као епископ у Вршцу (1833–42). За митрополита је изабран 1842. године. Као члан пештанског парламента, Ј. Рајачић се ангажовао на заштити права Срба у Угарској. На Мајској скупштини 1848, када је проглашена Српска Војводина, уздигнут је у звање патријарха. Као председник Главног одбора, он је био вођа српског националног покрета. Када је Српско војводство укинато (1861), сазвао је Благовештенски сабор. Био је то последњи покушај да се српски народ, поред културне, избори за политичку слободу у оквиру Хабзбуршке монархије. Умро је 1861. године у Сремским Карловцима, где је и сахрањен.

13 **Стеван Шупљикац (1786–1848)**, први војвода Српске Војводине. Пре него што је проглашен за војводу, Шупљикац је био аустријски генерал. У аустријску војску је ступио 1805. године, а између 1806. и 1814. године је био француски официр. Током рата против Русије (1812), француски цар Наполеон I га је одликовао због особите храбрости орденом Легије части. Године 1814. поново је постао официр аустријске армије, у којој је награђен Великим крстом гвоздене круне. На Мајској скупштини Срба у Сремским Карловцима (1848), Стеван Шупљикац је проглашен за првог војводу Српске Војводине. Шестог октобра је постао врховни војни заповедник српских народних одреда, али је убрзо (15. децембра) умро у Панчеву. Сахрањен је у Крушедолу.

14 Одлука са заседања Народног одбора у Карловцима, 4. 05. 1848, Музеј Војводине, АРХ 20.

15 Василије Крестић, *Срби у Угарској од слома револуције до нагодбе (1849–1867)*, у: *Историја српског народа*, књ. 52, Београд 1981.

16 *Народе*, проглас српском народу са скупштине у Карловцима 1/13. 05. 1848, Музеј Војводине, АРХ 7 (кат. бр. 7).

ко је важан! Да се блиста толико умереношћу колико крепостју! Да се одликује толико правдољубљем колико правољубљем!...

...Народе! Племенито си почео права своја тражити; гледај да ти конач дело украси! Почео си сложено, продужи и окончај у љубави и миру са браћом..."

У даљем тексту прогласа се истиче да је све што српски народ тражи законито и да се много наде полагаје у цара Фердинанда, за кога се каже да „своје народе тако љуби, као други данашњи Владалац ни један“.

„Народе! Ми што иштемо, што тражимо, тражићемо путем правде и закона. Правда је најсилнији помоћник, а ми ту на нашој страни имамо. Ми јесмо и остајемо верни поданици нашег цара, краља и оца Фердинанда, тражимо само своје, а нећемо да дирамо у туђе; ми се оснивамо на права и иштемо правду! Зато

Народе! Радује се свом Патријарху, и свом Војводи, и гледај да достојанство овог великог дела ничим не умањеш!”

Одлуке Мајске скупштине одушевљено је прихватио цео српски народ, те је неколико делегација упућено на различите стране, како би српске одлуке добиле политичку и моралну подршку. На челу депутације која је самог цара Фердинанда V требало да упозна са српским одлукама био је патријарх српски – Јосиф Рајачић. Под притиском представника мађарске владе, цар је одбацио одлуке Мајске скупштине, оценивши их као дело „незаконитог револуционарног конвента“, изјавивши да су за захтеве српских поданика надлежни само мађарска влада и мађарски сабор, којима они и треба да се обраћају. Мађарска влада је пак одлуке Мајске скупштине прогласила за нелегитимне, све српске захтеве схватила као отворену побуну, поништила избор патријарха и војводе и одлучила да спор са Србима решава оружјем. Тако су одлуке српске скупштине дефинитивно означиле политички раскид између мађарског и српског револуционарног покрета и почетак мађарско-српског рата.

Увиђајући да ће погоршање односа с мађарском владом довести до оружаног сукоба између Срба и Мађара, Главни одбор је упутио прогласе и несрпском становништву, како би га привукао српском покрету или бар одржао неутралним. У тим прогласима им се обећавала пуна равноправност и изричито наглашавало да Срби не теже никаквом виду доминације над другима. *Проглас народа српској народу влашком*¹⁷ је

позив влашком народу да се придружи борби коју је започео српски народ за слободу, народност и језик, јер ни влашки народ нема основна права. Позив се завршава речима: „Загрлимо се братски, као браћа верна и истинита! Ми ништа, ни једну длаку нећемо више да имамо, него ви; само хоћемо да наша браћа будете. Тако ћемо и ми и ви једнако са осталим под светом круном угарском, и сјајним домом аустријским живећим слободним народима процветати.“

Неколико дана касније (22. маја), Главни одбор упутио је проглас и Словацима, Буњевцима, Немцима и Мађарима, објашњавајући им одлуке Мајске скупштине и позивајући их на општу верност владару и „конституционалној слободи“. Ипак, највећи део несрпског становништва Војводине није прихватио позив на сарадњу, него се држао или пасивно или непријатељски према српском покрету.

Прогласи од Мајске скупштине до српско-мађарског рата

После Мајске скупштине је настао велики број прогласа: писали су их Главни одбор, патријарх Рајачић, појединци. Прогласи из овог периода су пуни емотивног набоја; с једне стране, они позивају на поштовање одлука Мајске скупштине, а, са друге, изражавају велико незадовољство њиховим непризнавањем од стране мађарске владе и позивају српски народ да истраје у остваривању својих права.

Проглас Јована Живковића *Мили роде српски*¹⁸ настао је одмах после значајних мајских одлука. Попут сличних прогласа, и овај почиње речима којима се српски народ храбри и позива на покретање и остваривање својих права:

„Куцнуо је одсудни час живота народа нашег, куцнуо је онај час, кад сваки, који српским духом дише, треба дјелом оно да покаже, што је досад устима исповедао..

...За испуњење ових права биће потребне жртве. Жртве дакле, браћо, приносимо на олтар милог нам отечества и народности наше – за спасеније живота народа нашег! Примите, браћо, позив овај, као прави Србског рода синови, и притеците оружјем, новцем, како и у колико кои можете!

Браћо! на страну себичност, средољубије, славољубије, завист и све проче страсти, кое би нам, ако икада, сада сигурно шкодити могле! Не дајмо се ни-

17 Двојезични проглас народа српског народу влашком (српско-румунски), 5. 05. 1848, Музеј Војводине, АРХ 26 (кат. бр. 8).

18 Јован Живковић, *Мили роде српски*, Карловци, 12. 05. 1848, Музеј Војводине, АРХ 18 (кат. бр. 9).

коме од наше свете цели одвратити, и хрђавим путем повести! ...Бог убио сваког, који слогу неће! Сложно дакле притецимо: оружјем, новцем, десницом и самим животом (ако нужда буде), пак ће све добро бити, уздајмо се у Бога и срећу јуначку.”

Док су депутације српског народа тражиле подршку на страни, вођење народног покрета у Војводини преузео је Главни одбор, чије је седиште било у Сремским Карловцима. После одласка патријарха Рајачића цару у Инсбрук, Главни одбор, на чијем је челу до тада био патријарх, изабрао је Ђорђа Стратимировића за свог председника. Уместо старих органа власти стварају се одбори по градовима и пододбори по селима, као органи власти побуђеног српског народа. Са заседања Народног одбора у Карловцима 12/24. маја 1848. објављен је проглас под називом *Драћа браћо и народе србски*.¹⁹ Овим прогласом је саопштено да је остварено старо право по којем српски народ сам бира своје поглаваре и старешине. Народ се, стога, моли да слуша само заповести које издаје Главни одбор: „Морамо браћо, од Вас свију послушани и са оружаном руком подпомагани бити, јер тако укоренењено бивше зло само се са мачем у храброј Србској десници може искоренити; зато Вас, браћо, овим позивамо, да заповести и настављеније од привр. Србског у Карловци постојећег Правленија примате и слушате, јер само онда можемо оно за Вас делати, што је на Вашу, нашу и ползу нашег Цара и Краља Фердинанда.“

Са заседања Српског народног одбора у Карловцима 15/22. маја 1848. издат је проглас *Премили народе србски*.²⁰ Проглас је упућен српском народу и има за циљ да укаже на законитост народног сабора, јер су Срби то право добили од мађарских и аустријских владара. И овај проглас, као и већина других, почиње тако што се враћа у прошлост и позива на привилегије које су Срби добили од аустријског цара још приликом Велике сеобе под патријархом Арсенијем Чарнојевићем. У њему се истичу српске заслуге у одбрани Мађарске од Турака, али и зачуђеност тиме што управо Мађари не признају одлуке Мајске скупштине.

„Они нам желе мили Србски језик, којим нас је мајка Србска задојила, у свој азијатски прелити; они траже, да теби, мили Србине! Твој свештеник мађар-

ски служи, мађарски проповеда, тебе мађарски исповеда и причешћује, мађарски дете крсти, венча те и спроводи, и да теби, Србине брате! Син твој, једина радост твоја, не запоји више у цркви: „Господи помилуј, и подај Господи...”

При крају прогласа се Срби позивају да се припреме за борбу и спремно дочекају мађарски напад.

У низу уступака мађарској влади, цар је 10. јуна одлучио да јој потчини и Војну границу. Из *Манифеста мојим граничарима (Manifest an meine Grenzer)*²¹ видимо да је цар намеравао да спроведе неке организационе реформе, помоћу којих би се брже и боље могло удовољити захтевима народа. Он свима гарантује национална права и захтева од Министарства да омогући оснивање народних школа, духовно уздизање, војничке комунитете и др. За узврат, од народа тражи послушност и оданост.

Прогласи током 1848. године

Оценивши да је оружани сукоб неизбежан, Главни одбор је позвао граничарске официре и војнике у Карловце да бране цара и српску народност од Мађара. Рат је започео царски генерал Јанош Храбовски када је, по заповести мађарске владе, напао Карловце (12. јуна), с циљем да спречи деловање Главног одбора, који се тамо налазио. Под командом младог „војвода“ Ђорђа Стратимировића, Срби су одбили царску мађарску војску и приморали је на повлачење. Тако је почео српско-мађарски рат, који су Срби водили као одбрамбени, сопственим снагама и уз свестрану помоћ Кнежевине Србије, која је, поред осталог, упутила значајну добровољачку војску под војводом Стеваном Книћанином.

Ратни циљ Срба био је стварање Војводине као самосталне круновине, која би у оквиру Хабзбуршке монархије била равноправна са другим земљама у њеном саставу, док је ратни циљ мађарске владе био уништење српског покрета, пошто није прихватала преговоре око посебног статуса Срба у оквиру Мађарске.²²

Убрзо по отпочињању рата, Главни одбор је заседао у Карловцима и са овог заседања објавио проглас *Госјодо официри, унијерофицири и војници славне*

19 Проглас Главног одбора *Драћа Браћо и народе србски*, 12/24. 05. 1848, Музеј Војводине, АРХ 24 (кат. бр. 10).

20 Проглас *Премили народе србски*, Карловци 15/27. мај 1848, Музеј Војводине, АРХ 6 (кат. бр. 11).

21 Проглас цара Фердинанда граничарима *Manifest an meine Grenzer* (немачки језик, јојшица), Инсбрук, 10. 06. 1848, Музеј Војводине, инв. бр. 725 (кат. бр. 12).

22 Славко Гавриловић, *Српски народни јокреј у Војводини 1848–1849*, Нови Сад 1998, 9.

*Пейроварадинске рејиментје, другої баталиона.*²³ Проглас представља позив свим војницима и официрима да се што пре прикључе борби против непријатеља, који је започео рат нападом на Карловце, убијајући цивилно становништво и палећи све пред собом. Иако је непријатељ на време спречен, те се морао вратити у тврђаву, овим прогласом се упозорава да тек предстоје већи окршаји. Зато се сви војници позивају у рат за одбрану својих домова, своје народности и вере, јер је то прече од ратова у Италији и широм Европе.

„Поитајте браћо час пре овамо, док јошт имате на што вратити се, јер кад Вам отца, мајку и браћу издајнице царске поубијају, а љубе, сестрице и дечицу у робство одведу, кад у место кућа, – станова и зграда Ваши, сам пепел нађете, онда ће касно бити, онда се нећете имати нашто кући вратити, онда боље скачите у Купу и Саву, пак се давите, или себи другу отачбину тражите.”

После напада на Карловце обе стране, царско-мађарска и српска, убрзано наоружавају и стварају војне логоре и упоришта.

На заседању Главног одбора 9/21. јула 1848. године, за привременог управитеља народа Војводине српске именован је патријарх Јосиф Рајачић, који је, поводом овог именованја, издао *Јосиф Патријарх приврени ујравитиелъ народа Војводине србске. Славни народе!*²⁴ Овим прогласом он упознаје народ са одлуком Главног одбора да се он именује за привременог народног управитеља:

„Ја сам знао какво је велико бремене, које се на мене налаже, и зато сам се тежко одважио, исто на себе примити. Али сам га и опет примио, промисливши, да је за благо народа нужно да то учиним и готов будући, за народно добро сваком и највећем терету подверћи се.

Али као што сам ја ово по дужности, коју спрема народа имам учинио: тако исто захтевам, да и од народа сваки оно чини, што му дужност спрема народа налаже.”

Увидевши потребу за обавештавањем и европске јавности о дешавањима у покрету, на заседању Главног одбора 11/23. јула издато је *Званично извешће*

*Главног одбора народа српског у Карловци.*²⁵ У уводном делу прогласа говори се о томе да „цео свет већ чује, да се рат за народност између Мађара и Срба повео“; зато треба пожурити и што пре тај „цео свет“ известити због чега се рат води и како се води. Из даљег текста прогласа се види како мађарска војска поступа са српским цивилним становнишвом:

„Мађари ратујући са Србима таква свирепства, таква безакоња чине, какова само најдивљији варвари чинити могу, и какова се јошт од времена средњег века у Европи чула и догодила нису... њихове куће и цркве пале, и по храмовима светима најужасније свирепствују; ватру под столове подмећу и внатрешност цркве пале, на престолне иконе из пушака пуцају, светим угодницима Божијим сабљама и бајонетима очи ваде, двери олтара скидају, лупају и спаљују...”

Проглас има за циљ не само да народ обавести о поступцима Мађара у том рату него и да подигне његов морал и поведе га у рат против непријатеља.

Патријарх Јосиф Рајачић је, по отпочињању ратних дејстава између Мађара и Срба, српском народу и војницима упутио неколико прогласа. У *Славном народу*²⁶ позива Србе на оружје како би се рат који траје већ три месеца што пре окончао: „Славни Народе! На ноге сад сваки, који јуначком мишицом роду помоћи може! На ноге сваки који оружје носити може! Ево већ три месеца прође, од како се беде пуна ова војна протече. Устајмо сад сви сложено, па да што скорије извојемо мир, који ће нам свима добро доћи...”

Патријарх сугерише српском војнику да покаже достојанство и демонстрира своје витештво, те тако овај проглас представља један од најлепших моралних кодекса постављених у неком рату.

„Али заједно све и свакога живим Богом и Његовим свевиделим оком заклињем, да војује као хришћанин, и као човек.

Ја као слуга Бога свевиделица, као правосвештеник православне цркве, страшну ево изричем клетву на свакога српског и православног сина: Проклет био, који без крајње нужде пали! Проклет био, који пустијски роби и пљачка! Проклет био, који невину крв пролива, који жене, девојке и децу убија, коље и сече!

Ако непријатељ пали и граби, оставите њему освету Бога и проклетство света! Ми треба делом да по-

23 Проглас Главног одбора *Господо официри, униерофицири и војници славне Пейроварадинске рејиментје, другої баталиона*, Карловци, 10. 06. 1848, Музеј Војводине, инв. бр. 726 (кат. бр. 13).

24 Јосиф Рајачић, *Славни народе*, Музеј Војводине, АРХ 23 (кат. бр. 14).

25 Проглас *Званично извешће Главног одбора народа српског у Карловци*, 11. 07. 1848, Музеј Војводине, АРХ 11 (кат. бр. 15).

26 Јосиф Рајачић, *Славни народе*, Музеј Војводине, АРХ 2 (кат. бр. 16).

кажемо, да нисмо пуштаије, као што непријатељ нас назива, него да смо храбри јунаци и поштени људи.

На ноге сви, и будите прави јунаци! Благослов Бога нека вас прати!”

Проглас патријарха Јосифа Рајачића *Свему народу Војводине Србске*,²⁷ настао по доласку војводе Стевана Шупљикца, позива народ да поштује законе како би се у земљи сачувао поредак и да свако користи слободу како би допринео општем добру.

„Мила браћо моја! Ово је ратно време, у које се по ратном закону суди. Нисам рад да кога беда нађе, а још мање, да кога смрт постигне. Сад већ шале нема. Војвода је у средини нашој. Војвода мач паше не само, да нас мачем брани, него и да мачем законе испуни. Ја вас све и свакога последњи пут опомињем, да се реда држите, да заповеди точно испуњавате, да се свакога зла дела оканите.”

До краја 1848. године мађарска војска је имала предност у Банату, а српска у Бачкој. Српска војска се посебно истакла у одбрани Сентомаша, одбивши три жестока напада вишеструко јаче мађарске војске. Сентомаш, који је због херојства Срба прозван Србобран, постао је симбол српског отпора.

У јесен 1848. Хрватска и Аустрија су објавиле рат Мађарској, што је веома утицало на промену односа снага и на промену става Бечког двора према српском покрету. Српско питање је остало нерешено и након доласка Франца Јосифа крајем 1848. на царски престо. Цар је, желећи да Србе придобије као савезнике у борби против Мађара, признао одлуке Мајске скупштине везане за избор војводе и патријарха, али је при томе заобишао питање граница Војводине. Привлачећи Србе на своју страну, Бечки двор је чинио све да српски покрет ослаби изнутра, јер му он није одговарао као самостални чинилац. На руку су му ишли и сукоби вођства српског народног покрета, првенствено младог „вожда“ Стратимировића и патријарха Рајачића. Војводина је 2. априла 1849. проглашена за један од седам војних округа Угарске. Сва власт у њој је предата генералу Мајерхоферу, док је патријарх Рајачић добио звање царског комесара, чиме су деградирани и патријарх и српска народна управа. Упоредо са политичком кризом дошло је и до војног пораза Срба у Бачкој и Банату.

Последњим чином српске драме може се сматрати бомбардовање Новог Сада (12. јун 1849) и одлазак патријарха Рајачића у Беч, где се после капитулације

мађарске војске код Вилагоша решавало преуређење Монархије и судбина Српске Војводине. Патентом од 18. новембра 1849. године је формирана посебна територијално-политичка јединица у Царству под називом Војводство Србија и Тамишки Банат. У њу су ушле само цивилне области Бачке и Баната. Изван Војводства су остали половина Сремске жупаније, Војна граница и Шајкашки батаљон.²⁸ Цар је добио титулу српског војводе, за управитеља Војводства поставио генерала Мајерхофера, а за седиште Војводства одабрао Темишвар. Такво Војводство било је далеко од Српске Војводине прокламоване на Мајској скупштини, али је у њему, ипак, очувана идеја о Војводини као политичком решењу за Србе у Угарској.

27 Јосиф Рајачић, *Свему народу Војводине Србске*, Земун, 7. 10. 1848, Музеј Војводине, АРХ 22 (кат. бр. 17).

28 Славко Гавриловић, *Српски народни покрет у Војводини 1848–1849*, Нови Сад 1998, 19.

ЗАКЉУЧАК

После пажљивог читања одабраних музеалија може се установити да је реч о најразличитијим прогласима, који се могу поделити на основу неколико критеријума:

1. Према времену настанка прогласе можемо поделити на:

а. прогласе настале уочи покрета (такви прогласи су пуни вере и наде у то да ће револуционарна збивања широм Европе донети бољитак и Србима, те да, стога, они не смеју остати по страни, него се морају активно укључити и на тај начин остварити своја права);

б. прогласе настале у самом покрету (ови прогласи су настали када су Срби, након првобитног одушевљења, схватили да им права која су добили од аустријских владара крајем 17. века нико неће подарити, већ се за њих морају сами изборити, макар и оружјем).

2. По садржини прогласи се деле на:

а. прогласе који препоручују српском народу шта му је чинити у одређеним историјским околностима (едукативни; обавезно почињу малим историјским штивом, које подсећа на то како су и зашто Срби прешли у Аустријско царство, како су добили одређене привилегије за заслуге у борби против Турака, како те привилегије нису поштоване од стране Угарске и како је дошло време да се оне коначно остваре);

б. прогласе који позивају на доношење одлука (углавном су то они који позивају на масовни долазак на најављену Мајску скупштину у Карловце; у њима се дају конкретни предлози, врло често по тачкама);

в. прогласе у којима су штампане донете одлуке (реч је о штампаним одлукама са Мајске скупштине, одлукама Главног одбора као извршног органа Скупштине, као и о одлукама које је доносио Јосиф Рајачић као народни управитељ).

3. Према томе ко их је писао, прогласи се деле на:

а. анонимне (без потписа или са псеудонимом);

б. потписане (Јосиф Рајачић, Главни одбор, цар Фердинанд, појединци).

Место настанка истакнуто је на малом броју прогласа (углавном је реч о Карловцима). На појединим примерцима је видљиво име штампарије. Сви прогласи су штампани на српском језику, предвуковском ћирилицом.

ЗАХТЕВАНЈА СРБСКОГЪ НАРОДА.

- 1) Србљи признаю маџарску народност и дипломатичко достоинство маџарскогъ езика у Унгарји : али захтѣваю, да се и њина народност призна, и слободно употребљаванѣ езика њиногъ у свимъ њинимъ дѣла и савѣтовањма закономъ утврди.
- 2) Независност, слободу, и узаймну еднакостъ вѣроисповѣданія са другимъ христјанскимъ вѣроисповѣданјима отечества; слободно устроени, и управљани цркве; и обезбѣженѣ црковногъ езика.
- 3) Да се Бачка Епархја тако и пре нашегъ Народногъ Собора подигни, а у будуће виедна Епархја преко каноническогъ времена упраздиѣна оставити несе.
- 4) Да се наши Монастири са своимъ притяжанјима у законъ уведу, а одузета притяжанја да имъ се врате.
- 5) Да се при нашимъ Консисторијама, и Апеллаторіуму пристави соразиѣрно число лица мирскогъ станя са правомъ гласа у свима дѣлама.
- 6) Да се восточно вѣроисповѣданіе противъ свакогъ исповѣдателиногъ напада, а иначе противъ Униѣ обезбеди, а Цркве, кое садъ у вопросу стоѣ, тако Народу восточногъ вѣроисповѣданія поврате.
- 7) Слободно и независно устроиванѣ и управљанѣ школа наши и воспитанія народногъ.
- 8) Право Народниъ нашъ Соборъ свако године периодически држати.
- 9) Да се нашъ Народниъ Соборъ, кои ѣ веѣ рѣшенѣ, незаконно сазове, и да се на овай одъ стране мирске сто, одъ стране клира двадесетъ и петъ, а одъ стране граничара педесетъ лица соберу, и то одъ овихъ последнихъ двадесетъ войничкогъ, а тридесетъ граџанскогъ реда да буду.
- 10) Да засѣданія у нашемъ Народномъ Собору јвна буду.
- 11) Право изъ нашегъ Народногъ Собора свако захтеванѣ Народа Њиновомъ Величеству подаети.
- 12) Право у Собору нашемъ Народномъ Верховногъ Надзирателя школа нашихъ, и Ассистенте како тако названогъ народногъ, тако и школскихъ фондова избирати, и слободно устроени, управљани и располагаѣни народногъ фонда, и своју свю фундаціа у Монархиѣ Аустриской.
- 13) Да се нашемъ Архи-Епископу Епископиа на државномъ Унг. Собору мѣсто и гласъ достоинству сходно по реду старешинства и чина меѣу Римскимъ Архи — и Епископима даде.
- 14) Да се членъ Закона 10. 1792 обистини, и Србљи како при највышимъ и вышимъ управляющимъ Надлежателствама тако и при судилиштама пристае.
- 15) Да се Кикиндскогъ, и Потискомъ Диштрикту право даде Посланике у Таблу Станова и Чинова са правомъ гласа шилати.
- 16) Уреѣнѣ границе воѣне у смотренію црквеномъ, школскомъ, войничкомъ и политичкомъ на основу слободѣ и своѣ народности.
- 17) Да се Србљи восточногъ вѣроисповѣданія у смыслу закона државнихъ и своихъ Приилегіа ослободѣ одъ давня десетка Римскогъ свѣщенству.

КРАЛЮ ВѢРНОСТЬ!
ОТЕЧЕСТВУ СВАКУ ЖЕРТВУ!
МАЃАРИМА БРАТСКУ ЛЮБОВЬ!

Упечатанъ Юсефа Баймела у Пешти.

У овимъ светцима, одъ века незнањенима и до века незаборавнимъ данима, кадъ се народима права, кою Богъ заповеда, здравъ разумъ налаже, достоинство човечества, слобода и собратска еднородност, измисле, у досадъ нечувенној мери деле, — нека буде дозвољено и едномъ, по броју многочисленој, по храбрости чувеној, по вѣрности и патриотизму непревосходној части жителя и грађана Мађарске, нека буде Србскимъ и прочимъ источномъ исповѣданя отечества синовица дозвољено, жељѣ и молбе свои онимъ просто — и благодушнѣмъ, које в Србину свагда свойственно, предложити.

Познато е свету: да су се Србљини, познати одъ браће Мађара и њихови закони краљева, почевши јошъ одъ времена Беле IV. и опустошења Татарскогъ, подъ Сигисмундомъ, Албертомъ, Матѳеомъ и Владиславомъ, а нарочито Леополдомъ I. у ово, одъ вишњихъ и внутренихъ непријатеља грозно опустошено, обезвиђено и до крајности доведено отечество доселили. Условија овогъ преселенија била су та: да Србљини, крвкомъ жештицомъ својомъ ово отечество одъ общи непријатеља брани. Њему и пакъ у реченима познанима, дошнимъ Прегледима, нарочито била одъ блажене памѣти Императора и Краља Мађарске, Леополда I. године 1690. 1691. и 1695. одъ Јосифа I. године 1706. одъ Карла Императора VI и Краља III. године 1713. 1715. и одъ Марје Терезије године 1743 милостивије да-ровањима, и д'ственимъ членомъ 27-имъ године 1790/91 потврђенима, као и прочимъ законима држав-ница, нарочито пакъ Алберта одъ године 1439 членомъ 25-имъ, Матѳе Декрета 5-огъ членомъ 3-имъ, Владислава II. Декрета 2-огъ членомъ 45-имъ и Леополда II. одъ године 1790/91 членомъ 27-имъ свето, царско и земљско обеманъ дато: да не у смутреню верозакона и знака свога независниъ и совршено обезвиђенъ бити: даће, паче свогъ Деспота, као главу народа, изъ средине свое себи не само вождове, вицевожде, не само Митрополита, као главу цркве, Епископе и свештенство, него и Магистрате свои брати; да не одъ црквеногъ десетка са свимъ ослобоженъ бити: да не се дѣла народна вообште, а нарочито дѣла цркве, школа, манастира, народногъ, неприкосновеногъ фонда и проч. средствомъ собственогъ, народногъ Собора и собственихъ придворнихъ Канцеларије отправати.

Да су Србљини одъ своје стране условија погодбе верно испунили, да су се свагда досадъ у храбрости и вѣрности цирама цира и отечества многогъ отличивали, да су соразвѣрно више у теретима и жертвама, него у правама и благодѣлањима овогъ отечества учествовали, сведочи повѣстница, сведочи прошлостъ и садашностъ, сведоче за прошлостъ разасрте по болшимъ по-ляма одъ Париза до Москве, одъ Ватикана до Берлина иначице кости Србске, — сведочи за садашностъ и естине за будуциностъ између прочага и онај знатниъ, критички видъ бајонета, кою отечество наше одъ Адриатскогъ мора до Влашке и Руссѣи бранећи опасавъ, и когъ највише витезови овогъ знака и вѣроисповѣданя сочинява.

На противъ тога су одъ јавни и свети обемани, овогъ народу даны, многа са свимъ неис-пуњена остала, многа пакъ ово јавно, оно кутаюћи поречена и натрагъ узета, и одъ своју тѣмъ остала е јошъ едина севка тако назови-Собора народногъ, кою се јрло рѣдко, неизвѣстно, често у пољакъ столѣтѣ едина едаредъ сазива, пакъ и онда на велику штету народа овогъ, са изключениемъ своју, тако преважно дѣла цркве и свештенства, школа и учитеља, народногъ фонда и знака, на самъ незнатниъ изборъ Митрополита ограничава.

Преида садъ остали народи одъ правительства своје и онакова права нату и добиваю, каква нигда досадъ имали нису; ништа пакъ народъ Србскѣи и остали источномъ исповѣданя државнограђани-на, као први и најглавнији основъ тежени свога, сређу и напредакъ отечества, кою се само обштомъ слономъ и еднороднимъ стремљенимъ къ едвој цѣли постићи може, свѣгда предъ очима имаюћи, и у таковогъ одушевленю своје набурудној привержности права отечества, братску слогу и најтешииъ союзъ са мнѣмъ соотечественницима, драгомъ братомъ Мађарскимъ, не само показати жељени, но и за любовъ еднородности државногъ драговољно признавајући првенство и владу Мађарскогъ знака и на-родности у свима, обштердржавнимъ и обштеротечественнимъ отношенѣма, — не само да нова, осо-бенна, но и оны цени права и преиуждства строго испуненъ неказиваю, кою су нѣмъ негда обема-на и дана, и кою су не само свѣгда заслузили, но и садъ по својој правди заслужу.

Жељѣ дакле и молбе њихове есу еднородно:

1. Као што драговољно признаю првенство и владу Мађарскогъ знака и народности у свима обштердржавнимъ и обштеротечественнимъ отношенѣма у Угарин, тако исто жељѣ и казиваю: да се и њихова народностъ призна, и слободно употребљивањѣ знака њиховогъ у свимъ пачимъ дѣлама и саветованѣма, као и црквеногъ у богослужению, закономъ утврди.

СРБИ, СЛАВЈАНИ!

Вы сте за много вѣкова чували и одржали круну краљевине угарске, Вы сте е одъ непријетеля спасли, Вы е одъ исти побунѣни Маџара двапутъ стели и свѣтлому дому Хабсбуршкомъ предали, Вы сте е до славе узвысили, само чрезъ Васъ она е у Граници яка и силна; ал' при свему томе Метерниховъ узунтизамъ довео Васъ е у жалостно и невольное станѣ. Цвѣтъ младежи Ваше и данасъ е у војни, — Вы сте и данасъ жертва за спасенѣ престола, — за Васъ при свима уставнимъ обрицанима јошг нема човечески права, — Васъ хоће слѣпимъ орудіама да направе, — па докъ и сада Вы, Вы јонаци, за цара свога славно гините, Ваше роѣаке, Вашу браћу и дѣцу бѣсни Маџари, кои Вамъ се за господаре намећу, обдарнише прекимъ судомъ и вешалима, — ова шака людій хоће Васъ да зароби, — Васъ јонаке србске, кои сте Маџаре одъ робства набавили, изъ благодарности они награђују прекимъ судомъ! — Срби, свакиј намећу Васъ роѣеный е јонакъ, јошг се за славу престола царскогъ пуши крвь Ваша, проливена одъ Васъ и браће Ваше за слободу други народа, — па не само заробљаваю Васъ, него Вамъ Маџари ето и вешалима грозе, ако подигнете гласъ за слободу свое вѣре, языка и народности. Маџари нека прекій судъ држе у Пешти, гдѣ су они свѣтлога цара Вашегъ сбадали съ престола; нека прекій судъ држе у Пожуну, гдѣ су они немоѣне старце, слабе жене и дѣцу разбойнички убили и опустили ѣмъ ѣнове куће и кушшта. За ове разбойничке потребанъ е прекій судъ. Вы сте, браћо, доза найблагороднѣга племена; Вы сте потомци Силнога Душана, одъ кога е гордый Цариградъ дрѣтао; Вы сте найкрѣичій удъ неизбројногъ племена славянскогъ, кои половину Европе закрилюе; — свака капъ крви у Вашимъ жилама више вреди него престоли и круне царске; Вы сте најблагороднѣи, јоначій народъ, Вашимъ јонашествомъ хоће Маџари да се славе, као да сте Вы робови ѣвојни. Крвљу Ваши отаца и Ваше браће одкуцѣна е угарска земля, — Вы сте были великодушни, Вы сте штедливо до сада съ Маџарима постунали: па за благодарностъ Маџари Вамъ оглашаю прекій судъ! Маџари, кои неправду и саможивость сва Европа опорочава, ова шака азійски дошляка теше данасъ безчисленымъ Славянимъ вешала!! — Браћо, не трните тога, — Маџари одъ Ваше милости завьсе, па заръ ѣете се дати да Васъ вешаю и на то чакъ распнию? На ногу браћо! ал' и память у главу! У туђе не дайрайте; свое пакъ не дайте; стойте спремно, да Васъ душмани не нађу не приправне. Не нападайте, докъ нападиути не будете! Свака капльница Ваше крви драгоцѣна е него легионъ онаки, као што су Баѣаньи, Кошуть и Вешелиньи; — не дайте се варати, — борите се за Вашу слободу, — борите се за Ваше славянско отечество, — борите се за славянску Угарску, кою сте крвљу Вашомъ придобили, — борите се и гините за Вашегъ доброгъ цара, кои данасъ народима своимъ великодушно срећу дѣли. Скупите се и звани и незвани, — што више то бољ, — кодъ природногъ Вашегъ поглавара, митрополита; ту сложно извините волю свою народну, и ту волю народну оправите престолу царскомъ, па се не разилазите, докъ Вамъ правдолюбив свѣтлога цара волю Вашу несаслуша и неиспуни, а то ѣе, вѣруйте браћо, блага ѣгова душа учинити. Тако се владайте, и покажите, да сте достойни емпови велике майке С л а в е! — Вы сте, браћо, угѣтени, а у Вама свакиј Славянинъ; славянско срце за Васъ, браћо, искрено бив! Па ако Вамъ до неволъ, браћо, дође, Славяни, Ваша роѣена и вѣрна браћа, хоће Вамъ и словомъ и дѣломъ помоћи. Сложно браћо; Богъ е съ Вами!! — Па кадъ себе ослободите, обратите се и за невольну еднородну браћу Вашу у Карпатима, бѣдне Словаке. Набавите и ѣи исподъ тешкога ярма суровы Маџара. Слободный Славянинъ не може нигдѣ брата свога у робству гледати. **Напредъ!!**

45

ГЛАСЪ РОДОЛЮБЦА СРБЪЛИМА

НА НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ ОДЪ 1. И НА
СОБОРУ ОДЪ 13. МАЈА ОВЕ 1848 ГОДИНЕ.

После толики вѣкова самовольности, неправде и неумности, настаде намъ ево време, да можемо узвикнути:

„Слобода — еднакость!“

Богъ е даанъ нашъ отаць: онъ е свима нама дао едну словесностъ. Я, као човекъ, ни самъ овомъ лошій одъ други людій, мои ближнии: моя права су она и онака иста, коя су и каква и њина. по природи, по едной людской словесности. Достоянство човека едно е; сви су дакле люди еднаки.

Богъ е дао, да на свѣту има различни народа: я самъ одъ овогъ, а ты си одъ оногъ народа; али како я и ты, као люди, еднака права имамо, тако имаю и мораю имати и народи еднака права, одъ кои смо мы произишли. — Свакій народъ има свою народностъ, еднаку съ народности остали народа, съ коима онъ едно човечество саставля, равнородно по свему одъ еднога свевышнѣга Отца небеснога. Достоянство народа е едно: сви су дакле народи еднаки....

77

ЮВАНА МАЛЕТИЊА

бывшегъ старогъ Аустрійскогъ и Србскогъ войника

СРБИМА У АУСТРИИ ЖИВЕЊИМА**Ш О З Д Р А В Ъ.**

(Састављенъ 25. Априла г. год.)

Предрагій Роде мой!

Прими милый Роде мой, ови мои неколико речій, и съ онимъ усерди-
емъ читай їй, съ конимъ самъ я написао.

Станї Србаи, како се Србљи находе кодъ Немаца и кодъ Мацара, одъ онога времена како су Србљи къ Немцу прешли и у Мацарску на-
звату землю дошли, све еднако горе и горе страдаю, и све већа и већа
неправда раѣсе и гони народъ Србскїй, кои само оно жели повратити
шта в пре 160. година уживао, по уговору обећату праву одъ Немаца.
По заслуги народа, требало бы одъ онога времена да све народъ болъ и
болъ успїва и правцу болю добыва, провъ заслугу свою; и оно све горе
и горе. — Свакїй се человекъ труди и Бога моли, да буде больїй а не го-
рїй, а немоли една заслужена нація, што треба да буде боли, а оно све
была гора. — Ако ме когодъ запыта, в ли истина да в тако, знаћу му
доказати, а ако нико не успыта, а оно тако и остае. — Србљи су пре-
шли одъ некрштеника турчина и авгаринина Христїаномъ, да имъ буде
праведнїе и болъ, а оно трипуть неправеднїе и горе кодъ Христїана, не-
жели кодъ Турака. — Ако ме когодъ и за ово запыта, знаћу му доказа-
ти. А и ово само се сведочи, како Србиї данашнїмъ временомъ стои, три-
путь боли и превосходнїя, и болю правцу ужива, нежели Срби кодъ Не-
маца. Средство, илити начинъ, како треба садашнїгъ времена съ Маца-
рима и Немцима да поступаю, како што видимо Божественна судьбина од-
крива приокретнїю у Немачкой држави, то мора быти Божїя воля, зато в
и време къ томе; а да нїе Божїя воли, ни време небы было. — Сада,
када в къ тому време и Божїй благословъ на тимъ естъ; Србљи имаю
право да се съ Мацарима боре; Мацари тако неко насилїе и неправду Ср-
бима творе, аки бы Србљи какви робови и сироте были. Као Мацари,
и Немци су тако исто насъ засленили и у руку свою метнули, као неке
робове; — їмъ робимо, и сваку покорность чинимо и кровь свою проли-
вамо; вѣрность и храбрость Србска, нигдаръ нїе оскудѣвала, само царство
припознав и благодари нашему роду, ков већъ Богъ зна, одъ толико вре-
мена, наши в хлыдама изгниуло и кровь свою пролило; и ово, ову землю гди
се мы раѣамо и на нїой живимо, кровлю смо в већъ трипуть одкупили. —
Када се Србинъ подъ Заставомъ заклинїтъ, три прста дигне горе па каже:
„Заклинїтъ се за мов Отечество и за Цара, кровь свою пролити.“

Н А Р О Д Е.

- Съ помоћи великога Бога скупилисмо се као што нисмо одъ сто година и учинисмо дѣло какво одъ сто година не учинисмо. Улисмо привилегіяма животь, и дадосмо писмену духъ.

Данасъ оживи наново достоинство Патріарха Србскогъ; данасъ избра-смо Войводу Србскогъ, као што намъ цареви право за проливену крвь срца нашегъ заслужено даше. Првѣй путь появи-смо се данасъ као народъ, одъ како смо као тай пре сто година появљивати се престали. И све учинисмо по закону, у миру, и поредку, као просвѣштень народъ, као вѣрни поданици, као права браћа између себе.

Дань 1. Мая 1848 остаѣе знаменитъ у исторіи народа Србскога: гледаймо, да остане у толико свѣталь, у колико е важанъ! да се блиста толико умѣреносту, колико крѣпосту! да се одликуе толико правдолюбіемъ колко праволубіемъ!

Народе! Овай нашъ поступакъ явиѣе се таки свѣтломъ нашемъ Цару и Краљу Фердинанду, кои е у најновіе време показао, да свое народе тако любви, као другій данашній Владалаць ни еданъ.

Онъ ѣе за цѣло заслуге нашихъ пред-кова и едновременника уважити, и данаш-нѣ дѣло наше вѣнцемъ царске милости увѣнчати. Та нѣгови су предци дали пра-во, а унуцы обдареныхъ послужили су се истымъ.

Благоупотребній Фердинандъ утѣ-шио е Аустрианце, утѣшио е Чехе, утѣшио Маѣаре, утѣши ѣе заиста онъ и највѣрніе нѣму Србе!

Народе! Племенито си почео права своя тражити; гледай, да ти конаць дѣ-ло украси! Почео си сложно, продужи и окончай у любви и миру са браћомъ са-

народницы! Почео си съ одваженіемъ, про-дужи са стерпніемъ! Почео си жарко, продужи смислено!

Народе! Желѣ твое допедене ѣе бити у редъ, и како то буде, сутра, или пре-косутра, састаѣемо се и опеть, и сви ѣемо се договорити, шта ѣемо и како ѣемо ства-ри уредити.

Међу тымъ нека е свакій спокоинъ и миранъ; и нека свакій помисли, да се по-стуицы нѣгови несамо на нѣгову честь или безчестіе него на честь или безчестіе народа у данашнѣмъ дану односе.

Градъ овай приміо е насъ као госте и пріятелъ, зато сигурность нѣгова, миръ и поредакъ у нѣму нека свима на срцу лежи!

Народе! Мы што иштемо, што тра-жимо, тражиѣемо путемъ правце и за-кона. Правда е најсилній помоћникъ, и мы ту на нашој страни имамо. Мы есмо и остаемо вѣрни подданицы нашего цара, краля и отца Фердинанда; тражимо само свое, а неѣемо да дирамо у ту ѣе; мы се оснивамо на права и иштемо прав-ду! Зато

Народе! Радуй се своемъ Патріарху, и своемъ Войводи, и гледай да достоин-ство овогъ великогъ дѣла ничимъ неума-лишь!

Да живи Царъ и Краљ Ферди-нандъ! Да живи Патріархъ Јосифъ Раячиѣъ! Да живи Войвода Сте-фанъ Шупљикаць!

У Карловцы 1. Мая 1848.

Изъ скупштине народнѣ-свѣдуго подписи.

МИЛЫЙ РОДЕ СРБСКІЙ!

64

Кудиноу в одсудный часть живота народа нашегъ, кудиноу в онай часть, кады свакій, кон србскимъ духомъ дине, треба дѣломъ оно да покаже, што в досады устима исповѣдао, т. е. да све силе свое како душевне, тако и тѣлесне употреби, да све и сва пожертвует, да спасе родъ свой одъ нечовечности и насилія оне и ебраће и злотвора наши, кон као противници и убице слободе народа нашегъ: свою народность и славу на угнѣтенію народности и славе наше, кон благостоніиѣ народа свога на угнѣтенію благостоніиѣ народа нашегъ; — кон дакле слободу свою на угнѣтенію слободе наше основати намѣраваю! Ха браћо! заръ ћемо допустити, да се ова подлостъ, кон намъ предъ цѣлымъ свѣтомъ вѣниту лягу задае, на нама изврши?! Заръ можемо ову неправду далѣ тринти, и то одъ оны, кон намъ за свое собетвенно благостоніиѣ толико благодарити имаю, — и кон благодарность у томъ се састон, да насъ за народъ и не признаю, но само фалитомъ некогъ народа називаю, фалитомъ (чуйте браћо!) нашъ Славено-Србскій народъ, кон в еданъ одъ првиѣ народа и быо и остае, и когга карактеръ сви народи (као што сама повѣстница исповѣда) за едногъ одъ найдигниѣ признаю и уважаваю! Овай овако славанъ народъ нашъ фалитомъ дакле називаю Маѣари, кон, кады смо мы веѣъ увелико существовали, јоштъ се ни родили нису, и кон пореклу, премда су истомъ на овай свѣтъ ступили, у повѣстници нигди ниѣ трага ниѣ гласа има!! Заръ хоѣемо, заръ можемо, заръ смемо дакле одъ овогъ, тако да рекнемо, ненарода наше славно, цѣломъ свѣту познато, дично задобшено име, — едину јоштъ на небу славе заоставшу звѣзду, као единый остатакъ и поность бывшегъ быѣа славногъ народа Србскогъ — погазити и утаманити допустити? Не браћо, нигда!! — Првогъ Мая т. г. нареклисмо предъ пародомъ и предъ самымъ Богомъ: шта намъ као народу одъ бывше браће, Маѣара, саданњиѣ противника наши, презрѣномъ, шта намъ дакле као правымъ потомцима Душана, Милоша, Лазара и осталиѣ славныѣ предкова наши, за спасти се, чинити вали? И кон да бы одржали или погинули, и самымъ частнымъ крстомъ завѣрили смо се. Шта намъ дакле друго предстон, него исто оно оживотворити и дѣломъ потврдити, што смо 1. Мая т. г. у Карловци као цѣлогъ народа желю и тежно — за повратити неправедно отета намъ права — сви единодушно и единоголасно изрекли, а то е: да желимо и хоѣемо народу нашемъ одъ 100 и више лѣта изгубльный животъ опетъ повратити, и као таковомъ у повѣстници, подобно другимъ народима, достойно мѣсто задобити; и тимъ показати нашой назови-браћи Маѣарима: да мы нисмо више само масса мртва, као тѣло безъ душе, ниѣ само фалита некогъ народа, (као што они веле), но да смо мы народъ правый, имаюѣи и душу и тѣло, имаюѣи свою вѣру, свою народность, свою постойбину, свое славно име — едногъ рѣчи свое быѣе, свой животъ; — да покажемо на послѣдку и цѣломе свѣту, да смо и мы — схвативши духъ саданњиѣѣ времена, духъ слободе — кадри познву ономъ одговорити!! Браћо! да ово учинимо, и у случаю нужде противъ неприятеля (кон в веѣъ скоро на прагу) браити и одржати се можемо, треба намъ све и сва употребити, и колико намъ в могуѣе, было у повцу ил' оружю, пожертвovati! Жертве дакле, браћо, приносимо на олтарь милосердїя намъ отечества и народности наше — за спасенїя живота народа нашегъ! Приимте, браћо, позывъ овай, као правый Србскогъ рода сынови, и приимте оружїемъ, новцемъ, како и у колико кон можете! Одборъ народ-

ДРАГА БРАЋО И НАРОДЕ СРБСКІЙ!

Познато е, да в у Карловци изабранъ нашъ Србскій Войвода, и да в по-враћено достоинство Патріарха; изъ тогъ узрока, што в Србинъ одъ давны времена имао право себи самъ свое поглаваре и старешине избирати, и съ тымъ у својой кући и земљи господарити. Туђинъ се в увукао на нашу жалость а противъ наше користи, а мы смо на жалость спавали и тр-пили, да насъ гази и одъ наши уста најдѣшше залогав отима. Али ни едно зло не трае навѣкъ, тако се и мы првогъ Мая т. г. пробудисмо и почесмо онымъ путемъ корачати, кои ће, ако Богъ да и храбрый народъ помогне, скорымъ насъ одъ доякошњи бѣда отрести. Изъ тогъ виднигъ милый роде, да ово избраніе нѣ на ползу и славу едногъ човека, него твога благополучія ради учинѣно, ерѣ увѣренъ можешъ бити, да Твога рода поглавари неће Теби као досадашня несносна господа, него любезна браћа и добри наставници бити; они неће Србина, као досада што в было, за роба туђи намѣрена употребити, него за обрану собственогъ дома и за утврѣенѣ собствене миле народности. То смо мы и зрелія часть народа увидили, па смо за одсуствіе Войводе изабрали, да за Васъ и за Вашу користъ радимо, да све оне Ваше тегобе, ков ће на олакшанѣ Вашегъ досаданѣгъ бѣдногъ станя, као: робіе, плаћаня превелике порціе и други свію тегоба, клонити се, преслушати у свему помогнемо и олакшамо. Да то можемо чинити, морамо, браћо, одъ Васъ свію послушани и са оружаномъ рукомъ подпомагани бити, ерѣ тако укorenѣно бывше зло само се са мачемъ у храброй Србской десници може искоренити; зато Васъ, браћо, овымъ позывамо, да заповѣсти и наставлѣнія одъ привр. Србскогъ у Карловци постовѣнегъ Правлѣнія примате и слушате, ерѣ само онда можемо оно за Васъ дѣлати, што в на Вашу, нашу и ползу нашегъ Цара и Краля Фердинанда. И тако да живи нашъ Царъ и Краљ Фердинандъ, и да живи Србска народность са уставномъ слободомъ!

У Карловци 12. Мая 1848. год. № 2.

Изъ 8. Засѣданія Одбора Србско-Народногъ привр. Правлѣнія.

Предсѣдатель.

Ђорђе Стратимировић. с. р.

Ч л а н о в и:

Теофилъ Димић. с. р.
 Станиславъ Гвозденацъ. с. р.
 Ђорђе Варсанъ. с. р.
 Димитрије Илиѣвић. с. р.
 Ананіе Субић. с. р.
 Петаръ Николић. с. р.
 Лазаръ Марковић. с. р.
 Александеръ Стоячковић. с. р.
 Савва Александровић. с. р.

Яковъ Игњатовић. с. р.
 Илија Захаріевић. с. р.
 Никола Томашевић. с. р.
 Петаръ Стойшић. с. р.
 Стеванъ Ристић. с. р.
 Светозаръ С. Милетић. с. р.
 Михаиљ Крестић. с. р.
 Арсеније Коларскій. с. р.
 Александеръ Андрић. с. р.
 Василије Васиљевић. с. р.

Секретаръ,

Јованъ Станковић. с. р.

ПРЕМИЛЫЙ НАРОДЕ СРБСКІЙ!

Надъ смо се овде 1. Мая т. г. састали и с атеки грлини и любилни, кадъ смо у овај данъ нашу, столѣтїима законану бившу, народностъ изъ мртвы васкрснули, и подъ ведрымъ небомъ, свѣдѣнїемъ свѣдокомъ неба и землѣ, нашегъ патріарха и войводу избрали, и у њима двоима темель наши столѣтїемъ уснувши права, опетъ сазидали, нисмо онда мыслили, да ће овај коракъ, ово на нашимъ правама и привилегїяма основано дѣло наши на наоружану руку, која намъ прети, ово прво дѣло наше покварити и на парчета исцѣпати. Маѣари, кои бы желали, да мы до вѣка њїовни робови будемо, а они да нама господаре и са нашомъ народности, нашомъ светомъ вѣромъ и закономъ, нашимъ именомъ и зыкомъ титраю се; Маѣари, кои желе у наше свете олтарѣ, на наше проповѣднице, у наше куће и аграде њїовнъ зыкъ силомъ наметнути, кои желе, да се мы у напредакъ Срби не зовемо, него Маѣари, и да наша дѣца њїова робчадъ буду; Маѣари, ков сте Вы, подъ св. патріархомъ Арсенїемъ Чарновићемъ овамо на позывъ цара Леополда преведени, — браћо Србїи! одъ турскогъ мача и пушке ослободили и спасли; Маѣари, коима сте Вы ову землю, крвлю и пожертвовавѣмъ Вашимъ, изъ турски руку силомъ Вашегъ побѣдоносногъ оружя отели, и престолъ Леополдовъ спасли; Маѣари, кои су средствомъ краля свогъ Леополда I. Васъ њїговымъ писмомъ одъ 6. Априла 1690. године овамо позвали, да Ваша добра, Ваше куће, Ваше землѣ, па и отечество Ваше Србїю прегорите и њи онде забавите, да њїни нови союзници и браћа, а не робови будете, да право имате Вашега войводу себи бирати, и све оно, што оружѣмъ Вашимъ побѣдите, было покретно или непокретно, не само уживати, него и притяжавати; Маѣари, кои су дипломомъ краля њїовногъ Леополда I. одъ 20. Августа 1691. године Васъ, браћо Срби, подъ Вашимъ правителствомъ и управлѣнїемъ собственогъ Вашегъ магистрата, изъ Србїи примили, и ово право Вама уживати дати краљвско-царскомъ рѣчи Вама съ престола] подемычили се; Маѣари, кои су привилегїомъ краля свога Леополда одъ 4. Марта 1695. године, предъ Богомъ и свѣтомъ признали, да сте Вы, браћо Срби! у турской землїи домовину, иманѣ и добра своя, њїовногъ избавлѣнїя ради, оставили, и землю ову, на којой живите, крвлю праотца Ваши зашли, оружѣмъ одъ Турака отели и Маѣаре одъ ярма турскогъ спасли; на послѣдку Маѣари, ков сте Вы, браћо Срби! на позывъ краля Юсїфа, по свѣдожанству њїгове привилегїи одъ 29. Септембра 1706. године, са пожертвовавѣмъ живота и иметка свога, као бунтовнике противъ краля истогъ, оружаномъ снажномъ мишицомъ Вашомъ покорили, и краљвомъ престолу подчинили; Маѣари, кои су съ краљемъ Леополдомъ, по гласу њїгове дипломе одъ 21. Августа 1690. године, уреѣнѣ свештенички и граѣански властїи Ваши, Вама, народе Србскїй! оставили и заклели се, да све ове преднаведене, одъ цара и краля њїовногъ Леополда изданы, одъ њїговы наследника и царева и краљва: Юсїфа и Карла и Марїе Терезїи потврѣне привилегїи и права народна, никомъ бурїма разбити се не могу; ти исти Маѣари копаю сада гробъ цѣлокупномъ Србству нашемъ; они намъ желе, у исторїи славно проглашено юначко име Србїи и Србства земльомъ покрити; они намъ желе милый Србскїй зыкъ, коимъ насъ в майка Србска задола, у свой азїатскїй прелїти; они траже, да теби, милый Србїне! твой свештеникъ маѣарски служи, маѣарски проповѣда, тебе маѣарски исповѣда и причештуе, маѣарски дѣте крсти, вѣча те и спроводи, и да теби, Србїне брате! смѣхъ твой, едина радость твоя, не законъ више у цркви: „Господи помилуй, и подай Господи,“ него маѣарскимъ зыкомъ; а да не мыслишь Србїне! да те варамо, молимо те, да читаешь §. 7. члена VI. године 1840. и §. 8. истогъ члена и године на државномъ маѣарскомъ сабору учинѣногъ заключенїя, на нешь се на жалость уверїити не само о предидушой, него и о оной истини, да збогъ те паклене намъ-

Manifest an meine Grenzer.

Wir Ferdinand der I. von Gottesgnaden Kaiser von Oesterreich, apostolischer König von Ungarn, Böhmen, Croatien, Dalmatien, Slavonien, Galizien und Lodamerien dieses Namens der fünfte, von Rama, Servien, Sumanien, und Bulgarien, so auch König der Lombardei, von Venedig, Illyrien und Jerusalem, Erzherzog von Oesterreich u. s. w. hiemit Unseren Grenzern kund und zu wissen.

Indem Wir Uns bewogen gefunden haben, Unserem Königreiche Ungarn und seinen Nebenkändern Croatien und Slavonien, ein eigenes, in Ofen residirendes, verantwortliches Ministerium zu geben, haben Wir Uns zugleich entschlossen, zur besseren Verwaltung Eures Vaterlandes, zur schnelleren Erledigung Eurer Angelegenheiten, auch die gesammte Militärgrenze diesem, Uns und dem ganzen Lande für alle seine Handlungen verantwortlichen Ministerium zu unterordnen, und in Hinsicht statt im Wege des Hofkriegsrathes alle unsere Befehle nur im Wege Unseres königlichen Statthalters des durchlauchtigsten Erzherzogs Stephan Palatins von Ungarn, und des ungarischen Kriegs-Ministeriums an Euch in Eure Heimath gelangen zu lassen; — in Befolgung dieser Befehle erweist Ihr daher nur Uns auch ferner den Gehorsam, welchen Ihr Uns und dem Vaterlande bisher mit so treuer Ergebenheit geleistet habt.

Grenzer! es thut Unserem Herzen wohl, nach so vielen Uns gegebenen Beweisen ausdauernder Treue und Tapferkeit, Euch endlich den verdienten Lohn zuwenden zu können.

Nachdem Euch die Unverletzlichkeit Eurer Nationalität, Religion und Sprache durch Uns, und die Verfassung des Landes für ewige Zeiten garantirt wird, machen Wir es dem königlichen Statthalter und Unserem ungarischen Ministerium gleichzeitig zur heiligsten Pflicht, Eure Wünsche zu vernehmen, Eure Bedürfnisse kennen zu lernen, und sofort Euch unverzüglich alle jene Erleichterungen und Begünstigungen zu Theil werden zu lassen, welche mit den neuen Gesetzen und der Eigenthümlichkeit Eurer Militärverwaltung vereinbarlich, und welche jedem treuen Bürger durch die dem Gesamtvaterlande verliehene Constitution geworden sind; andererseits aber fordern Wir Euch auf, Unserem königlichen Statthalter und dem ungarischen Ministerium als Unserem gegenwärtigen Verfassung — gemäßen Organen in All und Jedem Folge zu leisten, und nicht durch Widersetzlichkeit Euer und Eurer Nachkommen Wohl zu gefährden, und Euren historischen Ruhm treuer Anhänglichkeit an Unser Kaiserhaus zu bedecken. Diesem Unserem königlichen Statthalter und ungarischen Ministerium wird es ferner obliegen, für eine sichere und bessere Subsistenz Eurer Geistlichkeit, so wie für das Emporblühen Eurer National-Schulen ungefäumt Sorge zu tragen, dem Militär-Communitäten endlich und dem sonstigen im Regiments-Bezirk wohnenden Bürgern jene constitutionelle Freiheiten zuzuwenden, deren sich gesetzlich alle andere Städte und Bürger des Königreichs erfreuen.

Schließlich geben Wir Euch bekannt, daß Wir Unseren Feldmarschall-Lieutenant und Commandirenden-Generalen in Slavonien Baron Grabowsky mit dem Auftrage zum königlichen Commissär für Croatien und Slavonien ernannt haben, die dortigen, eine Trennung von der ungarischen Krone beabsichtigenden Antriebe, besonders aber das, Unseren bestimmten Weisungen und Befehlen sowohl, als den Gesetzen zuwiderlaufende Benehmen des Ban's von Croatien Baron Joseph Jellachich zu untersuchen, den Wir sonach, bis zu seiner vollständigen Rechtfertigung, der Banuswürde und aller militärischen Bedienstungen zu entheben finden, und Euch hiemit befehlen, bis auf Weiteres dem Freyherrn Joseph Jellachich jeden Gehorsam zu versagen, dagegen aber den Verordnungen Unseres k. k. Feldmarschall-Lieutenants Baron Grabowsky unbedingt und in allen Beziehungen zu folgen. Gegeben in Unserer Stadt Innsbruck den 10. Juni 1848.

Ferdinand m. p.

ГОСПОДО ОФФИЦЫРИ, УНТЕРОФФИЦЫРИ И ВОЙНИЦЫ

СЛАВНЕ ПЕТРОВАРАДИНСКЕ РЕГИМЕНТЕ, ДРУГОГЪ БАТАЛЈОНА!

Господо и Браћо! чули сте, како е злоба и освета противъ нашегъ православнаго върозакона, имена, Ђезыка и Народности наше, убилачку руку, навашу невинну браћу граничаре подигла. На данъ Св. Троице, у понедељникъ 31. Маја, нападе Баронъ Храбовскій, главнокомандуюћи Генералъ у Петро-Варадину, са војномъ оружаномъ силомъ гарнизирајући Мађара на Карловце, попали и опљени куће, удари изъ топова са картечомъ и гранатима на варошъ, поубија браћу вашу Србе граничаре, засѣче сабљомъ дѣвојчке сисе, побаца старца и бабу, немоћне бѣгати, у ватру, те сагореше на развалинама нѣвогъ банка и стана; но врати се са срамотомъ у градъ врѣ није, да Србинъ, безъ оружја, съ батинама у руцы, на топове юрнати, и за никаклу опасностъ незна и не мари, кадъ се на нѣговоу цркву и свете олтаре, изъ топова пуца, иманѣ и добро, брата нѣвогъ, пади, плѣни и граби.

Сада се овај душманинъ Србства на ново спрема, силниомъ рукомъ на насъ напнсти, и насъ до корена, попалити, опљенити, и упропастити.

Вы браћо и Господо! кои сте у срцу наше, одъ овогъ зла сачуване браће Хорвата, чујте гласъ лука, пиштаниа и плача, ваши отаца, майки, браће, сестара, милн дѣба и дѣчице! поитайте овамо на избавленіе ваши кућа, нашегъ прага, нашегъ банка и стана.

Ваша браћа воюю у Италији за спасеніе престола Цара и Краља нашега Фердинанда а душманинъ Царскій и Србскогъ закона, имена и народа, спрема се, да у мѣсто благодарности, награде и славе, Србима граничарима, вѣшала, штрангу, маѣ, ножъ, барутъ и олово, картечъ и гранатъ у срце забада, ваше куће пали, плѣни и васъ безъ дома и стана, остави.

Ели и помислити могуће, да в Царъ и Краљ нашъ Фердинандъ, подъ кога заставомъ 40,000 најболѣи граничара данасъ у Италији воюю, и крваве се, заповѣдию своимъ Командирендерима, да Вашу браћу овде кодъ кућа Ваши кошо? Нїе донета. Али Вамъ браћо Царъ Фердинандъ, когъ е бѣснило Мађара иъ Беча у Тиролску уклонило, нїе кадаръ ништа помоћи, нити Васъ и Вашу браћу кодъ кућа одбранити.

Поитайте браћо часъ пре овамо, докъ јошть имате на што вратити се, сръ кадъ Вамъ отца, майку и браћу издаице царске поубијую, а любе, сестрице и дѣчицу у робство одведу, кадъ у мѣсто кућа, — станова и зграда Ваши, самъ пешель нађете, онда ће касно бити, онда се нећете имати на што кући вратити, онда болѣ скачите у Куцу и Саву, пакъ се давите, или себи другу отачбину тражите.

Овамо часъ пре у помоћъ, позива Васъ браћо Народъ Србскій, браћа Ваша, кол Вамъ уредну плаћу, издржаніе и пенсіе Вама и Вашима фамнліјама, не само обећаваю, него са целога Народа Србскогъ и мугомъ, обезбѣђаваю.

Изъ Засѣданія Србско-Народногъ главногъ Одбора, у Карловцѣма 10. Юніа 1848.
године држаногъ.

65

ЮСИФЪ ПАТРИАРХЪ
ПРИВРЕМЕННЫЙ УПРАВИТЕЛЬ НАРОДА ВОЙВОДОВИНЕ
СРБСКЕ.

СЛАВНЫЙ НАРОДЕ!

По гласу оудѣ приключенога Протокола, и изъ основа, кои се у истомъ налажу, рѣшио в Главный Одборъ у своемъ 21. Юл. т. г. држаномъ засѣданію, Мени у предмету правленія народногъ привременно пуновластія, као привременномъ Управителю народа вручити.

Я самъ знаю, какво в ово велико бreme, кою се на Мене налаже, и зато самъ се тяжело отважио, исто на себе примити. Али самъ га и опеть примію, промысливши, да в за благо народа нуждио да то учинимъ и готовъ будуи, за народно добро свакомъ и найвећемъ терету подверни се.

Али као што самъ Я ово по дужности, кою спрама народа имамъ учинію: тако исто захтевамъ, да и одъ народа свакій оно чини, што му дужность спрамъ народа налаже.

Благо народа иште пре свега, да у Отечеству буде миръ и поредакъ: зато и захтѣвамъ, да се сна общества тако управлю, да се миръ и поредакъ у народу одржи.

Благо народа иште, да сви оно, што одправляи народныхъ дѣла низкуе, радо и точно извршумо: и зато захтѣвамъ, да свакій дѣло, кою му се наложи, изъ свега срдца, и изъ свою сила, како му се наложи, извршув.

Благо народа иште, да се све своимъ путемъ и редомъ одправля, и зато захтѣвамъ, да се свакій назначенимъ властима покорава, упустивъ одъ нихъ иште, и по нимъ се управля.

Благо народа иште, да се што више войске скупн, да се неприятелю на путь стати, да се истый побѣдити може; зато захтевамъ, да свако общество число войника, кою дати има, кадъ се повало буде, неодложно постави.

Благо народа иште, да се средства, кою су на издржаваніи войске и друге потребе нуждна, приуготове. Такова су средства новци, рана, и служба. И зато захтѣвамъ, да свакій, по праведной порези, у свему неизоставно ствари народной у помошь притече.

Само тако у сложномъ дѣланю моги ћемо къ светой нашей цѣли доћи. Нама, акои комъ, нужна в слога, ревность, пожертвованіе и издржателность. Богъ милостивый показа в у више прилика, да свету нашу стварь покровительствуе; правительство благоутробиогъ нашегъ Царя и Краля признало в праведность наше ствари и убитачно теженіи маѣарске министеріи; браћа наша едиокрана Хрвати изавили су Маѣарима, да ће се они у дружеству съ нама са Маѣари мирити или побити; браћа наша по народу Словаци у Карпати приуготовляваю се съ нама заедно народность свою бранити, а браћа наша по вѣри Власи изавили су се равнымъ начинемъ као ревности свое вѣре и народности пріятельн, и тако Маѣарски противници.

И тако само валя да гледамо, да све силе съ наше стране употребимо, пакъ онда намъ съ помошь Божию лѣпша будущность предстои, будущность народа свога, самостоянога, признатого, сребного подъ скиптромъ Пресветлогъ дома Аустрійскогъ, подъ круномъ Царя и Краля Фердинанда.

Юсифъ Раячиъ с. р.

ЗВАНИЧНО ИЗВЪСТІЕ

ГЛАВНОГЪ ОДБОРА НАРОДА СРБСКОГЪ У КАРЛОВЦЫ.

Цѣо светъ већъ чуе, да се ратъ за народность између Мађара и Срба повео, и да крвѣ на ратномъ позоришту тече. Ово цео светъ већъ чуе и зна, и по свомъ чувству одной или другой страны наклоность показуе. Но како се тай ратъ води, каковъ ѣ характеръ његовъ како се у рату и една и друга страна влада, то безъ сумнѣ светъ ѡште незна, неимаюћи досгатовны подлины извѣстія о теченію битки, коѣ по свакој данѣ бываю, Али безъ сумнѣ свакој не се згрозити, кои ѡноме човечества у себи има, кои ѣ ѡноме кадаръ поштено мыслити и чувствовати, кадѣ чуе, да Мађари ратујући са Србима такова свирѣпства, такова беззаконіа чини, какова само найдивльїи варвари чинити могу, и какова се ѡштѣ одъ времена средиѣга века у Европи чула и догодила нису. Само ѡнка да назначимо, пакѣ не изъ овы публикумъ лако и на све остало заключеніе извести и знати моћи, каковъ ѣ ово ужасный ратъ, у комѣ Мађари на коначно изстребленіе Срба иду.

Пре неделѣ дана ударе Мађарске катане на Футокъ мѣсто, коѣ ѣ у миру пребивало и свое летине гледало, не умешавши се ни уаково воено предпріятіе. Како у Футокъ уђу, одма на цркву Србску ударе, стану цркву плякати, изъ пушака у престолне иконе пуцати, свете кнѣже прковне, цепати и палити, и *Святая Божїа* просипати и гавити, па онда и у село ударе и по селу триста чуда чинити стану. У оваковой нужди Футожане брже болѣ поруче преко Дунава у Баношт, тарѣ своей брашнѣ, кои су се ту едва 200, людој скупили были, и коѣ ѣ Блисей Вукайловићъ предводіо, те и ови у Бегечѣ пређу па одане Футоку окрену. Друмомъ сретнуса съ Катанама, и одма се побіо. Вукайловићъ се храбро показао; съ барякомъ у руцѣ ступао ѣ напредѣ и свое храбро. Катане су непрестано измицале, докѣ нису на свое съ 500 пешака заузете бусіе навели, те сада ватру на нашии мало число оборе и живо се туђи стану. Жестока ѣ борба ту была, и катане су се ѡко разредиле быле, но несрећно тале пушчано удари храброга Вукайловића, и кѣ земльи га обори, и наши лишени свога врстногъ предводителя принуђени буду натрагѣ вратити се и преко Дунава на Сремску страну прећи. Сада по окончаномъ сраженію катане сву свою зверску ярость на Футожанима излію, село и саму Цркву запале, жителѣ плякаюћи и зверски біюћи и убіяюћи, распоривали свештеника и мѣстно га пароха Ђуру Груића одъ утробе до грла безъ да ѡй ѣ молба и приклинаніе ѡгово, коѣ бы каменъ умекшати и зверско сердце умолити могло, одъ свирѣпогъ покушенія и варварскогъ удара задржати кадро было.

Но то су мала и незнатна беззаконіа и свирѣпства према онима коѣ неприятель по осталој Бачкој, по диштрикту Бечейскомъ и Кикиндскомъ чини, и за коѣ бы человекъ едва вѣровати могао, да нису то извѣстія и званичне депутаціе ты предѣла Главномъ Одбору Народа Србскогъ у Карловце представше неоспоримымъ доказательствама потврдиле и обнѣстивиле. Мађари овуда као најсвирѣпїи зверови са Србима поступаю. Њїове куће и цркве пале, и по храмовне светымъ најужаснїе свирѣпствую; ватру подѣ столове подмећу и внутреность цркве пале, на престолне иконе изъ пушака пуцаю, светымъ угодицѣма Божїимъ саблямъ и баїонетѣма очи ваде, двери олтара снѣдаю, луцаю и

І О С И Ф Ъ,

Патріархъ и привременый Управитель народа, народу Војво-
довине србеке.

Славный Народе!

На ноге садъ свакій, кои юначкомъ мишицомъ роду помоћи може! На ноге
свакій, кой оружје носити може!

Ево већ три месеца прође, одъ како се бѣдепуна ова война протеже. У-
стаймо садъ сви сложю, па да што скоріе извојемо миръ, кои ће намъ свима
добро доћи.

Юштъ едануць да ушнемо силе наше, али све, па ћемо съ помоћу Божиомъ
донети кући миръ и срећу.

Хрватска се листомъ диже, Славонія тако исто, де нека и Војводовина Срб-
ска листомъ устане, па ће наскоро непријатељ или пасти или свакомъ свое дати!

У име Бога, у име народа, у име среће и славе наше заклинѣмъ Я свакога,
да на обрачу народа и отечества похита!

Али заедно све и свакога живѣмъ Богомъ и Нѣговымъ свевидѣнимъ окомъ
заклинѣмъ, да воюе као христїанинъ, и као човекъ.

Я као слуга Бога свевышнѣга, као первосвештеникъ православне цркве,
страшну ево изричемъ клетву на свакога србскогъ и православногъ сына:

Проклетъ бы, кои безъ крайнѣ нужде пали! Проклетъ бы, кои пустаки
робн и плычка! Проклетъ бы, кои невину крвь пролива, кои жене, дѣвојке и
дѣцу убїа, колѣ и сѣче!

А благословъ Божїй на свакога, кои противъ непријателя као стѣна стои,
кои плодъ труда и зноя суграђанина свога штеди, кои невиность у женама и
дѣци храни и брани!

Ако непријатељ пали и граби, оставите њему освету Бога и проклетство
свѣта! Мы треба дѣломъ да покажемо, да нисмо пустаіе, као што непријатељ
насъ называ, него да смо храбри юнацы и поштени люди.

На ноге сви, и будите прави юнацы! Благословъ Бога нека васъ прати!

Горе именованый смиренный Патріархъ

І О С И Ф Ъ.

(18201)

С:100

СВЕМУ НАРОДУ ВОЙВОДОВИНЕ СРБСКЕ.

БРАТОВЕ!

Гди реда, гди послушности нејма, ту никаква добра, никакве среће, никаква напредка нејма. Ми нисмо устали да редъ кваримо да законъ и Божій и грађанскій нарушимо, него смо устали, да стара права наша, да слободу и еднакостъ задобијемо; да народностъ нашу одржимо.

Ми нисмо варвари ни дивљаци, него смо народъ мирный, питомый и хришћанскій, кои смо на редъ и послушанѣ наши старешина навикли. Не састои се слобода у томе, да сватко чини шта оће; да млађиј старіега не слуша; да иде красти и отимати, да иде пљивовати, псовати и нечегга тући, него се слобода у томе састои, да сватко мисли и чини свое сходно закону Божијему и грађанском разврати и управљати може; да онимъ што ми в Богъ и трудъ мой дао, слободно располагати и уживати могу; да слушама старіега и наметнијега; да свое чувама а у туђе недирама; да све страсти мое и езъкъ мой обуздама; едномъ рѣчи: да ни себи ни ближнѣмъ момъ никаква вреда ни на чести, ни на тѣлу, ни на иманю нѣговомъ не нанесемъ. — Слобода се јошъ и у томъ састои, да сватко Бога онако слави и хвали, како в одъ отаца свои примно и како га нѣгови душевни пастыри уче. *Свакожд в свое наймилив; свакожд свое нека буде; Богъ в насъ свою отаца а ми смо сви нѣгови сынови, дакле смо сви по Богу браћа.* — Слобода дакле у Цркви, слобода у школи, слобода у езъку и писму. — Еднакостъ пакъ не састои се у томъ да нитко више нејма одъ другога, а да нитко већи тереть не носи одъ другога: него се еднакостъ састои у томъ, да смо сви предъ судомъ единаки, да се свима единако правница крои; да законъ све единако брани и штити; да сви обште терете по снаги наше челяди, наше марве, наше землѣ и нашега другога имани носимо. Неможешъ ти, на примѣръ, на еднога коня натоварити колико на два, или на четири. Тако исто неможе онај толико обште работе чинити, кои само едногъ коня има, колико онај кои два има, нити онај кои четвртъ сесѣв има колико онај кои две четврти има; нити онај кои едно челяде има колико онај кои двов или више челяди у кући има, еръ бы неправедно было, да онај кои више Божіе землѣ ужива, чѣи марва више обште паше пасе, и кои у селу, у цркви, у школи са својомъ фамиліомъ више мѣста заузима, само онолико сеоскогъ и другогъ обштегъ терета носи, колико онај, кои мало или ништа землѣ нејма, кога само една кравица или едно конѣче на обштој пашни пасе, кои малешну кућницу, авлицу, мало башчице у селу има, кои у цркви у будаку се стисне, кога само едно дѣтенце у школу иде. Едномъ рѣчи, тко више у обштини ужива, тко в или рукама или марвомъ или земљомъ или другимъ каквимъ богатствомъ ячи одъ другога, у толико више обштега терета треба да носи, да више пореза плаћа. Да раде сви, кромѣ онихъ лица, кои в самъ законъ изузео. Овы ако не раде мотикомъ и сикиромъ, раде или главомъ или сабљомъ, или другимъ коимъ начиномъ работаю и служе обштини: као свештеницы, учителяи, судцы, офицери, кнезови, билѣжници и други пучкии чиновници. Да плате сви по могућству своме, тко више тко манѣ, по мѣри имани свога,

Suzana Milovanović
Museum of Vojvodina

SERBIAN NATIONAL MOVEMENT IN 1848, ACCORDING TO PRINTED DECLARATIONS AND PLACATES
FROM THE REVOLUTION COLLECTION 1848–1849 IN THE MUSEUM OF VOJVODINA

Summary

Serbian National Movement 1848–49 and the proclamation the Serbian Vojvodina are very important moments in the history of the Serbian people in Habsburg Monarchy. This segment of the national history has been seen through the view of the museological approach, analyzing the proclamations that were made in 1848, which are preserved in the Museum of Vojvodina. The proclamations were created ahead, as well as during the movement; their authors are those who took part in the movement or anonymous compilers of the proclamations. According to their contents, they are divided onto those which recommend to the Serbian people what to do in certain historical circumstances, and to those who call for making decisions, or the ones in which the decisions are already made and printed.

ТИПОВИ И МОДЕЛИ ВАТРЕНОГ ОРУЖЈА ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА У ЗБИРКАМА МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Димитрије Михајловић, Музеј Војводине

Апстракт: Ватрено оружје из Првог светског рата, које се данас налази у Музеју Војводине, пристизало је, средином и крајем 20. века, у Војвођански музеј и Музеј радничког покрета у Новом Саду у виду откупа, поклона и теренских налаза. На сталној поставци Музеја радничког покрета из 1972. појавила су се три модела оружја из Првог светског рата. Приликом спајања Историјског и Војвођанског музеја у Музеј Војводине 1992. године ватрено оружје из Првог светског рата било је изложено у оквиру приказа Великог рата, као део сталне поставке током 1996. и 1997. године. Своју музеолошку примену ови предмети добијају и 2008. и 2014. године у склопу изложби посвећених Првом светском рату. Обрађени предмети налазе се у збиркама Одсека за савремену историју и Одсека старије и културне историје Музеја Војводине. У раду су представљени њихови модели и типови.

Кључне речи: Први светски рат, ватрено оружје, пушке, пиштољи, револвери, Збирка оружја Одсека за старију и културну историју, Збирка оружја и војне опреме Одсека за савремену историју.

Увод

Ватрено оружје произведено у другој половини 19. века и за време Првог светског рата, налази се у Збирци оружја Одсека за старију и културну историју и у Збирци оружја и војне опреме Одсека за савремену историју¹ Музеја Војводине. На списку обрађених предмета у колекцији ватреног оружја Одсека за старију и културну историју налази се 43 предмета, од којих је седам модела коришћено као формацијско оружје током Првог светског рата. Кад је реч о Збирци Одсека за савремену историју, у њој се по бројности истичу лични предмети команданата војвођанских јединица Народноослободилачке борбе, те доминирају различити типови оружја из Другог светског рата. Број ватреног оружја из Првог светског рата сразмерно је мали. Разлог за овакво стање треба тражити у чињеници да Збирка оружја и војне опреме Одељења савремене историје Музеја Војводине дугује своје порекло некадашњој Збирци НОБ-а, формираној 1949. године при истоименом Одсеку Војвођанског музеја, чији је главни задатак био прикупљање предмета из времена Другог светског рата. Са друге стране, седам примерака ватреног оружја у Збирци Одсека за старију и културну историју при-

стигло је у Музеј Војводине 80-их и 90-их година 20. века, са изузетком једног раније откупљеног и једног затеченог предмета.

Настанак Војвођанског Музеја и Одсек НОБ-а

Средином 19. века, тачније 1847. године, при Матици српској у Пешти основана је „Србско-народна Збирка“, познатија као Музеум.² Скоро век касније она прераста у Музеј Матице српске³ 1933. године, на чијим је теме-

1 Према тексту др Предрага Бајића у *Својеници Музеја Војводине* (2017), о историјату Одсека за новију историју Музеја Војводине, Збирка оружја и војне опреме Одсека за савремену историју поседује 881 инвентарисани предмет. У њој се такође налазе музеалије из Збирке историјских предмета у којој су и предмети прикупљени током НАТО бомбардовања СР Југославије 1999. године.

2 Једна од централних личности у историји Музеума је Сава Текелија (1761–1842). Он је још за свог живота износио предлоге и идеје о формирању Српске народне збирке и Српског Одељења при Мађарском националном музеју. Пет година након његове смрти, на темељима Текелијанума, његовог легата завештаног Матици, реализована је замисао Србско-народне збирке. Више о развоју Музеума види у: Д. Његован, *Развој музејске делатности у оквиру Матице српске у периоду између Првог и Другог светског рата, Од Српске народне збирке до Музеја Војводине*, (ур.) Драгица Јовановић, Музеј Војводине, Нови Сад, 1998, 111–122; М. Кумовић, *Музеји у Војводини 1847–1997*. Музеј Војводине, Нови Сад, 2001, 23–78.

3 Из члана 2. Статута Музеја Матице српске, у његов састав улазе: збирка старих књига, збирка повеља и рукописа, архива, галерија слика и скулптура, етнографска, археолошка и нумизматичка збирка, библиотека и збирка драгоцености, фотографија и клишеа. Више о Музеју Матице српске види у: Д. Његован, *Развој музејске делатности у оквиру Матице српске у периоду између Првог и Другог светског рата, Од Српске народне збирке до Музеја Војводине*, (ур.) Драгица Јовановић, Музеј Војводине, Нови Сад, 1998, 117–122; Душан Попов, *Музеј Матице српске (1933–1947), Од Српске народне збирке до Музеја Војводине*, (ур.) Драгица Јовановић, Музеј Војводине, Нови Сад, 1998, 123–130; М. Кумовић, *нав. дело*, 119–138.

љима, након Другог светског рата, године 1947. основан Војвођански музеј.⁴ Као наследник матичине музејске традиције, Војвођански музеј је настао трансформацијом Музеја Матице српске у самосталну институцију.

Након Другог светског рата, идеја о оснивању новог музеја појавила се већ на првој седници Музејског одбора Матице, 1. октобра 1945. године. Током наредне године, одбору је стигао допис др Милорада Грбића у виду реферата под називом *Војвођански музеј*.⁵ Том приликом дато је усмерење уз помоћ којег је требало организовати нову музејску мрежу у Војводини, са једном централном музејском институцијом. Грбићев реферат је био у складу са политичким кретањима на простору новостворене Југославије, што је, како примећује Младенко Кумовић, доказ да иницијатива за оснивање Војвођанског музеја није потекла из круга Матице, већ са врха ондашње власти.⁶ Одлука о трансформацији Музеја Матице српске у Војвођански музеј донета је 23. јуна 1946. године, а у октобру месецу, отворена је Велика изложба Војводине. Већ наредне 1947. године, напуштен је концепт организационе везаности Војвођанског музеја за Матицу српску.⁷

Почетком јануара месеца 1947. године, у Сомбору је одржана Конференција музејских радника Војводине на којој је разматрана проблематика прикупљања музеолошких предмета из НОБ-а.⁸ Након успостављања планске музејске мреже и ојачавања кадровских и материјалних капацитета музејских институција, почело је њихово систематско прикупљање. Том приликом, у оквиру Историјског одељења Војвођанског музеја, формиран је Одсек НОБ-а као посебна организациона јединица на чијим ће се темељима касније реализовати идеја о самосталном музеју НОБ-а⁹ у Новом Саду.

4 Федора Бикар, Развој и делатност Историјског одељења Војвођанског музеја 1947–1997, *Од Српске народне збирке до Музеја Војводине*, (ур.) Драгица Јовановић, Музеј Војводине, Нови Сад, 1998, 169; Више о Војвођанском музеју види у: Младенко Кумовић, нав. дело, 227–379.

5 Види прилог уз записник седнице Музејског одбора од 7. јуна 1946. године, РОМС.

6 М. Кумовић, нав. дело, 216.

7 Проблематика прецизног датирања дана и месеца одлуке о оснивању Војвођанског музеја повезана је са недостатком изворне документације која би потврдила тачан датум. Касније је као Дан музеја, тј. дан оснивања, усвојен 30. мај. 1947. године. Види: М. Кумовић, нав. дело, 228–230.

8 М. Кумовић, нав. дело, 156–168.

9 Идеја стварања музејских институција НОБ-а потекла је са врха КПЈ још 1944. године. Први овакав музеј је основан у Загребу, крајем 1945. године.

Збирка Одсека НОБ-а брзо се пунила откупима, поклонима и прикупљањем на терену. Током 1947. године Војвођански Музеј је наследио одређени број предмета као фонд некадашњег Музеја Матице српске, тачније 331 предмет,¹⁰ док је од Покрајинског одбора Народног фронта Војводине, за потребе богаћења збирке НОБ-а, добијено 3.754 предмета.

Више пута у 1947. и 1948. години организована су такмичења између музејских институција у Војводини. Војвођански музеј је током „Првомајског такмичења“ прикупио 58 предмета који су сврстани под категорију НОБ-а. Након оснивања организације Савеза бораца НОР-а, током друге половине 1949. године, збирка Одсека НОБ-а Војвођанског музеја константно је допуњавана, углавном предметима из Другог светског рата.

Ватрено оружје из Првог светског рата у Музеју радничког покрета и народне револуције

Још 1945. године, покушај стварања Музеја НОБ-а у Војводини, претрпео је неуспех. Иако је покрајинска власт највише пажње посвећивала Одељењу НОБ-а, наредну деценију није било речи о претварању овог одељења у самостални музеј. Разлог треба тражити у концепту комплексног покрајинског музеја, који је био отелотворен у Војвођанском музеју, те се није назирала прека потреба за стварањем још једне музејске установе. Крајем 1948. године, отворена је стална поставка Војвођанског музеја на којој су се појавили и предмети из Збирке НОБ-а, те ватрено оружје из Другог светског рата. Две године потом, 1951. године, у Збирку Одељења НОБ-а пристигао је 51 комад различитог оружја.¹¹

Због недостатка простора у згради Војвођанског музеја, Одсек НОБ-а је 1955. године заједно са збирком премештен у зграду Топовњаче на Петроварадинској тврђави.¹² Дана 14. маја 1956. године Народна скупштина АП Војводине усвојила је Решење о оснивању Музеја радничког покрета и народне ре-

10 Међу овим предметима нема ватреног оружја из Првог светског рата. Види: Драга М. Гарашанин, Рад музеја у Војводини, такмичења војвођанских музеја, *Музеји*, бр. 1, Београд, 1948, 130–131; М. Кумовић, нав. дело, 235.

11 М. Кумовић, нав. дело, 306.

12 У то време зграда Војвођанског музеја се налазила на адреси Краља Александра бр. 11, некада Ранковићева улица.

волуције.¹³ Кумовић сматра да пројекат оснивања самосталног музеја НОБ-а није потекао од стране музејских стручњака, већ да је припреман у круговима ондашње покрајинске власти.¹⁴

Узимајући Одељење НОБ-а Војвођанског музеја као своју музеографску основу, нови Музеј радничког покрета почео је са радом већ септембра 1956. године. Његове канцеларије бивају смештене на Петроварадинској тврђави, а први управник Музеја био је Живан Тадић. Одмах се приступило изради концепта и стратегије даљег прикупљања предмета за сталну поставку која ће бити реализована 1972. године. За потребе новог музеја, од Историјског одељења Војвођанског музеја преузето је 98 предмета, велики број фотографија, докумената и пропагандног материјала. До марта 1958. године Музеј револуције је већ прикупио 13.289 предмета, од којих се 471 предмет водио под ставком „оружје и друго“.¹⁵ За целу установу постајала је једна инвентарна књига у коју су се уносили сви предмети.

Због недостатка простора у згради Топовњаче, одлучено је да се за потребе Музеја радничког покрета сагради нова зграда. Године 1960. започета је градња према пројекту загребачког архитекте Ивана Витића. Музеј се у нову зграду уселио 1965. године. Стална поставка је отворена 1972. године, а њен главни пројектант је био архитекта Ђука Кавурић. Тродимензионални предмети, међу њима тешко и лако ватрено оружје, добили су свој изложбени простор у сутерену зграде.

Према експозиционом плану сталне поставке из 1972. године Музеја радничког покрета, ватрено оружје са краја 20. века и из периода Првог светског рата било је заступљено у скромном броју. У питању су три предмета:¹⁶

1. Карабин пушка, мађарског порекла, набављена од аустроугарских војника 1918. године¹⁷ – Пронађена је у мају 1957. године у Беочину у кући Ненада Лацковића – Неше. Оружје су набавили Стојан Блажић и његов брат Васа, од аустроугарских војника

1918. године. Током 1942. године Блажевић је оружје дао Сави Пупавцу зарад пребацивања рањеног Перкана у Грабову шуму. Касније је пушка доспела у руке Наде Босанке. Током прве борбе, оружју је расцепан кундак, након чега га је Пуповац однео у Грабово, сакрио у посуду, а 1947. године поново пронашао. Поправивши кундак, однео га је Ненаду Лацковићу у Беочин 1952. године.

2. Револвер Каменка Гагрчина, типа „Гасер“ полицијски, са дуренцетом, 8 метака¹⁸ – Од 1941. године припадао је секретару ОК КПЈ за Сомбор Каменку Гагрчину из Стапара, који га је носио са собом све до хапшења у Дероњама 1942. године. Није утврђено на који начин је поменуто оружје стигло у кућу М. Бузарић, дародавке револвера музеју, али је познато да је у њој било складиште партизанског оружја. М. Бузарић, која се октобра 1941. прикључила КПЈ, објашњава да је Гагрчин у њеној кући, поред осталог оружја, држао и овај револвер. У Музеј револуције га шаље музејски сарадник из Сомбора Миленко Бељански. Преко њега М. Бузарић га поклања Музеју револуције јануара 1957. године.

3. Пиштољ „Штајер“, мађарског порекла из 1916. године, 8 метака – Оружје је користио Сава Видаковић Здравко, политички комесар војних десетина из Пећинаца, од јесени 1941. године. Антон Бауер ће га 1942. године отерати из Руме у Беч. Пиштољ је у Музеј револуције донео И. Живић, 25. фебруара 1958. године.

Разлог за излагање ватреног оружја из Првог светског рата у оквиру сталне поставке Музеја радничког покрета лежи у чињеници да су горе наведени предмети припадали личностима из НОБ-а. Самим тим, није било препреке да се уклопе у концепцију изложбе. Са друге стране, историјат предмета који се није директно тицао његове употребе у време НОБ-а није био детаљније разрађиван, а често, приликом уношења у инвентарну књигу, није ни бележен. На самој изложби, такви подаци су такође изостављени. Овакав потез заснован је на идеји представљања предмета као оружја којим су се служили устаници и партизанске вође. Предмет се прилагођавао концепцији изложбе, што је значило да је истицан само одређени сегмент историјата предмета – онај који је,

13 М. Кумовић, нав. дело, 308–309. Од јула месеца 1971. године ова институција носи име Музеј социјалистичке револуције Војводине.

14 Исто, 307.

15 Исто, 311.

16 Приложени подаци, опис и историјат предмета, преузети су из инвентарне књиге Музеја револуције.

17 Према подацима доступним из инвентарне књиге Музеја револуције, није било могуће идентификовати модел овде наведеног оружја, тачније карабин пушке.

18 У новој инвентарној књизи Збирке оружја и војне опреме Одсека за савремену историју Музеја Војводине, предмет се води под инвентарним бројем 164. У опису предмета стоји: „револверу недостају избијач и алка за вешање. Облога дршке није оригинална. Кородирао и расклиманат, али са механизмом који функционише“.

у овом случају, био интересантан у оквирима идеје приказа НОБ-а, без обзира на потенцијалну употребу предмета и током Првог светског рата.

Када је реч о ватреном оружју, инвентарна књига некадашњег Музеја револуције открива број од 287 ових музеалија.¹⁹ Међутим, у односу на оружје међуратног периода и времена Другог светског рата број ватреног оружја произведеног са краја 19. века и током Првог светског рата много је мањи. С обзиром на то да је већина инвентарисаног оружја била у личној употреби од стране бораца НОБ-а, ређи је случај унесених предмета који немају овакав историјат.

Ватрено оружје из Првог светског рата у Збирци Одсека за старију и културну историју Музеја Војводине

Проблем трајног смештаја пратио је Војвођански музеј од његовог настанка. Од 1952. до 1963. године Музеј је био лоциран у данашњој улици Краља Александра. Решење је пронађено 25. марта 1965. године, када је зграда Окружног и општинског суда у Дунавској 35 додељена Војвођанском музеју. Због неопходне адаптације зграде Суда, Музеј је од 1963. године био привремено смештен у згради Топовњаче, док се коначно није усадио у додељени објект 1974. године. Стална поставка Војвођанског музеја реализована је 1990. године.

На основу списка обрађених предмета, начињеног 2004. године, у колекцији Одсека за старију и културну историју налазе се укупно 102 предмета. Ватрено оружје броји 43 предмета. Само седам примерака одговара категорији формацијског ватреног оружја коришћеног током Првог светског рата. То су револвери „Гасер М-1870“, „Гасер М-1870“, „Гасер М-1873“ официрски, „Гасер М-1880“, Црногорски Гасер, „Гасер М-1880“ жандармеријски, пиштољ „Фромер Стоп Модел 19“ и пушка „Верндл М-1867“.

Ватрено оружје из Првог светског рата на изложбама Музеја Војводине

Као резултат крупних историјских кретања и политичко-идеолошких промена почетком последње деценије 20. века на постору СФР Југославије, 23. но-

вембра 1990. године Музеј социјалистичке револуције је укинут и трансформисан у Историјски музеј Војводине.²⁰ Уклоњена је и стална поставка некадашњег Музеја револуције. Нови концепт рада на изложби приказивао је и проучавао период од 1918. године, тачније од присаједињења Војводине Краљевини Србији.

На основу инвентарних картона Одсека за старију и културну историју, сазнајемо да је један предмет, тачније официрски револвер „Гасер М-1873“, био изложен на сталној поставци Војвођанског музеја, како у документу пише, од 12. јуна 1990. године. Потребно је напоменути да је предмет обрађен 1984. и 1985. године, а да у рубрици за начин набавке стоји „затечено“, што значи да се овај револвер, заједно са пушком „Верндл М-1867“, већ налазио у музеју када је остало формацијско оружје откупљивано крајем осамдесетих година 20. века.²¹ С обзиром на то да 1990. године у Војвођанском музеју још увек није био реализован део изложбе која обрађује Први светски рат, „Гасер М-1873“ је излаган у склопу музеолошке концепције тадашње сталне поставке. Њени историјски делови реализовани су у етапама 1996. и 1997. године,²² а са њима и део поставке о Првом светском рату.

Током маја месеца 1992. године дошло је до спајања Историјског музеја са Војвођанским музејом у једну јединствену институцију – Музеј Војводине.²³ Од тада, у згради бившег Музеја социјалистичке револуције, смештено је Одељење за савремену историју Музеја Војводине.²⁴

Према плану део сталне поставке посвећен Првом светском рату налазио се у згради бившег Музеја револуције, а реализован је 1997. године.²⁵ Изложено ватрено оружје коришћено је у контексту обраде теме Великог рата, што је свакако прва оваква изложба и прво представљање оружја унутар поменуте кон-

20 М. Кумовић, нав. дело, 379.

21 На основу документа о статистичким подацима збирки Војвођанског музеја, у оквиру Одсека за нововековну историју 1959. године, налазило се 48 предмета у Збирци оружја, међу којима је и пушка „Верндл М-1867“, откупљена 1957. године.

22 Федора Бикар, Развој и делатност Историјског одељења Војвођанског музеја 1947–1997, *Од Српске народне збирке до Музеја Војводине*, (ур.) Драгица Јовановић, Музеј Војводине, Нови Сад, 1998, 173.

23 М. Кумовић, нав. дело, 379.

24 Име Одељења за савремену историју 1992. гласило је Одељење за новију историју (20. век).

25 Монографска публикација која је пратила тај део сталне поставке Музеја Војводине из 1997. године, иако приређена никада није објављена.

19 Из ове рачунице наменски су изостављене три категорије које такође спадају у „оружје“, али које нису само ватрено оружје, а то су: муниција, прибор и делови ватреног оружја. Заједно са изостављеним предметима, укупан број музеалија под категоријом „оружје“ је 347 предмета.

цепције у Музеју Војводине. Њен аутор био је Илија Комненовић, музејски саветник Музеја Војводине. На основу експозиционог плана сталне поставке сазнајемо да је за тему Првог светског рата коришћено више комада различитог ватреног оружја, тачније револвери „Гасер М-1870“, „Наган М-1896“, „Глисенти М-1889“ и „Лебел М-1892“; пиштољи „Рот М-1908“, „Штајер М-1912“, „Лугер П-08“, „Руби М-1915“; пушке „Манлихер М-1895“, „Манлихер М-1895“ карабин, „Манлихер-Шенауер М-1904“, „Маузер М-98“, „Вирт М-1870“, „Верндл М-1868“, „Маузер М-1899“, „Маузер М-1910“, „Винчестер М-1895“, „Мосин-Наган М-1891“, „Лебел М-1907/15“, „Лебел М-1916“ и митраљеви „Шварцлозе М-1907“, „Шоша“, „Луис МК 1“.

Поред ватреног оружја у сталну поставку су укључена и три бајонета и то: за пушку „Манлихер“; српски модел бајонета „М-1910“; бодеж за пушку „Лебел“²⁶ система „Бертје“.

Такође, експозициони план открива да је одређени број предмета са горњег списка наслеђен из Збирке некадашњег Музеја Револуције, а то су: револвери „Наган М-1896“ и „Глисенти М-1889“; пиштољ „Лугер П-08“; пушке „Маузер М-1910“ турска, „Маузер М-1899“ српска, „Мосин Наган М-1891“, „Манлихер М-1895“, „Манлихер М-1895“ карабин, „Лебел М-1907/15“, „Лебел М-1916“ коњички карабин; митраљеви „Шварцлозе М-1907“ и „Шоша“; бајонет за пушку Манлихер и бодеж Бертје за „Лебел“ пушку.

Важно је истаћи да се два примерка ватреног оружја произведених пре Првог светског рата налазе на делу сталне поставке посвећене Другом светском рату, такође у згради бившег Музеја револуције, а унутар музеолошког концепта сличног оном из 1972. године: пушка „Верндл М-1868“ изложена као пример оружја којим су се користили учесници НОБ-а и митраљез „Максим М-1910“ у контексту употребе овог типа митраљеза и у Другом светском рату.

Следећа прилика за излагање ватреног оружја из Првог светског рата била је обележавања деведесетогодишњице овог краја, 2008. године. Тада је приређена тематска изложба под називом *Деведесет година од завршетка Првог светског рата. Војводина на крају рата*, аутора Станка Димића, кустоса Музеја Војводине. У каталогу постоји списак изложених предмета,²⁷ а међу њима следеће ватрено оружје: револвери

„Гасер М-1870“ и „Раст-Гасер М-1898“; пиштољи: „Рот-Штајер М-1907“, „Штајер М-12“, „Лугер П-08“, „Лугер П-14“, „Маузер М-1910“, „Маузер Ц-96“, „Браунинг М-1910/22“; пушке „Штајер-Манлихер М-95“, „Маузер М-98“, „Манлихер-Карано М-1891“, „Вирт М-1870“; митраљеви „МГ 13“, „Луис МК 1“, „Максим М-1910“, „Викерс-Максим МК IV“.

Такође, приказане су три кратеж пушке: „Штајер-Манлихер“, „Амберг“ и „Мосин-Наган“ и један бајонет за пушку система Маузер М-98. За потребе ове изложбе, од Музеја града Новог Сада, позајмљена је пушка типа „Лебел М-1907/15“.

Наредно приказивање ватреног оружја из Првог светског рата везано је за стогодишњицу његовог почетка 2014. године и део нове сталне поставке Музеја Војводине посвећен овом периоду, такође у згради бившег Музеја револуције. Концепти из 1997. и 2008. године додатно су музеолошки обрађени и преобликовани. Изложбени каталог носи назив *Невидљиви фронт*. Први светски рат и Војводина, у ауторству више кустоса Музеја Војводине.²⁸ Војна ватрена оруђа из Првог светског рата изложена овом приликом су:²⁹ пиштољи: „Рот-Штајер М-1907“, „Лугер П-06“, „Маузер Ц-96“ са футроло-кундаком; пушке: „Штајер-Манлихер М-95“, „Маузер М-1910“ са бајонетом, „Лебел М-1907/15“, Кратеж од пушке М98-А, Кратеж од перкусионе ловачке пушке; митраљеви „Шварцлозе МГМ 1907/12“.

Закључак

Ватрено оружје из Првог светског рата у збиркама Одсека за савремену историју и Одсека старије и културне историје Музеја Војводине, налазило је своју музеолошку примену у временима различитих културних политика и концепција. Током постојања Одељења НОБ-а Војвођанског музеја, касније Музеја радничког покрета и социјалистичке револуције, чувано је и излагано као оружје партизанских устаника и њихових команданата, а у складу са наративом који је доминирао у ондашњој културној политици социјалистичке Југославије. Са њеним распадом, дошло је и до ишчезавања концепције коју је одражавала стална поставка Музеја социјалистичке револуције, а сама

26 Реч је о француском „Лебел“ карабину добијеном 70-их година од Повјесног музеја Хрватске.

27 *Деведесет година од завршетка Првог светског рата*, каталог изложбе, Нови Сад 2008.

28 Аутори су: виши кустос Кристина Менеша, виши кустос Предраг Бајић, музејски саветник Драго Његован и кустос Војислав Мартинов.

29 *Невидљиви фронт*. Први светски рат и Војводина, каталог изложбе, Нови Сад 2014.

установа је угашена. Пред сам крај 20. века, на темељима изложбе Војвођанског музеја из 1990. године, формирана је нова стална поставка, где је ватрено оружје из Првог светског рата први пут посматрано кроз призму теме која раније није била заступљена у Музеју Војводине. Изложбе из 2008. и 2014. године настављају да прате кретања и тенденције као и нове тематске оквире савремене музеолошке струке.

КАТАЛОГ ПРЕДМЕТА

Сл. 1. Пиштољ „Лугер П-06“ (Кат. бр. 14)

РЕВОЛВЕРИ

1. Револвер типа „Гасер М 1870“

Општи подаци: Војни револвер, веома популаран. Произвођен у Аустрији и Белгији у другој половини 19. века. Између 1870. и 1898. године, користио се као стандардни револвер аустроугарске војске. Био је у употреби и током Првог светског рата. Тело револвера је у почетку било од ливеног гвожђа, а касније од челика. Сви модели имају механизам двоструког дејства са сигурносним међуположајем ороза.

Опис предмета: Револвер „Gasser“ М 1870, калибра 11 mm. Револвер је без осигурача, добоша и дрвене дршке на челичном раму. Добош је за шест метака. Некомплетан. Купљен од Вучића Вуковића из Новог Сада 1989. године.

Инв. бр. 2.604 ОСКИ,³⁰ дужина оружја: 330 mm, дужина цеви: 236 mm, шест метака, калибар: 11 mm

2. Револвер типа „Гасер М-1870“

Општи подаци: Као под каталожним бројем 1.

Опис предмета: Револвер „Gasser“ модел 1870. Има добош за шест метака. Произведен је у Аустрији, у Бечу. Има серијски број 189.777. Израђен је од ливе-

³⁰ ОСКИ – Одељење старије и културне историје

ног гвожђа. Револвер ради на принципу двоструког дејства. Има отворен рам без траке на врху. Рукохват је од дрвета. Добро очуван. Добијен на поклон од Вишег суда у Новом Саду 1990. године.

Инв. бр. 2607 ОСКИ, дужина оружја: 330 mm, дужина цеви: 236 mm, шест метака, калибар: 11 mm

3. Револвер типа „Гасер М-1873“ војни

Општи подаци: Монолитног челичног тела, овај револвер представља корак унапред од модела М-1870, у погледу конструкцијске безбедности.

Опис предмета: Револвер „Gasser“ из друге половине 19. века. Буре за пет метака, калибар 11 mm. Дршка обложена плочама од рога. Недостаје алка на крају дршке. Дужина цеви: 11,5 cm. На крају цеви велики нишан. Нејасан натпис на цеви – може се лако прочитати само „Patent“, а изнад тога је највероватније натпис „Gasser“ јер се два „ss“ јасно виде. Добро очуван. Затечен.

Инв. бр. 1426 ОСКИ, дужина оружја: 242 mm, дужина цеви: 115 mm, пет метака, калибар: 11,2 mm

4. Револвер типа „Гасер М-1880“ жандармеријски

Општи подаци: Револвер са челичном шестоугаоном цеви. Тело из једног комада челика, без издијача чаура, што је доста неубичајно за овај тип оружја.

Опис предмета: Револвер из друге половине 19. века. Буре за седам метака. Калибар 9 mm. Дршка обложена дрветом, дрвеним плочицама. На крају цеви налази се велики нишан. На дршци, на самом почетку налази се алка. Недостаје опруга. Кородирани. Неисправан. Систем активирања на ударну иглу. Откупљен од Јаноша Икатоша из Темерина 1986. године.

Инв. бр. 2022 ОСКИ, дужина оружја: 187 mm, дужина цеви: 100 mm, седам метака, калибар: 9 mm

5. Револвер типа „Гасер М-1880“ Црногорски Гасер

Општи подаци: Цев овог модела се прелама на доле, док истовремено избацује све чауре. Цев бива задржана у склопљеном положају двоструком мамузом система Франкот, што овај револвер чини веома безбедним за стандарде свог времена.

Опис предмета: Револвер „Gasser“ модел 1880. војни револвер, калибра 11,3 mm. Има добош са пет метака. Цев се прелама на доле. Револвер је црногорска верзија рађена по наруџбини краља, тада још кнеза, Николе I. На револверу недостаје двострука мамуза за држање цеви система Франкот. Обарач је са штитником. Дршка је дрвена. Игла осигурача иде из средине добоша.

Инв. бр. 2.602 ОСКИ, дужина оружја: 330 mm, дужина цеви: 240 mm, шест метака, калибар: 11, 3 mm

6. Револвер типа „Раст-Гасер М-1898“

Општи подаци: Службено оружје аустро-угарске армије током Првог светског рата. Ударна игла у телу, чаура се избацује са стране, нема повратне опруге. Оружје састављено без шрафова, лако се расклапа без алата. Метак је са бездимним барутом.

Опис предмета: Револвер откупљен од Николе Лопушанског из Новог Сада, 2003. Предмет очуван, у одличном стању.

Инв. бр. 273 ОСИ,³¹ дужина оружја: 225 mm, дужина цеви: 114 mm, осам метака, калибар: 8 mm

7. Револвер типа „Наган М-95“

Општи подаци: Врло популаран систем белгијске фирме „Léon Nagant“. 1900. године, руска влада је откупила право на самосталну производњу овог оружја. Наган је револвер монолитног рама, са једноструким и двоструким дејством. Издијач чаура се подвлачи под цев. Добош се креће ка напред при запињању ороза, чиме тотално заптива простор између себе и цеви. Производио се у два облика „single-action“ војнички модел и „double-action“ официрски модел.

Опис предмета: Револвер произведен 1944. године. Очуван и у одличном стању.

Инв. бр. 726 ОСИ, дужина оружја: 229 mm, дужина цеви: 110 mm, седам метака, калибар: 7,62 mm

8. Револвер типа „Рајкс Револвер М-1879“

Општи подаци: Усвојен као ново оружје за немачку војску седамдесетих година 19. века. Постојао у два модела, из 1879. и 1883. оба са једноструким дејством и без аутоматског издавача. Масовно се користио током Првог светског рата. Производња и продаја ових модела, иако застарелих, трајала је до 1939. године.

Опис предмета: Предмет откупљен од Жарка Димића из Сремских Карловаца 2003. године. Недостаје му механизам за окидање и обарач.

Инв. бр. 272 ОСИ, дужина оружја: 310 mm, дужина цеви: 183 mm, шест метака, калибар: 10,6 mm

9. Револвер типа „Лебел М-1892“

Општи подаци: Модел из 1892. је дуго остао у употреби, чак до 1945. године, не толико због квалитета, већ зато што није било адекватне замене. Користио је муницију са бездимним барутом. Приликом пуњења, након што се врата отворе, добош се избацује удесно ради пражњења, што је неуобичајна карактеристика. Основни недостатак овог револвера било је кори-

шћење мале муниције, због чега га је војска одбацила, али се користио у полицији.

Опис предмета: Предмет добијен од Музеја народне револуције Хрватске (МНРХ) током рада на сталној поставци Музеја револуције у Новом Саду. Опште стање предмета је добро, механизам не ради, можда је неоспособљен.

Инв. бр. 885 ОСИ, дужина оружја: 236 mm, дужина цеви: 117 mm, шест метака, калибар: 8 mm

10. Револвер „Глисенти М-1889“

Општи подаци: Модел 1889, коришћен је као службени револвер официра италијанске армије. Монолитног рама, са избацивачем у оси добоша који се вади напред, па на страну. Док је официрски модел имао браник окидача, војници су носили револвер без браника.

Опис предмета: Предмет добијен од ЈНА као расходовано оружје од историјске вредности.

Инв. бр. 882 ОСИ, дужина оружја: 232 mm, дужина цеви: 115 mm, шест метака, калибар: 10,35 mm

ПИШТОЉИ

11. Пиштољ типа „Рот-Штајер М-1907“

Општи подаци: Први полуаутоматски пиштољ који је 1908. године користила аустро-угарска коњица, а потом и авијација. Сматрао се поузданим оружјем, које користи најсвеобухватнији систем забрављивања заснован на ротирајућој цеви. Магацин је интегралан кутијаст.

Опис предмета: На десној страни сандука, изнад фабричког броја, стоји угравирано: „Бошковић М. Јован, рођен 6.1.1893. село Богмиловци“. Симетрично са овим натписом, на левој страни пише: „Трофеј од 14. IV 1914. Гласинац“. Предмет изложен на сталној поставци Музеја Војводине.

Инв. бр. 246 ОСИ, дужина оружја: 233 mm, дужина цеви: 131 mm, 10 метака, калибар: 8 mm

12. Пиштољ типа „Штајер М-12“

Опис предмета: Најпопуларнији аустријски пиштољ током Првог светског рата, коришћен у свим родовима војске, осим коњице. Принцип рада је на кратко трзање. Магацин је интегрални кутијаст, пуни се уз помоћ шаржера.

Општи подаци: Предмет је део колекције Жике Вулића поклоњене Музеју јануара 1999. године. Изложен у спомен-соби 1. Бригаде Војске Србије.

Инв. бр. 15 ОСИ, дужина оружја: 216 mm, дужина цеви: 128 mm, осам метака, калибар: 9 mm

31 ОСИ – Одељење савремене историје

Сл. 2. Пиштољ „Маузер Ц-96“ са футролом кундаком (Кат. бр. 18)

13. Пиштољ типа „Фромер Стоп М-19“

Општи подаци: Израђиван у фабрици „Fegyvergyár“ у Будимпешти. Усвојен 1912. године, као службени пиштољ угарске војске. Остао је у војној служби и након Првог светског рата. Није био омиљено оружје због компликованог механизма. Осетљив и непоуздан.

Опис предмета: Пиштољ „Frommer“ STOR, калибра 7,65 mm. Пуни се оквиром од седам метака. Пиштољ је службено оружје угарске војске под именом „модел 1919“. Пиштољ је без штитника уста и цеви и без корица на дршци. Купљено од Вучића Вуковића из Новог Сада 1989. године.

Инв. бр. 2.605 ОСКИ, дужина оружја: 165 mm, дужина цеви: 76 mm, седам метака, калибар: 7,65 mm

14. Пиштољ типа „Лугер П-06“

Општи подаци: Тип Parabellum 1906, називан је и „Нови модел“. Код овог пиштоља лисната повратна опруга је замењена спиралном, а клинаста бртва елеминисана. Два основна типа овог модела су: први, калибра 7,65 mm, био је дорађен модел 1900, док је други модификован модел 1902, са калибаром 9 mm.

Опис предмета: Откупљен 2014. године. Изложен на сталној поставци Музеја Војводине.

Инв. бр. 806 ОСИ, дужина оружја: 233 mm, дужина цеви: 102 mm, осам метака, калибар: 7,65 mm

15. Пиштољ типа „Лугер П-08“

Општи подаци: Чувени Parabellum краткотрзајни пиштољ, први „Лугер“ модел који је службено усвојила немачка војска, 1908. године. Производио се и

након рестрикција Версајског уговора, све до 1942. године.

Опис предмета: Предмет је био изложен на сталној поставци 2008. године. Година производње 1912.

Инв. бр. 607 ОСИ, дужина оружја: 222 mm, дужина цеви: 102 mm, осам метака, калибар: 9 mm

16. Пиштољ типа „Лугер П-14“

Општи подаци: Развој артиљеријског „Лугера П-14“ почео 1911. године. На Модел 1908. додати су нишан који се подешава и цев од 200 mm. Такође, уз оружје је ишао шаржер са добошем од 32 метка и кундак који се скидао.

Опис предмета: Пиштољ кородирао, без оквира. Произведен 1916. године.

Инв. бр. 232 ОСИ, дужина оружја: 311mm, дужина цеви: 190 mm, осам метака или 32 метка у добошу, калибар 9 mm

17. Пиштољ типа „Маузер М-1910“

Општи подаци: Џепни пиштољ са ударачем. Сматрао се релативно опасним за употребу због могућности случајног испаливања метака при пуњењу или испаливања по два или више метака одједном при пуцању.

Опис предмета: Пиштољ припадао илегалки Ружи Чући. Незнатно кородирао.

Инв. бр. 245 ОСИ, дужина оружја: 136 mm, дужина цеви: 79 mm, девет метака, калибар 6,35 mm

18. Пиштољ типа „Маузер Ц-96“ са футролом кундаком

Општи подаци: Прва производња почела 1896. године, по патенту браће Фредерл (Frederle), запослене у Mauser-у. У току 1915. године немачке власти су

Сл. 3. Пушка „Маузер М-1899“ српска (Кат. бр. 31)

тражиле да се ово оружје преведе се калибра од 7,63 mm на калибар од 9 mm. Пиштољ је аутоматски.

Опис предмета: Предмет је поклон Музеју из 2009. године, од Синише Јазвића из Новог Сада.

Инв. бр. 598 ОСИ (Инв. бр. футроле кундака 599), дужина оружја: 312 mm, дужина цеви: 139 mm, 10 метака, калибар 9 mm

19. Пиштољ типа „Руби М-1915“

Општи подаци: Производи се од 1909. године у граду Ејбару. Заснован на Браунинг патенту и моделу из 1903. године. Године 1914. године, фабрика из Елгобара произвела је тип М-1915 комерцијалног назива „Руби“. Године 1916. пиштољ Руби, доспева и у руке српске војске, која је на Крфу добила од Француза око 5.000 комада различитих пиштоља. Југословенска полиција је 1933. године купила серију ових пиштоља од фабрике „Мартин и Баскарана“ из Ејбара.

Опис предмета: Предмет пронађен у кући Светозара Чолића из Кумана, сарадника НОП-а, жртве фашистичког терора. Пиштољ је без оквира, кородирао.

Инв. бр. 158 ОСИ, дужина оружја: 210 mm, дужина цеви: 120 mm, девет метака, калибар: 7,65 mm

ПУШКЕ

20. Пушка типа „Штајер-Манлихер М-95“ са бајонетом

Општи подаци: Оружје масовно коришћено у војсци Аустроугарске од краја 19. века. Многи примерци се користили и до Другог светског рата. Мана ове пушке је у магацину: пунио се само помоћу рама, а када би рам испадао кроз отвор на доњој страни, блато, снег и прашина би се увлачили у оружје.

Опис предмета: Порекло као под каталошким бројем 10.

Инв. бр. 487 ОСИ, дужина оружја: 1.272 mm, дужина цеви: 785 mm, пет метака, калибар: 8 mm

21. Пушка типа „Манлихер-Каркано М-1891“

Општи подаци: Настала у Торину, Италији између 1890–1891. године. Једини усвојени Манлихер елемент на овом оружју је магацин који се пунио

оквиром. Убрзо се показало да пушка поседује велики број мана, али и поред тога, остала је у употреби у италијанској војсци у оба светска рата.

Опис предмета: Порекло као под каталошким бројем 10.

Инв. бр. 479 ОСИ, дужина оружја: 1.285 mm, дужина цеви: 780 mm, пет метака, калибар: 6,5 mm

22. Пушка типа „Манлихер-Шенауер М-1904“

Општи подаци: Службена репетирка са клизајућим затварачем и ротационим магацином, препознатљива по одсуству истуреног магацина. Међутим, и поред иновативности система једино је Грчка, 1903. године, наручила већи контингент овог оружја, са циљем да модернизује своје трупе.

Опис предмета: Порекло као под каталошким бројем 10.

Инв. бр. 883 ОСИ, дужина оружја: 1.226 mm, дужина цеви: 725 mm, пет метака, калибар: 6,5 mm

23. Пушка типа „Маузер М-98“ са бајонетом

Општи подаци: Прва базирана на патенту самопуњеће пушке, развијеном 1898. године. При пуњењу, залисци су вирили из кућишта и тиме били изложени прашини и нечистоћи. Године 1901. цела немачка пешадија је користила овај модел, али он није даље усавршаван због слабих резултата.

Опис предмета: Порекло као под каталошким бројем 10.

Инв. бр. 606 ОСИ, дужина оружја: 1.245 mm, дужина цеви: 740 mm, пет метака, калибар: 7,9 mm

24. Пушка типа „Маузер М-1910“ са бајонетом

Општи подаци: Оружје којим се користила српска војска током Балканских ратова и Првог светског рата. Опремљена савременим тангентним нишаном и затварачем који је имао три брадавице. Користила је шпицасту „S“ муницију, модерну за оно време.

Опис предмета: Предмет је био део наоружања турске војске током Првог светског рата. Видљив је натпис арапским писмом, вероватно ознака модела.

Инв. бр. 711 ОСИ, дужина оружја: 1.142 mm, дужина цеви: 738 mm, пет метака, калибар: 7 mm

Сл. 4. Пушка „Мосин-Наган М-1891“ (Кат. бр. 26)

25. Пушка типа „Вирт М-1870“ жандармеријска

Општи подаци: Пушка жандармеријска, аустријске производње.

Опис предмета: Предмет затечен.

Инв. бр. 605 ОСИ, дужина оружја: 1.300 mm, дужина цеви: 842 mm, четири метка, калибар: 10 mm

26. Пушка типа „Мосин-Наган М-1891“

Општи подаци: Појавила се 1891. године као пушка комбинације најбољих постојећих карактеристика више других модела. Оружје је било познато и под именом „Тролинејка“. Због утицаја бајонета на вибрацију цеви, извршено је означавање нишана. Код каснијих модела ове пушке, 1907. и 1917. године, нишан је поново означаван да би се прилагодио коришћењу нове муниције.

Опис предмета: Порекло као под каталожним бројем 10.

Инв. бр. 545 ОСИ, дужина оружја: 1.304 mm, дужина цеви: 802 mm, пет метака, калибар: 7,62 mm

27. Пушка типа „Лебел М-1907/15“

Општи подаци: Француска пушка из 1907. године, прављена за колонијалне трупе. Оружје је 1915. године постало стандард у целокупној француској пешадији. Дошло је и у руке српских војника током Првог светског рата. Непрактичан Лебел-Бертјеов затварач стварао је проблеме. Са магацином за само три метка, пушка је хитно морала да се подвргне доради, што је и учињено наредне 1916. године.

Опис предмета: Порекло као под каталожним бројем 10.

Инв. бр. 734 ОСИ, дужина оружја: 1.303. mm, дужина цеви: 798 mm, три метка, калибар: 8 mm

28. Пушка типа „Лебел М-1916“

Општи подаци: Препознатљива по дугом кундаку, израђеном из једног дела, облози за руку и истуреном кутијастом петометном магацину. Српска војска је током рата, између 1916. и 1918. године, добила извесне количине овог Лебел модела. У првим годинама свог постојања Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца одлучује се за набавку овог француског оружја. Међутим, ова пушка убрзо бива потиснута и све мање коришћена.

Опис предмета: Предмет изложен на сталној поставци.

Инв. бр. 735 ОСИ, дужина оружја: 1.303. mm, дужина цеви: 798 mm, пет метака, калибар: 8 mm

29. Пушка типа „Верндл М-1867“

Општи подаци: Усвојена 1867. једнометна пушка система Верндл-Холуб постала је оружје целокупне аустро-угарске армије. Новину је представљала муниција калибра 11,3 mm, али и централно паљење које је радило на принципу Вилбург. Оружје је допуњавано и побољшавао 1874. године.

Опис предмета: Цев глатка, код магацина вишебридна и проширена. У ту пушку се ставља метална патрона. Механизам за паљење недостаје. Кундак и усадник од дрвета. Усадник и цев су спојени са три метална прстена. На цеви постоји предњи и задњи нишан. На кундаку метална потковица. Недостаје део механизма за паљење. Бајонет је добро сачуван. Сечиво је доста широко, четвороугаоно, четворобридно. Купљено од Вере Хорват из Новог Сада, 1957. године.

Инв. бр. 819 (3254) ОСКИ, дужина оружја: 1.310 mm, дужина цеви: 920 mm, један метак, калибар: 16 mm

Сл. 5. Пушкомитраљез „Шоша М-1915“ (Кат. бр. 34)

30. Пушка типа „Верндл М-1868“

Општи подаци: Као под каталожним бројем 29.

Опис предмета: Порекло као под каталожним бројем 10.

Инв. бр. 721 ОСИ, дужина оружја: 1.280 mm, дужина цеви: 846 mm, један метак, калибар: 11,3 mm

31. Пушка типа „Маузер М-1899“ српска

Општи подаци: Године 1899. Краљевина Србија се одлучила за набавку 90.000 ових модела. Мана пушке је повремено прскање сандука. Задржала је стари тип задњег нишана који никако није одговарао „S“ муницији, касније уведеној. На уклањању поменутих недостатака радио је Војнотехнички завод у Крагујевцу.

Опис предмета: Предмету недостаје доњи део кундака. Изложен на сталној поставци.

Инв. бр. 724 ОСИ, дужина оружја: 1.142 mm, дужина цеви: 738 mm, пет метака, калибар: 7 mm

32. Пушка типа „Винчестер М-1895“

Општи подаци: Пушка поседује први затварач који се није ротирао већ се бравио у сандук, што је нудио много брже дејство него остали обртни затварачи. Међутим, није било лако манипулисати овим механизмом, а пушка је наишла на смањену потражњу због откривеног недостатка и лоше балистике узроковане бездимним барутом.

Опис предмета: Порекло као под каталожним бројем 10.

Инв. бр. 711 ОСИ, дужина оружја: 1.194 mm, дужина цеви: 692 mm, пет метака, калибар: 6 mm

ПУШКОМИТРАЉЕЗИ И МИТРАЉЕЗИ**33. Пушкомитраљез типа „Луис МК 1“**

Општи подаци: Први лаки митраљез који се шире употребљавао у Првом светском рату. Овим оружјем је могао самостално да рукује и један човек. Користио се и као наоружање авиона. Систем пуњења је тањираст.

Опис предмета: Порекло као под каталожним бројем 10.

Инв. бр. 578 ОСИ, дужина оружја: 1.283 mm, дужина цеви: 666 mm, 47 метака, калибар: 7,92 mm

34. Пушкомитраљез типа „Шоша М-1915“

Општи подаци: Оружје дугог трзаја које је у службеној употреби француске војске ушло пре 1914. године. Користио је кутијасни полукружни магацин. Лош систем рада заједничког блокирања цеви и затварача узроковао је нестабилност. Дуго кретање узрокује хабање, повлачећи прљавштину и нечистоћу. Након Првог светског рата, кориштен је и у Шпанском грађанском рату.

Опис предмета: Предмет добијен од Музеја народне револуције Хрватске.

Инв. бр. 752 ОСИ, дужина оружја: 1.143 mm, дужина цеви: 469 mm, 20 метака, калибар: 8 mm

35. Пушкомитраљез типа „МГ-15“

Општи подаци: Конверзија „Драјзеовог“ авионског митраљеза из Првог светског рата у пешадијски пушкомитраљез. Значајна промена била је ваздушно хлађење. Имао је и цеваста кундак. Због почетног неуспеха, модел је дорађен магацином у виду „седластог добоша“

Опис предмета: Порекло као под каталошким бројем 10.

Инв. бр. 884 ОСИ, дужина оружја: 1.466 mm, дужина цеви: 717 mm, 25 метака (одвојива кутија) или 75 метака (седласти добош), калибар: 7,92 mm

36. Митраљез типа „Максим М-1910“

Општи подаци: Митраљез „Максим“ први пут је приказан 1884. године, да би од 1900. године нашао своју примену у многим армијама света. Модел из 1910. производио се у Царској Русији, касније СССР-у, а имао је облогу од челичног лима са великим отвором за пуњење воденог хлађења и мањим изменама система пуњења.

Опис предмета: Добијен од Војног музеја у Београду. Предмет изложен на делу сталне поставке посвећеном Другом светском рату. У добром стању.

Инв. бр. 855 ОСИ, дужина оружја: 1.170 mm, дужина цеви: 721 mm, 250 метака, калибар: 7,62 mm

37. Митраљез типа „Викерс-Максим МК IV“

Општи подаци: Током 1912. године, британска војска га је прихватила као стандардни митраљез за ватрену подршку. Био је у служби све до 60-их година 20. века. Користио је специјално „Mark 8z“ зрно које је омогућавало додатни домет од 900 метара. Имао је водено хлађење.

Опис предмета: Порекло као под каталошким бројем 10.

Инв. бр. 581 ОСИ, дужина оружја: 1.155 mm, дужина цеви: 723 mm, 250 метака, калибар: 7,7 mm

38. Митраљез типа „Шварцлозе МГМ 1907/12“

Општи подаци: Једино оружје које је радило на принципу слободног трзања затварача. Модел „1907“ је користио пумпу за уље ради подмазивања муниције приликом њеног уласка у лежиште. Без обзира на недостатке због система слободног трзања, био је популаран због своје снаге.

Опис предмета: Предмет добијен од Музеја народне револуције Хрватске. Изложен на сталној поставци. У добром стању.

Инв. бр. 733 ОСИ, дужина оружја: 1.066 mm, дужина цеви: 526 mm, 250 метака, калибар: 8 mm

Литература

Монографије и енциклопедије:

Драгица Јовановић (ур.), *Од Српске народне збирке до Музеја Војводине*, Музеј Војводине, Нови Сад 1998.

Aleksandar Borisović Žuk, *Svi pištolji i revolveri sveta*, Kultura, Beograd 1986.

Branko Bogdanović, *Puške: dva veka pušaka na teritoriji Jugoslavije*, Sportinvest, Beograd 1990.

Gunther Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*, Purdue University Press, Indiana 1998.

Ian V. Hogg i John Weeks, *Enciklopedija ručnog oružja dvadesetog veka*, M&N, Novi Sad 1994.

Radmilo Leković i Miroslav Stojanović, *Ilustrovana enciklopedija pištolja i revolvera sveta*, BATA, Beograd 1990.

Група аутора, *Први светски рат II, У: Ойшџа историја*, Обод, Цетиње 1976.

Младенко Кумовић, *Музеји у Војводини 1847–1997*, Музеј Војводине, Нови Сад 2001.

Предраг Ђ. Бајић, *Савезничка војна помоћ НОП-у 1943–1945*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, докторска дисертација, Београд 2016.

Драга М. Гарашанин, Рад музеја у Војводини, такмичење војвођанских музеја, *Музеји*, бр. 1, 1948.

Бранка Милосављевић, *Евројско сџрељачко оружје од 16. до 19. века*, Војни музеј, Београд 1991.

Бранко Богдановић и Бранка Милосављевић, *Наоружање војске Србије и Црне Горе од 1830. до 1918*. Војни музеј, Београд 1995.

Група аутора, *Невидљиви фронтџови. Први светски рат и Војводина*, Музеј Војводине, Нови Сад 2014.

Станко Димић, *Деведесет година од завршејка Првој светској ратџа. Војводина на крају ратџа*, Музеј Војводине, Нови Сад 2008.

www.forgottenweapons.com (последњи пут приступљено 27. 04. 2018. године)

www.gunsinternational.com (последњи пут приступљено 27. 04. 2018. године)

www.hungariae.com (последњи пут приступљено 27. 04. 2018. године)

www.modernfirearms.net (последњи пут приступљено 27. 04. 2018. године)

www.thefirearmsforum.com (последњи пут приступљено 27. 04. 2018. године)

www.unblinkingeye.com (последњи пут приступљено 27. 04. 2018. године)

Dimitrije Mihajlović
Museum of Vojvodina, Novi Sad

TYPES AND MODELS OF FIREARMS FROM THE FIRST WORLD WAR IN THE COLLECTIONS
OF THE MUSEUM OF VOJVODINA

Summary

After 1947, the initiative for collecting museum objects from the period of NLW significantly enriched the funds of the Museum of Vojvodina. In addition to many new museum items, mostly from the Second World War, the mentioned process inevitably led to the musealisation of firearms from the First World War, enabling them to be used in the context of the representation of weapons of partisan units during the Second World War. These objects found their museological application within the permanent exhibition of the Museum of the Workers' Movement, realized in 1972. The appearance of one object, or more specifically a revolver, at the exhibition at the Museum of Vojvodina in 1990, was related to the then museological concept that did not include in itself the processing of the topic of the First World War, and therefore the mentioned object was adapted to the needs of the exhibition. After foundation of the Museum of Vojvodina in 1992, the work on a permanent exhibition began which dealt with the Great War. The firearms from the First World War found their application when supplementing the permanent exhibition of the Museum of Vojvodina in 1996 and 1997, but also at the exhibitions in 2008 and 2014, which were also dealing with the topic of the Great War.

ЈЕДНО СВЕДОЧАНСТВО ИЗ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ О ИСТАРСКОЈ ЕМИГРАЦИЈИ У НОВОМ САДУ

Војислав Мартинов

Апстракт: У међуратном периоду Нови Сад је настањивала релативно бројна истарска емиграција, настала након италијанске окупације Истре. Истарски емигранти су се у Новом Саду организовали у удружења, посредством којих су развијали јавну, културну и хуманитарну делатност. Након Другог светског рата новосадски Истрици су се већином вратили у завичај, а данас није преостало много материјалних сведочанстава о њиховом присуству. У раду је приказано једно такво сведочанство – гипсани рељеф са мотивом стрељања истарског борца против италијанске окупације – Владимира Гортана, који се чува у Музеју Војводине. Дат је и контекст у којем овај рељеф настаје, као и историјски извори који нам осветљавају његов значај.

Кључне речи: Нови Сад, Истра, емиграција, Владимир Гортан.

Упркос јасном националном карактеру, који му је давала бројна српска интелигенција, Нови Сад је почетком 20. века по много чему било типичан јужно-угарски град, изразито мешовите етничке и верске структуре. Након формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Нови Сад као и већина тадашње територије Војводине, постао је одредиште за бројне досељенике из мање развијених крајева нове државе. Тако се у овај град, који је током тридесетих година 20. века прерастао и у административно-привредни центар Дунавске бановине, досељавало становништво из тадашње Јужне Србије (Македоније, Косова и Метохије), Лике, Кордуна, Баније, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Под оваквим приливом становништва Нови Сад је, у току две међуратне деценије, скоро удвостручио број становника.¹ Зато не треба да чуди што је до данас већини историчара, приликом проучавања етничког и културног развитка Новог Сада промакао податак о постојању релативно малобројне групе Истрици који су изабрали овај град као привремено станиште, ишчекујући повољнију спољнополитичку ситуацију и повратак у завичај. Изузев краћег рада проф. др Слободана Бјелице² до сада није публикован ни један озбиљнији текст на ову тему, којој, чини се, тек предстоји темељнија историографска обрада.

Истарска емиграција у Новом Саду

Истарску емиграцију чинило је словенско становништво са подручја Истре и Кварнера, које је у великом броју избегло након што је Краљевина Италија окупирала ово подручје, позивајући се на обећања Антанте дата у тајном Лондонском уговору (1915), како би се Италија приволела да ступи у рат против Централних сила. Територијалним захтевима Италије, након распада Аустроугарске, у великој мери се изашло у сусрет потписивањем Рапалског уговора 12. новембра 1920. године, којим јој је анектирана тзв. Јулијска крајина (Трст, Горица, Истра, а касније и Ријека).³ Насиље над словенским становништвом у Јулијској крајини, присутно и пре потписивања Рапалског уговора, додатно је интензивирано током двадесетих година. То се посебно односи на период након 1924. када фашисти у потпуности преузимају власт у Италији. У намери да потпуно италијанизирају становништво у новоприсвојеним територијама, фашисти су се користили огољеним насиљем, расељавањем становништва, али и културном репресијом, забрањујући јавну употребу словенских језика. Насиље су пратили економско израбљивање и колонијалистичка привредна политика.

Изложено оваквим притисцима, становништво Јулијске крајине, па самим тим и Истре, масовно је

1 Снажан напредак Новог Сада, *Дан*, 1. 9. 1935.

2 С. Бјелица, Истрици у Новом Саду између два светска рата, *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*, 41/2, 103–117.

3 Назив Јулијска крајина за анектиране територије је словенска варијанта италијанског имена *Venezia Giulia*, под којим се подразумевао простор италијанских иредентистичких аспирација на делове бивше Аустроугарске. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 4, 1959, 51.

напуштало завичај у више таласа, током двадесет-трогодишње италијанске владавине (1920–1943). Главна дестинација, поред Јужне и Северне Америке, била је млада Краљевина СХС, која је сама истицала претензије на поменуте територије. Иако не постоје конкретни подаци, према неким проценама истарску емиграцију је чинило око 50.000 становника. Истрани су насељавани широм Краљевине СХС, од Марибора и Љубљане на северу, све до Косова, Скопља и Битоља на југу. Највећи број емиграната и њихов неформални центар представљао је Загреб, у којем је живело око 5.000 избеглица. У Загребу је 1922. оформљено и прво емигрантско удружење – Просветно и потпорно друштво „Истра“. Овај модел завичајног организовања преузели су емигранти и у другим градовима, тако да су сличне организације осниване широм Југославије, у свим местима са већом концентрацијом истарског становништва (Београд, Љубљана, Сарајево, Славонски Брод, Суботица, Нови Сад...). У Загребу је од 1929. излазио и лист *Истрија* – гласило истарских емиграната у Југославији, а током тридесетих година, покренути су и други листови (*Истријска ријеч*, *Истријски глас*, *Мали Истријанин*). Од 1930. делатност свих ових друштава је централизована преко Савеза удружења југословенских емиграната из Јулијске крајине са седиштем у Београду.⁴

Истарске избеглице у Новом Саду су се организовале у Просветно и потпорно друштво „Истра“ 1928. године. Њихову јавну делатност пратила је дневна штампа, на основу чега можемо, макар делимично, реконструисати рад друштва „Истра“. Једна од главних активности било је организовање хуманитарних балова, игранки и дружења за грађанство, у циљу сакупљања новчане помоћи за Истрани слабијег материјалног положаја. Сваке године организоване су и комеморативне мисе, свечаности и академије за жртве фашистичког терора у Истри и обележавања годишњице најтрагичнијег датума у календару истарске емиграције – 12. новембра, датума потписивања Рапалског споразума.⁵ Емигрантска друштва Јулијске крајине присутна су у јавном животу Војводине све до Другог светског рата. До сада није истражено каква је била судбина Истрана у годинама окупације, али се претпоставља да се већина вратила у завичај након завршетка рата и ослобођења Истре.

На територији Војводине, осим Новог Сада, ак-

тивно је било и Удружење емиграната у Суботици „Истра–Трст–Горица“, о чијем раду је повремено информисао суботички дневни лист *Југословенски дневник*. Такође, организована група емиграната „Истра–Трст–Горица–Задар“ деловала је и у Земуну.⁶

Рељеф Сирељање Владимира Гортана

У неговању сећања на жртве фашистичког терора, међу истарском емиграцијом се, током тридесетих година, посебно развио култ Владимира Гортана, активисте национално-револуционарне терористичке организације ТИГР (Трст – Истра – Горица – Ријека), који је јавно погубљен у Пули, 17. октобра 1929. године. Овај случај добио је велики публицитет у тадашњој европској штампи, тако да је двадесетпетогодишњи Гортан стекао општу препознатљивост и у југословенској јавности. Његова судбина симболично је репрезентовала судбину свих истарских Словена, изложених фашистичкој репресији. Тако је и хуманитарни фонд за помоћ истарским избеглицама носио његово име, а из дневних новина познато нам је да су истарски емигранти сакупљали прилоге продајом фотографија са његовим ликом. Тако, већ месец дана након егзекуције младог Гортана, у загребачком листу *Истрија*, може се прочитати следећи оглас:

„Slike V. Gortana! Ukusno izradene fotografije V. Gortana mogu se dobiti u našem uredništvu. Sav prihod ide u korist humanitarnog fonda. Cena je 2 din/karta.“⁷

Владимир Гортан

4 F. Debeuc, Istarska emigracija u Jugoslaviji, *Pazinski memorijal*, 2, 1971, 165–182.

5 Архив града Новог Сада, Ф-150, 1716/32.

6 Састанак истакнутих емигрантских удружења на Змајевцу, *Дан*, 2. 8. 1938.

7 Slike V. Gortana!, *Istra*, 29. 11. 1929.

Један предмет Музеја Војводине, такође сведочи о култу Владимира Гортана, а посредно и о истарској емиграцији у Новом Саду. У Збирци ликовне уметности 20. века, под инвентарним бројем 139, налази се патинирани гипсани рељеф димензија 22x32 цм, са мотивом егзекуције Владимира Гортана. На рељефу је приказан човек у клечећем положају, са рукама везаним на леђима, нагнут над отворену раку. У горњем десном углу је мноштво пушчаних цеви уперених у потиљак клечеће фигуре у тренутку паљбе. У другом плану виде се обриси планина и бројни надгробни крстови. У доњем делу плоче налазе се стихови: „Sebrovi naši predali se niste – plotunske vatre svijetle vam put!“. Полеђина је без ознака. Из картона сазнајемо да је предмет Музеју радничког покрета и народне револуције Војводине (данашњем Одељењу савремене историје Музеја Војводине) 1966. године поконио др Иван Продан. Према овде изнетим подацима, рељеф *Сирељање Владимира Горџана* је издало удружење емиграната из Истре, Трста и Горице, а продаван је члановима удружења.

Гипсани рељеф: *Сирељање Владимира Горџана*, Збирка ликовне уметности 20. века, Старија и културна историја, Музеј Војводине, инв. бр. 139 – фото: Индира Кандић Назал

Детаљ: Натпис са рељефа *Сирељање Владимира Горџана* – фото: Индира Кандић Назал

Кратка и необична вест, објављена у новосадском дневном листу *Дан* 19. фебруара 1936, међутим, доводи у питање информације добијене од поклонодавца:

„Друштво ‚Истра‘ умолило нас је да објавимо: Приметили смо, да по новосадским трговинама и осталим радњама неко нама непознато лице, тргује и распродаје рељефе истарског мученика Владимира Гортана, са напоменом: за Истрани, или за истарске избеглице. Пошто друштво ‚Истра‘ у Новом Саду није никога овластило да распродаје ове рељефе или било какве друге сличне ствари за истарске избеглице, нити је друштву познато, да је које друго братско емигрантско друштво у Југославији или Савез југословенских емигрантских удружења из Јулијске крајине у Југославији, овластио које лице, да може за истарске избеглице продавати споменуте рељефе, то се грађанство Новог Сада овим путем умољава, да не наседа особама, које за свој рачун тргују народним светињама, већ да таково лице једноставно одбију, односно нека од дотичног затраже овлаштење или одобрење власти.“

На основу ове информације да се закључити да је у Новом Саду била неформална акција сакупљања помоћи за истарске избеглице, која је организована мимо знања званичног Друштва „Истра“. Иако вест из новина сугерише да је у питању злоупотреба лика Владимира Гортана, можда мотивисана и личном коришћу, неки други подаци указују да је иза ове активности стајала, тада још незванична, сепаратна група истарских емиграната.

Исте године, 18. октобра, у Новом Саду је основана нова организација емиграната из Јулијске крајине „Орјем“.⁸ Назив ове организације (вероватно акроним од имена: (Ор)ганизација (ј)улијских (ем)играната) преузет је од старијих организација, основаних у градовима и местима Дравске бановине.⁹ Судићи према јавним реакцијама Друштва „Истра“, ове две

8 „Орјем“ у *Novom Sadu, Istra*, 15. 1. 1937.

9 У Новом Саду је основана нова организација истарских емиграната „Орјем“, *Дан*, 21. 10. 1936.

организације су биле у међусобном конфликту, који је доспео до Савезног суда у Београду.¹⁰ На конфликт указује и податак, да је секретар „Орјема“ био дугогодишњи председник „Истре“, банкарски чиновник Лујо Јуричић. „Орјем“ се у јавности представљао и као организација емиграната из Истре, Трста, Горице и Задра, што се у великој мери подудара са подацима добијеним од поклонодавца гипсаног рељефа – др Ивана Продана, на основу чега се може закључити да је он припадао овој организацији. Заправо, врло је вероватно да је право име поклонодавца Иван Прудан, за којег знамо да је био судија апелационог суда Дунавске бановине, а једно време и председник новосадског Друштва „Истра“.

Данас нам није познат основни разлог раскола међу истарским емигрантима у Новом Саду, али он у великој мери кореспондира са спољнополитичким заокретом Владе Милана Стојадиновића, која је тежила изградњи добрих односа са Италијом. То је свакако довело у незгодан положај бројну истарску емиграцију, која је до тада имала лојалан однос према Краљевини Југославији. Нажалост, тренутно не располажемо са довољно података, који би нам дали чвршћу аргументацију за ову претпоставку. Остаје могућност и да су неки други фактори – лична суревњивост, концепцијске разлике и сл. – утицали на оснивање „Орјема“. У сваком случају, конфликт између две организације је разрешен марта 1940. године, када је основана нова организација под називом „Истра – Орјем“, чиме су се сви новосадски Истрици нашли поново под истим кровом.¹¹

Заглавље Просветног и потпорног друштва „Истра – Орјем“

Закључак

Гипсана плакета *Старењање Владимира Горћана* један је од ретких предмета у Музеју Војводине, који

10 Архив Војводине (АВ), Ф126/4, 24802/1939.

11 АВ, Ф 126/4, 31049/1940.

сведочи о постојању и раду истарских емиграната у Новом Саду. Од идентификованих предмета везаних за ову тему, једино се у Збирци брошура Одељења савремене историје налази публикација објављена поводом Културне изложбе Јулијске Крајине одржане у Београду априла 1930. из библиотеке Триве Милитара¹² и забрањена брошура *Истриа – земља мука* у претходном власништву новосадског архитекте Данила Каћанског.¹³ У истој брошури пронађен је и проглас *Драги родољуби!* новосадског Друштва „Истра“ у којем се позивају симпатизери да пруже финансијску подршку хуманитарном раду Друштва.¹⁴

Брошура: *Јулијска крајина*, Љубљана, 1930.

Релативно малобројна и економски слаба, истар-

12 *Јулијска крајина*, Љубљана, 1930. Музеј Војводине (МВ), Одељење савремене историје (ОСИ), Збирка брошура, инв. бр. 1398.

13 *Istra, zemlja muka*, Загреб, 1935, МВ, ОСИ, Збирка Брошура, инв. бр. 639. О забрани ове брошуре видети: Историјски архив града Новог Сада, Ф – 173, 15599/32.

14 Проглас је предат на даље чување у Збирку докумената Одељења савремене историје Музеја Војводине.

ска емиграција није оставила већи белег на Нови Сад, па самим тим нема пуно трагова ни у архивама, музејима, библиотекама и галеријама. Може се рећи да је гипсани рељеф са приказом егзекуције Владимира Гортана ретка, вишеслојна, историјски документована, а самим тим и вредна музеалија Музеја Војводине, која визуелно документује присуство једне заборављене емигрантске групације која је настањивала Нови Сад током прве половине 20. века.

Брошура: *Истрија, земља мука*, Загреб, 1935.

A TESTIMONY FROM THE MUSEUM OF VOJVODINA ON ISTRIAN EMIGRATION IN NOVI SAD

Summary

In the interwar period, Novi Sad was inhabited by a relatively large number of Istrian emigrants, which was formed after the Italian occupation of Istria. Istrian emigrants were organized in Novi Sad in associations, through which they developed public, cultural and humanitarian activities. After the Second World War, the Istrians who lived in Novi Sad mostly returned to their homeland, and today there is not much material evidence of their presence left. This paper presents one such testimony - a plaster relief with the motif of shooting the Istrian fighter who fought against the Italian occupation - Vladimir Gortan, which is kept in the Museum of Vojvodina. It is also given the context, in which the relief was created, as well as the historical sources that illuminate its significance.

ТАМО ГДЕ ХУМАНИЗАМ ПОЧИЊЕ, ДОГМАТИЗАМ ПРЕСТАЈЕ* РАТНИ И ПОСЛЕРАТНИ КОЊОВИЋ У ЗБИРЦИ САВРЕМЕНЕ УМЕТНОСТИ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Драгана Гарић Јовичић

Апстракт: У овом раду представљена је колекција слика и цртежа Милана Коњовића који се чувају у Збирци савремене уметности Музеја Војводине. Та дела су настала у временском распону од 1941. до 1950. године, те пружају увид у пету деценију прошлог века као време током и непосредно после Другог светског рата, које је у литератури о Коњовићу препознато као *сиви* период. Ту су цртежи из логора, слике са тематиком стрељања и борбе, као и поратни цртежи везани за рад на салашу и женски рад у текстилној индустрији. Овај сликар је после рата прихватио нове теме које је донело ново време и идеологија, али је по питању сликарског стила остао исти, то јест доследан себи. То му критика социјалистичког реализма није опростила.

Кључне речи: Милан Коњовић, Други светски рат, социјални реализам, сива фаза, критика.

Пета деценија прошлог века (1941–1951) била је тежак и мучан период за афирмисаног сликара какав је тада био Милан Коњовић. Сомборски уметник био је у немилости ондашње ликовне критике, пре свега због грађанског миљеа из којег је потицао, као и због свог предратног сликарства. Оспоравању уметничког лика и дела допринела је и његова изложба у Будимпешти 1942. године, као и послератно залагање за то да што више публице види збирку Павла Бељанског, у то време оцењену као *зайадњачку*, односно непријатељску са становишта владајућег соцреализма.

Сам завршетак рата представљао је олакшање за све, па наравно и за Коњовића, али је сликару истовремено донео осећај напетости, јер га је друштво терало да заузме став о питању доминантног социјалистичког реализма.¹ Мада се он споља прилагођавао, код овог сликара је био присутан фрустрирајући

дуализам између уметничких слобода којима је тежио и наметнуте владајуће идеологије којом је био окружен.

Милан Коњовић је после рата прихватио социјалну тематику, али не и идеологију крутих принципа и догматске ставове ондашње ликовне критике. Због тога је често био предмет жестоких напада, који су га веома погађали: *И док се све у мени уињало да докажем да њо они који њишу не разумеју, или неће да схватје њраво уметносји и уметника да сјварна ауџономна дела, дајући своју инјерјурејацију сјварносји, њихове речи су ме болно њојаћале. Биле су њо њрве нејајивне кријике, шјиа више, оне су ме нејирале. Појишијен њајио сам збој њолико заблуда.*²

Овај сомборски сликар, сведок логора, ратних страдања, стрељања и других страшних људских патњи, определио се за уметнички израз у којем је најбоље могао да искаже оно што је осећао како у ратним временима, тако и непосредно после. Он је, наравно, био свестан да су уметници који су се определили за владајући уметнички правац постали миљеници власти: *Пред моју изложбу у Новом Саду, 1946. године, њриђе мени њесник Бојдан Чијлић и каже како би њребало да најравим више цртежа и слика о њарџизанима. И њо онако њријајељски, њако рећи њо њривајној линији, као: добро би било. И сам знам да би добро било, мислио сам, али кад њо мени не иде од руке, али када њакове слике не ојседају моју фанџазију. Ни моју*

1 Социјалистички реализам настао је тридесетих година прошлог века у Совјетском Савезу, а непосредно после Другог светског рата постао је доминантна уметност у земљама реалног социјализма. Као правац, он се, у формално-уметничком смислу, враћа облицима приказивања који претходе модернизму и ослања се на реалистичку слику и принцип мимезиса, а критикује и одбацује авангардну и модерну уметност. Правац је инициран текстовима Карла Маркса, Фридриха Енгелса, Владимира Иљича Лењина и Лава Троцког о књижевности и револуцији, а као државна уметност потврђен је говором Андреја Ивановича Жданова на Харковској конференцији 1934. године. Више у: Šuvaković, Miško, *Socijalistički realizam kao socijalistički internacionalizam 'Proleteri svih zemalja...!'*, u: *Evropski konteksti umetnosti XX veka u Vojvodini*, Novi Sad 2008, 155–162.

2 Катарина Амброзић, Милан Коњовић, Сомбор 1965, 74.

* *Тамо где хуманизам почиње, догматизам престаје* закључио је сликар, ликовни критичар, теоретичар и историчар уметности Миодраг Протић пишући о сликарству Милана Коњовића. Више у: *НИН*, 25. март 1951.

визију. Нисам иакав и уметности иако не схватам.³

У годинама после рата у Сомбору је организована антифашистичка изложба, на којој је требало уметнички представити злочиначке акције окупатора и домаћих издајника. На тој изложби се нарочито истакла крв у потоцима. Он је сликао фашисте како муче везаног човека у локви крви. *Сиварности је била искувише крвава, да бих је још и на илајинима напашао крвљу*, рекао је Коњовић у вези са тим.⁵

Коњовићеве ратне године

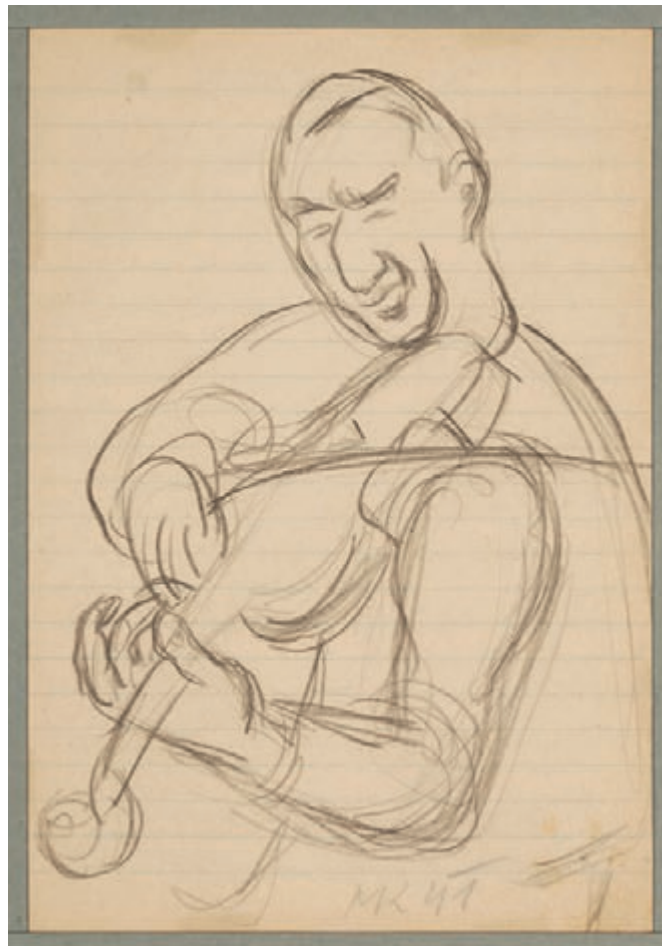
Мађарске окупационе јединице 1941. године улазе у Сомбор. Након објаве мобилизације Коњовић је активан као резервни војни официр, а већ средином априла исте године са читавом јединицом бива заробљен надомак Београда и депортован у нацистички логор Оснабрик. У логору је био пола године. У Сомбор је враћен са неколицином својих суграђана, као становник града који је био под командом мађарских власти.

Други светски рат није у потпуности прекинуо ритам Коњовићевог стварања, иако је био поражен чињеницом да су се све вредности грађанског друштва у коме је одрастао претвориле у пепео. Као заробљеник у Оснабрику у Немачкој, он црта сцене из заробљеничког живота. Те 1941. године настаје серија цртежа из логора, коју 1985. године откупљује некадашњи Музеј социјалистичке револуције Војводине.

Ти радови су углавном рађени оловком. Поред скица заробљеника, ту су, условно речено, и жанр сцене из логора, као што је *Писање писма* или *Картање у бараци*. На једном цртежу приказан је заробљеник са виолином, који сведочи да је и у најтежим условима било музике. Виолиниста није типизиран лик, већ изразито карактеран мушкарац са густим обрвама и орловским носом. Цртежи из логора пре свега имају документарну вредност јер приказују заробљенике током свакодневних активности – спавања, једења, дружења, писања писама, свирања, картања, а истовремено доказују да стваралачки импулс код Коњовића не нестаје ни у најтежим околностима.

По повратку из заробљеништва, мађарске окупационе власти наређују Коњовићу да се исели из ате-

ља, који је користио од 1933. године. Пре него што се иселио, његов атеље је опљачкан. Од тада сликар почиње да се склања од свега што би могло да му донесе додатне невоље. Како је сам сведочио, једно време се крио и излазио само ноћу.⁶

Заробљеник са виолином, 1941, оловка на хартији, 21x14,5 cm, МВ СУ, инв. бр. 565

Картање у бараци, 1941, оловка на хартији, 14x21 cm, инв. бр. 561

3 Мирослав Јосић Вишњић, *Столеће Милана Коњовића (1898–1998)*, Сомбор 1998, 41.

4 Иван Јакобчић (1912–1997), академски сликар из Сомбора.

5 Мирослав Јосић Вишњић, н. д., 39–40.

6 Катарина Амброзић, н. д., 72.

Новембра 1942. године Коњовић је у Галерији „Тамаш“ у Будимпешти имао самосталну изложбу, коју му је приредио пријатељ, књижевник Јанош Херцег. Том приликом Херцег је храбро написао: *Мистерија Бачке у српским душама дубље живи него у мађарским. Зајмо није чудо што је баш један српски сликар знао Бачку најверније да изрази.*⁷

Коњовићу је та изложба задовољила уметничку сујету, посебно након трауматичног боравка у логору и мучних саслушања пред окупационим властима у Сомбору, али му је донела и многе непријатности, које су посебно разумљиве ако узмемо у обзир чињеницу да је будимпештанска изложба одржана неколико месеци након свирепе Новосадске рације.

Изложба у Будимпешти 1942. године бацила је трајну и неизбрисиву сенку на Коњовићеву биографију.⁸ После рата су тај догађај нове власти тумачиле као гест сарадње са окупатором. *Причало се о њој у Удружењу ликовних уметника, у разним јолиничким форумима, а када је Ђорђе Андрејевић Кун прешао на моју страну, духови су се јријали, умукли,*⁹ сећао се уметник.

Са друге стране, Коњовић је суштински био родољуб, о чему сведочи и један његов запис: *За време окупације из ината сам се јоце јојисивати ћирилицом.*¹⁰ Иначе се најчешће потписивао само иницијалима МК, који су исти код ћириличног и код латиничног писма.

Тешке послератне године – нове теме, стари ликовни језик

На карактер Коњовићевог послератног сликарства утицали су нови друштвени односи, као и чести напади на његову уметност. Већина радова из Коњовићевог ратног периода одише тескобом и тугом, а чувени ликовни критичар и историчар уметности Лазар Трифуновић период од 1944. до 1952. године назива *сивом фазом* у Коњовићевом сликарству. Он истиче да је у том интервалу нестало *сјаја и њојине* са сликаревих платна,¹¹ као и животне ведрине која је карактеристична за његово стваралаштво тридесе-

тих година прошлог века. Трифуновић изводи поетски закључак: *Између ћињања и нишавила налази се сујина сиве фазе.*¹²

Током рата уметник представља заробљенике, логораше, просјаке и сахране, портретише људе са маргине, а онда, непосредно после рата, слика сцене стрељања и тренутак после тог свирепог чина. Тешко се прилагођава захтевима социјалистичког реализма, због чега ће бити најјаче критикован. Због *модернистичких* начела проглашавали су га *зајадњаком* и *формалистом*.¹³ Ипак, Коњовић је само покушавао да остане доследан свом уметничком изразу: *Своје слике о злочинима најравио сам јако сликарски да јо и данас ценим. Јер, ја ни јаке радове нисам радио само занатски, јо калују.*¹⁴

Иако су четрдесете године прошлог века за Милана Коњовића биле тежак период, пун оспоравања као уметника и човека, он се није предавао. Вредно је стварао, а и излагао. Од завршетка рата до 1950. године имао је неколико самосталних изложби: у Музеју Матице српске 1946; на градилишту моста у Богојеву 1947; у београдском Уметничком павиљону 1947; у Градском музеју у Сомбору 1949; у Галерији Матице српске 1950; исте године када је имао изложбу и у загребачкој Галерији „Ликум“; као и у суботичком Градском музеју. Осим интензивног стваралачког рада, Коњовић се прихватио и посла директора новооснованог Градског музеја у Сомбору, а био је и иницијатор изложбе којом се збирка Павла Бељанског премијерно презентовала јавности.¹⁵

Но убрзо после отварања Градског музеја у Сомбору, где је приказана колекција Бељански, отпуштени су и Милан Коњовић – као директор Музеја, и Јанош Херцег, аутор текста каталога. На изложби *Савремено јуословенско сликарство из збирке Павла Бељанског* приказана су дела Саве Шумановића, Косте Хакмана, Петра Лубарде, Милана Коњовића, Петра Добровића, Зоре Петровић, Марка Челебеновића, Стојана Аралице, Јована Бјелића, Ивана Табаковића и других.¹⁶ Острашћена критика сматрала је да приказана уметност *засјуја антихуманизам*,

7 Исто, 72.

8 Lazar Trifunović, *Stvarnost i mit u slikarstvu Milana Konjovića*, Sombor 1990, 49.

9 Мирослав Јосић Вишњић, н. д., 17.

10 Типови уметникових сигнатура забележени у: Катарина Амброзић, н. д., 211.

11 Lazar Trifunović, н. д., Sombor 1990, 49.

12 Исто, 53.

13 Сава Степанов, н. д., 5.

14 Мирослав Јосић Вишњић, н. д., 41.

15 Више о томе: Вера Јовановић, *Павле Бељански и Милан Коњовић: сећања и јисма*, Нови Сад 2004.

16 Lidija Merenik, *Ideološki modeli: srpsko slikarstvo 1945–1968*, Beograd 2001, 28.

индивидуализам, национализам, њесимизам и др.¹⁷ На основу тога се може закључити да је социјалистички реализам изграђен на рушењу симбола грађанске традиције и негацији наслеђа међуратне југословенске уметности.¹⁸ Према ликовној критици, чији су истакнути представници Ото Бихаљи Мерин, Јован Поповић, Грго Гамулин и Бранко Шотра, приоритетна је друштвена функција уметности, која треба да буде и ангажована и едукативна.

Већ првом послератном самосталном изложбом у Музеју Матице српске 1946. године Коњовић постиже успех код публике. Остварена је рекордна посета. Изложбу је видело од око 4.000 посетилаца. Интересантан је податак да су слике и куповане.¹⁹ Поред тих чињеница, ликовни критичари који су писали о изложби, на челу са Отом Бихаљијем Мерином, остали су при негативном ставу.

Милан Коњовић није прихватио социјални реализам у његовој суштини, већ је наставио да слика у маниру међуратног интимизма – прихвативши нове теме, а задржавши стари ликовни језик. Он је, како примећује историчарка уметности Лидија Мереник, у социјалистичком реализму *доравио њривремено* и, чини се, без истинског убеђења у сам диктирани уметнички израз. Унутар идеолошки прихватљивог садржаја Милан Коњовић постепено на платно *рехабилитишује* интимистички сликарски израз, како у третману плохе, тако и у валерској употреби боје.²⁰

Наредне године (1947) одлази на место догађаја – градилиште моста код Богојева. Коњовић прави велики број цртежа и слика на лицу места, да би потом на самом градилишту приредио изложбу. Отварању су присуствовали радници, који су га ословљавали са *наш народни уметник*.²¹ Изградња и обнова земље, базирана на добровољном раду, била је један од симбола новог друштвеног поретка, па тако и нове уметности – социјалистичког реализма.²² Исте године Коњовић излаже слику *Изградња моста код Богојева*

– на Другој изложби савремених ликовних уметника Војводине у Новом Саду, која је окупила велики број сликара и вајара. И ту га критика не штеди. Његово сликарство посебно негативно оцењују Јован Поповић и Бранко Шотра. *Ти моји иви градње моста за Коњовића су само њовод за њикџуралне еџидиџије, а људи су њриказани лажно. С њравом се њосџавља њиџање, за коџа Коњовић излаже данас, да ли за народ?*²³ – пише Шотра. Оно што је критичаре највише нервирало јесте чињеница да Коњовићево сликарство има узоре у француском модерном сликарству, а не у совјетској монументалној уметности.

Октобра исте године у Београду је приредио прву послератну самосталну изложбу. Била је то једна од најпосећенијих послератних изложби, а Исидора Секулић је чак написала да се од људи не виде слике. Ипак, сликару је остао само горак укус у устима јер нико није хтео, то јест није смео да отвори изложбу. Сликара су тада одбили: Вељко Петровић, Ђорђе Андрејевић Кун, Ото Бихаљи Мерин, Пјер Крижанић... *Био сам њриморан да у њуној дворани изјавим: изложба је оџворена јер нема ко друџи да је оџвори сем мене*,²⁴ сећао се уметник.

Када је 1948. године југословенска власт прекинула односе са Информбироом, СССР-ом и земљама Источног блока, за Коњовића су дошли бољи дани. Негативна критика полако је јењавала, мада се промена политичког курса врло споро одражавала на либерализацију уметности. Преокрет није могао да се деси преко ноћи, пре свега зато што се дојучерашњи заговорници пропагандног рада, по узору на водећу земљу Коминтерне, нису тек тако могли одрећи својих тврдих, догматских ставова.²⁵

Ликовни критичари се слажу око тезе да су *џрелом* у уметности код нас донеле прво изложба Миће Поповића 1950, а онда и Петра Лубарде 1951. године. Ипак, они често заборављају да је Коњовићева самостална изложба *Људи*, отворена 1947, три године предњачила у *извлачењу срџскоџ сликарсџива из доџматџскоџ модела социјалистџичкоџ реализма*.²⁶ За процес либерализације културе значајна је и прва изложба међуратне уметности из колекције Павла Бељанског, приређена 1945. у Сомбору, која је имала огроман историјско-политички значај. Поред

17 Milovan Đilas, *Izveštaj o agitaciono propagandnom radu*, V kongres KPJ, Beograd 1948.

18 Lidija Merenik, н. д., 29.

19 Према Коњовићевим белешкама, после те изложбе продато је осам слика, од којих су четири слике отишле у руке приватних лица, углавном познатих новосадских лекара оног времена, док је четири откупио Главни народни одбор Војводине. Сава Степанов, н. д., 6.

20 Lidija Merenik, н. д., 35.

21 Сава Степанов, н. д., 7.

22 Lidija Merenik, н. д., 12–14.

23 Бранко Шотра, Запажања са изложбе савремених војвођанских уметника, *Књижевне новине*, Београд, 20. април 1948.

24 Катарина Амброзић, н. д., 75.

25 Lidija Merenik, н. д., Beograd 2001, 25.

26 Исто, 12, 37.

Бељанског, у њеној поставци је учествовао и Коњовић.²⁷

Почетком педесетих почињу ведрији дани за Коњовића, те он излази из тзв. *сиве* фазе. Престају и оптужбе да је његово сликарство *ирејџња* програмским захтевима социјалистичког реализма, иако оно то никад није ни било. Коњовић је само истрајавао у сопственој уметничкој визији и покушавао да задржи право да се на сликарском платну бави особеним ликовним проблемима.

Дела у Збирци савремене уметности Музеја Војводине

Осим серије Коњовићевих цртежа из логора, који су настали 1941. године, а о којима је већ било речи, у Збирци савремене уметности Музеја Војводине чувају се и слике и цртежи овог аутора настали током четрдесетих година прошлог столећа.

Сирељање родољуба, 1946, темпера на кашираном папиру, 152x197 cm, МВ СУ, инв. бр. 32

Три рада – једно уље на платну и две слике темпером на папиру, настала непосредно после рата, откупљена су за Музеј радничког покрета и народне револуције 1958, у годинама пре званичног отвара-

27 Бељански је дошао у Сомбор ради поставке изложбе и том приликом од Коњовића купио петнаест слика: *Жито*, *Гира Фалционе*, *Енџеријер*, *Сџари њорцелан* и друге. Више о изложби у: Вера Јовановић, *Павле Бељански и његова збирка*, Нови Сад 2009, 148–158.

ња ове институције.²⁸ Прикупљањем ликовног фонда за Музеј бавила се историчарка уметности Анђелка Влаовић.

После сирељања, 1946, темпера на кашираном папиру, 152x197 cm, МВ СУ, инв. бр. 33

Слике *Сирељање родољуба*, *После сирељања* и *Борба на салашу* су прва три Коњовићева рада откупљена за Музеј. Слике *Сирељање родољуба* и *После сирељања* су истих димензија и несумњиво чине идејну целину. Обе су настале у Сомбору 1946. године, а инспирисане су страшним догађајем који се одиграо у сликарском родном граду 1942. године. У читавом Коњовићевом опусу не налазе се слике које се баве овом тематиком, што сведочи о томе колико су се ти призори јако урезали у уметникову свест и колико их се нерадо сећао. Обе слике поседују енергију и експресивност својствену и другим Коњовићевим делима, али је овде сама тема оно што је јединствено.

Слика *Сирељање родољуба* представља тренутак пре стрељања. Тај мучки чин смештен је у једно сомборско двориште. У првом плану се, са доње леве стране, налази полупрофил фашисте, док су војници

28 Почетком 1958. године приступило се стварању концепције сталне поставке Музеја радничког покрета и народне револуције која би служила као путоказ за даљи развој, сакупљање, истраживање и организовање рада. Тим поводом је оформљена и комисија коју су чинили: Сава – Гига Мали, Жика Тадић, Станков Љубиша Земба, Светозар Костић, Никола Живић и Динко Давидов. Године 1960. започиње се са градњом наменске зграде за Музеј радничког покрета и народне револуције, која је завршена и усељена 1965. За јавност ће бити отворена тек са сталном поставком, 22. децембра 1972. године као Музеј социјалистичке револуције Војводине. Више у: Војислав Мартинов, *Неми јубилеј: 40 година од отварања сталне поставке Музеја социјалистичке револуције Војводине*, *Раг Музеја Војводине*, 55, Нови Сад 2003, 53–73.

који стоје поред њега, и то окренути леђима, приказани са шлемовима на главама и пушкама са бајонетима на раменима у знаку приправности. У другом плану су тројица мушкараца – цивила, са везаним очима, од којих су двојица на коленима, испред уперених пушчаних цеви. Овим радом доминира масивна црна контура и сивомаслинасти тон војних униформи. Стрељање се као тема одавно појављује у историји уметности, а један од најупечатљивијих приказа ове сцене дат је на чувеном платну шпанског сликара Франсиска Гоје²⁹ под називом *3. мај 1808. године*, као и на слици *Стрељање цара Максимилијана* француског уметника Едуарда Манеа из 1867. године.

Борба на салашу, 1945, уље на картону, 35,5x45,7 cm, МВ СУ, инв. бр. 34

Пандан *Стрељању родољуба* је слика *После стрељања*, која је истих димензија и односи се на тренутак који произилази из оног на претходној слици. У питању је ужас која остаје после тог чина. Два безживотна тела приказана су експресивно; оивичена су бруталним црним контурама, које се на тренутке толико осамостаљују да постају *скелети*, *дебела жичана мрежа између које је разиђена боја*.³⁰ Ова слика је рађена брзо, готово у једном даху, као да је сликар желео да што пре наслика сцену и побегне – и од себе и од призора пустоши коју она оставља у души. Осим црне, беле и сиве боје, присутна је још само црвена, као боја недужно проливане крви.

29 Гласноговорник соцреализма Ото Бихаљи Мерин Франсиска Гоју назива великим револуционарним сликарем. Више о томе: Ото Бихаљи Мерин, *Јединство уметничке и социјалне свесности у Гојином делу*, *Уметности 1*, Београд 1949, 26–35.

30 Lazar Trifunović, н. д., 50.

Ойкуй, 1947, оловка на хартији, 31x43 cm, МВ СУ, инв. бр. 560

Коњовић је платно под називом *Борба на салашу* насликао 1945. године и потписао ћирилично, зато што је у време окупације и повремено после рата хтео да *искаже инај*. За историчара и теоретичара уметности Николу Дедића ова слика је типичан пример *трансформисаног инјимизма у војвођанској уметности* четрдесетих година прошлог века.³¹ Композиција слике састоји се од енергичних тела у првом плану, која су окренута леђима. Ти људи одишу победничким заносом и јасно нам је да светлост у другом плану симболише победу над окупатором и радост јер је крај рата на видику. Непријатељ је протеран те 1945, како у стварности, тако и на овом платну, на којем долази до изражаја темпераментни Коњовићев потез, као и модернистичка композиција и фактура.³² *Борбом на салашу* доминирају земљани тонови, у складу са пејзажем у позадини, који наговештавају оно што ће после рата бити највећа Коњовићева љубав и фасцинација.

Салаш је амбијент и на неколико послератних цртежа који се чувају у Збирци Музеја Војводине. Коњовић је читаво лето 1949. провео на пољопривредном имању на Мајевници. Тамо је сликао и управника имања и његову жену, али и обичне раднике, куварице, свињаре, коваче, чуваре поља, старце, вршидбу, кошаре, товарење сена, чишћење свињаца... *Сликао сам све ње људе док раде, када дре-*

31 Nikola Dedić, *Za partijsku umetnost: socijalistički realizam u Vojvodini*, u: *Evropski konteksti umetnosti XX veka u Vojvodini*, Novi Sad 2008, 545.

32 Однос *партизанске шемајике* и модернистичке форме је тек требало да се развије у педесетим годинама кроз социјалистички естетизам. Више у: Miško Šuvaković, н. д., 162.

мају, лешкаре, када се одмарају, док једу. Позирали су добровољно. Њима је био тада било интресантно – причао је уметник, напомињући да су ти људи после долазили са салаша на изложбу и са радошћу препознавали себе и друге.³³

У Збирци савремене уметности Музеја Војводине чувају се три цртежа из те Коњовићеве салашарске фазе. Један цртеж, који носи назив *Товарење*, приказује сељачка кола са упрегнутим коњем у моменту утовара. Други је цртеж два друга са салаша, који су представљени у крупном плану. Они су весели и имају качкете на главама. Трећи рад је, по теми, најдаље од предратног грађанског интимизма – у питању је скица *Чишићење свињаца*.

Иако припадник грађанског предратног слоја, Коњовић у духу новог времена црта сцене из свакодневице човека на селу, пре свега на војвођанским салашима, који су га као амбијент одувек фасцинирали. Представа рада на селу јесте тема која може да се чита у соцреалистичком кључу, али са симпатијама за обичног човека, посебно сељака, који ће се нарадити, било да је реч о једној или другој власти, а ретко где је поредак ствари тако јасан и величанствен у својој једноставности као на салашу.

Историчар уметности Бела Дуранци је одлично описао однос сликара према салашима: *Коњовић је био зајоченик салаша, осећао је њај ојори склад и јорку сласиј целим бићем. Наравно, салаш свестираније доживљава и воли онај коме био није усуд без наде, чије дивљење чуду није сајрвено безнадежним аишовањем. Љубављу према земљи били су њрајно јрожеји и ојомци оних који су оранице и салаш радом сицициали. То су, зајраво, њаорско-варошки грађани, сјалеж прејознајљив само у равничарским градовима.*³⁴

У складу са новим друштвеним поретком Коњовић је морао да прихвати и нову тематику, тако да се у Музеју Војводине чува и неколико цртежа са представом партизана. Ти цртежи, настали у серији, налик су скицама за већу сликарску целину какво је уље *Бачки њарјизани*, које је уметник насликао исте 1946. када су настале и скице. Ово уље на хартији каширано на платно је публиковано у опширном каталогу Ирме Ланг³⁵ и налази се у приватном власништву.

33 Мирослав Јосић Вишњић, н. д., 70.

34 Бела Дуранци, *Грех је бији завичајно укоренењ*, у: *Зборник саошшћења и њрлопа са скуја њосвећеној личности, делу и лејашу Милана Коњовића*, Сомбор 1997, 16.

35 Irma Lang, *Milan Konjović*, Sombor 2010.

У Музеју се чува и серија од осам цртежа везаних за раднице фабрике „Трикотекс“ у Сомбору. Ови цртежи су, вероватно, били скице за Коњовићево уље на картону истог назива – *Трикоштекс*, које се чува у приватном власништву, а чија је репродукција публикована у каталогу Ирме Ланг.³⁶ Године 1949. Коњовић борави и на салашу, где црта људе док раде. Те године су му, у духу *новој времена* и обнове земље, честа инспирација биле жене у раду. Тада настају дела под називом: *Девојка са срјом*, *Жена круни кукуруз*, *Сјарица у кухињи*, *Каша кува*, *Праља* и друге.

Исте те године Коњовић одлази у фабрику и на лицу места *дележи* крокије са радницама текстилне индустрије. Баш због тога, цртежи тада настали – било оловком, било тушем, носе свежину *новој доба* и жељу ових жена да ратом опустошена земља поново стане на своје ноге. Коњовићеве вредне ткаље имају индивидуалне црте и оне су за сликара јединствени карактери, а не типови. Углавном су у питању жене средњих година, често приказане са марамама на глави.

Ако је веровати стереотипима, жене су пре рата биле добре мајке, вредне домаћице и верне супруге, да би у рату постале одважне болничарке, а често и неустрашиви борци, док су после рата желеле да равноправно учествују у обнови ратом девастиране земље. Једна страна активности на обнови везана је за државне регулативе и постојање снажног државног апарата власти, али стварни замах обнови дају масовне политичке организације омладине, жена, синдиката, војске.³⁷

Културна конструкција хероине новог доба уздрмала је предратни конзервативни модел женствености. Пређашње наглашавање *женске њрироге* замењено је наглашавањем женског рада и прегнућа.³⁸ Излазак из зоне домаћинства и света традиције означио

36 Исто, 142.

37 Бранко Петрановић, *Јуославија на размеђу (1945–1950)*, Подгорица 1998, 376–387.

38 Већ 1950. године постаје јасно да је излазак жене на јавну сцену био изнуђен процес, условљен потребом да се консолидује стање у земљи и што већи број људи (па и жена) ангажује у обнови и изградњи. Током каснијег периода стабилизације улога жене у друштву губи на снази и она се враћа на раније установљене улоге репродуктивно-породичног оквира. Више у: Ана Ранић, „Nova žena za novo vreme“, у: *Годишњак Градској музеја Сомбор*, бр. 5, Сомбор 2011, 117–122.

је почетак масовног запошљавања жена.³⁹ Са платом коју добијају за рад жене постају независније и полако, али сигурно, теже брисању разлика међу половима. Промена традиционалних образаца родних односа представљала је моћан симбол остварене победе над предратним поретком.⁴⁰

Закључак

У Збирци савремене уметности Музеја Војводине чувају се 33 дела сликара Милана Коњовића, од којих су два рађена темпером на хартији, једно уљем на лезониту, док су остало цртежи оловком или тушем. Ти радови су настали у распону од 1941. до 1950. године, тако да пружају увид у пету деценију прошлог века као време ратно и послератно.

За време Другог светског рата Коњовић је био сведок страдања, логора и многих других ужаса и једина светла тачка за овог уметника била је изложба у Будимпешти коју су му приредили његови мађарски пријатељи интелектуалци. Она је одржана у жеку рата 1942. и мађарска опозициона јавност ју је оценила веома позитивно, али је сликару донела црну мрљу на биографији, тако да су га много година после рата оптуживали за сарадњу са окупатором.

Као представник грађанских вредности које су нестале пред његовим очима, Милан Коњовић је после рата пришао новој власти и почео предано да ради на обнови. Изабран је за директора Градског музеја у Сомбору, који је основао и поставио. Уложио је много труда у прихватање новог доба и жељу да у њему нађе смисао. Зато је ишао на градилиште моста у Богојеви, на пољопривредна добра, у фабрике. Изменио је и проширио своју тематику: сликао је стрељање родољуба, бачке партизане, прославу Октобарске револуције, раднике и раднице у фабрикама. Чинио је велике напоре да се прилагоди, те је у том прихватању компромиса допуштао да му слике остану *недорађене, незреле, често њрљаве у боји, конфузне у*

*композицији, усиљене у ритму.*⁴¹ Упркос томе, Коњовић је и у времену друштвених поремећаја у једном остао доследан: није изменио стилски рукопис свог сликарства. Лазар Трифуновић је одлично приметио: критика социјалистичког реализма му то није опростила, јер се није задовољила оним што је насликано, већ је хтела више од тога – да продре у душу уметника и да њу освоји и покори.⁴²

У Трикошексу, 1949, туш на хартији, 21,5x31,5 cm, МВ СУ, инв. бр. 558

Четрдесете године прошлог века представљале су време у коме се Милан Коњовић осећао угроженим и време у којем су његови идеали потиснути, а Трифуновић истиче да је страх битна мотивација у уметничком стваралаштву у периоду социјалног реализма.⁴³ Историчар и теоретичар уметности Никола Дедић социјализам у Коњовићевом случају види као неку врсту *мимикрије*.⁴⁴ Страх је био изазван угрожавањем егзистенције, отпуштањем са посла, оштрим дискусијама, скидањем слика уочи изложбе, идеолошким састанцима удружења која су служила за преваспитавање.

Радови настали у овој деценији, која је описана кроз придев *сиви*, сведоци су тектонских друштвених и индивидуалних промена. Милан Коњовић је сликао и пре рата, у току рата, као и после њега, а чини се да је тек деценију после рата добио *ветар у леђа*. Тада је коначно могао да слика *јуним њлућима*, ослобођен од стега критике, којој је морао да се доказује у послератном периоду, а његово сликарство бива интегрисано у *главни њок* тадашње југословенске уметности.

39 Године 1947. у Југославији је запослено 337.000 жена, а само у Београду се у току 1948. запослило њих 15.500. Просечна стопа запослености жена била је виша од просечне стопе раста запослености мушкараца. У односу на 1945. годину, број запослених жена 1949. увећао се четири пута, а број запослених мушкараца три пута. Вишу у: Вера Гудац Додић, *Жена у социјализму: њоложај жене у Србији у другој њоловини 20. века*, Београд 2006.

40 Данијела Велимировић, *Оне су биле свуда – стизале су све: културна конструкција хероина новој доба (1945–1951)*, у: *Етноантрополошки њроблеми*, Београд 2012, 171.

41 Lazar Trifunović, н. д., 55.

42 Исто, 55.

43 Исто, 55–57.

44 Nikola Dedić, н. д., 544.

Литература

- Катарина Амброзић, *Милан Коњовић*, Сомбор 1965.
- Ото Бихаљи Мерин, *Јединство уметничке и социјалне свесћи у Гојином делу, Уметности 1*, Београд 1949, 26–35.
- Данијела Велимировић, *Оне су биле свуда – сџизале су све: културна конструкција хероина новој доба (1945–1951)*, у: *Етноантрополошки проблеми*, св. 1, Београд 2012, 167–184.
- Вера Гудац Додић, *Жена у социјализму: њоложај жене у Срдији у друој њоловини 20. века*, Београд 2006.
- Nikola Dedić, *Za partijsku umetnost: socijalistički realizam u Vojvodini*, у: *Evropski konteksti umetnosti XX veka u Vojvodini*, Novi Sad 2008, 541–546.
- Bela Duranci, *Greh je biti zavičajno ukorenjen*, у: *Zbornik saopštenja i priloga sa skupa posvećenog ličnosti, delu i legatu Milana Konjovića*, Sombor 1997, 13–20.
- Milovan Đilas, *Izveštaj o agitaciono propagandnom radu*, V kongres KPJ, Beograd 1948.
- Вера Јовановић, *Павле Бељански и Милан Коњовић: сећања и њисма*, Нови Сад 2004.
- Вера Јовановић, *Павле Бељански и њеова збирка*, Нови Сад 2009.
- Мирослав Јосић Вишњић, *Сџолеће Милана Коњовића (1898–1998)*, Сомбор 1998.
- Irma Lang, *Milan Konjović*, Sombor 2010.
- Војислав Мартинов, *Неми јубилеј: 40 година од отварања сталне поставке Музеја социјалистичке револуције Војводине, Раг Музеја Војводине*, 55, Нови Сад 2003, 53–73.
- Lidija Merenik, *Ideološki modeli: srpsko slikarstvo 1945–1968*, Beograd 2001.
- Ана Ранић, *Nova žena za novo vreme, Годишњак Градској музеја Сомбор*, 5, Сомбор 2011, 117–122.
- Бранко Петрановић, *Јуославија на размеђу (1945–1950)*, Подгорица 1998.
- Милан Б. Протић, *Милан Коњовић*, Нови Сад 1958.
- Sava Stepanov, *Milan Konjović: odbrana autonomije slike*, Sombor 2008.
- Lazar Trifunović, *Stvarnost i mit u slikarstvu Milana Konjovića*, Sombor 1990.
- Бранко Шотра, *Запажања са изложбе савремених војвођанских уметника, Књижевне новине*, Београд, 20. април 1948.
- Miško Šuvaković, *Socijalistički realizam kao socijalistički internacionalizam 'Proleter i svih zemalja...!'*, у: *Evropski konteksti umetnosti XX veka u Vojvodini*, Novi Sad 2008, 155–162.

WHERE HUMANISM BEGINS, DOGMATISM CEASES –
WAR AND POSTWAR KONJOVIĆ IN THE COLLECTION OF CONTEMPORARY ART
AT THE MUSEUM OF VOJVODINA

Summary

In the Collection of The Contemporary Art of the Museum of Vojvodina 33 pieces of art of the painter Milan Konjović are kept, two of which are done with tempera on paper, one is oil on fiberboard, while the rest are drawings in pencil or India ink. These works were created over a period of time ranging from 1941 to 1950, and provide an insight into the fifth decade of the last century as the time during and immediately after the Second World War, which was recognized in the literature related to Konjović as his *gray* period. As a representative of the civic values that vanished in front of his eyes, Milan Konjović, after the war, joined the new government and started devotionally to work on the reconstruction. He was elected for the director of the Town Museum in Sombor, which he founded and put into use. In the post-war period, he changed and expanded his theme field: he painted shooting of the patriots, the partisans from Bačka, celebration of the October Revolution, male and female workers at the farm and in the factories.

The forties of the last century represented the time in which Milan Konjović felt jeopardized and the time in which his ideals were suppressed. His painting style remained the same, i.e. self-consistent, which the critic of socialist realism never forgave him. It seems that it was only a decade after the war that he had the wind at his back. Then he finally could paint to the fullest, liberated from the restraints of criticism, to which he had to prove himself in the post-war period, and his painting started being integrated into the mainstream of Yugoslav art.

ЕТНОЛОШКИ АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

Богдан Шекарић, Музеј Војводине

Апстракт: Рад Етнолошког одељења Војвођанског музеја од његовог оснивања 1947. године био је усмерен ка формирању етнографских збирки, обуци стручног кадра и организацији музејске мреже у Војводини. Улога Војвођанског музеја у организовању етнолошких истраживања у Војводини до сада није довољно анализирана. У етнолошкој литератури и музејским круговима она је недовољно истицана, јер нису били довољно познати специфични услови организације научноистраживачког рада. Они су проистицали из улоге Војвођанског музеја, који је постао централна покрајинска музејска установа. Разлози због којих је основан Етнолошки архив Војводине осветљавају специфичност рада и задатака које је Војвођански музеј добио у оквиру организације етнолошких истраживања у Војводини.

Кључне речи: Етнолошки архив Војводине, Јован Цвијић, Научни одсек МС, Музеј Матице српске, Војвођански музеј, Научно одељење МС, Миленко Филиповић, Главни ИО Народне скупштине Аутономне Покрајине Војводине, *Human Relations Area Files* (HRAF), ОСМ класификација (*Outline of cultural materials*).

Знаци које остварујемо иза себе неће избећи судбину свега што је људско: пролазност и заборав. Можда ће остати уопште незајачени? Можда их нико неће разумети? Па ипак, они су ипак природни, као што је природно и ипак да се ми људи један другом саопштавамо и откривамо. Ако нас ти крајини и нејасни знаци и не сасу од лутања и искушења, они нам могу олакшати лутања и искушења и помоћи нам бар ипак да нас увери да ни у чему што нам се дешава нисмо сами, ни први ни једини.

Иво Андрић

Увод

Период који је претходио професионализацији етнолошке науке у Војводини обележила је појава спорадичних научних радова и расправа везаних за увођење методологије у прикупљање етнографских и историографских података. Аутори тих првих научних радова били су представници малобројне национално освешћене српске културне елите, коју су тада чинили школовани појединци, регрутовани из редова лекара, племића, спахија, свештеника, трговца, правника и др. Њихова дела објављивана су у *Летопису Матице српске* и другим важним културно-просветним часописима, чији је рад био руковођен националним интересима српског народа у Јужној Угарској.¹

Током друге половине 19. века и почетком 20. века научним радом у Војводини руководило се из Матице српске, али без очекиваних резултата. Тај период обележило је неколико покушаја организованог прикупљања историјске и етнографске грађе на територији Војводине. Они су били подстакнути отварањем расправе коју је Матица српска шездесетих година 19. века покренула у циљу изналажења решења за уочени проблем имовинског и демографског пропадања српског народа у Јужној Угарској. Као реакција на Матичин позив јавио се организован покрет за штампање монографија православних парохија у Војводини. Родоначелник тог покрета био је инђијски парох Радослав Марковић, који је 1901. године објавио монографију *Православна српска парохија у Инђији – крајем 1900. године*. Рад Радослава Марковића постао је модел по којем је убрзо сакупљена грађа и за друга насеља у Војводини (Илок, Грк, Стару Пазову и др.).² Значај тих социолошких монографија огледа се у увођењу статистичких метода у демографску анализу стања етничких заједница у датом насељу. Радослава Марковића је на овај вид истраживања усмерио др Радивој Симоновић. Нажалост, рад поменутог покрета није донео очекиване резултате – због изостанка потребне институционалне подршке.³

1 Богдан Шекарић, *Фотографије др Радивоја Симоновића*, књ. 1, Посебна издања, XXVIII, Музеј Војводине, Нови Сад 2011, 75.

2 Миленко С. Филиповић, Етнолошки (Етнографски) рад у Војводини, *Летопис Матице српске*, год. 363, св. 4, 1949, 225.

3 Богдан Шекарић, нав. дело, 76.

Цвијићева концепција антропогеографских и етнолошких истраживања у Војводини

Научноистраживачка делатност у Војводини добила је снажан подстицај после Првог светског рата. У том периоду она је вођена под окриљем Српске академије наука у Београду и Матице српске у Новом Саду. Основне смернице том раду дао је Јован Цвијић на свом предавању одржаном на Великој скупштини Матице српске 14. 01. 1922. године.⁴ Говорећи о организацији научног рада у Војводини истакао је да је за њено успешно спровођење потребно обезбедити неколико битних услова: организацију колективног рада у научним истраживањима, чвршће уређење постојећих института и стварање нових института. Цвијић је сматрао да би испуњавањем ових услова био створен повољан амбијент за реализацију два основна задатка војвођанских научних институција:

А. Сакупљање научне грађе. Грађу треба прикупити организовањем систематских проучавања, *на њвом месту нашег народа и свих страна нашег живота.* У том циљу треба вршити истраживања организовањем научних експедиција, у које би били укључени разноврсни стручњаци. Грађу треба прикупљати непосредним посматрањем и записивањем. По Цвијићу, важан научни извор за истраживање Војводине представља и архивска грађа, црквене матичне књиге, фолклорна грађа, књижевна дела и др.

В. Обрада научне грађе. Обрада се мора вршити кроз рад института, завода и музеја. Посебно се истиче значај музеја које Цвијић види као *научне радионице, које требају да се баве свим предметима и појавама из народног живота, о ранијој и данашњој цивилизацији наше земље.*

Научну грађу треба сакупљати плански јер *истицују се проблеми, ради њих се сакупља грађа, не сакупља се грађа о којој се не зна чему служи.*⁵ Прикупљену и обрађену грађу о Војводини треба објављивати у научним студијама попут оних које су издаване у едицијама *Српског етнографског зборника:*

4 Јован Цвијић, Организација научног рада у Војводини, *Летопис Матице српске*, год. 97 (1922/23), 1923, 3–12.

5 Јован Цвијић, Антропогеографски проблеми Балканског полуострва, *Српски етнографски зборник*, књ. 4, *Насеља српских земаља, Расправа и грађа*, књ. I, Београд 1902, III.

I. Насеља и порекло становништва – антропогеографске студије о Војводини. Цвијић указује на то да приоритет у раду треба дати истраживањима шокачких насеља у Бачкој и Барањи, нарочито оних у дунавској долини.

II. Народни живот и обичаји – етнографске студије Војводине. У Цвијићевом виђењу значаја ове врсте студија занимљива је улога коју добијају музеји односно музеолошки приступ у систематском прикупљању предмета и њиховој музеолошкој обради: *Најпре треба утврдити етнографско распрострањење народне ношње, њених појединих делова, орнаментна, кућног посуђа, оруђа, којима се народ служи, као плућа, дрљаче, жрвња и т.д., појединих обичаја, као и етнографско распрострањење њихових разних врста и варијетета. Затим, пошто је утврђено етнографско распрострањење облика, мотива и њихових варијетета, ићи компаративном проучавању ове врсте етнографске грађе и предмета. На основу свега тога изназити везе између народа, њихових појединих група и утицаја различитих цивилизација, почасти од преисторијских и далеких источних.*⁶

За успешну реализацију научних истраживања било је неопходно сакупити на једном месту сву постојећу етнографску и фолклористичку грађу, која би на тај начин била доступна свим истраживачима који се припремају за рад на терену:

То се може учинити, ако се сва до сад публикована грађа најпре среди по листовима, по извесном плану, а нарочито фолклористички чланци и белешке публиковане по многобројним страним часописима и листовима. На исти начин средити и наштампану етнографску грађу, које има много у нашој Академији. Тако је на листићима средити, да сваки може на једном месту и брзо наћи оно, што му треба. Матица би Српска могла предузети на себе један део тог рада, исписивањем из часописа и листова, који су излазили у Војводини. Тиме би спремила *Етнографски Архив Војводине.*⁷

Испоставиће се да је Цвијићев предлог за оснивање Етнографског архива Војводине био само део ширег задатака постављених научној заједници. Томе у

6 Јован Цвијић, Организација научног рада у Војводини, *Летопис Матице српске*, година 97 (1922/23), 1923, 8.

7 Исто, 11.

прилог говори оснивање Етнографског архива Српске академије наука у Београду. О његовом раду сведочи Миленко Филиповић, један од учесника у оснивању тог архива:

Наиме, 1922. године покренут је на иницијативу Ј. Цвијића у Српској Академији Етнографски архив под руководством пок. д-ра Јована Ердељановића, на коме је радило неколико студената етнологије. Због недовољних новчаних средстава после неког времена тај рад је обустављен, а исписани листићи су у току сеобе растурени и упропаштени.⁸

Рад на Архиву (сакупљање писане, архивске, споменичке и статистичке грађе) започео је већ оснивањем Географског завода при Великој школи. Сакупљена грађа је полазницима семинара служила као теоријска основа за упознавање са проблемима које истражују. Од сваког полазника семинара који је учествовао у антропогеографским истраживањима Јован Цвијић је захтевао да пре него што крене на истраживање проучи сву доступну грађу и литературу везану за област која је истраживана.⁹

Постављени научни задаци утицали су и на Цвијићево ново дефинисање улоге Матице српске, која је, по њему, требало да постане превасходно научноистраживачка институција, са сличним задацима које је имала Српска академија наука:

Чини ми се, да је **организација колективног рада** сада главни задатак и Матице српске, као и других наших научних институција. Оне би могле све више губити карактер издавачких друштава, које поглавито примају расправе и друге радове, реферишу и штампају их; тај се посао не може напустити, али би требало да постане секундаран.¹⁰

Нови, научноистраживачки карактер Матице откривамо у формирању **Научног одсека Матице српске**, који је требало да усмерава научна истраживања у Војводини и руководи њима. Научни одсек је основан у фебруару 1922. године – као део Књижевног

одељења Матице српске. На његовом челу налазио се Јован Цвијић, који је, поред бројних обавеза, налазио времена да учествује у њеном раду. О томе сведочи и писмо које је Јован Цвијић 12. марта 1922. године упутио Васи Стајићу:

Драги Г. Стајићу,

Наишао сам овде на врло много послова, али ипак не могу одбити да дођем у Нови Сад на седницу Научног Одсека Матице српске, и да помогнем колико могу. Мени је најзгодније суботом. Утврдите дакле седницу једне суботе, тако да се ја по потреби могу вратити истог дана у Београд и јавите ми то бар два три дана у напред.

Има ли какав млађи радник, који би се могао задобити за антропогеографски и етнографски рад?¹¹

Васа Стајић је за тај посао највероватније препоручио др Радивоја Симоновића, који је већ тада био врстан познавалац етнографских прилика у Војводини. Желећи да својим примером подстакне будуће истраживаче, Јован Цвијић је током 1922. године са Радивојем Симоновићем започео истраживања у Барањи. О томе сведочи и сам др Радивоје Симоновић: „Шокци живе углавном поред Дунава. У Барањи: у Мохачу, Даљаку, Ижипу, Мароку, Даражу, Бодољи и Брњевару; а у Бачкој у Сантову, Берегу, Моноштру, Сонти, Вајсци, Бођану, Бачу и Плавни... Ја сам био у свим тим селима, а са г. Професором Цвијићем обишао сам 1922 Дараж, Марок, Ижип и Даљок.“¹²

У жељи да снажније подржи планирана антропогеографска и етнoлошка истраживања Војводине. Научни одсек Матице српске је 1922. године објавио и Цвијићева *Ујујистива за испитивање њорекла сѡановнишиѡва и ѡсихичких особина*. У уводном делу Цвијић наводи да су *Ујујистива* намењена за испитивање сеоског и варошког становништва, *ѡѡлавниѡ у Славонији, Срему, Бачкој, Банашу и Барањи*. Објављена Цвијићева *Ујујистива* су, по изласку из штампе, подељена свима заинтересованима, али и онима којима су по мишљењу секретаријата Научног одсека Матице српске могли да врше таква истраживања.

За прикупљање грађе по Цвијићевим *Ујујистивима* нису била обезбеђена финансијска средства и стручни кадар, па се морало рачунати на ангажман

8 Миленко Филиповић, *Етнoлошки архив Војводине*, Научна архива Етнoлошког одељења Музеја Војводине, инв. бр. 484, Нови Сад 1954, 6.

9 Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва, Српски етнoграфски зборник, Насеља српских земаља, Распрострава и грађа*, Књига I, 1902, V.

10 Јован Цвијић, *Организација научног рада у Војводини, Лейѡиѡс Маѡиѡце српске*, год. ХСѡѡ (1922/23), 1923, 6.

11 Писмо Јована Цвијића Васи Стајићу од 12. марта 1922. године, Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 6958.

12 Богдан Шекарић, нав. дело, 75.

аматера регрутованих из редова национално освећене српске елите у Војводини. Одазив на Цвијићев позив упућен из Матице српске био је веома слаб. Разлог томе је, по Браниславу Букурову, лежао у чињеници да је

Секретаријат Научног одсека Матице српске имао више административни карактер, а мање особине неког радног тела које је требало да распламса све успаване снаге и да искористи етузијама изазван Цвијићевим говором и „Упутствима“. У овим пословима се тражила упорност, стална веза са радницима, давање допунских упутстава и савета итд. Многи су почели рад, али су се касније или заморили или престали, пошто нису имали никакве подршке од Матице. Чак и ако се тражила и материјална подршка, а Матица је тада могла да буде врло дарежљива, она је долазила врло споро, после читавог низа разноврсних дописа, одговора, докумената итд.¹³

У таквој атмосфери научноистраживачки рад се није могао континуирано развијати. Изузетак представља ангажман Цвијићевих најближих сарадника и истакнутих културних радника окупљених око Матице српске. Међу њима се издваја Радослав Марковић, који је покушао да покрене издавање монографија о насељима Војводине. Његова проширена и допуњена монографија из 1923. *Инђија – ѝрилої за ѝроучавање насеља у Војводини*, требало је да послужи као модел по којем ће бити штампане и друге сличне студије о војвођанским насељима. У предговору књиге Марковић наводи да се у њеном писању служио упутствима др Јована Цвијића за испитивање порекла становништва и психичких особина и упутствима др М. Костића за проучавање села.¹⁴ Монографија је објављена 1923. године у оквиру едиције *Књиге Матице српске* (бр. 47). Говорећи о значају Марковићеве монографије, др Душан Ј. Поповић закључује да би се из навода који садрже податке о уреднику едиције и броју свезака које ће бити објављиване у току једне године (*Уредник Сї. Милованов, їодиише 3–7 свезака*) могло очекивати да ће Матица српска годишње штампати 3–7 монографи-

ја о насељима Војводине.¹⁵ О раду на обуци будућих сарадника укључених у израду поменутих монографија говори и штампање Марковићевих *Уїуїсїїва за їридирање и сређивање їодаїїака за исїїїїивање села*, која су 1924. године објављена у издању Матице српске. Нажалост, до објављивања дуго очекиваних монографија о насељима Војводине није дошло.

Иницијативу сличну Марковићој имали су и професор Тихомир Р. Ђорђевић и Јован Ердељановић, који су у то време преко штампе покушали да код појединаца пробуде интерес за проучавање народног живота и обичаја у Војводини. У том циљу Матица српска је 1925. године издала *Уїуїсїїва за исїїїїивање народної живоїїа и обичаїа у Војводини* Јована Ердељановића која су својим етнографским карактером допуњавала Цвијићева антропогеографска упутства. „У предговору Ердељановићевих *Уїуїсїїва*, који је упућен испитивачима, наглашено је, да испитивање народног живота и обичаја у Војводини има из више разлога особиту вредност за науку.“¹⁶ Један од њих лежи у чињеници да је наш народ у страном окружењу у Војводини сачувао велики број карактеристичних етничких одлика којих нема у другим деловима наше земље. „Други је разлог што у Војводини има више него у једном делу нашег народа очуваних писаних докумената за народни живот и обичаје: у старијим црквеним и општинским књигама (матицама, домовницима, грунтовницама, пописима и разним другим књигама и архивским актима и т.д.) у старијим делима, протоколима и забелешкама, по јавним и приватним библиотекама, збиркама и сл.“¹⁷ Иако је Матица *Уїуїсїїва* послала великом броју школованих људи широм Војводине, очекиваног одзива није било. Изузетак представља рад свештеника Ђорђа Боте, протонамесника у селу Јарковцу у Банату.¹⁸ Његову студију је Матица српска објавила у *Зборнику Матице српске*, односно *Серији за друшїївене науке* 9 (1954) и 10 (1955). Ердељановићева је заслуга и што је 1939. године у *Српском еїноїрафском зборнику* објављена монографија Милоша Шкарића *Живоїї и*

15 Душан Ј. Поповић, *Проблеми Војводине*, пишчево издање, Панчево 1925, 113.

16 Јован Ердељановић, Испитивање народног живота и обичаја у Војводини, *Лейїїїс Матице српске*, год. 100, књ. 308, св. 1–2, 1926, 206, 186.

17 Исто, 186.

18 Миленко С. Филиповић, Етнолошки (Етнографски) рад у Војводини, *Лейїїїс Матице српске*, год. 123, књ. 363, св. 4, 1949, 224.

13 Бранислав Букуров, *Цвијићеви уїїїцаїї на научни рад у Војводини*, у: *Научно дело Јована Цвијића, Научни скуїїови Српске академије наука и уменїїїї*, књ. 11, Београд 1982, 243.

14 Радослав Марковић, *Инђија – їрилої за їроучавање насеља у Војводини*, Књиге Матице српске, бр. 47, Нови Сад 1923, 5.

обичаји Планинаца из Фрушког Гором.¹⁹

У сакупљању грађе о насељима и пореклу становништва учешће узима и Јован Ердељановић, чија је истраживања Баната подржала Матица српска и Српска академија наука. Током истраживања које је спровео у 82 насеља Баната сакупио је вредну грађу о насељима, пореклу становништва и народним обичајима. У оквиру етнологичких истраживања по јужном и средњем Банату Јован Ердељановић је обраћао нарочиту пажњу на успомене и традиције старијег словенског слоја, на основу којих је покушао да утврди етнички карактер Словена у овим крајевима. Резултате тих истраживања објавио је у расправи *Трајови најстаријеј словенској слоја у Банату*.²⁰ Иако највећи део сакупљене грађе није успео да објави за живота, спроведена истраживања и данас представљају најобимнија и најсистематичнија етнологичка истраживања у Војводини. Грађу сакупљену у 40 свезака Јован Ердељановић је оставио Матици српској. Она је, захваљујући ангажману Рајка Николића, објављена 1986. године под насловом *Срби у Банату – насеља и становништво*. Грађа која је прикупљена током тих истраживања ушла је и у фонд Етнологичког архива Војводине. Са завршетком истраживања у Банату, Ердељановић је започео етнологичка проучавања Буњеваца. Резултате тих истраживања објавио је у великој монографији *О пореклу Буњеваца*, која је издата 1930. године у Београду.

Током прве половине 20. века значајан допринос етнологичким и историјским истраживањима Војводине дали су др Душан Ј. Поповић и др Радивој Симоновић. Сарадња Јована Цвијића и др Радивоја Симоновића нарочито је интензивирана током 1922. године, када су заједно учествовали у етнологичким истраживањима шокачких насеља у Барањи. Под Цвијићевим утицајем Симоновић завршава рад на својој студији о Лединцима, који је требало да буде објављен у едицији *Насеља и порекло становништва*. Као резултат Симоновићевих етнографских истраживања у Војводини, године 1924. изашла је студија *Етнографски преглед Војводине*, објављена у књизи *Војводина*, коју је издало Удружење југословенских инжењера и архитеката у Новом Саду. Та студија представља први покушај израде једног целовитог етнографског прегледа Војводине

у 20. веку.²¹

За један од великих успеха у организовању научног рада у Војводини, за који можемо захвалити и Цвијићу, сматра се оснивање Музеја Матице српске. Његовим формирањем крунисана су настојања Матице српске дуга 86 година. Музеј је свечано отворен и освећен 9. јула 1933. године. Од самог оснивања Музеја истицан је његов значај као обласног, покрајинског и регионалног музеја. Тако је на редовној скупштини Матице српске, која је одржана 30. септембра 1933. године, истакнуто да Музеј Матице српске, иако покрајински музеј, има национални значај. Због тако виђеног значаја Матичиног музеја, његова управа је очекивала финансијску и сваку другу помоћ од Министарства просвете, Бановине и града Новог Сада. Очекивана новчана помоћ је изостала, па је адаптацију простора, куповину музејског мобилијара, конзервацију слика, куповину музејских предмета и других текућих трошкова финансирала Матица српска из својих фондова.

Због недостатка средстава и подршке у периоду 1933–1941. године рад Музеја Матице српске био је подређен организовању и систематском попуњавању фонда библиотеке, галерије слика, збирке вајарских радова и архиве. Осталим збиркама, као што су нумизматичка збирка, збирка повеља, медаља, старих печата, старог оружја, збирка фотографија, етнографска и археолошка збирка, само су постављени темељи. Треба истаћи изненађујућу чињеницу да су у овом периоду за етнографску збирку Музеја Матице српске набављена само два предмета из Војводине.²²

Период професионализације етнологичког рада у Војводини

Успостављањем социјалистичке власти после 1945. године отворило се питање будуће организације научног рада у Војводини и дотадашњег рада и делокруга Матице српске. У том периоду из основа су се променили услови и карактер рада на проучавању народног живота у Војводини. Миленко С. Филиповић сматра да је неколико чинилаца условило те промене: „На првом месту је став државе према науци и култури уопште: држава ставља на располагање сва

19 Исто, 225.

20 Рајко Николић, *Етнологичка проучавања академика др Јована Ердељановића у Банату*, у: *Јован Ердељановић: животи и дело: радови са симпозијума етнологије СР Србије*, Панчево, 1976, 56.

21 Богдан Шекарић, *Фотографије др Радивоја Симоновића*, књ. 1, Посебна издања, XXVIII, Музеј Војводине, Нови Сад 2014, 23.

22 Богдан Шекарић, *Етнографска збирка Музеја Матице српске, у: Благо из кошнице – од Музеја Матице српске до Музеја Војводине*, Нови Сад 2017, 134–143.

потребна срдства за научни рад, пошто се сав рад на привредном и културном подизању народа треба да заснива на резултатима научних истраживања и њиховој промени у животу. С друге стране, пробудио се и проширио интерес научних маса за научни и културно-просветни рад.²³

За разлику од међуратног периода у којем је држава пружала само декларативну подршку раду покрајинских установа културе, акција обнове постојећих и оснивања нових музеја у Војводини имала је карактер великог организованог покрета. Тај рад координисао је Главни извршни одбор Народне скупштине Аутономне Покрајине Војводине (ГИ-ОНСАПВ).²⁴ Резултати његовог деловања врло брзо су били видљиви – кроз формирање мреже музеја, са Војвођанским музејом као средиштем. Своје етнографске збирке добијају музеји у Сомбору, Суботици, Кикинди, Вршцу, Сремској Митровици и Сремским Карловцима.

Тада се увиђа да је, као и раније, један од основних проблема у научном раду недостатак стручног кадра потребног за етнолошка истраживања. Поражавајућа је била чињеница да 1946. године ниједан музеј није имао стално запосленог кустоса. Музејска делатност почивала је на добровољном раду сарадника музеја – аматера. Међутим, интензиван рад на оживљавању војвођанских музеја током 1947. године довео је до запошљавања 20 сарадника. Паралелно са решавањем тог проблема радило се на обуци стручног музејског кадра. Због тога се од 1947. године организују конференције музеалаца и архивара. Конференције се организују тромесечно – у већим музејским центрима Војводине. У њиховом организовању посебно су се истицали етнологи Рајко Николић и др Миленко Филиповић.²⁵ Сведочећи о напорима везаним за проналажење и оспособљавање стручног кадра у послератном периоду у Војводини, Бранислав Букуров каже:

Читава наша научна делатност у протеклих десет година (овде мисли на период од 1944. до 1954, прим. аутора) имала је карактер борбе за подмладак, борбе за људе, за њихово уздизање и оспособљавање за научно-истраживачки рад. И када се данас каже да у науч-

ним публикацијама Војводине учествује око 80 сарадника од којих се само у послератном периоду сигурно половина први пут јавила то није само статистички податак, него и огроман успех на уздизању социјалистичког научног радништва, који је остварен у послератном периоду.²⁶

Обуком стручног кадра створени су услови за почетак планираних етнографских истраживања. У научним круговима Војводине је, кроз јавну расправу на стручним скуповима, преовладало мишљење да етнографска истраживања треба вршити на целој територији Војводине, упоредо код свих етничких група. Овакво виђење задатка научних институција се скоро у потпуности подударало са Цвијићевом концепцијом организовања научног рада у Војводини. Њу препознајемо у поставкама етнографских истраживања које износи Миленко С. Филиповић:

Неопходно је потребно да се што пре добију стручно рађене етнолошке монографије о појединим деловима Војводине (Срем, Банат, Бачка), као и о појединим народним и етничким групама... А да би се могле дати поменуте монографије потребне су и знатне предрадне: потребно је располагати грађом и имати мање монографије о етничкој прошлости и етничким особинама становништва у мањим пределима целинама (Шајкашка, Диштрикт, Равни Срем, Сремско Подунавље, Шокци, Долина Дунава) или појединим типичним насељима односно општинама.²⁷

Одлучено је да центар из којег ће се руководити етнографским истраживањима буде Војвођански музеј. Њему су на овом задатку пуну подршку дале и друге научне установе, пре свега Етнолошка секција Научног одељења Матице српске. Она је основана током 1949. године у оквиру Научног одељења Матице српске. Рад Етнолошке секције био је усмерен ка реализацији постављених научних циљева Научног одеса Матице српске, што се, пре свега, огледало у напорима да се организују систематска етнографска истраживања Војводине. Томе у прилог говори и об-

23 Миленко Филиповић, Етнолошки (етнографски) рад у Војводини, *Лейоис Матице српске*, год. 123, књ. 363, св. 4, 1949, 226.

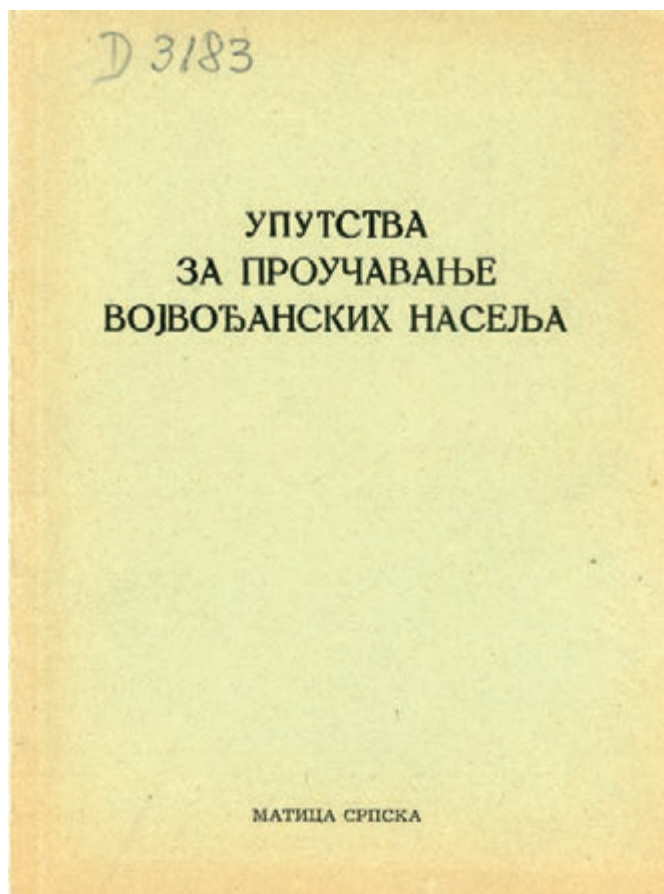
24 Исто, 140.

25 Исто, 141.

26 Бранислав Букуров, *О научно-истраживачком раду у Војводини*, у: *Алманах Војводине 1944–1954*, Нови Сад, 415.

27 Миленко Филиповић, *Етнолошки архив Војводине*, Научна архива Етнолошког одељења Музеја Војводине, Нови Сад, 1954, 2.

јављивање *Упутства за проучавање војвођанских насеља*,²⁸ слично оним које је Матица српска издала у међуратном периоду, као и објављивање грађе коју је сакупио свештеник Ђорђе Бота о Јарковцу и организовању откупа Ердељановићеве грађе о Банату. Сарадња Етнологског одељења Војвођанског музеја и Етнологске секције Матице српске заснивала се на директном ангажману Рајка Николића и Миленка Филиповића. Следеће генерације етнолога у музејима Војводине нису одржале ту сарадњу, о чему сведочи и др Мирјана Малуцков, дугогодишњи руководиоца Етнологског одељења.²⁹

Упутства за проучавање војвођанских насеља,
Матица српска, 1955.

28 Имајући у виду велики значај проучавања војвођанских насеља, чланови Научног одељења Матице српске саставили су *Упутства за проучавање војвођанских насеља* са жељом да испитивачима и љубитељима истраживачког рада олакшају посао на терену. Географско-етнологски део *Упутства* саставили су др Бранислав Букуров и Рајко Николић, а историјски део Бранислав Вранешевић. *Упутства* је објавила Матица српска 1955. године.

29 Mirjana Maluckov, *Koncepcija i struktura Etnološkog odeljenja Vojvođanskog muzeja i koncepcija stalne postavke*, magistarski rad, Sveučilište – Centar za postdiplomski studij, Zagreb 1976, 171.

Организовањем теренских истраживања у Војводини руководио је др Миленко Филиповић. Конципирао их је на тада најсавременијим теоријским етнологским постулатима, који су се заснивали на емпиризму (непосредно посматрање са учествовањем на терену) и историјско-компаративном приступу. Филиповић је, као и Цвијић, истицао значај неколико принципа у организацији етнологских истраживања:

– Специфичне елементе културе потребно је тумачити као део једне целине (холистички приступ), што условљава потпуно упознавање народног живота и обичаја једног краја.

– Истраживачима треба омогућити континуирани боравак на терену (бар једну годину).

– Истраживања на терену треба спроводити тимски.³⁰

Као резултат тако конципираних теренских истраживања штампани су и први етнологски зборници, који и данас представљају незобилазне монографске студије о појединим етнологским темама у Војводини. Међу њима се издвајају монографије: *Банатске Хере*, објављене 1958. године у едицији *Поседна издања Војвођанског музеја*, и *Српске народне ношње у Војводини*, објављене 1953. године у оквиру *Поседних издања Научног одељења Матице српске*. Уредник обе етнологске монографије био је др Миленко Филиповић.

Међутим, постигнути резултати били су слабији од очекиваних. Број обрађених етнологских тема и студија о Војводини био је мали. Разлог томе је, по Миленку Филиповићу, лежао у недостатку компаративних истраживања – због недоступности писане и архивске грађе о Војводини. Зато је Филиповић предложио

да се започне рад на сакупљању етнологске (етнографске) документације Војводине на најширој основи у виду документације или нарочитог архива, у коме ће не само сарадник који полази на проучавање моћи да добије обавештења о томе шта је већ познато о крају или људима међу које иде него где ће и свако лице или установа у сваком часу моћи да добије не само библиографију него и одмах целокупни материјал, повађен из књига, часописа, архива и др. и сређен и чуван тако да је

30 Миленко Филиповић, *Етнологски архив Војводине*, Научна архива Етнологског одељења Музеја Војводине, Нови Сад 1954, 2.

увек на располагању и да се може одмах приступити његовом искоришћавању у научне и друге сврхе.³¹

Међутим, иако су, при образлагању потребе за оснивањем Етнолошког архива Војводине, научно-методолошки разлози истицани у први план, можемо претпоставити да је прави разлог његовог оснивања био идеолошке природе. Наиме, етнографска истраживања и музејска пракса у ФНРЈ требало је да одражавају мултиетнички карактер Војводине.³² Такав став препознајемо у излагању Миленка Филиповића:

У годинама после ослобођења, Војвођански музеј и Етнолошка секција НО МС обрађала је посебну пажњу углавном Србима и Хрватима у Војводини. Разлози су били врло једноставни: њихово проучавање било је сувише занемарено, а није било сарадника који би могли да се баве проучавањем и националних мањина у Војводини. Сарадника је уопште било мало, а није било таквих који би знали језике тих мањина и имали друге услове. Време је, међутим, да се приступи и раду на етнолошком проучавању мањина у АПВ, не занемаривајући ни проучавање Срба и Хрвата. Напротив, крупни разлози говоре да та проучавања треба да иду упоредо, а неки послови-израда документације или Етнолошки архив Војводине су такве природе да треба истовремено да обухвате све народносне групе у АПВ.³³

Рад Дирекције Канала Дунав–Тиса–Дунав на документацији као претеча Етнолошког архива Војводине

Рад Дирекције Канала ДТД од јуна 1951. године до маја 1953. године био је усмерен на израду социјално-економске документације (библиографије) Војводине. Сакупљање документације о Војводини било је поверено *Групи за економске студије* Дирекције Канала ДТД. Прикупљена социјално-економска документација је, по садржају, начину систематизације (каталогизације) и значају, сматрана посебном

31 Исто, 4.

32 Богдан Шекарић, *Етнографска збирка Музеја Мајнице српске, у: Благо из кошнице: од Музеја Мајнице српске до Музеја Војводине*, Нови Сад 2017, 134–143.

33 Миленко Филиповић, *Етнолошки архив Војводине*, Научна архива Етнолошког одељења Музеја Војводине, Нови Сад 1954, 4.

документацијом насталом у једној социјалистичкој држави, па је због тога њен главни обрађивач Слободан Стојаковић назива *новом документацијом Војводине*.³⁴ Њоме су, за разлику од предметних каталога архива и библиотеке, били обухваћени сви видови писаних извора – од оних основних, који обухватају архивске списе, статистичке, планске и графичке приказе и правне прописе, до оних изведених, као што су написи из штампе и књига. Основни принципи у раду Дирекције Канала ДТД су се, без обзира на облик документа, језик којим је писан и период у којем је настао, базирали на издвајању и сакупљању документације која је непосредно везана за студије друштвеног живота Војводине. Занимљиво је да су радом на сакупљању документације, осим територије АП Војводине, били обухваћени и делови суседних области, као што су Барања, источна Славонија (околина Вуковара и Винковаца све до Осијека) и румунски део Баната (нарочито околина Темишвара и Банатска клисура). Тако територијално дефинисана истраживања образлагана су чињеницом да је Војводина у својој економској, културној и политичкој историји, нарочито од 1690. године, мењала територијални оквир и административну поделу.

Сабрана грађа о економском и друштвеном животу Војводине била је систематизована по децималној класификацији. Прихваћена класификација разликовала се од међународне децималне класификације, која је по тадашњем мишљењу имала *буржоаско порекло и значење*. Рад на социјално-економској документацији Војводине био је подређен главном задатку који је добила *Група за економске студије* Дирекције Канала ДТД. Наиме, она је до краја 1953. године морала израдити детаљну социјално-економску студију Војводине, чији је радни назив био *Друштвено-привредни живот и воде Војводине*. Рад на њеној изради имао је прворазредни политички значај за државу, јер је, између осталог, требало да послужи и за израду пројекта новог хидросистема ДТД у Војводини. Као резултат рада Дирекције Канала ДТД на овом пројекту до средине 1953. године објављена је грађа у 50 свезака, којом је обухваћено преко 64.000 писаних извора, 3.000 књига и објављених извештаја, 48.000 написа из штампе, 5.900 правних прописа и преко 7.000 основних извора (службених списа, статистичких

34 Slobodan Stojković, *Socijalno-ekonomska bibliografija Vojvodine: opšti metodološki prikaz*, sv. 1, Direkcija Kanala DTD, Novi Sad 1953, 1–2.

извора, планова и графичких приказа).³⁵ Грађу коју је Дирекција сакупила требало је да преузме Економски институт Војводине, који се бавио проучавањем економског развоја Војводине. Због значаја коју је имала за Етнологски архив Војводине, прикупљена документација Дирекције Канала ДТД је 50-их година стигла и у Војвођански музеј. Поред грађе тада преузете, Музеј Војводине у свом фонду чува и сличну грађу коју је сакупила Дирекција, а која се чувала у Историјском архиву ПК СК Војводине.³⁶ Иако Миленко Филиповић указује на извесне недостатке у њеној систематизацији, који проистичу из библиографског карактера метода прикупљања грађе, она је, ипак, представљала добру основу за наставак рада на документацији о Војводини. Њеним издавањем из архива, књига и штампе настали су предметни каталози – свеске, на основу којих је сваки истраживач брзо и лако могао да дође до жељених информација. Филиповић је у раду Дирекције видео претечу Етнологског архива Војводине.³⁷

Методологија прикупљања научне грађе за Етнологски архив Војводине

Од 1945. до 1950. године Миленко Филиповић је обављао посао кустоса у Етнографском музеју у Београду. Након тога му је враћено научно звање, а следећих пет година је радио у Етнографском институту САНУ, обављајући послове научног сарадника и заменика директора. У том периоду успостављена је чврста веза са Војвођанским музејом. Она је остварена захваљујући блиској сарадњи са тадашњим директором Војвођанског музеја – Рајком Николићем. По сведочењу кустоса који су педесетих година радили са њима, ову сарадњу обележио је стручни ангажман Миленка Филиповића, који је тада био један од водећих етнолога у Југославији.³⁸

35 Slobodan Stojković, нав. дело, 1–2.

36 Историјски архив ПК СК Војводине формиран је 1955. године, трансформацијом Историјског одељења ПК СКС за Војводину. Престао је са радом 1970. године. Његову грађу и библиотеку је следеће године преузео Музеј социјалистичке револуције.

37 Миленко Филиповић, *Етнологски архив Војводине*, Научна архива Етнологског одељења Музеја Војводине, Нови Сад 1954, 6.

38 Mirjana Maluckov, *Koncepcija i struktura Etnološkog odeljenja Vojvođanskog muzeja i koncepcija stalne postavke*, magistarski rad, Sveučilište – Centar za postdiplomski studij, Zagreb 1976, 152. Из сећања др Миле Босић, која је као етнолог радила у Војвођанском музеју у периоду 1954–1994. године.

Др Миленко С. Филиповић (1902–1969)

Од 1952. до 1953. године Миленко Филиповић је боравио у Сједињеним Америчким Државама као стипендиста Рокфелерове фондације и као слушаца на Харвардском универзитету.³⁹ Током боравка у Америци обишао је бројне градове у којима је било српских исељеника. Као резултат његовог истраживачког рада у том периоду објављено је неколико стручних радова. Тада се и упознао са радом америчких колега који су били укључени у израду етнологских компаративних студија. Њихов рад координисала је међународна организација за културну антропологију *Human Relations Area Files* (HRAF), основана 1949. године на Јејл универзитету. Та организација настала је као непрофитно удружење универзитета, колеџа и научних института са задатком да подстакне и олакша рад на изради компаративних етнологских студија за цео свет. HRAF баштини те-

39 Јелена А. Миљковић-Матић, *Миленко Филиповић у српској етнологији*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд 2012, 22.

ковине рада Института за људске ресурсе Јејл универзитета (Institute of Human Relations), основаног 1935. године. Његов управник Марк А. Меј (Mark A. May) и професор Џорџ Мердок (George Peter Murdock) започели су рад на сређивању културне грађе, коју су класификовали у виду предметних каталога, што је омогућило брз приступ истраживачкој грађи.⁴⁰ Њоме су обухваћени подаци етнографског карактера из књига и чланака који се односе на преко 400 етничких група у свету. Тако систематизована етнографска грађа омогућила је израду великог броја етнолошких студија. Као пример предности коришћења овако сређене етнографске документације Миленко Филиповић наводи рад професора Џорџа Мердока, који је успео да напише студију о трајности брака код 250 народа за свега 24 радна сата. Грађа Института за људске ресурсе највише је коришћена за време Другог светског рата, и то у војне сврхе. Занимљива је чињеница да су што је, и по мишљењу Миленка Филиповића, за представнике балканских народа узети Арбанаси, што је, и по мишљењу Миленка Филиповића, било научно неутемељено.

Рад Института заснивао се на више принципа, од којих издвајамо следеће:

1. развој система децималног индексирања докумената који би истраживачима омогућио да пронађу етнографску грађу унутар документа, тзв. ОСМ класификација (*Outline of cultural materials*);
2. прикупљање све релевантне научне грађе о културама света;
3. индексирање информација о култури, понашању и друштву на нивоу параграфа;
4. организовање грађе по региону, култури и субјекту на једној локацији.

Једно од најзначајнијих достигнућа у раду поменутог института био је развој система класификација културне грађе (ОСМ). Он се заснива на принципу универзалне децималне класификације за дате културне групе. ОСМ класификација се састоји од 710 предметних категорија, груписаних у 79 основних културних група. Свакој од њих је додељена троцифрена шифра – од 100 до 880. У оквиру сваке основне групе постоје поткатеорије, којих има највише 9.⁴¹

Миленко Филиповић је сматрао да Војвођански музеј као центар Етнолошког архива Војводине треба да прихвати принципе рада организације HRAF,

пре свега његову поделу културних категорија (ОСМ класификацију). По његовом мишљењу, ова класификација је корисна јер стручна етнолошка терминологија није била уједначена у датом периоду. Други практични разлог за њену примену проистакао је из могућности коришћења стечених искустава из рада HRAF-а на компаративним етнолошким истраживањима Војводине. Прихватањем наведених принципа у раду Етнолошког архива Војводине створили би се услови за коришћење архивске и штампане грађе која је у прошлости писана и објављивана на мађарском, немачком, румунском, словачком и језицима других националних мањина. Међутим, за разлику од рада у HRAF-у, којим је била обухваћена само писана грађа објављена у књигама и периодичним публикацијама, у Етнолошки архив Војводине су, захваљујући залагању Миленка Филиповића, укључени и сви други научни извори, као што је била пракса у скандинавским институтима.⁴²

Према правилнику из 1955. године, рад Етнолошког одељења Музеја одвијао се у седам одсека:

1. Етнолошки архив Војводине;
2. Одсек за технологију и ергологију;
3. Одсек за народну архитектуру;
4. Одсек за ношњу;
5. Одсек за народну уметност;
6. Фолклорни одсек;
7. Одсек за националности.⁴³

У почетку је рад Етнолошког архива био базиран на издвајању етнографске грађе из књига, брошура и новина, јер се сматрало да је за сложеније задатке било потребно стећи искуство.

У исписивању података за документацију Архива усвојено је неколико основних начела:

1. Издвојена грађа ће се исписивати тако да корисник нема потребе да тражи оригинал. Наиме, сви краћи подаци ће се наводити у целини, при чему ће се водити рачуна о контексту. Ако је реч о већем делу, онда ће се детаљније изложити његова садржина, а корисник упутити на оригинал.
2. Исписани подаци морају се цитирати потпуно верно, при чему ће се у неким случајевима приложити и фотографски снимак

42 Миленко Филиповић, *Етнологишки архив Војводине*, Научна архива Етнолошког одељења Музеја Војводине, Нови Сад 1954, 6.

43 Mirjana Maluckov, нав. дело, 162.

40 <http://hraf.yale.edu/>, 4. 7. 2018.

41 <http://hraf.yale.edu/>, 4. 7. 2018.

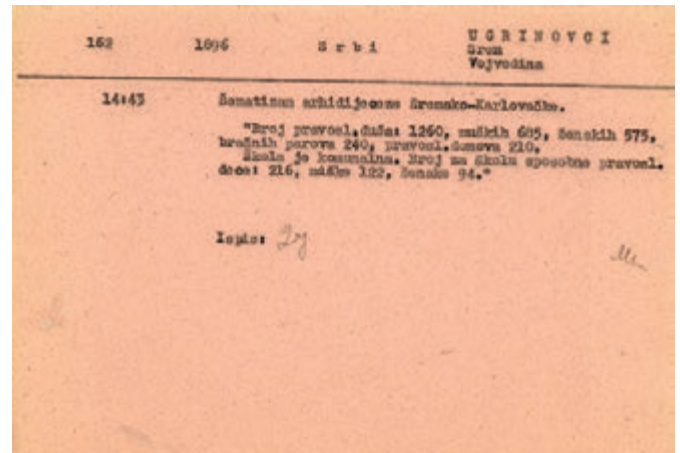
оригинала (ако је реч о нечитком рукопису). Архив ће се водити на српском језику, на који ће се преводити и текстови са страних језика, при чему ће се водити рачуна о томе да народни изрази буду наведени у оригиналном облику.⁴⁴

Етнoлошки архив Војводине

Грађа уређена по наведеним принципима исписивана је писаћом машином и то у најмање три примерка, од којих је један ишао у централни регистар, а други се распоређивао према области односно месту, те је овај део фонда ЕАВ нарочито значајан код припреме за теренска истраживања. Сем текстуалне грађе, сакупљане су фотографије, цртежи, карте (мапе), графикаони и сл. У Етнoлошком архиву Војводине се ова грађа разврставала према категоријама преузетим из ОСМ класификације. На тај начин је сваки листић (фиша) добијао своје место у картотеци, према редном броју из поменуте класификације. Унутар једне категорије грађа се разврставала алфаветски, по насељу у датој административној области (Банату, Бачкој, Срему и Барањи). Поред броја за одређену појаву или предмет, на листићу су исписивани библиографски подаци, локалитет и народност. Због бржег проналажења грађе о народима и народностима Војводине, свака етничка група је обележавана папиром посебне боје, (фише) на којем се исписивала грађа. Тако је документација о Србима куцана на роза папиру, о Мађарима на зеленом, о Румунима на жутом, о Русинима на плавом итд., док су на белом папиру исписивани подаци који су били од општег значаја (положај насеља, географске одлике области, историја насеља и др.).

44 Milenko Filipović, *Etnološki arhiv Vojvodine*, Naučna arhiva Etnološkog odeljenja, Vojvodanski muzej, Novi Sad 1954, br. 484.

Листић (фиша) Етнoлошког архива Војводине

Резултати рада Етнoлошког архива Војводине

Прве активности у ЕАВ биле су усмерене на стварање неопходних услова за почетак његовог рада. У том циљу започета је обука сарадника на прикупљању грађе. Тако је током 1955. године организован десетодневни семинар за сараднике Архива, на којем су полазници практично упућени у нове форме рада, распоред етнoлошке грађе по децималној ОСМ класификацији и начину њеног коришћења. У овиру рада Архива извршен је пренос сређене архивске грађе Дирекције Канала ДТД. Та грађа је сматрана значајном за ЕАВ јер је садржала драгоцене податке из литературе, који су били распоређени по научним гранама.

Током 1955. године отпочета су и теренска истраживања међу Мађарима и Румунима. Наиме, већ у првим годинама етнoлошког рада Војвођанског музеја и Научног одељења Матице српске уочено је да он не прати нове политичке прилике, јер је био усмерен ка истраживању Срба и Хрвата у Војводини. Истицање етничког плурализма у Војводини подразумевало је започињање етнoлошких истраживања мањина, при чему је одлучено да се тим послом руководи из Етнoлошког архива Војводине. Теренска истраживања међу Мађарима вршили су Катинка Евингер-Ковачевић и Катона Пал, сарадник из Сенте, а у мањем обиму Софија Димитријевић из Сомбора, Рајко Николић и Вера Милутиновић. Она су обављена у Темерину, Руменки, Ади, Молу, Кањижи, Мартоношу, Хоргошу, Купусини, Надрљану. Међу Румунима истраживања су вршили Мирјана Илић (Малуцков), која је 1955. године и почела да ради у Архиву, и Милан Милошев, кустос Градског музеја у Вршцу. Истраживања

међу Румунима спроведена су у Алибунару, Селеушу, Локвама, Барицама, Самошу и Новом Селу.

У току 1956. године су, због унапређења рада, настављена стручна усавршавања сарадника Етнолошког архива Војводине. У том циљу је одржан заједнички састанак сарадника Архива на којем је одлучено да се настави са радом на исписивању теренске грађе, као и да се већа пажња посвети изради извода из литературе. До краја 1956. године је, захваљујући пожртвованом раду Мирјане Илић, завршен посао око сређивања грађе из *Библиографије* Дирекције Канала ДТД.

Током те године настављена су истраживања Румуна у Банату. Истраживањима су обухваћена места: Овча, Мало Средиште, Месић, Сочица, Јабланка, Бела Црква, Глогоњ, Мали Жам, Маргита, Куштиљ, Војводинци, Марковац, Бегејци, Клек и Сутјеска. Катинка Ковачевић је, у циљу прикупљања грађе о Мађарима, обишла насеља: Дебељачу, Руменку, Војвловицу и Темерин. У овом периоду Архив је добио и првог запосленог службеника (Мирјана Илић), па се очекивало да ће се рад на сређивању и исписивању картона интензивирати.

У првој половини 1957. године набањена је опрема (кутије и ормани) за смештај картона. За потребе рада ЕАВ издвојено је 2.500 фотографија, које су преузете из фототеке Етнолошког одељења. Из румунских новина *Libertatea* и календара *Nadejdea* преведено је 13 чланака. Током друге половине 1957. године започет је рад на обради појединих значајних књига и часописа, међу којима су *Шемајизам Ејархије бачке*, *Јавор*, *Гласник Историјској друштва у Новом Саду*, *Шемајизам Српске православне ејархије вршачке*, као и календар *Србодран*.

О интензивирању рада ЕАВ говори податак да је само 1958. године исписано 3.200 листића (фиша) и сређено 2.500 фотографија, које су распоређене по ОСМ класификацији. Током те године одржан је и састанак Савета ЕАВ, коме је присуствовао и Миленко Филиповић. На њему је поднесен исцрпан реферат о резултатима рада Архива. **Као закључак тог састанка усвојено је гледиште по којем је прва фаза експериментисања у раду ЕАВ завршена, те се може прећи на организовани систематски рад.** Током исте године у сарадњи са Историјским одељењем Војвођанског музеја извршен је препис „Списка старих географских карата са војвођанском проблематиком у Државном ратном архиву у Бечу“, који преставља извод из „Списка географских карата у бечким исто-

ријским архивима“ од Рудолфа Шмита, позајмљеног из научног архива Српске академије наука. ЕАВ је те године преузео од Историјског одељења и превод текста о Ади и Старом Бечеју из књиге *Vács-Bodrog vármegeye* др Боровског (Samu Borovskyy). Такође је настављено излучивање грађе из *Шемајизма Ејархије бачке за јог. 1897* и *Шемајизма Српске православне ахидијејезе сремско-карловачке за јог. 1896*.

Рад Етнолошког архива Војводине током 1959. године базирао се на издавању грађе из литературе. У тај посао био је укључен већи број унутрашњих и спољних сарадника. Поседна пажња усмерена је на обраду литературе из 18. века. У том циљу настављено је исписивање грађе из Витковићевих *Сјоменика из дугимској и њешанској архива* и Гризелинијеве *Историје Баната*.

Од 1960. до 1964. године одвијао се рад на сређивању теренских дневника Јована Ердељановића вођених током његових истраживања у Банату. Ердељановићева грађа разврстана је по местима. У њеном преписивању учествовали су кустоси Етнолошког одељења Мирјана Илић, Рајко Николић и Мила Јефтић (Босић). Она је обухватала 79 места.

Од 1964. године активности Архива везане су и за организовање рада на прикупљању грађе за *Етнолошки атлас Југославије – сектор за Војводину*, при чему је основни посао Архива стављен у други план. Наиме, кустос ЕАВ је од те године водио све организационе и практичне послове у вези са радом на *Атласу* на територији Војводине.⁴⁵ Тада се сматрало да ће рад на *Атласу* допринети развоју ЕАВ. Нажалост, то се није десило. Данас о резултатима рада Етнолошког архива Војводине сведочи исписаних 10.000 фиша и распоређених 9.000 фотографија.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бранислав Букуров, О научно-истраживачком раду у Војводини, у: *Алманах Војводине 1944–1954*, Нови Сад 1955.
2. Јован Ердељановић, Испитивање народног живота и обичаја у Војводини, *Летопис Маџице српске*, год. 100, књ. 308, св. 1–2, 1926.
3. Mirjana Maluckov, *Koncepcija i struktura Etnološkog odeljenja Vojvođanskog muzeja i koncepcija stalne postavke*, magistarski rad,

⁴⁵ Mirjana Maluckov, *Koncepcija i struktura Etnološkog odeljenja Vojvođanskog muzeja i koncepcija stalne postavke*, magistarski rad, Sveučilište – Centar za postdiplomski studij, Zagreb 1976, 171.

- Sveučilište – Centar za postdiplomski studij, Zagreb 1976.
4. Радослав Марковић, *Инђија – њрило за њроучавање насеља у Војводини*, Књиге Матице српске, бр. 47, Нови Сад, 1923.
 5. Јелена А. Миљковић-Матић, *Миленко Филиповић у српској етнологији*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд 2012.
 6. Рајко Николић, Етнологска проучавања академика др Јована Ердџановића у Банату, у: *Јован Ердџановић: животи и дело – радови са симпозијума етнолога СР Србије*, Панчево, 1976.
 7. Papp Árpád, *Jovan Cvijić: centralna Evropa, Vojvodina*, Subotica 2017.
 8. Душан Ј. Поповић, *Проблеми Војводине*, пишчево издање, Панчево 1925.
 9. Slobodan Stojković, *Socijalno-ekonomska bibliografija Vojvodine: opšti metodološki prikaz*, sv. 1, Direkcija Kanala DTD, Novi Sad, 1953.
 10. Миленко С. Филиповић, Етнологски (Етнографски) рад у Војводини, *Летопис Матице српске*, год. 123, књ. 363, св. 4, 1949.
 11. Миленко Филиповић, *Етнологски архив Војводине*, Научна архива Етнологског одељења Музеја Војводине, Нови Сад 1954.
 12. Јован Цвијић, Организација научног рада у Војводини, *Летопис Матице српске*, год. 97 (1922/23), 1923.
 13. Јован Цвијић, Антропогеографски проблеми Балканског полуострва, *Српски етнографски зборник*, књ. 4, *Насеља српских земаља, Расирава и траја*, књ. I, 1902.
 14. Богдан Шекарић, *Фотографије др Рагивоја Симоновића*, књ. 1, Поседна издања, XXVIII, Музеј Војводине, Нови Сад 2014.
 15. Богдан Шекарић, Етнографска збирка Музеја Матице српске, у: *Благо из кошнице – од Музеја Матице српске до Музеја Војводине*, Нови Сад 2017.

THE ETHNOLOGICAL ARCHIVE OF VOJVODINA

Summary

Organized ethnological researches of Vojvodina started after the creation of the Kingdom of SCS. They were run under the auspices of the Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA) and Matica srpska. Jovan Cvijić drew up basic guidelines for this work at a lecture which he gave at the Great Assembly of Matica srpska in 1922. For Cvijić, the organizing of research work in Vojvodina, also had a great political significance next to the scientific one. He believed that ethnographic researches provide the basis for developing an independent South Slavic culture in the newly formed Yugoslav state. To this end, the Ethnological Archive of Vojvodina should have been formed, where, in one place, all existing ethnographic and folklore material would be collected, and thus it would become available to all scientific researchers. The scientific tasks set in that way also influenced Cvijić's view of the new role of Matica srpska, which, according to him, was to become a primarily scientific-research institution with similar tasks that SASA had. This new, scientific-research character of Matica was revealed in founding the Scientific Department of Matica Srpska (1922), headed by Jovan Cvijić, who was supposed to direct and manage the scientific researches in Vojvodina. In that period, the first ethnological researches of Serbs and Croats in Vojvodina began. However, more massive scientific research never occurred. We believe that there were several reasons for that. One of them, of course, lies in the fact that the efforts to organize scientific researches in Vojvodina were interrupted by Cvijić's premature death (1927), as well as the fact that the outbreak of war and occupation resulted in the interruption of work of all scientific and cultural institutions in the country. However, in addition to the aforementioned objective circumstances, it remains unclear why Cvijić's efforts to inspire and professionalize scientific work in Vojvodina did not receive wider state support. One of the great successes in organizing scientific work in Vojvodina, and for which we can thank Cvijić, is the founding of the Museum of Matica srpska.

The establishment of the socialist authorities after 1945 basically changed the conditions and character of the work on the study of the national life in Vojvodina. Unlike the interwar period, in which the state only provided declarative support to the work of the provincial cultural institutions, the action of restoring the existing ones and founding the new museums in Vojvodina had the character of a large organized movement. This work was coordinated by the Chief Executive Committee of the National Assembly of the Autonomous Province of Vojvodina (CECNAAPV). It was decided that the Center from which ethnographic researches should be managed will be the Vojvodina Museum (today the Museum of Vojvodina). The organization of field research in Vojvodina was supervised by Milenko S. Filipović, PhD. He conceived them according to Cvijić's anthropogeographical and ethnographic principles of research in Vojvodina. Thus, the idea of the need for establishing the Ethnological Archive of Vojvodina was affirmed again. As a good model for the organization of it served the work of the International Organization for Cultural Anthropology, Human Relations Area Files (HRAF), which was founded in 1949 at Yale University. In the first years the work of the Archive was based on the field research among Hungarians and Romanians in Vojvodina, together with separating the material and compiling the excerpts from the professional literature. Since 1964, the activities of the Archive have been related to the organization of work on collecting the material for the Ethnological Atlas of Yugoslavia. Nowadays 10,000 printed fiches and 9,000 photos testify about the results of the work of the Ethnological Archive of Vojvodina.

Although the idea of the need for the formation of the Ethnological Archive of Vojvodina was then argued with scientific and methodological reasons, we can assume that the real reason for its founding was of ideological nature. The emphasis on ethnic pluralism in Vojvodina implied the initiation of ethnological researches of minorities, and the Ethnological Archive of Vojvodina should have become the center from which such researches would be conducted. While Serbian and Croatian national interests directed their ethnological researches during the interwar period, ethnological researches in socialist Yugoslavia were subordinated to the interests of all national minorities.

БАЧВАРСКА РАДИОНИЦА ИЗ СРПСКЕ ЦРЊЕ

Сташа Арсеновић Копривица

Апстракт: У раду је дат кратак преглед историјата занатства, организовања еснафа и развој бачварског заната у Војводини, ближе га одређујући материјалом који се користи, процесом израде, као и врстама предмета које бачвари производе. Представљени су биографски подаци бачвара Бранка Брборића из Српске Црње, као и подаци који се односе на његову радионицу. Бачварској радионици из Српске Црње припада укупно 86 предмета различитих по материјалу и намени. Предмети обухватају алате, опрему, производе и мајсторску диплому. Тежиште рада се односи на последње поглавље у којем је извршена типологија алата према функцији у изради предмета по фазама израде, које подразумевају припрему грађе, израду полупроизвода и добијање финалног производа, што је урађено по утврђеним музеолошким принципима.

Кључне речи: занатство у Војводини, бачварски занат, бачварска радионица из Српске Црње, алати, бачварски производи.

Увод

Предмете бачварске радионице из Српске Црње Музеју Војводине 2015. године, поклонио је Лазар Брборић, син бачвара Бранка. Радионица је припала мајстору Бранку рођеном 1924. године у Херцеговини, који је 1957. године у Српској Црњи отворио самосталну бачварску радњу, у којој је радио све до своје смрти 2003. године. Већину алата је наследио од свог оца, такође бачвара Лазара Брборића.

Колекција предмета бачварске радионице из Српске Црње обухвата 86 предмета различитих по материјалу и намени. У предмете спадају алати, опрема, производи и мајсторска диплома. Алати су различите намене и служе за обраду дрвета, опрема обухвата делове намештаја за радионицу као и кофер за теренски рад, док се производи односе на два бурета различитих димензија. Поједини примерци алата су старости од 50 до 70 година.

Највећи део предмета је из прве половине 20. века, а коришћени су током 20. и почетком 21. века. Предмети пружају драгоцене информације о времену настанка и времена у ком су коришћени. То се посебно односи на предмете фабричке производње, који на себи имају утиснут жиг, али и на оне који су занатске израде, често са резбареним орнаментима. Поред алата који су купљени, а могуће и настали у Краљевини СХС, у збирци се налазе и алатке за које је установљено да су аустријске производње. На једној од њих – закривљена макљница (Сл. 1) идентификован је жиг

фабрике која се бавила производњом алата за обраду дрвета *Staller Wien*.¹

За разлику од фабричких, често импортованих примерака алата, на појединим примерцима уочени су резбарени декоративни мотиви, који се крећу од сведених до веома сложених – линије различитих облика, бројеви, иницијали, богати вегетабилни украси и мотиви. Претпоставља се да су резбарене мотиве попут иницијала или броја урезивали мајстори који су користили алат, док се за декоративне мотиве може наслути да су их резбариле занатлије које су израђивале алат. Тако се у колекцији предмета из Српске Црње налази једана хобла за уторе (Сл. 2) која је украшена богатим орнаментом у виду три спојена листа. Хобла је купљена у Коњицу у међуратном периоду, али се за мотив на овом предмету не може са сигурношћу тврдити да ли је типичан за ову врсту предмета, период, одређеног мајстора или радионицу која га је израђивала.

Већина алата из ове колекције представљају обавезан инвентар и других занатских радионица, као што су, примера ради, тесарска, коларска, столарска и ковачка. Ипак, неки од алата, типични су искључиво за бачварски занат, као што су закривљени лењери – чапови и клупа са главом – верпанг, који се користе искључиво за израду дуга.

Развој и процват овог заната био је у уској вези са процватом градова, развојем трговине и усвајањем

¹ Фабрика је основана у Бечу 1870. године. Алати које је производила данас су део приватне колекције немачког колекционара који има свој виртуелни музеј посвећен старим занатима: <http://www.holzwerken.de/sitemap.phtml>

нових знања и вештина у изради, касније и са развојем виноградарства и винарства.

У историјском контексту, процват занатства се може пратити ослобођењем од Турака и продором западних утицаја са подручја тадашње Аустроугарске. Развој индустрије и окупирање тржишта фабричким производима довели су до постепеног гашења овог заната. Данас се користе бурад израђена од пластике или прохрома, иако поједине винарије и даље користе производе бачварског заната.

Радна биографија мајстора

Бранко Брборић, рођен је 8. фебруара 1924. године у Љубињу (Босна и Херцеговина). У периоду од 1935. до 1941. године, бачварски занат учи у радионици даљег рођака Бошка Брборића у Коњицу. Бранко је мајсторски испит положио 1957. године када и отвара самосталну бачварску радњу, коју непрекидно води све до своје смрти 2003. године. Већину алата наследио је од свог оца, такође бачвара, Лазара Брборића (1896–1984), који је занат изучио у истој радионици у Коњицу у периоду од 1908. до 1912. године.

Бранко напушта Коњиц 1940. године и привремено се настањује у Мионици код Ваљева, одакле је убрзо отишао у Војводу Степу. Након смештања у кући своје тетке Анђе, у ратно доба 1942. године, под велом страха, Бранко одлази у партизане, где са Првом пролетерском бригадом учествује у ослобођењу Београда. На Сремском фронту је био тешко рањен, али се по опоравку настањује у Српској Црњи 1945. године. Овде је дошао по задатку да формира народну милицију, али врло брзо се одриче тог посла и постаје члан Сељачке радне задруге „Симо Шолаја“, где ради као бачвар, али и као колар. Поред тога што је био члан Сељачке радне задруге Бранко је провео скоро деценију и у столарској задрузи „Липа“. Све то напушта 1957. године и отвара самосталну бачварску радњу у својој кући.²

Бранко Брборић је последњи бачвар из Српске Црње који је радио све до своје смрти 2003. године. Израђивао је, али и поправљао бурад и разне предмете од дрвета³ (сељачка кола, котарке, тесао грађу за куће). У интервјуу за *Глас Зрењанина*, мајстор Бранко говори да је израђивао и бурад запремине чак и до 2.000 литара.

2 „Треба дара за бачвара...“, *Глас Зрењанина*, 27. децембар 1997.

3 Исто.

Историјски осврт на развој занатства и бачварског заната у Војводини

Све до Другог светског рата, занатство⁴ у Војводини представљало је једну од битних привредних грана и начина привређивања градског и сеоског становништва. Занатлије које су својом умешношћу ручне израде предмета биле у прилици да обезбеде сигуран профит и релативну економску сигурност, допринели су развоју занатства као самосталне привредне делатности.⁵

Од 18. века на простору Војводине, са развојем занатства стварали су се услови за организовање занатлија у еснафе или цехове – врсте удружења градског занатлијског становништва на професионалним основама. Проистекао из традиције средњовековних градова Средње Европе, сваки еснаф је био савез ситних занатлија који је окупљао припаднике исте или сличне професије.

Омасовљавањем појединих заната, њиховим развојем, као и каснијим усавршавањем технике, доћи ће до подела унутар једног еснафа, а самим тим и гранањем еснафа на мање ћелије и нове професије. Припадност еснафу је била обавезна. Уколико би неко желео да се бави занатом, био је у обавези да пређе пут од шегрта и калфе, а да би постао мајстор и пуноправни члан еснафа, морао је да задовољи критеријуме рада и квалитета производа, које је постављао и захтевао еснаф.⁶

Учење заната (шегртовање) почињало је склапањем уговора између мајстора и шегрта. Шегртовање је трајало најмање три године. На крају учења заната, мајстор би свом ученику издао потврду о трогодишњем шегртовању, са којом би од цеха добио својеврсно сведочанство које би му пружио могућност за самосталан рад као калфе. Да би се домогао мајсторске дипломе, калфа је морао да прође дуг пут *вандровања*, које је подразумевало стицање нових радних искустава као и животне зрелости и

4 Р. Баришић се позива на *Речник српскохрватској књижевној језика* и истиче да је занат „специјално изучена, усавршена израда предмета руком, или уз помоћ примитивног алата...!“, Баришић Р., *Занати на етничким просторима Срба*, у: *Народна култура Срба у 19. и 20. веку*, Етнографски музеј, Београд 2003, 321.

5 М. Радивој Ачански, *Од цеховских занатских организација до савремене изложбе занатства у Кули 1931. године*, у: *Ситари занати у Војводини*, ПЧЕСА, Историја пољопривреде, салаша и села, књ. VIII, Нови Сад – Кулпин 1992, 11.

6 А. Д. Удаљцов, Ј. А. Космински, О. Л. Вајнштајн, *Историја средњег века*, I, Београд 1956, 182–4.

сналажљивости. Током вандровања, занатлије су са собом носиле *вандровке* – исправе у којима су били уписани подаци о цеху, лични подаци занатлије, као и подаци о радионицама и времену проведену у вандровању.⁷

Након повратка са вандровања, калфа је добијао прилику да полаже мајсторски испит. Са положеним испитом био је у прилици да отвори сопствену самосталну радњу и започне сопствену производњу.⁸

Излагање и продаја занатских производа била је просторно и временски јасно прописана и одређена. Осим што је могла бити излагана и продавана у занатским радњама, роба се могла продавати и на трговима, пијацама, вашарима, панађурима и саборима у тачно одређене пазарне дане.

Иако није познато да ли је, за разлику од средњоевропских држава, у средњовековној Србији постојала еснафска организација,⁹ зна се да су занатлије, у зависности од врсте делатности, поседовале своје четврти у градовима или су имали своја приградска насеља.¹⁰ Доласком страних занатлија у градове Србије, пре свега из Дубровника, Угарске и Немачке унапређује се занатска производња, а вероватно су стране занатлије донеле и нека начела еснафске организације, која су прихваћена од стране домаћих занатлија и трговаца. Еснафско уређење током Отоманског периода, није се много разликовало у односу на западноевропско,¹¹ а у терминологији појединих заната у Војводини сачували су се турски називи допуњени домаћом и немачком терминологијом.¹²

До процвата занатства на простору Војводине долази током XVIII века, као резултат развоја градова и планских колонизација. Развој појединих заната је условљен, пре свега, географским поднебљем. Управо на простору Војводине су се развили занати који се баве производњом предмета и алата за потребе производње и прераде хране. Један од таквих заната јесте бачварски занат који је своју експанзију доживео

током 18. и 19. века. Испрва често у рукама српских занатлија, од средине 19. века примат у овом занату преузело је немачко становништво.

Бачварски занат је био нарочито развијен у виноградарским регијама Војводине. Карактеристичан је пример у Банату, Вршачко виногорје, у непосредној околини Вршца. О процвату бачварског и других заната у овом граду сведочи бројка од 645 калфи, од којих 142 калфе долазе из различитих места Баната, Срема, Славоније, Далмације, Хрватске, Чешке, Немачке и Аустрије, а радили су у Вршцу у периоду од 1852. до 1876. године.¹³

Бачварски занат је био у два наврата угрожен. Најпре у другој половини 19. века, када је дошло до масовног страдања винограда, услед појаве филуксере, паразита који се храни листом и кореном винове лозе, што је довело до застоја у производњи вина, а самим тим и умањеној потреби за бачварским производима.

Крај 19. века је обележио развој индустријализације, што је директно угрожавало занате и слабило и утицај еснафа у заштити занатлија. Иако је држава водила рачуна да индустријализацијом не наштети домаћим занатлијама, ипак сходно приликама, није могла да спречи развој капиталистичке индустрије и гашење еснафског уређења.

Упркос индустријализацији, гашењу еснафа и њиховом трансформацијом у занатлијска удружења, занатска производња и продаја занатске робе је опстала, што је случај и са бачварским занатом. Међутим, прву половину 20. века обележио је развој металне индустрије, што је довело до експанзије у коришћењу нових материјала у винарству, као што је прохром. Потражња за кацама и бурадима израђеним од прохрома, постепено је довела до опадања производње бачварских производа, што је директно угрозило овај занат. Тако је 1930. године у Вршцу регистровано свега 10 бачвара.¹⁴

О бачварском занату

Називи бачвар, качар, пинтер али и пинтор односе се на мајсторе бачварског заната.¹⁵ Из назива бачвар и качар види се јасна етимолошка повезаност са

7 А. Тасић, *Вандровке и вандровање*, у: *Стари занати у Војводини*, ПЧЕСА, Историја пољопривреде, салаша и села, књ. VIII, Нови Сад – Кулпин 1992, 222–224.

8 S. Radujko, *Stare zantaliје*, у: *Стари занати у Војводини*, ПЧЕСА, Историја пољопривреде, салаша и села, књ. VIII, Нови Сад – Кулпин 1992, 36–37.

9 Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, I, САН ССXXII, II 5, Београд 1954, 2.

10 Ј. Калић, *Срби у њоном средњем веку*, Београд 2001, 104.

11 Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, I, САН ССXXII, II 5, Београд 1954, 8.

12 Исто.

13 Д. Марковић, *Још лиштар један*, каталог изложбе: *Виноградарство и винарство Фрушке Горе*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2011, 98.

14 Исто.

15 Као и пинтерског и качарског заната.

предметом производње, односно основним производом – бачва и каца. Немачки назив *йинтлер* етимолошки је везан за јединицу мере, за запремину „пинта“, мада постоје претпоставке да је етимолошко порекло речи бачвар у немачком језику, од речи *der Böttcher*, као и пинтер од немачке речи *der Binder* – бачвар.¹⁶

Бачварски занат је, попут грнчарског, ковачког, млинарског и других, уско везан за пољопривредну производњу (поготово за винарство и виноградарство), а као такав је усмерен на производњу разноврсних посуда, равних или облик бокова, различите намене и димензија.

Поред бачви и буради, у бачварске производе спадају и различите врсте посуда које су коришћене за производњу, чување и транспорт течности и хране.¹⁷

Петал, фртал¹⁸ и шавољ¹⁹ коришћени су за претакање вина, док је чобања коришћена за претакање ракије приликом печења. Бунарско ведро или кофа су неки од предмета који су служили за транспорт и претакање течности. Предмети попут каде и каце служили су за сољење мяса или кисељење купуса, док су различите врсте качица²⁰ служиле за чување сира, туршије или масти. Бућкалице или путерњаче²¹ служиле су за производњу маслаца.

Основни материјал који се користи у бачварском занату су дрво и метал. Од дрвета у Војводини се у бачварском занату доминантно користила дрвна грађа добијена од дрвета дуда и храста. Осим ове врсте дрвета у мањој мери били су заступљени и багрем, буква и чамово дрво.²²

Бурад израђена од дуда²³ била су најпогоднија за чување ракије, јер јој дају златножуту боју. За израду буради друге намене најзаступљеније дрво био је храст, као најпогодније тврдо дрво које добро подноси влагу и ретко долази до пуцања при обради. Коришћење метала у изради бурета, односи се првенствено на металне обруче којима се буре учвршћује.

Обрада дрвета

Пре израде бурета, бачвар је морао да познаје технологију обраде дрвета. Умеће обраде подразумевало је пре свега разликовање леве и десне стране дрвета,²⁴ као и препознавање погодног временског периода за обављање сече. Дрвна грађа се набављала на различите начине. Тихомир Ђорђевић износи податак да су током прве половине 19. века, бачвари били у обавези да поднесу неку врсту захтева или молбе да им се одобри сеча, коју би им одобрио Савет уз консултацију са локалним шумаром.²⁵ Надежда Гојковић-Весковић наводи пример набављања грађе у Новом Саду крајем 19. века. Њен отац, бачвар Славко Весковић, је за потребе заната, закупуљивао парцеле у Гргуревачкој шуми, за чију сечу је унајмљивао Крањце – тесаре из Словеније.²⁶

За потребе бачварског заната дрво се у потпуности користило, што је подразумевало коришћење пања, стабла и крошње. Сеча се обављала зими, када дрво није у вегетацији, односно када се у стаблу зре-

16 Љ. Радуловачки, Бачварско, качарски и пинтерски занат у Срему, *PBM* 35, 1993, 229.

17 На Сталној поставци Музеја Војводине у оквиру *Пасиурске ојреме*, изложена су три предмета бачварске производње, и то: две чобање за воду и једна качица за претакање млека. Ови предмети припадају етнолошкој Збирци за привреду.

18 Петал и фртал су дрвене посуде са дршкама, које су служиле за претакање вина, од којих је петал запремине пет литара, док је фртал запремине од 12 до 13 литара.

19 Шавољ је посуда израђена од дрвета и служила је у винарству, али се користила и у домаћинству за различите употребе.

20 Качице су посуде, обично запремине од 30 до 60 литара, карактеристичне по томе што имају дршке и поклопац.

21 Бућкалице или путерњаче су специфичне по свом изгледу – танке и дугачке посуде израђене од дуга, служиле су за припремање маслаца.

22 Љ. Радуловачки, Бачварско, качарски и пинтерски занат у Срему, *PBM* 35, 1993, 231.

23 „Majstori kačari koristili su različitu vrstu drveta u zavisnosti od specifične namene sudova i sadržaja koji će se u njima čuvati. Od bukovog i čamovog drveta (smrekja) pravljani su sudovi za kajmak, sir, mleko i zimmicu; od hrastovog, bagremovog i dudovog drveta sudovi za rakiju. Za rakiju je dudovo drvo posebno korišćeno jer joj je davalo zlatnožutu boju, što se veoma cenilo u kvalitetu rakije. Od borovog i hrastovog drveta pravljani su sudovi za vodu; od čamovog drveta sudovi koji se koriste u procesu pečenja rakije, zatim za parenje, kišelj enje i pranje veša. Za izradu obruča koristi se mlado jasenovo ili leskovo drvo.“ (S. Tomić Joković, *Živi seoski zanati u užičkim selima*, Zbornik radova sa međunarodnog skupa *Crafttract – tradicijski obrt – nove atrakcije za kulturni turizam*, 75)

24 Део интервјуа са мајстором Бранком. Види: Треба дара за бачвара..., *Глас Зрењанина*, 27. 12. 1997.

25 „13. марта 1836. године. – Мајстори пинтерског еснафа у Шапцу, на броју седморица... моле Совет да им се одобри да могу гору сећи ради свог заната.“, Т. Ђорђевић, *Живот и обичаји народни*, у: *Архивска грађа за занатле и еснафе у Србији од групог усипанка до еснафске уредбе 1847. године*, Српски етнографски зборник, Српска краљевска академија, Београд 1925, 124.

26 http://www.topsrbija.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2473:kazivanje-nadec5bede-gojkovic487-veskovic4873a-moj-otac-bac48dva

лог дрвета задржава најмањи проценат дрвних сокова. Исечено дрво и добијене даске се суше неколико година на ваздуху, како би се смањио проценат влаге, при чему се дрво стеже током сушења. Процес сушења и скупљања дрвета траје док у њему има воде.²⁷

Добро припремљена грађа за потребе бачварског заната доприноси дуговечности производа чак и до 80 година.²⁸

Израда бурета

Најкарактеристичнији (и најпрепознатљивији) производ бачварског заната је буре. Изради бурета предходи обрада *гуја* једнаке дужине и дебљине. Дуге чине бочну страну бурета, односно сваког производа израђеног у бачварској радионици. Дуге се израђују од дрвета (најчешће храста), а изгледом подсећају на дрвене летве чије су димензије условљене наменом предмета које се израђује. Код производње бурета дуге у завршној обради добијају трбушаст изглед. Оне се најпре обрађују тањењем или стругањем на *клуји са главом*²⁹ (верпангу) помоћу *макљица*, које служе за тањење дуга. Тањење се врши ради сужавања бочних страница како би се добила извијена дуга која ће бурету, односно бачви, дати трбушаст изглед. Дуге се затим слажу у смеру казаљке на сату уз један *радни обруч* за који се учвршћују држачима. Обручи су израђени од метала и могу бити различитих димензија, састављају се металним нитнама, а бачвари су их обично куповали у гвожђарама.³⁰

Након уметања последње дуге набијају се још два радна обруча којима се дуге учвршћују. Ови обручи се стављају у горњу половину бачве, док доња половина остаје размакнута. Обручи се набијају помоћу чекића и специјалног чекића, тзв. *сецандера*. Еластичност дуга и њихово савијање се постиже паљењем ватре у средини бурета и повременим квашењем дуга са спољашње стране.³¹

Дуге се потом постепено стежу *цујом*³² чија се дебело уплетена жица или канап притезао при дну бурета, све док се дуге у доњој половини у потпуности не споје. Након овог процеса бачва се окрене како би се, под утицајем другог загревања, савиле и дуге друге половине предмета, када се набијају још три радна обруча и притеже цугом. Након другог загревања, постепеним хлађењем, бачва постиже трајни облик.

Слагањем и закуцавањем дашчица израђује се дно бурета. Претходно је потребно израдити уторе, тј. жљебове за убацивање дна, за шта се користи *хобла за ујоре*.³³ Њом се се кружи по унутрашњој страни бурета, односно предвиђеном месту за уметање данцета (дна бурета). На основу тога се шестаром узимају мере и исцртава дно на припремљеним дашчицама. Дно се финалним блањањем³⁴ тањи до мере за жљебове или уторе. Пре уметања дна, у уторе се ставља лист шаше, чиме се постиже непропустљивост бурета. На самом крају, радни обручи се скидају и набијају се трајни, углавном у парном броју у зависности од величине бурета.

Како би буре било спремно за употребу потребно га је подвргнути прању, што је подразумевало уклањање остатака дрвених опилака и мириса паљевине. Прање се изводило тако што се сипала врела вода са ораховим лишћем,³⁵ али и кречом и содом, а потом се буре повремено ваљало у одређеним временским интервалима. Након испуштања вреле воде буре се сушило један дан, након чега је следило друго прање. У другој фази у буре се до врха наливала хладна вода која је стајала у бурету од 10 до 15 дана.

Поред прања бурета ораховим лишћем, кречом или содом у комбинацији са врућом водом, бурад су се још третирала и сумпорисањем ради уклањања или сузбијања буђи.³⁶ Процес сумпорисања је био резервисан за прање већ коришћене буради или других предмета бачварске радионице. Саму финализацију производа представља утискивање усијаног жига на

27 <https://slikarskatehnologija.wordpress.com/2014/04/02/drvo/>

28 Део интервјуа са мајстором Бранком, види: Треба дара за бачвара..., *Глас Зрењанина*, 27. 12. 1997.

29 Клупа са главом (верпанг) је алат који служи за фиксирање дуге док се обрађује макљицом.

30 Љ. Радуловачки, Бачварско, качарски и пинтерски занат у Срему, *РВМ* 35, 1993, 231.

31 http://www.topsrbija.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2473:kazivanje-nadec5bedegojkovic487=veskovic4873a-moj-otac-bac48dvar&catid=320:manastiri&Itemid=563

32 Цуг је врста стеге која служи за стежање дуга, чиме буре добија трбушаст изглед.

33 Хобле за уторе служе за прављење жљебова за израду дна.

34 Блањање представља поступак скидања слојева стругањем. Служи за обрађивање предмета равних површина. При блањању нож алата се поставља паралелно са површином предмета обраде.

35 Д. Марковић, *Још лиштар један*, каталог изложбе *Виноградарство и винарство Фрушке Горе*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2011, 84.

36 Уколико би наслаге буђи биле предебеле, бурад су се носила на стругање код бачвара.

дно бурета, што значи да је буре баждарено и да му је одређена запремина.³⁷

Типологија алата бачварског заната

Подела и анализа алата бачварске радионице из Српске Црње је урађена према њиховој функцији у процесу рада. Алати су идентификовани на основу коришћене литературе, музејске и фото-документације.

Типологија алата је заснована на функцији и примени алата кроз различите фазе обраде дрвета и настанка бачварских производа, те је подељена у три основне групе. Прва група обухвата алат који се користи у процесу припреме и обраде дрвене грађе. Друга група обухвата алат који се користи у изради полупроизвода, док се трећа група односи на алат који се користи у завршној фази обраде и добијању финалног производа.

Поред три основне групе алата, у типологију су сврстане још две групе – *Помоћни алати* и *Остало*.

Типологија алата

I. Алат који се користи у процесу припреме и обраде дрвене грађе обухвата:

1. алат за резање;
2. алат за тањење дуга;
3. алат за израду жљебова и профилисање дуга;
4. алат за мерење.

II. Алат за израду полупроизвода обухвата:

1. алат за прављење и обликовање отвора на дугама;
2. алат за набијање обруча на буре.

III. Алат за добијање финалног производа обухвата:

1. алат за стезање дуга;
2. алат за стављање дна бурета.

IV. Помоћни алат

V. Остало

I. АЛАТ ЗА ПРИПРЕМУ И ОБРАДУ ДРВЕНЕ ГРАЂЕ

1. АЛАТ ЗА РЕЗАЊЕ

Алат за резање се користи у поступку ручне обраде материјала. У бачварском занату служио је за грубу обраду дрвета, односно дасака за дуге. Овој групи

припадају: **брадва**, **велика тестера** – пила, **ручна тестера** и **једноручна тестера**.

Брадва је врста секире и представља алат који служи за цепање дрвета. Да би се добиле даске за дуге, дрво се најпре брадвом цепа на трупце. После припремљених трупаца даске за дуге се подрезују великом тестером – пилом, по унапред и тачно утврђеним димензијама. Велика тестера представља алат за грубу обраду, који служи за попречно тестерисање дасака за дуге. Ручна и једноручна тестера се користе за постизање прецизнијих димензија, чиме дуге бивају припремљене за следећу фазу обраде.

2. АЛАТ ЗА ТАЊЕЊЕ ДУГА

Алат за тањење дуга се користи за сужавање бочних страна које дају дугама извијени облик, а бурету трбушаст изглед. Овој групи алата припадају: **клуба са главом** – верпанг и **макљица**. Клуба са главом или верпанг је алат који служи за фиксирање дуге док се обрађује макљицом, при чему мајстор седи на клуби и једну ногу држи на папучици која фиксира дугу. Макљице служе за тањење дуга, односно за израду жљебова на дасци. Главни део макљице чини оштро сечиво и њоме се рукује тако што се држи попречно у односу на даску и струже, чиме се даска при крајевима тањи, како би се сузиле бочне стране и добила извијена дуга.

3. АЛАТ ЗА ИЗРАДУ ЖЉЕБОВА И ПРОФИЛИСАЊЕ ДУГА

Израда жљебова, блањање и профилисање дуга на одређену ширину и дебљину представља најосетљивији део посла у бачварском занату, а постиже се употребом алата у које спадају: **тезга**, **хобла**, **стега** и **стега за исправљање дуга**.

Процес добијања жљебова и профилисања познат је под термином *кројење дуџа*, и подразумева процес fine обраде. *Кројење дуџа* се изводи различитим врстама хобли – *блања*, где се дуге кроје на бачварској тезги (радни сто са стегама). Свака хобла има нож чије сечиво може бити различитог облика (равно, заобљено, таласасто...). Хоблом се рукује тако што се оштрица ножа поставља паралелно са дугом, док је причвршћена помоћу стеге на радни сто, односно тезгу. Дуге се блањају или рендишу хоблом, чиме се постижу чисте површине.

³⁷ Д. Марковић, нав. дело, 99.

4. АЛАТ ЗА МЕРЕЊЕ

Алат за мерење се у бачварском занату користи за утврђивање мерних стандарда, који морају бити испоштовани како би се производ прецизно израдио. У ову групу спадају: **закривљени лењир** – чап (Сл. 3), **метар** – цолшток, **либела**, **прави лењир** – шублер и **маркер**.

У поступку мерења, најважнији предмет је закривљени лењир или *чай*. Њиме се мери сужавање дуга на крајевима које мора бити уједначено на оба краја свих дуга. Закривљени лењери су различити за посуде различитих запремина. Бачвар обично има око 20 различитих лењира. Радионици из Српске Црње припада укупно 15 закривљених лењира различитих димензија.

У мерне алате спадају још и метар – *цолшток* који служи за мерење димензија дуга, затим либела и прави лењир – *шублер*. Шублер представља ручни мерни алат и служи за утврђивање унутрашњих и спољашњих габарита, а у бачварском занату се користи за мерење обима бурета, односно било које посуде израђене од дрвета. За обележавање линије на дугама се користе маркери.

II. АЛАТ ЗА ИЗРАДУ ПОЛУПРОИЗВОДА

1. АЛАТ ЗА ПРАВЉЕЊЕ И ОБЛИКОВАЊЕ ОТВОРА НА ДУГАМА

У изради бурета правио се само један отвор на дугама. Алат који се користи у ручној изради отвора на дугама чине: **сврдло**, **бургија** и **турпија**. Отвор представља рупу за сипање течности која се затвара дрвеним чепом. Често се налазе и бурад са дрвеним славинама, тзв. шајтовима. Сврдло и бургија су се користили за прављење отвора, док се турпија користила у финој обради ивица отвора.

2. АЛАТ ЗА НАБИЈАЊЕ ОБРУЧА НА БУРЕ

Након обраде тањењем или стругањем, дуге се слажу у смеру казаљке на сату уз један радни обруч за који се учвршћују држачем. Алат који је потребан за набијање обруча и учвршћивање дуга чине: **обруч**, **чекић**, **специјални чекић** – сецамбер, **штемајз**, **пробојац**, **држач**, **обруч** и **дуга**.

Обруч представља предмет који је израђен у виду једне металне траке која је савијена у круг и на једном

крају спојена. Ставља се са спољашње стране бурета и њиме се фиксирају дуге. Обруч се набија помоћу чекића, затим специјалног чекића – *сецамбера* и различитих штемајза и пробојаца. Поступак набијања подразумева стављање обруча са спољашње стране дуга, односно бурета, на који се прислони штемајз или пробојац који се потом набија чекићем. Сецамбером се углавном удара по дугама, са унутрашње стране бурета, како би се дуге још боље учврстиле под обручима.

Држач служи за почетно склапање дуга под обруч и израђен је у виду металне траке, која је савијена тако да даје облик латиничног слова „U“. Након што се све дуге уметну под радни обруч, додају се још два. У ову групу алата који служе за набијање, али и скидање обруча са бурета,³⁸ сврстани су и предмети – дуге и обручи, који припадају бачварској радионици, искључиво ради лакшег разумевања намене и коришћења алата.

III. АЛАТ ЗА ДОБИЈАЊЕ ФИНАЛНОГ ПРОИЗВОДА

1. АЛАТ ЗА СТЕЗАЊЕ ДУГА

Након набијања радних обруча, следећа фаза израде бурета подразумева стезање, односно савијање дуга како би буре добило трбушаст изглед. Поступак савијања подразумева коришћење алата као што су **цуг за стезање дуга** и **шраф** – стезало.

Савијање дуга се постиже цугом за стезање дуга. Цуг се састоји из три хоризонтално постављене дрвене гредице различитих димензија, од којих је горња најтања, а доња лучно извијена и има функцију постоља. Кроз све три гредице са сваке стране провучен је по један вертикални дрвени стубић, док кроз средину пролази метални или дрвени завртањ који се окреће помоћу дрвене ручице елипсастиг облика. Кроз средњу и доњу дрвену греду провучено је челично уже или вишеструко уплетен канап. Циљ коришћења цуга јесте да се дуге тако савију, да доње и горње чело бурета буду симетрични и да дају бурету трбушаст изглед, што се постиже обмотавањем челичног ужета цуга око дуга и ложењем ватре унутар бурета, јер дрво на топлоти постаје еластично и подноси савијање. Док гори ватра, буре се мокром крпом кваси са спољашње стране. Поред цуга,

³⁸ Мисли се на различите врсте, али исту намену штемајза и пробојаца.

користи се и алатка која се зове *сџезало* и има исту сврху – стезање дуга бурета или другог предмета који се израђује.

1. АЛАТ ЗА ИЗРАДУ И СТАВЉАЊЕ ДНА БУРЕТА

Савијањем дуга буре добија свој трајни облик, те се приступа финализацији израде која подразумева израду дна бурета. У процесу израде дна користи се алат у који спадају **хобла за уторе, шестар** – циркл, **хобла** – блања, **полуга**.

Поступак израде дна подразумева најпре израду жљебова, односно утора у које ће бити углављено дно. Жљебови се израђују тако што се хоблом за уторе кружи по унутрашњој страни бурета. Хобла за уторе представља алат који се састоји од равне клизеће плоче, три завртња, носача ножева и три ножа. Постоји више величина хобли за уторе и њихова величина је условљена величином бурета. Након израде жљебова, узимају се мере шестаром – *цирклом*, те се преносе на већ припремљене даске за дно бурета. Димензије се преносе исцртавањем димензија жљебова које представљају димензије дна, након чега се сече ручном тестером.

Финална обрада дна подразумева блањање, које се односи на тањење дна до мере жљебова. Финално блањање се постиже хоблама за које је причвршћена метална трака која на себи има распоређене рупице. Хобла се прислони на место израде жљебова уз саму ивицу дна. Да би се дно равномерно стањило, хобла се фиксира на средини дна тако што се закуца мали ексер кроз рупицу на металној траци, што доприноси прецизности тањења, јер хобла у том случају не може да „склизне“ са мере жљебова. Када је дно стањено на жељену меру, следи поступак убацивања дна у буре, што се врши једноставним поступком и алатом који се зове полуга за убацивање дна.

IV. ПОМОЋНИ АЛАТ

У групу помоћних алата спадају алати који служе за оштрење и закивање алата и предмета као што су обручи. Помоћни алат чине **наковањ са пањем и брус** – тоцило. Нитовање, односно закивање обруча се радило на наковању, док је брус – *шоцило* служило за оштрење алата.

V. ОСТАЛО

Овој групи предмета бачварске радионице из Српске Црње, припадају: **сталажа за макљице, сталажа за пробојце, длета и дургије, кофер, мало буре, веће буре и мајсторско писмо** (Сл. 4).

У овај сегмент сврстани су предмети који чине део ентеријера радионице, а то су сталажа за макљице и сталажа за пробојце, длета и дургије. Обе сталаже су служиле за одлагање алата и качиле су се на зид. Кофер који је служио за потребе теренског рада, затим два производа – мало буре, веће буре и мајсторско писмо бачвара Бранка Брборића.

Завршна разматрања

Обрада предмета бачварске радионице из Српске Црње обухватила је историјски контекст развоја занатства са посебним увидом у развој бачварског заната и његове карактеристике у Војводини. У доступној литератури, развој и експанзија занатства, може се пратити од времена средњег века, током периода Османског царства, све до периода Аустроугарске и Немачке краљевине. Период након Првог и Другог светског рата обележио је развој индустрије, што је довело до постепеног гашења заната.

Бачварски занат је своју експанзију доживео током 18. и 19. века. Његов развој је био условљен географским поднебљем, што имплицира да је развој пољопривреде, нарочито виноградарства, допринео у великој мери да се овај занат развије у Војводини. Бачварски занат је трпео велике промене током историје, али се посебно истиче утицај немачке традиције, што се огледа у терминологији која се односи на називе алата. Поред евидентних извора који указују на немачко етимолошко порекло, важно је напоменути да су ширењу западних утицаја допринела вандровања калфи у Аустроугарској, као и општа тежња српског становништва, односно занатлија да свој занат организују по угледу на западни систем пословања.

У раду је дат кратак преглед развоја бачварског заната, ближе га одређујући материјалом који се користи, процесом израде, као и врстама предмета које бачвари производе. Представљени су биографски подаци бачвара Бранка Брборића из Српске Црње, као и подаци који се односе на његову радионицу.

Надавком ове радионице у великој мери је комплетирана колекција бачварског алата у етнолошкој Збирци заната и домаће радиности Музеја Војводи-

не, будући да од раније у Збирци постоји неколико појединачних примерака алата бачварског заната. Поред алата, ова Збирка је обogaћена и са два производа.

Музејски предмети представљају материјално културно добро и носиоци су информација првог реда. У случају бачварске радионице из Српске Црње, поред предмета који сведоче о времену у ком су настали или се користили, њихова културна вредност се огледа и у информацијама о њиховој изради, као и о начинима на које су се употребљавали. Тако ови предмети, коришћени у различитим фазама обраде материјала и производње бачварског предмета, представљају важан сегмент културног наслеђа. Обрађени предмети ове колекције, проучаване вештине и примењиване праксе бачварског заната представљају својеврсно сведочаство једног времена и локалног живота и као такви указују на значај музејских збирки за очување нематеријалне културне баштине.

Сл. 1. Полукружна макљица

Полукружна макљица је израђена у облику пљоснате металне шипке која је извијена на средини. Извијени део представља обло сечиво, на чијој је средини утиснут фабрички жиг са натписом „STALLER WIEN“. Шипка је на крајевима савијена и углављена у ваљкасте дрвене дршке. Материјал: дрво, метал. Димензије: 47x10,5 cm. Инв. бр. 13189.

Сл. 2. Хобл за уторе

Полеђина велике плоче је украшена орнаментом који чине три спојена листа. Орнамент је резбарен и заузима централно место на полеђини велике плоче. Изнад орнаmenta, са леве стране урезано је латиничним словима „I. S.“, док су са десне стране урезане цифре „1.8.0.0.“. Горња, дебља плоча је, уз саму ивицу трапезастог профила, украшена урезаном извијеном линијом. Материјал: дрво, метал. Димензије: 19,5x29x21 cm. Инв. бр. 13235

Сл. 3. Закривљени лењир – чап
Материјал: дрво.
Димензије: 20x6,5 x1 cm.
Инв. бр. 13247

Сл. 4. Мајсторско писмо

Диплома има оквир који је богато дизајниран у наранџастој, зеленој, белој и плавој боји, у ћошковима има орнаменте у облику розете. На позадини светло плаве боје, на централном делу налази се натпис „ДИПЛОМА“, писан ћириличним штампаним словима у црвеној боји. Изнад натписа налази се државни грб „ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА“, штампан у црној боји. Испод стоји потврда, руком писана, од стране „Градског народног одбора из Зрењанина да је Брборић Бранко, рођен 11.02.1924. године и Банчићима, срез – Столац, БиХ, на дан 22.12.1951. године положио МАЈСТОРСКИ ИСПИТ“, где је „МАЈСТОРСКИ ИСПИТ“ штампан у црвеној боји. У самом дну дипломе, са леве стра-

не стоје потписи председника испитне комисије и чланова комисије. На средини, уз доњу ивицу стоји печат. Материјал: картон. Димензије: 34x25 cm. Инв. бр. 13269

Литература и извори:

- А. Д. Удаљцов, Ј. А. Космински, О. Л. Вајнштајн, *Историја средњеј века*, I, Београд 1956.
- А. Тасић, *Вандровке и вандровање*, у: *Стари занатлици у Војводини*, ПЧЕСА, Историја пољопривреде, салаша и села, књ. VIII, Нови Сад – Кулпин 1992.
- В. Radenković, *Vačvarstvo – zanat koji izumire*, u: *Proleće na Čenejskim salašima*, ПЧЕСА '85, Knjiga 1.
- Д. Марковић, *Још лиџар један*, у: *Виноградарство и винарство Фрушке Горе*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2011.
- Ј. Калић, *Срби у њозном средњем веку*, Београд 2001.
- Љ. Радуловачки, *Бачварско, качарски и пинтерски занат у Срему*, РВМ 35, 1993.
- М. Јан, *Međusobna uslovljenost i povezanost zanatstva i poljoprivrede u Kovačici između dva rata*, у: *Стари занатлици у Војводини*, ПЧЕСА, Историја пољопривреде, салаша и села, књ. VIII, Нови Сад – Кулпин 1992.
- Н. Vučo, *Raspadanje esnafa u Srbiji I*, SANU, Beograd 1954.
- Н. Vučo, *Privredna istorija Srbije*, Naučna knjiga, Beograd 1955.
- Н. Vučo, *Privredna istorija naroda FNRJ*, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1948.
- Р. Попов, *Uoči (postindustrijske) obnove zanata*, у: *Стари занатлици у Војводини*, ПЧЕСА, Историја пољопривреде, салаша и села, књ. VIII, Novi Sad – Kulpin 1992.
- Р. Johler, J. Pertschi, *Filipovačko zanatstvo (do 1944. godine)*, у: *Стари занатлици у Војводини*, ПЧЕСА, Историја пољопривреде, салаша и села, књ. VIII, Novi Sad – Kulpin 1992.
- Р. Грубић, *Занатске изложбе у Великом Бечкерекy*, у: *Гласник музеја Банајта*, 11/12, 2002.
- Р. Баришић, *Занати на етничким просторима Срба*, у: *Народна култура Срба у 19. и 20. веку*, Етнографски музеј, Београд 2003.
- Р. Грубић, *Занатлици и занатлиције у прошлости Зрењанина (XIV век – прва половина 20. века)*, Народни музеј Зрењанин, 2002.
- С. Рађуко, *Старе занатлиције*, у: *Стари занатлици у Војводини*, ПЧЕСА, Историја пољопривреде, салаша и села, књ. VIII, Нови Сад – Кулпин 1992.

- С. Мијатовић, *Занати и еснафи у Расини*, у: *Српски етнографски зборник*, XLII, Београд 1928.
- С. Томић Јоковић, *Живи сеоски занати и ужићким сељима*, у: *Zbornik radova sa međunarodnog skupa Crafttract – tradicijski obrt – nove atrakcije za kulturni turizam*, 75.
- Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од другог устанка до 1847*, *Српски етнографски зборник*, XXXIII, Београд 1925.
- Треба дара за бачвара..., *Глас Зрењанина*, 27. 12. 1997.

BARREL MAKING WORKSHOP FROM SRPSKA CRNJA

Summary

One of the more important branches of the economy of the population in Vojvodina was craft. Skilful craftsmen were able to provide for themselves with profitable products a secure profit and economic security. The bloom of crafts in the area of Vojvodina happened in the 18th century, which was preceded by the development of the towns and planned colonization. The image of successful craftsmen was visible until the Second World War.

In Vojvodina was also recorded the development of crafts engaged in the production of items and tools for the needs of production and processing the food. One of such crafts was barrel making, which experienced its expansion during the 18th and the 19th century. After the Second World War, with the breakthrough of the industrialization and the use of new materials in the production of barrels, this craft fell into major crises, which lead to its gradual extinguishing.

Drawing the parallel between the historical review of the development and the bloom of craftsmanship, through the methodology of making the barrel product, to the gradual extinguishing of the barrel making craft, the paper presents the data that give wider picture of the barrel making on the territory of Vojvodina. The processed objects from the workshop from Srpska Crnja represent the testimony of past times of successful craftsmanship, with the aim to provide clear information on the cultural heritage of Vojvodina to future generations.

КОЛЕКЦИЈА ПРИБОРА ЗА ПУШЕЊЕ ЕТНОЛОШКОГ ОДЕЉЕЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЗРЕЊАНИНУ

Ксенија Михаић, Народни музеј Зрењанин

Апстракт: У овом раду је приказана Колекција прибора за пушење Етнолошког одељења Народного музеја Зрењанин. Колекција се чува у Збирци за духовни и друштвени живот и броји 66 предмета који су израђени у 19. и 20. веку. У тексту се говори о ширењу дувана и његовог коришћења у контексту културних, друштвених и економских прилика. Говори се и о дувану у савременом добу и начину на који су напредак друштва, технолошки развој и медији утицали да се овај феномен прошири и промени.

Кључне речи: прибор за пушење, луле, дуван, Народни музеј Зрењанин, Етнолошко одељење.

Увод

Дуван (*Nicotiana*) је биљка чији се осушени листови користе за пушење. Душковић наводи да се дуван прво почео узгајати у Америци, Аустралији и неким јужнопацифичким острвима. Постоји више врста ове биљке, али најпознатије су *Nicotiana tabacum L.* и *Nicotiana rustica L.* Иако не постоје тачне информације када је почео да се узгаја и користи дуван, верује се да је у првом веку ова култура била највише заступљена у области Табаско у Мексику. Нативни Американци су почели да употребљавају дуван у магијским и шаманским обредима, у народној медицини, културним религијама. Користили су га за жвакање, ушмр-кавали су га, пушили на дрвене, металне и земљане луле, увијали у цигаре – прво у лист од кукуруза, а на крају у папир. (Душковић 2006, 5) Његови психоактивни састојци довели су врло брзо до популаризације и експанзије дувана у читавом свету.

Дуван се првобитно употребљавао као универзални лек за све болести и повреде. Користио се као лек за кашаљ, главобољу, зубобољу, за превијање рана; данас се користи, између осталог, против мољаца. Поред поменутих мишљења о корисним својствима и добрим странама дувана, након једног века од његовог појављивања у Европи, установљене су и његове негативне стране, стога су усвојене санкције за узгајиваче и кориснике дувана. (Душковић 2006, 8) Забране пушења нису доношене због штетности дувана, већ због тога што је његова употреба реметила друштвене норме понашања. (Фотић 2005, 262)

У домаћој етнологији/антропологији и музеологији писани су радови о овој теми. У нашем Музеју је

последњи пут то учињено 1964. године. (в. Митровић 1964) Прибор за пушење представљају сви предмети који се односе на употребу дувана – од лула, муштикала, преко камиша¹ и кеса за дуван, до кутија за шибице и пепељара. Дуван је имао велики утицај на друштвени живот јер је тај део свакодневног живота довео до појаве нових обичаја и нових тумачења старих, са његовом употребом стварале су се и шириле новине у социјалном животу. (Бугарски, 258)

Сушење дувана

ДУВАН И ЕВРОПА

Европљани су се сусрели са овом егзотичном биљком након Колумбове експедиције у Нови свет. Шпански и португалски морнари су од нативних Американаца сазнали како да пуше дуван и тај су обичај пренели у Европу. Демонстрацију пушења спровео је члан експедиције Родриго де Херез (*Rodrigo de Jerez*) након повратка у Шпанију. Херез је паљењем непознате биљке постао прва жртва која је ухапшена и осуђена због пушења од стране инквизиције. Душковић наводи да је 1497. године објављен најранији писани извор о дувану у делу *De insularium ritibus* Рамона Панеа (*Ramón Pané*). Извештај бр. истраживача верује да је управо Пане увео

¹ Камиш је дугачки наставак кроз који се увлачи дим из луле.

обичај пушења дувана у Шпанији. Агроном Гонзало Фернандез де Овиједо (*Gonzalo Fernández de Oviedo*) први је пренео семе из Америке и извршио садњу дувана, а 1562. године је објавио дело *Historia general y natural de las Indias*, у коме је дао детаљан опис гајења и уживања ове биљке. У овом делу је објашњено како су дуван, који је назван кохода, стављали у цев која је подсећала на велико латинично слово ипсилон (Y) и палили га; након тога су двокраку цев стављали у нос, увлачили дим, а издисали на уста (Душковић 2006, 5–6).

У Лисабону су засађене прве плантаже, одакле се дуван ширио у Италију, где су га пренели католички свештеници Просперо Санта Кроче (*Prospero Santacroce*) и Алфонсо Торнабуони (*Alfonso Tornabuoni*). *Nicotiana* је стручни назив за ову биљку, који је добила по Жану Никоту де Вилеману (*Jean Nicot de Villemain*), француском амбасадору у Португалији који је изучавао добра својства и корист дувана. Он је 1560. године послао семе краљици Катарини Медичи како би лечила тешке облике мигрене од којих је боловала (Душковић 2006, 6; Гачић 2011, 13; Фотић 2005, 267). Њена убеђења у лековита својства дувана била су толико јака да је њиме покушала да излечи свог сина Франсоа који је умро од менингитиса.

Познато је да су морнари били ти који су први користили и донели дуван у Европу. Аутори истичу да је за популаризацију пушења везано име сер Валтера Рајлија (*Sir Walter Raleigh*), енглеског државника и истраживача, који је пренео семе дувана из Америке и увео моду пушења луле, која се од 17. века пронела међу свим друштвеним слојевима (Гачић 2011, 14; Душковић 2006, 7).

Дуван се користио на различите начине – жвакао се, пушио, припремао у облику течности или ушмркавао као бурмут. Бугарски пише да је пушење ипак постало преовлађујући облик уживања у дувану; пушење луле и цигаре је познато још од његове земље порекла, а данас доминира индустријски произведена цигара, израђена од исецканог дувана умотаног у папир. Дуван и пушење имали су културна и социјална значења. Пушење је, пре свега, било ознака идентитета, личног и групног, затим политичких ставова, вредности, мужевности и женствености. Људи који су пушили представљали су оне који не подржавају подређеност и покорност, они који имају свој лични идентитет. У време кнеза Метерниха, с почетка 19. века, власт је опомињала да пушачи избегавају породицу, посећују кафане и разарају разлике

у положајима. У то време, пушиле су се цигаре јер су заступале прогрес и успех либерализма; пушили су их племићи, дендији, студенти, револуционари, либерали, док су луле пушили „обични људи“. (Бугарски 2011, 257–258)

ДУВАН У ДОБА ОТОМАНСКОГ ЦАРСТВА

Како наводи Гачић, дуван је дошао на простор Отоманског царства у 16. веку из правца Ирана или са Арабијског полуострва. Из бележака европских путописаца сазнајемо да је био познат у Сирији и Египту још 1590, па се претпоставља да је у Истанбул дошао око 1600. године. Турски историчар Ибрахим Печев (*İbrahim Peçevi*) говори да су дуван донели „енглески неверници“ нудећи га као „лек против неких болести влаге“. Верује се да су португалски морепловци били први који су показали како се пуши дуван на Средњем истоку. (Simpson 2009, према: Гачић 2011, 15)

Крижанац пише како се дуван ширио по свету, тако су га лидери забрањивали и кажњавали његове уживаоце. За забрану конзумирања дувана у Османском царству постојали су бројни разлози, од таквих да је непријатан, да омамљује, да су га донели странци, до таквих да изазива лењост, пристрасност према греху, расипништво. Међутим, власти су се по свој прилици бојале пожара, јер су куће углавном грађене од дрвета, па су забрањивали пушење у кући. У првој деценији 17. века први пут је забрањено гајење и коришћење дувана. У време султана Мурата IV пушење је кажњавано страшним казнама – пробијањем носачибуком, а касније вешањем на лицу места. (Крижанац 2007, 21) Овакво кажњавање и забране већином су трајале до краја 17. века, али ипак није дало очекиване резултате, јер је дуван почео да се производи и пуши још масовније. (Фотић 2005; Мијатовић 2006, према Крижанац 2007, 21)

Крижанац говори да су се у доба Отоманског царства појавиле кафане у којима је било могуће пушити дуван, пити кафу, позајмити лулу и карте. Кафане су изражавале новину у друштвеном животу и представљале су важан део јавног живота. Гостопримство је један од обичаја за које се везује пушење дувана. Сигфрид Капер о томе говори у свом путопису: „*Почасийшии іосџа* – спада у освештане обичаје како Срба тако и Турака, само што тај обичај код Срба поприма љупкију форму захваљујући присуству жена, док је код Турака, код којих су присутни само мушкарци,

све то делује некако круто и церемонијално. И најсиромашнији Турци ће се и те како потрудити да што је боље почасте госте. Ако баш ништа нема, онда ће свом госту понудити барем лулу дувана, чашу вина, млека, кафе, мало воћа или било што друго што би се нашло у кући. Код имућних Срба тај се обичај упражњава на веома профињан начин. Домаћин настоји с поносом да покаже своје благостање и чак прави разлику у томе како ће госта почастити у зависности од тога да ли је мање или више добродошао или је вишег или нижег положаја. Али чибук ту никад не недостаје, он је обавезни саставни реквизит којим ће се гост почастити.(...) Имати многе дуге и скупоцене чибукке права је пасија и код Срба и код Турака.(...)“ Прибор за пушење је постао веома цењен због употребне вредности и сматран је личним идентитетом власника. (Крижанац 2007, 258–259)

У Османском царству и у Персији жене су без проблема уживале у дувану као и мушкарци, али су то морале да раде искључиво у самоћи, односно нису могле пуше у јавности, како наводи Фотић. У Западној Европи усталило се мишљење да ношење луле не пристаје једној дами. Жене које су приказане у 17. и 18. веку с лулама у руци припадале су најнижем слоју проститутки које чекају муштерије на улици или у гостионици. Виши сталежи су се определили за „финију“ варијатну коришћења дувана, односно ушмркавање праха, јер није било смрдљивог дима, а ни опасности од пожара. Крај 19. и цео 20. век обележио је начин конзумирања дувана који је из високог друштва, и женског и мушког, прелазео на припаднике средњег сталежа. (Фотић 2005, 292–293)

ДУВАН У СРБИЈИ

Познато је да су дуван у Србију донели Турци. Мијатовић наводи да се већ у првој половини 17. века гајио на Балканском полуострву. Да је дуван дошао у Србију преко Турске показује чињеница да је реч *духан* арапског порекла и означава *дим*; тако су и речи које означавају дувански прибор такође оријенталног порекла (чибук, камиш, лула). (Мијатовић 2006, 11)

Аутор још пише да је производња дувана у већем делу у 19. веку била слободна и непорезована, па је свако могао да га гаји, прерађује и продаје без икаквих дозвола и такси. Пошто дуван тражи побрдне терене и кречњачко-песковиту земљу, у Србији су постојали добри услови за његово гајање. Погодан је

био и за вишечлане породице којима је обезбеђивао посао током највећег дела године. (Мијатовић 2006, 25)

Како објашњава Мијатовић, у првој половини 19. века, дуванџијским занатом су се бавили углавном Турци, Јермени и Грци, као доминантно варошко становништво, а Срби су се постепено укључивали у посао, да би га преузели тек по стицању независности 1878. године. У ово време углавном су гајене две врсте дувана, турског порекла, *крујни крујан* (*Nicotina rustica, var. cordata*) и *дајиновац*, који је гајен у околини Бајине Баште. Око половине 19. века у Србији се дуван гајио у свим крајевима, а у већој мери у чачанском, крушевачком, ужичком и подрињском. Ипак, он је био слабијег квалитета у поређењу с турским. Касније, под државним монополом, у врањском крају развила се врста која је била цењена као најбоља; названа је *Морава*. На преласку из 19. у 20. век, повећано је гајење и у нишком крају – дуван који је врло сличан врањском. (Мијатовић 2006, 25–30)

Гачић каже да је у Србији индустријска производња дувана започета после ослобођења од Турака. Држава је 1885. године донела Закон о монополу над дуваном, а исте године је уступљен закупничком друштву, односно париској и бечкој банци, које је основало прву фабрику дувана у Београду. Почетком Првог светског рата део фабрике је пренесен у Ниш, где је фабрика после рата наставила да ради. Године 1930. је у Нишу саграђена тада најмодернија и највећа фабрика дувана на Балкану, а град је до данас остао, поред Врања, важан дувански центар. (Мијатовић 2006, 29–30; Душковић 2006, 15–17; Крижанац 2007, 7–8, према Гачић 2011, 21)

Аутори пишу да је мушка популација била вековима уживалац дувана, без обзира којем економском и социјалном слоју припада. Било је врло мало одраслих мушкараца који нису имали прибор за пушење и дувана. По узору на очеве, дечаци су рано почињали да пуше, па им је то била иницијација за улазак у свет одраслих. Од средине 19. века пушење дувана постаје уобичајена навика и у просторима ван куће. Он се ширио и на селу, јер су сељаци ти који су га гајили и производили. Као у Европи, и у Србији су жене ретко пушиле, јер је сматрано непристојно да конзумирају дуван, али то није значило да су се одрекле овог задовољства. Тек након Првог светског рата, у процесу еманципације жена, конзумирање дувана имало је битну улогу (Душковић 2006, 11; Крижанац 2007, 21).

Славне личности које конзумирају дуван

САВРЕМЕНИ СВЕТ

Ограничења и забране довели до увођења специјалних соба у кућама и јавним просторијама у којима се пушило, па чак и посебног комада одеће – кратког капута смокинга, чији је циљ било да заштити остатак одеће од дима, наводи Бугарски. Да је пушење имало одређена значења и у каснијој популарној култури показују снажни ликови из холивудских филмова код којих се редовно видела цигарета која означава мужевност. Упоредо се стварала слике женске филмске диве попут Рите Хејворт, Марлен Дитрих и касније Одри Хепберн која је указивала на лик фаталне жене окружене облаком дима. У другој половини 20. века развој културе младих довео је до оснивања субкултура и подкултура у коме је пушење имало значајно место. (Бугарски 2011, 258)

Данас се може рећи да је 21. век ера технологије и медија, па тако и дуванска индустрија не заостаје у производњи и оглашавању својих производа. У глобалном, савременом свету нове технологије покушавају да буду што више креативније, инвентивније, естетски прихватљивије. Тако се пре неколико година појавила електрична цигарета која је требало да буде средство за одвикавање од пушења. Ова цигарета би требало да представља здравији начин да се дуван смањи и касније остави, јер је то и коначни циљ њених конзумента. Међутим, на тржишту су најразноврснији модели цигарета, батерија, течности која дају арому, разни додаци и опрема као што

су торбице, огрлице и футроле, па и чак електричне луле. Различити облици и боје, мноштво течности с више укуса (дуванска, воћна, кафеинска...) не дозвољавају кориснику електричне цигаре да се одрекне конзумирања цигарета. Постоје разне акције и попусти који мање уживаоце дувана, а популарне јавне личности које рекламирају цигаре на свим медијима само доприносе да дувански производи остану омиљени и фаворизовани. Имена фирми које их производе, нпр. *Инхалика* или *Еко-цигаре*, представљају метафору која постаје трансфер за здрав респиративни систем. Познати су и производи *Umbrella* што у преводу са енглеског језика значи кишобран. Та реч асоцира да би производи са тим именом, а самим тим асоцијација наше перцепције, у овом случају наша плућа, тј. систем за дисање, требало да буду заштићени и безбедни.

Електронске цигаре су гламурозне, елегантне, шик, и како једна реклама каже „имају сјај повратка старом Холивуду. У време златног доба Холивуда цигарете су биле средство да се покаже колико сте у тренду“.² Почетком 20. века цигарета је представљала симбол независности жена, слободне личности и индивидуалности. Мушкарци и жене који су пушили изражавали су конструисане категорије форми понашања у друштву, односно карактеристичне обрасце очекиваних од једних и од других. Како се друштво променило, културолошки, социолошки, медијски, цигарете су постале

² <http://cigarette-elektronske.com/elektronske-cigarete-kao-modni-trend/>, посећено у марту 2015.

одраз неодговорности и некоректности. Како каже реклама, „дуван једноставно више није кул“.³ Ипак, пушење још увек представља симбол бунта и револта, а чини се да ће тако увек бити.

* * *

Према писаном материјалу, 1870. године у Бечкереку, данашњем Зрењанину, основана је прва дуванска станица која је радила као откупни центар. Стимулисани су произвођачи да гаје дуван, јер је његова цена била знатно већа од, рецимо, житарица. Од 1949. године дошло је до преименовања у „Предузећа за обраду дувана у Зрењанину“, а дуванско предузеће у Чоки улазило је у састав Предузећа у Зрењанину. Године 1954. зрењанинска фирма добила је надлежност да организује производњу и откуп дувана на целој територији Баната. Исте године, предузеће у Чоки постало је заступник дуванске индустрије у северном делу Војводине. Касније је од словеначке фабрике преузето одељење за израду цигара, дувана за лулу и дувана за жвакање.⁴

Године 1953. у тадашњој општини Зрењанин основан је Индустијско-пољопривредни комбинат Серво Михаљ у чијем саставу се налазила Дуванска индустрија Зрењанин. Услед приватизација 90-их година, Комбинат је почео да пропада, па се и дуванска индустрија нашла у расулу и распаду. У Зрењанину су се производили разни артикли: од дувана за лулу *Banatska ruža*, *Extra*, *Consul* преко дувана за жвакање *Žvakanas*, а популарне су биле цигаре *Volero*, *Havana*, *Domino* (са филтером) *Cuba*, *KD* (кратка домаћа).

У Србији се данас производњом дувана бави неколико фирми: Дуванска индустрија Ниш (након приватизације предузеће је преименовано и ради под називом Philip Morris Operations Niš), Дуванска индустрија Врање (British American Tobacco Vranje), Japan Tobacco International Сента и Monus Земун, Београд.⁵

КОЛЕКЦИЈА ПРИБОРА ЗА ПУШЕЊЕ ЕТНОЛОШКОГ ОДЕЉЕЊА

Колекција Етнолошког одељења у Музеју се састоји од лула, камиша, муштикли, дуванкеса, пепељаре, део наргиле, ножева за сечење дувана, авана за сечење дувана, полица за луле, кутије за дуван, игала за

чишћење луле, калупа за пресовање дувана, игле за низање дувана и средстава за паљење дувана (кутија за шибице, оцила и кеса с оцилом, кременом и трудом).

Рекламна фотографија на којој су приказани производи Дуванске индустрије Зрењанин

Колекција прибора за пушење се састоји од 71 предмета, који су већином из 19. и са почетка 20. века и већином су прављени у занатским радионицама, али има и фабричких радова. Одређен број је откупљен, а велики број је поклоњен Музеју. Међутим, пошто се депо премештао из једне просторије у другу и услед ограниченог временског периода да се сви предмети преселе у нови простор, неколико експоната је загубљено (оцило, инв. бр. 2744; пепељара, инв. бр. 2914; два ножа за сечење дувана, инв. бр. 1771, 1773, две кутије за шибице, инв. бр. 1775, 2269; калуп за пресовање дувана, инв. бр. 2270; игла за низање дувана, инв. бр. 579; део луле, тј. камиш инв. бр. 1947). Три камиша не припадају инв. броју под којим су заведене (инв. бр. 1950, 1954, 1955), стога сам их одвојила од лула, како би били посебно каталожски обрађени. Дакле, биће обрађено 66 предмета.

Мало је предмета за пушење који су ближе дефинисани по питању подручја, углавном је то Банат. Предмети су прављени од различитих материјала: метал, морска пена, дрво, керамика, платно, бакар, глина, пластика, кожа, сатен, плиш, порцелан и др. За обликовање предмета коришћене су најразличитије технике – од ливења и искуцавања, преко сликања и филигранна, до сликања и гравирања.

3 Исто.

4 ИПК Серво Михаљ 1953–1990, 2011, 174–175.

5 <http://sr.wikipedia.org/sr/> (приступљено у фебруару 2015)

ЛУЛЕ

Прве луле у Европи су се израђивале од глине. Касније су се мењали облици, величине и материјали од којих су сачињени. Прве луле су направљане у Енглеској у 16. веку, по узору на индијанске донете из Америке, и биле су једноставног облика. Затим се за њихову израду користило дрво, мершам, порцелан, камен, метал. (Гачић 2011, 25–48; Крижанац 2007, 27–36; Душковић 2006, 23–32)

У Етнолошком одељењу чува се четрдесет и једна лула, од тога осам са камишем. Луле су разврстане по материјалу од кога су прављене, па тако има двадесет и једна глинена, тринаест лула од мершама, пет од дрвета, и по једна од порцелана и месинга.⁶ Израђиване су у 19. и са почетка 20. века. Неке луле су лажно датоване, односно на њима је изрезбарена година која се није односила на време прављења предмета, већ на важан историјски датум, као и битан датум за лулара који је правио. Све луле су из Баната, три луле су ближе одређене и потичу из Мужље, три из Меленаца, и по једна из Сутјеске и Јерменоваца. Израђиване су ручно, занатским радом, док је једна рађена фабрички (инв. бр. 2002).

Глинене луле. У Европи, како каже Гачић, постоје два основна типа лула, сходно томе којим правцем су долазили, са Запада или са Истока, односно енглеско-холандске луле и турске луле (луле оријенталног типа). Енглеско-холандске луле су једноделне луле западног типа, док су турске дводелне источног типа. Прве луле имају реципијент за дуван, дуги издужени врат и прављене су од глине, њих су користили урођеници у Вирџинији, а касније су пренети у Европу где је по узору на њих у Енглеској започета производња, највероватније 1560. године. (Гачић 2011, 26) Зрењанински музеј нема нити једну лулу западног типа.

Прве источне луле направљене у Турској у 17. веку, како сведочи Гачић, биле су од беле или сиве глине, док су на крају века израђиване најчешће од црвене глине. Биле су малих мера, израђиваних у калупима у облицима разног цвећа. Коришћен је велики број украсних елемената и мотива – кружићи, тачке, црте, коси урези, лотосов цвет, розете, палме, разни листови. Неке луле носе печат мајстора, односно монограм са арапским словима у округлом или овалном оквиру. У 19. веку су биле популарне луле са високом чашицом у чијој основи се налазио венац

⁶ Ова подела је условна јер се код неких лула често комбинује више врста материјала.

крупних латица. (Гачић 2011, 27–29) Широм Турског царства су постојале радионице, а најпознатије су биле у Истанбулу и Бургасу. (Брусић 1986/87, према Гачић 2011, 29)

У НМЗ се налази двадесет и једна глинена лула израђена у временском периоду који обухвата 19. и прве деценије 20. века. Једна лула је из Сутјеске, три из Меленаца, док за осталих шеснаест не постоји ближа одредница од Баната. Предмети су углавном затечени без података о пореклу и историјату или су поклоњени Музеју.

У Музеју се чувају глинене луле турског и аустроугарског типа.⁷ Два предмета су турског типа, а деветнаест аустроугарског типа. Три луле су оштећене, тако да им је само врат сачуван. Иако немају реципијент, остали су делови главе, помоћу којих се види о којој врсти је реч. Оне су аустроугарског типа, јер је реципијент био узак и цилиндричан, што је карактеристика аустроугарских лула. Две луле (инв. бр. 2579, 2580) имају печат на врату, који представља њихово обележје.

Луле аустроугарског типа су бројније у зрењанинском Музеју, а поделила сам их на луле са печатом (име радионице, града у којем се она налази, иницијали мајстора) и без печата. У НМЗ се налази неколико лула из најпознатијих европских радионица који су били центри луларског заната: Шелмец⁸ и Дебрецин.⁹ Гачић наводи да су се луле у Шелмецу почеле производити на прелазу из 18. у 19. век. Обележја која је радионица користила била су правоугаони печат, на којем се налазило пуно име мајстора или радионице (нпр. инв. бр. 2010). Луле ових радионица рађене су од квалитетне глине црвено-окер и црне боје са мраморизованим површинама. Оне су имале цилиндричне главе и доњи део који је најчешће моделован у облику шкољке. Сличну форму имале су луле из трансданубијских радионица, нпр. Керменда (*Körmend*), Боњхада (*Bonyhád*). Оне су такође имале печате на који се јавља назив SELMEC или SCHEMNITZ, али са одређеним карактеристикама – печат је био овалан и слова су била другачија, тј. имала су други фонт. У Дебрецину су се луле почеле израђивати крајем 17.

⁷ Гачић даје поделу источних лула на три типа – турске, италијанске и аустроугарске луле (в. Гачић 2011, 25–40).

⁸ Шелмец се данас налази у Словачкој и зове се Банска Штјавница, у средњем веку био је под Угарском. Становништво је било мешано – Словаци, Мађари и Немци, па су позната три назива: Banska Štiavnica, Selmechánya, Schemnitz (Haider-Orgona-Ridovics 2000, према: Гачић 2011, 32, фуснота 23).

⁹ Дебрецин се налази у Мађарској.

века. Биле су квалитетне, црвене и црне, најчешће неукрашене, с одређеним сјајем. Крајем 19. века, луларски посао почео је да опада и производња је угашена са последњим луларом Габором Кишом (*Kiss Gábor*). (Гачић 2011, 32–34)

Луле од морске пене. Гачић говори да је минерал сепиолит¹⁰ познат као морска пена,¹¹ стива и мершам,¹² а настаје површинским распадањем при специјалним условима. Врло је редак, а највећа налазишта и најбољи мершам је у Турској (Гачић 2011, 41). У Србији га има у малим количинама на Златибору и у басену Горњег Милановца. (Илић 1963, према Гачић 2011, 41)

Како тврди Крижанац прве луле од морске пене су стигле у Европу као ратни плен немачих војника који су учествовали у борбама с турском војском. У 18. веку се популаризовала израда ових лула; морска пена је била прилично скупа, па су га могли приуштити само богатији слојеви друштва. У Немачкој је започета производња лула од морске пене 1750. године, касније се проширила на Француску, а од почетка 19. века Беч је постао главни центар за њихово израђивање. Овај материјал је постао најчешће коришћен за израду лула због својих карактеристика; луле од морске пене су називали краљицама међу лулама. Оне су имале врло богату рељефну декорацију, с представама битака, хералдичких симбола, сценама из лова. (Крижанац 2007, 29–30)¹³

У Музеју се налази тринаест лула од морске пене, од тога четири с камишем.¹⁴ Ове луле су израђене у временском периоду који обухвата 19. и почетак 20. века; постоје луле које су лажно датоване,¹⁵ па је за

10 Сипина кост је бела и подсећа на минерал. (Гачић 41, фуснота 28)

11 Морска пена је магнезијум који се понекад јавља у наслагама црвене земље. (Крижанац 2007, 29) Назив није адекватан јер минерал не потиче из мора. (Исто, фуснота 29)

12 Мершам је немачки назив, најчешће коришћен у литератури. (Исто, фуснота 30)

13 О лулама од морске пене види и у: Бугарски 2011, 263–265.

14 Не може се са сигурношћу тврдити да ови камиши одговарају лулама за које су одређени. Наиме, кад сам почела с радом, избројала сам седам камиша који су се слагали с инвентарним бројем лула. Међутим, они се физички нису могли спојити с лулама. Нпр., камиш једне од четири луле је залепљен лепком како би стајао с лулом. Три камиша сам одмах одвојила, па ће бити обрађени посебно. Четири камиша могу бити спојени с лулама од морске пене за које имају инв. бројеве и они су остављени за обраду са лулама.

15 Луле су украшаване гравирањем, па су најчешће коришћени прикази коња и паса. Поред је стајала година, која се није односила на датум израде луле, већ на неки битан историјски датум (више о тзв. лажно датованим лулама види у: Гачић 2011, 56).

њих уписана година која је изрезбарена на лули. Три предмета су из Мужље, а остали су из Баната, односно немају ближе одредиште.

Луле од морске пене имају сличан облик, можемо их разликовати по величини и декорацији, углавном су великих димензија. Врло често су рађене у комбинацији с месингом и сребром од којег су прављени поклопци и прстенови где су се стављали камиши. По врсти декорисања су једноставне или богато резбарене у плитком или дубоком рељефу, са или без металних делова по себи, односно на глави и врату луле. На неким су утиснути иницијали мајстора, на другима жиг мајстора.

Луле од морске пене из фонда Етнолошког одељења НМЗ се могу поделити на масивније, резбарене и оне са издуженим реципијентом које нису изрезбарене. Сви предмети имају високе цилиндричне главе, са поклопцем који такође има облик цилиндра, осим луле инв. бр. 1953 која је оштећена у том делу и није могуће знати какав је био поклопац. Оне су богато украшене резбарењем у виду паса, лава, човека са сабљом и људских фигура и шумом у позадини. Сви предмети су занатски солидно урађени. Четири луле су лажно датоване; лула инв. бр. 2014 на доњем делу реципијента има урезану 1830. годину, па би се могло претпоставити да је наручилац био Србин, јер је у тој години донет хатишериф који успоставља аутономију Кнежевине Србије у односу на Османско царство. На лули с инв. бр. 1954 угравирани су пас и 1807. година. Такође се претпоставља да је наручилац Србин јер је у тој години ослобођен Београд од Турака, док на другим двема лулама није јасно шта представљају године (1782. и 1710). Пет предмета је украшено у доњем делу – три резбареним стилизованим вегетативним орнаментом и стилизованим листом, док је једна декорисана металним делом дуж врата.

У другу групу спадају луле с издуженим реципијентом, осим једне (инв. бр. 1957), која је крушкастог облика. Луле са издуженом главом могу бити без украса и са металним деловима на себи, односно на глави и врату.

Да су луле од морске пене биле склоне ломљењу и пуцању, показују предмети који су оштећени и поломљени. То су, пре свега, масивније луле (нпр. инв. бр. 1949); неке су се обмотавале бакарном жицом и на тај начин су заштићене од даљег пропадања (инв. бр. 1955).

Порцеланске луле. Дивна Гачић наводи да су први примерци лула од порцелана израђивани у Немачкој,

потом у Баварској, Аустрији, Француској, Мађарској. Ове луле у Енглеској нису биле прихваћене и предност су давали глиненим, јер је сматрано да су оне мање штетне од порцеланских, пошто имају порозне зидове. Због тога су луле касније имале још један део, тзв. усадник или кондензатор у облику слова Y, који је служио за сакупљање талога. Тако су настале дводелне луле с кондензатором, на који су се утискивали жигови радионица, а на врху је израђиван метални поклопац. (Гачић 2011, 44–45)¹⁶ Таква је једина лула у НМЗ која је израђена у Линцу, у Аустрији. Овај натпис је утиснут са унутрашње стране поклопца – NEUSILBER ENGLER LINZ. Лула је са почетка 20. века. Од средине 19. века порцеланске луле су биле углавном ручно осликаване, а касније се примењује штампана декорација, која је била јефтинија и практичнија.

Дрвене луле су израђиване од двадесет и пет врста дрвета, како каже Крижанац. Оне су лако пуцале, па су до 18. века биле веома ретке, све док није откривена врста корена дрвета врес, који је био погодан за прављење лула. Овај корен се лако резбарио и био је отпоран на високу температуру, па је као јефтинији и доступнији материјал почео да потискује мершам која је био ломљив и скуп. (Крижанац 2007, 34–35)

Музеј чува пет дрвених лула. Израђене су у временском периоду који обухвата 19. и почетак 20. века. Четири луле су из Баната, док је једна из јужног Баната, село Јерменовци. Две луле су мањих димензија и нису украшене, а три су веће и декорисане, што је карактеристика ових лула, јер је дрво захвално за резбарење. Како дрво није одговарајући материјал за прављење лула, унутрашњост предмета је углавном била обложена металним лимом.

Луле од месинга. Осим месинга луле су прављене и од других метала, нпр. сребро, лим, бронза и још неких легура. Прављене су у техници ливења, искуцавања, гравирања, филигранна. У зрењанинском музеју постоји једна лула од месинга.

МУШТИКЛЕ, НАРГИЛЕ И ПРИБОР ЗА ЛУЛЕ

Муштиккле. Крижанац пише о томе да се од 19. века дуван увијао у листове других биљака, најчешће кукуруза и на тај начин се пушио. Употреба цигарета се проширила у Европу после Кримског рата када су енглески и француски војници масовно прихватили цигарете од Турака. Ипак, цигарете су ушле у упо-

требу још масовније тек када је изумљена машина за њихово увијање 1880. године. У Србији се пушио крижани дуван, а аванције су ручно правиле цигарете. У почетку су муштиккле подражавале луле, али касније постају једноставнијег облика с писком који се сужавао ка делу намењеном за уста и прстеном за цигарету. (Крижанац 2007, 37–38)¹⁷

У зрењанинском музеју постоје две муштиккле које копирају цигарету, а постоје и две за које су израђиване посебне кутијице за њихово ношење. Муштиккла под инв. бр. 2008 је израђена у виду стилизоване рибе, па се претпоставља да ју је направио хришћанин, јер је риба симбол хришћанства и користи се као акроним за израз Исус Христос.

Наргиле (водене луле) су прво почеле да се употребљавају у Азији и Европи. Постоје различите врсте наргила, али је начин пушења увек исти. Крижанац објашњава обичај пушења наргиле – један део наргиле, који може бити стаклени или керамички, напуни се водом, на њега се наставља вертикални шупљи део који на врху има посуду за паљење дувана, а кроз његово тело иду две цеви. Обе су стајале у боци, али једна је била у води, друга не. Са стране је била савитљива цев, на чијем је другом делу стајао писак. Кроз боцу са водом, охлађен дим дувана стиже од пушача. (Крижанац 2007, 36–37)

У Музеју постоји део наргиле, односно тањир или послужавник, који је налази одмах испод посуде за паљење дувана. Он служи за сакупљање пепела који пада са жарова.

Камиши је наставак рецепијента кроз који се увлачи дим из луле. Како Гачић каже, он је на почетку прављен од трске, а касније од дрвета (јасмина, јавора, вишње), које се обликовало и кривило по жељи. Украшаван је бисерима, седефом, сребром, свилом, а на врх камиша стављан је такум или усник, који је прављен од корала, ћилибара и полудрагог камења. Камиш је био дугачак 15 cm до 2 m. (Гачић 2011, 28)

У зрењанинском музеју постоји пет камиша. Два су израђена почетком 20. века у Банату. Највероватније да су направљени од вишњиног дрвета. Остали камиши су представљали део (тј. камише) луле од мершама, мада нису компатибилни. Њихови инвентарни бројеви се нису уклапали с лулама. Конкретно, камиш инв. бр. 1950 је дугачка дрвена цев с металним навојем при дну како би се лула зашрафила. У збирци коју обрађујем не постоји лула која би одговарала овом камишу.

¹⁶ О порцеланским лулама види: Крижанац 2007, 33–34; Бугарски 2011, 265.

¹⁷ О муштикклама види у: Душковић 2006, 30–31.

Полица за луле. Луле су представљале битан део пушачког прибора. Мајстори који су их правили носили су се њима, а пушачи који су их користили стављали су их на видно место. За то су им биле потребне полице.

У Народном музеју Зрењанин постоје две полице за луле.

Игла за чишћење лула је могла да буде засебан део прибора за пушење, а могла је бити закачена за дуванкесу. У Музеју су три игле, једна игла је појединачни предмет, док су две део дуванкеса (инв. бр. 1965, 2740).¹⁸

ПРИБОР ЗА ЧУВАЊЕ И РЕЗАЊЕ ДУВАНА

Дуванкесе. Дуван се носио у дуванкесама и чинио је важан део пушачког прибора. Ауторке пишу да су се кесе за дуван правиле од танке коже или су шивене од чоје и сатена, а украшаване чипком и перлицама. Једноставније су правили сељаци, чобани или домаћице од коже овна, животињске бешике, коже малих животиња и птица. То су врећице на чијем је отвору провучена трака за везивање, а пастири су их носили уденуте у чизму, појас или на опаклији. Биле су израђиване као статусни симболи, с бројним украсима од коже разних боја, сребрним и златним концем. (Бугарски, 266; Душковић, 2006, 32)

У НМЗ постоје три дуванкесе направљене од коже; врло су једноставне, две имају иглу за чишћење луле закачену на горњем делу и учкур за везивање, како не би испао дуван.

Кутија за дуван. Осим дуванкеса за ношење дувана, он се могао чувати и у кутијама као што је кутијица од рога (инв. бр. 1964). Овај предмет је једини у зрењанинском музеју те врсте.

Аван за сечење дувана. Аванције (дуванције) су добили назив по авану, направи помоћу које је сечен дуван, а њихов други назив био је табачари. Задњи део авана звао се колењак, јер се при раду држао на колону, средњи је био калупчик, јер су се стављали калупи (штосови) дувана, а предњи чело. (Мијатовић 2006, 30)

У Музеју постоје два авана.

СРЕДСТВА ЗА ПАЉЕЊЕ ДУВАНА И ПЕПЕЉАРЕ

Кеса са оцилом, кременом и њрудом се користила пре проналаска шибица. Ови предмети су се кори-

стили за паљење ватре тако што је оцило кресањем о кремен изазивало варницу којим је паљен труд. Они су се носили у кожним кесама или у кутијама. Музеј чува једну кесу са оцилом, кременом и њрудом.

Оцило је израђено од гвожђа, у неколико облика са отвором кроз који могу да се провуку прсти. Музеј има три оцила.

Пејеларе су направљене од ватросталног материјала отпорног на топлоту. Оне могу бити различите боје, облика, величине, дизајна. У Музеју постоји једна пепељара.

Завршна разматрања

Откриће дувана и овладавање техникама израде прављења прибора за пушење представља један од важнијих праваца ка квалитетнијем друштвеном и културном животу. Током обраде предмета из колекције показало се да је ова област и даље веома склона променама. Савремени човек данас са технолошким, фармаколошким, маркетиншким знањем покушава да пронађе алхемијску везу између дувана и здравља. Савремена медицина стално упозорава на штетност никотина и покушава да смањи број уживалаца дувана, па се тако у дрогеријама могу наћи никотински фластери, никотинске жваке, лекови за одвикавање од пушења, електронске цигарете. Међутим, упркос високим ценама дувана, различитим забранама и донетим законима о (не)могућностима да се дуван употребљава на јавним местима, популација пушача је прилично бројна и чини се да се статистичке цифре не спуштају. У последње време све је више пушача који мотају дуван, јер је економски исплативији. Традиција мотање дувања представља својеврсни ритуал и уживање. Припрема цигарете је веома лични тренутак и пушач углавном припрема сам себи цигарету.

Сматрам да је замена дувана у виду електронске цигарете или електронске луле технолошка промена која праги глобалну, савремену свакодневицу у којој се све брзо мења и прилагођава друштвеним и економским околностима. Вајпер (eng. Vaper) је особа која користи електронске цигарете и тако удише пару коју оне производе. Постоје разни вајперски термини/жаргони, а оксфордски речник је 2014. године прогласио реч *vape* за реч године, уз објашњење да може се чује тридесет пута више него пре две године. Вејперски сленг је све учесталији и улази у свакодневну, масовну употребу.

Дуванска индустрија је посвећена тражењу производа који ће у будућности бити без дима. Директор

¹⁸ Две игле које су закачене на дуванкесе спомињу се и код дуванкеса.

компаније Philip Morris је крајем 2016. објавио да ће та фирма можда престати да производи класичне цигарете. Њихова фирма је произвела нови револуционарни производ цигарету Iqos која не дими, не гори и нема пепела. Она има батерију уз помоћу које се загрева, али нижом температуром, тако да не изгара дуван и наводно нема штетних последица за здравље. Светске дуванске компаније дају много новца у циљу развоја алтернативних цигарета. Њихов циљ јесте да нађу алтернативне производе који се бити мање штетни и да их пласирају на тржиште као најбољи продукт.

Иако се број пушача смањило од како је 2006. године усвојена Оквирна конвенција о контроли дувана Светске здравствене организације, сасвим сам сигурна да ће број уживалаца дувана увек бити знатан и да ће забрана бити једна од многобројних с којим се сусретала ова биљка.

У свету миленијумске и пост-миленијумске генерације и ере нових технологија, у којем се све веома брзо мења, сматрам да ће дуванске компаније дуго тражити нове „цигарете које не горе“ или „здраве цигарете“. Како се све мање употребљава, можда ће се ускоро у нашој Збирци појавити електронска цигарета. У сваком случају, требало би да будемо срећни што смо у могућности да видимо и сачувамо богатство предмета које су нам у наслеђе оставили уживаоци дувана.

Литература

- Бугарски, Т. (2011) Колекција прибора за пушење у Етнолошкој збирци Музеја Војводине, *Раг војвођанских музеја* 53, Нови Сад: Музеј Војводине, 257–277.
- Гачић, Д. (2011) *Луле из музејских збирки Србије / The Pipes from the museum collections of Serbia*, каталог изложбе, Нови Сад: Музеј града Новог Сада.
- Душковић, В. (2006) *Пуџ дувана у Србији / The Roud of Tobacco*, каталог изложбе, Београд: Етнографски музеј. ИПК Серво Михаљ 1953–1990, Историјски архив Зрењанин, Зрењанин, 2011.
- Крижанац, М. (2007) *Ars fumandi*, каталог изложбе, Београд: Музеј примењене уметности.
- Мијатовић, Б. (2006) *Дуван и српска држава у XIX веку / Tobacco and the Serbian State in the 19th Century*, Београд: Центар за либерално-демократске студије.
- Митровић, В. (1964) Из Етнолошке збирке Народног музеја у Зрењанину, *Раг војвођанских музеја* 12–13, Нови Сад: Музеј Војводине, 238–241.
- Фотић, А. (2005) (Не)оспорно уживање: појаве кафе и дувана. *Приватни животи у српским земљама у освић модерној доба*, Београд: Clio.
<http://sr.wikipedia.org/sr>
<http://cigarette-elektronske.com/elektronske-cigarette-kao-modni-trend/>

Глинене луле (Турске луле)

1. Лула – Меленци, Банат, Србија; 19. век.

Глина; рађено помоћу калупа, печена.

Глава луле је звонаста, са лоптастим доњим делом; по средини је украшен са три хоризонталне линије, а испод је више вертикалних линија. Врх врата (постављен под оштрим углом) је у облику турбана са једном линијом, с десне стране је урезано М. D., а са леве је нечитко урезана година. Лула је црвенобраон боје. Врх главе и врата су оштећени. Висина 3,9 cm; дужина 5,1 cm; пречник ложишта 1,8 cm.

Предмет су у школу донели ђаци наставнику географије Ивану Мијатову, који је предмет поклонио Музеју.

Инв. бр. 1958.

2. Лула – Банат, Србија; прва половина 20. века.

Глина; рађено помоћу калупа, печено.

Глава је краћа и шири се према горе; нема украса. Врат је постављен под оштрим углом, дугачак је и раван на врху; украшен обод зида урезаном назубљеном затвореном линијом која има облик стилизованог цвета. Лула је црвеноокер боје.

Висина 4,9 cm; дужина 11,6 cm; пречник ложишта 3,2 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1961.

(Аусџроујарске луле)

3. Лула – Меленци, Банат, Србија; 19. век.

Глина, метал; рађено помоћу калупа, печена, урезивањем, утискивањем, пресовано, искуцано.

Глава је висока, цилиндрична, заобљена на дну. С предње стране је декорисана геометријским мотивима – круговима и водоравним линијама. На ободу је украшена лимом, који има доњу таласасту ивицу. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је прстенастог облика. Лула је црвеносмеђа.

Висина 6,3 cm; дужина 4 cm; пречник ложишта 1,8 cm.

Предмет су у школу донели ђаци наставнику географије Ивану Мијатову који је предмет поклонио Музеју.

Инв. бр. 1960.

4. Лула – Банат, Србија; почетак 20. века.

Глина; рађена помоћу калупа, печена.

Глава је висока, цилиндрична, заобљена на дну; украшена је геометријским мотивом – кругови распоређени у троугаона поља, уоквирена плитко урезаним линијама. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто профилисан. Лула је сиве боје.

Недостаје део на ободу главе.

Висина 6,2 cm; дужина 4,2 cm; пречник ложишта 1,8 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2007.

5. Лула – Банат, Србија; крај 19. века.

Глина; рађено помоћу калупа, печено.

Глава је висока, цилиндрична, има равно дно; декорисана је урезаним таласастим линијама, између којих су усправне линије, а изнад су два прстена испод којих су косе цртице. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је равно профилисан. Лула је светлија црвенонаранџаста. Обод реципијента је оштећен.

Висина 5,9 cm; дужина 5 cm; пречник ложишта 2,2 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2018.

6. Лула – Банат, Србија; 19. век.

Глина; рађено помоћу калупа, печена.

Глава је висока, цилиндрична, заобљена на дну; украшена је вертикалним линијама које се завршавају вертикалним полукруговима с тачком у средини. Врх врата (постављен под оштрим углом) је у облику турбана с цртама. Лула је црвеноокер.

Висина 5,7 cm; дужина 4,2 cm; пречник ложишта 1,8 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2574.

7. Лула – Банат, Србија; 19. век.

Глина; рађено помоћу калупа, печена.

Глава је висока, цилиндрична, има равно дно; декорисана је урезаним вертикалним линијама и круговима. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто моделован, а боја је црвеноокер. Недостаје врх врата на горњем делу.

Висина 5 cm; дужина 4 cm; пречник ложишта 1,8 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2575.

8. Лула – Банат, Србија; 19. век.

Глина, лим; рађено помоћу калупа, печена, пресовано.

Глава је висока, цилиндрична и заобљена на дну; украшена геометријским мотивом – кругови постављени у троугаона поља, уоквирена плитко урезаним линијама. Обод реципијента је опточен лимом са шарком и поклопцем у облику полулопте с два полумесечаста отвора. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто постављен. Лула је црвеноокер.

Висина 6,7 cm; дужина 4 cm; пречник ложишта 1,8 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2576.

9. Лула – Банат, Србија; 19. век.

Глина; рађено помоћу калупа, печена.

Глава је висока, цилиндрична, има заобљено дно; реципијент је декорисан геометријским мотивом – цртицама, кружићима, полукружићима и тачкама, у горњем делу су урезане три водоравне линије. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом), који је украшен вертикалним и цикцак линијама, прстенасто је постављен. Лула је црвеноокер. Недостаје део на ободу реципијента.

Висина 5,7 cm; дужина 5 cm; пречник ложишта 2 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2578.

10. Лула – Банат, Србија; 19. век.

Глина, метал; рађено помоћу калупа, печена, пресовано.

Глава је висока, благо се шири према горе, има заобљено дно; реципијент је декорисан геометријским флоралним мотивом – цртицама, кружићима, полукружићима и тачкама. У горњем делу су урезане четири водоравне линије, а изнад је метални шири прстен. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је украшен линијама и прстенасто постављен. Лула је црвеноокер. Метални део на реципијенту је оштећен; горњи део врата је поломљен.

Висина 4,9 cm; дужина 4,9 cm; пречник ложишта 2 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2581.

11. Лула – Банат, Србија; 19. век.

Глина, метал; рађено помоћу калупа, печена, пресовано.

Глава је висока, цилиндрична, има заобљено дно; на реципијенту је стилизовани флорални мотив, у горњем делу се налазе четири урезана прстена. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је благо прстенасто профилисан, а боја луле је црвеноокер. На горњем делу реципијента и на врху врата су остаци металних фрагмената; врат је поломљен и лепљен.

Висина 7 cm; дужина 4,5 cm; пречник ложишта 1,9 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2582.

12. Лула – Сутјеска, Банат, Србија; крај 19. или почетак 20. века.

Глина, утиснута у калуп; печена.

Глава је висока, ваљкаста, доњи део је раван; на средини је обликована водоравним прстеном. С предње стране се налази рељефни украс изведен у калупу – попрсје човека с чекићем у руци у овалном пољу, два чекића попречно постављена у правоуганом пољу, и натпис на немачком GLÜCK AUF! / S. ZEBENCSE FEL! Врат се шири према врху; на врату с десне стране утиснут је печат SCHMIDT/SHEMNITZ, а с леве је жиг у овалном пољу. Лула је црвеносмеђа. Обод реципијента је оштећен.

Висина 5 cm; дужина 5,5 cm; пречник ложишта 2,2 cm.

Предмет највероватније датира с краја 19. или почетка 20. века.

Ископан 2003. године у дворишту куће Новака Тита из Сутјеске.

Инв. бр. 2941.

13. Лула – Меленци, Банат, Србија; 19. век.

Глина; рађено помоћу калупа, печена.

Глава је висока, цилиндрична, на дну је заобљена. У горњем делу реципијента је лим који је украшен водоравним линијама. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто постављен; с десне стране у правоугаоном пољу је нечитак печат (MANNEIT) (?). Лула је тамносива. Метални део је климав; врх главе је поломљен, али се држи помоћу лима.

Висина 6,4 cm; дужина 4,2 cm; пречник ложишта 1,8 cm.

Предмет су у школу донели ђаци наставнику географије Ивану Мијатову, који је предмет поклонио Музеју.

Инв. бр. 1959.

14. Лула са камишем – Банат, Србија; почетак 20. века.

Глина, дрво; рађено помоћу калупа, печено, лакирано.

Глава је висока, цилиндрична, без украса. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто постављен; у овалном пољу с десне стране стоји печат W HELLER. Камиш је кратак, направљен је од дрвета вишње са кором. Лула је црна. Врх реципијента је оштећен.

Висина 6,9 cm; дужина 4,6 cm; пречник ложишта 2,2 cm; камиш 19 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2004.

15. Лула – Банат, Србија; почетак 20. века.

Глина, позлата; рађена помоћу калупа, печена.

Глава је висока, цилиндрична, стилизована је у облику шкољке на дну; реципијент је декорисан у облику осмоугаоне призме; с десне стране се налази нечитка ознака која је позлаћена. Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто моделован. На врату су ознаке; с десне стране је правоугаони печат на којем је урезано TAKACS/ SELMECZI, а са леве NAGY/PAR на овалном печату. Лула је црна, а површина је полирана.

Висина 6,2 cm; дужина 4,2 cm; пречник ложишта 2 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2010.

16. Лула – Банат, Србија; 19. век.

Глина; рађено помоћу калупа, печена.

Глава је заобљена на дну. Врх врата (постављен под оштрим углом) је моделован у виду турбана с флоралним мотивом, украшен је урезаним линијама, а на десној страни су иницијали W. L. Лула је бела. Недостаје реципијент.

Дужина 5,3 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2577.

17. Лула – Банат, Србија; 19. век.

Глина; рађено помоћу калупа, печена.

Глава је заобљена на дну. Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто постављен са косим цртама. Са десне стране је правоугаони печат на којем пише LISCHLE SINGER (?). Лула је црна. Недостаје рецепијент.

Дужина 5,8 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2579.

18. Лула – Банат, Србија; 19. век.

Глина; рађено помоћу калупа, печена.

Глава је заобљена на дну. Дно рецепијента је украшено валовитим линијама и тракицама. Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто постављен са косим цртама. С десне стране се налази печат на којем пише SCHEMNITZ у правоугаоном квадрату; са леве је утиснут кружни нечитљив симбол. Лула је тамносива. Недостаје рецепијент.

Дужина 5,5 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв.бр. 2580.

19. Лула – Банат, Србија; крај 19. века.

Глина; рађено помоћу калупа, печено.

Глава је висока, цилиндрична, заобљена на дну; нема украса. Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто постављен; на десној страни се види траг некадашњег печата, на средини је прстен. Боја луле је неуједначено црносива. Обод рецепијента је оштећен; боја је оштећена.

Висина 7,1 cm; дужина 5,6 cm; пречник ложишта 1,8 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2016.

20. Лула – Банат, Србија; крај 19. века.

Глина; рађено помоћу калупа, печено.

Глава је висока, цилиндрична, има заобљено дно, без украса. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је моделован у виду турбана. С десне стране врата је нечитак печат TOSCOVITZ (?). Лула је црна. Недостаје део врата на горњој страни; пробушен је део где се спајају рецепијент и врат.

Висина 5,8 cm; дужина 5,5 cm; пречник ложишта 2,3 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2020.

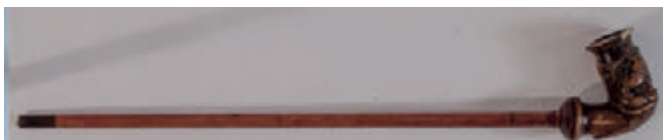
(Лула са антропоморфним мошвом)

21. Лула – Банат, Србија; почетак 20. века.
Глина; рађено помоћу калупа, печено.
Глава луле је моделована као дрвена посуда са грођжем коју носи на леђима женска фигура, на дну су изрезбарени чокоти лозе. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) прстенасто је проширен. Лула је белосива.
Висина 5 cm; дужина 4 cm; пречник ложишта 1,2 cm.
Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.
Инв. бр. 2013.

Луле од морске пене

22. Лула са камишем – Банат, Србија; 19. век.
Морска пена, метал, дрво, рог; резбарено, пресовано.
Глава је висока, цилиндрична, има заобљено дно. На реципијенту је изрезбарен мотив – три особе стоје, две су са шеширом; у позадини је шума. Обод је окован металом, на њему је округла ознака, поклопац је цилиндричан. Врх врата је прстенасто проширен, постављен готово под правим углом и великим делом је окован металом. Дуг камиш је од трешњиног(?) дрвета, на врху има део усника од рога. Реципијент је ломљен по средини вертикалним расцепом; усник је поломљен.
Висина 9,9 cm; дужина 8,6 cm; дужина ложишта 2,3 cm; камиш 56,9 cm. Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.
Инв. бр. 1949.

23. Лула са камишем – Банат, Србија; 19. век.
Морска пена, дрво, рог; резбарено.
Глава је висока, цилиндрична, заобљена на дну; изрезбарена је представа лава, а с леве стране на дну је 1782. година. Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто моделован, а на дну је стилизовани лист. Дуг камиш је од дрвета, на врху је део усника од рога. Обод реципијента је оштећен; нема поклопаца; усник је поломљен.
Висина 9 cm; дужина 10,4 cm; пречник ложишта 2,6 cm; камиш 53 cm.
Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.
Инв. бр. 1953.

24. Лула – Банат, Србија; друга половина 19. века.
Морска пена, метал; резбарено, пресовано.
Глава је висока, цилиндрична, са заобљеним дном; изрезбарена је представа пса са дрвећем и оградом у позадини, а с десне стране доле је урезана 1807. година. Предмет је окован металом, на њему су урезани иницијали М. Р., поклопац је цилиндричан. Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто моделован, и окован металним прстеном, а на дну луле је стилизован орнамент.
Висина 10,5 cm; дужина 10 cm; пречник ложишта 3 cm; дужина камиша 46 cm. Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.
Инв. бр. 1954.

25. **Лула** – Мужља, Банат, Србија; око 1840–1850.
Морска пена, метал, дрво; резбарено, пресовано.
Глава је висока, цилиндрична, са заобљеним дном; представа је рељефно урађена – фигура војника у униформи са сабљом и дрвеће, у позадини су куће и зид. На ободу реципијента је метални прстен са шарком и поклопцем у облику полукруга. Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто моделован; на дну је стилизован вегетабилни орнамент. На врату је био поломљен део врха, па стоји бакарна жица да би се заштитила лула и како се више делови не би одвајали. Поклопац се не може отворити.
Висина 10 cm; дужина 9,5 cm; пречник ложишта 3,3 cm.
Предмет је израђен 1840–1850, потиче из Белог Блата, касније је био својина Сарвак Ференца из Мужље.
Инв. бр. 1955.

26. **Лула** – Банат, Србија; почетак 20. века.
Морска пена, метал; резбарено, пресовано.
Глава је цилиндрична, са заобљеним дном; декорисана је мотивом пса у трку, на дну је изрезбарена 1710. година. На ободу реципијента је метали оков. Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто постављен. У доњем делу врата се налази стилизовани вегетабилни орнамент. Недостаје поклопац; врх врата је оштећен.
Висина 6,1 cm; дужина 8,1 cm; пречник ложишта 2,3 cm.
Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.
Инв. бр. 2005.

27. **Лула** – Банат, Србија; почетак 20. века.
Морска пена, метал; резбарено, пресовано.
Глава је висока, цилиндрична, заобљена на дну; декорисана је изрезбареним мотивом пса, у позадини се види кућа и двориште, дрвеће и ограда. На дну реципијента се налази 1830. година. На ободу се налази метални оков, на којем су иницијали J. H. и поклопац цилиндричног облика. Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто профилисан. Врх врата је лепљен.
Висина 10,5 cm; дужина 10,6 cm; пречник ложишта 2,5 cm.
Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.
Инв.бр. 2014.

28. **Лула** – Банат, Србија; 19. век.
Морска пена, метал, трска, рог; резбарено, лакирано.
Глава луле је висока, цилиндрична, у доњем делу заобљена; на реципијенту је метални оков с иницијалима M. J. и поклопцем у облику полулопте с уздужним прорезима. Врат стоји под оштрим углом, прстенасто је проширен, а на врху је окован металним прстеном и има алкицу за сигурносни конач. Лула је оштећена (загребана) у делу где се спајају глава и врат.
Висина 9 cm; дужина 6,6 cm; дужина ложишта 2,3 cm.
Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.
Инв. бр. 1947.

29. **Лула с камишем** – Банат, Србија; 19. век.
Морска пена, метал, дрво, рог; резбарено, пресовано.
Глава је кратка, цилиндрична, заобљена на дну; на ободу је метални оков с цилиндричним поклопцем с кружним прорезима. Дуг врат (постављен под оштрим углом) је окован прстеном са флоралним мотивом; на средини врата је дебљи прстен. Дуг камиш је од јаворовог дрвета, на врху има усник од рога. Висина 7 cm; дужина 9 cm; пречник ложишта 2,1 cm; дужина камиша¹ 66,5 cm.
Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.
Инв. бр. 1951.

1 Дужина камиша представља камиш са усником.

30. **Лула са камишем** – Мужља, Банат, Србија; око 1840–1850.
Морска пена, метал, дрво, рог, конач; резбарено, пресовано, лакирано.
Глава је висока, цилиндрична, заобљена на дну; без украса. На ободу је метални прстен с иницијалима J. H. и цилиндрични поклопац са уздужним и кружним прорезима. Врх врата (постављен под оштрим углом) је проширен и окован металним прстеном који има петљу на којој се налази кратки гајтан од жутог конача са две гомбице исплетене од жутог и љубичасног конача. На дну има резбарени украс који личи на стрелицу. Камиш је од дрвета (јасен?), на врху има усник од рога. Поклопац није причвршћен и може да се скида.
Висина 10,5 cm; дужина 11,5 cm; пречник ложишта 2,3 cm; дужина камиша 65 cm.
Предмет је израђен 1840–1850, потиче из Белог Блата, касније је био својина Ференца Сарвака из Мужље.
Инв. бр. 1956.

31. **Лула** – Мужља, Банат, Србија; око 1840–850.
Морска пена, метал, конач; резбарено, пресовано, лакирано.
Глава је конична, има заобљено дно; нема украса. На ободу се налази метални прстен са нечитком ознаком; поклопац је полулоптастог облика са прорезима који имају флоралне мотиве. Врх врата (постављен под оштрим углом) је проширен, на њему се налази метални прстен са петљом за коју је везан браон конач.
Висина 8,5 cm; дужина 9 cm; пречник ложишта 2,6 cm.
Предмет је израђен 1840–1850, потиче из Белог Блата, касније је био својина Ференца Сарвака из Мужље.
Инв. бр. 1957.

32. **Лула** – Банат, Србија; почетак 20. века.
Морска пена, метал; резбарена, пресовано.
Глава је издужена, благо конична, шири се према ободу; без украса. На ободу има метални прстен на којем је утиснут број три (?). Врх врата (постављен под оштрим углом) је прстенасто моделован; врат је по средини украшен металним прстеном који има четири кратке линије супротно од прстена. Недостају поклопац и вероватно метални обод на врату.
Висина 8,8 cm; дужина 8,1 cm; пречник ложишта 2,5 cm.
Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.
Инв. бр. 2012.

33. Лула – Банат, Србија; крај 19. века.

Морска пена, метал; резбарено, пресовано.

Глава је висока, цилиндрична, има заобљено дно; без украса. На ободу реципијента је метални прстен на којем је ситно нечитко утиснут жиг, а цилиндрични поклопац с уздужним прорезима. Врх врата (постављен под оштрим углом) прстенасто је профилисан, има метални оков на којем се налази петља за сигурносни конач. Врх врата је оштећен.

Висина 9,8 cm; дужина 9,9 cm; пречник ложишта 2,3 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2021.

34. Лула – Банат, Србија; почетак 20. века.

Морска пена, метал; резбарена, пресовано.

Глава је висока, цилиндрична; без украса. На реципијенту је метални оков на којем је два пута нечитко утиснут жиг и цилиндрични поклопац с уздужним прорезима. Врх врата (постављен под оштрим углом) је проширен и моделован као савијен лист. На врху је утиснуто NEMETZ.

Реципијент је ломљен и лепљен на средини.

Висина 14,5 cm; дужина 19 cm; пречник ложишта 2,7 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2022.

Дрвене луле

35. Лула – Јерменовци, Банат, Србија; почетак 20. века.

Дрво; резбарено.

Глава је обрнуто конична, оштро се сужава према горе, има заобљено дно; на горњем делу, где почиње да се сужава, налази се урезан прстен. Дуг врат је постављен под оштрим углом, он је у облику ромба. Лула је црне боје. Врх врата је напукао на три места.

Висина 4,8 cm; дужина 7,5 cm; пречник ложишта 2,1 cm.

Предмет је израдио Лајош Хорват, чобанин из Јерменоваца почетком 20. века.

Инв. бр. 1962.

36. Лула – Банат, Србија; крај 19. века.

Дрво; резбарено.

Глава је цилиндрична, заобљена на дну; без украса. На врху реципијента је урезан прстен. Врх врата (постављен под оштрим углом) је постављен прстенасто. Лула је беле боје. На реципијенту је напукла на два места, а на ободу је оштећена.

Висина 5,5 cm; дужина 5,7 cm; пречник ложишта 2,1 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2015.

37. Лула са камишем – Банат, Србија; 19. век.

Дрво, рог; резбарено.

Глава је цилиндрична, у горњем делу се благо шири; реципијент нема украса. Врат је под оштрим углом; рељефно украшен у виду шкољке, дужи је и врх се шири. Камиш је од јавора, а на врху има део усника од рога. Боја луле је црвенобраон. Обод реципијента је оштећен; део усника је поломљен.

Висина 6 цм; дужина 8,7 цм; дужина ложишта 2,3 цм; дужина камиша 50,5 цм.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1948.

38. Лула – Банат, Србија; 1916. година.

Дрво, метал; резбарено, пресовано.

Глава луле је цилиндрична, заобљена на дну. С предње стране се налазе изрезбарени иницијали L. P.; а на врху реципијента је метални део који је био сегмент поклопца. Дуг врат има рељефни украс, са стране пише EMLEK, а с десне је 1916. година. Врх врата (постављен под оштрим углом) се шири, има метални прстен с навојем и алком за коју је везан црни сигурносни конопац. Унутрашњост целе луле је обложена металом. Боја луле је бордо.

Висина 8,3 цм; дужина 12,4 цм; пречник ложишта 2,3 цм.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1950.

39. Лула са камишем – Банат, Србија; 19. век.

Дрво, рог; резбарено.

Глава је издужена, конична, са заобљеним дном. Цела лула је изрезбарена у виду флоралних орнамената. На реципијенту, с предње стране, у овалном пољу, налази се грб с круном. Врх кратког врата (постављен под оштрим углом) је звонасто проширен. Унутрашњост целе луле је обложена металом. Дуг камиш је израђен од дрвета, на врху је усник од рога.

Висина 10 цм; дужина 8 цм; пречник ложишта 2,5 цм; дужина камиша 59 цм.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1952.

Порцеланске луле

40. Лула – Банат, Војводина, Србија; почетак 20. века.

Порцелан, метал; осликано, пресовано.

Дводелна лула (глава и усадник) – глава је издужена, цилиндрична; у доњем делу се сужава. Реципијент је вишебојно украшен са сеоском представом запреге – кола су натоварена зеленом травом која вуку два коња, а кочијаш стоји поред запреге. У позадини је планински предео. Изнад мотива стоји натпис на немачком језику *Noch lebe die edle Ökonomie*, а на полеђини је написано *Nikolaus Sartorp*. На ободу је метални прстен и поклопац с полукружним обликом с прорезима; испод поклопца је утиснуто NEUSILBER ENGLER LINZ. С предње стране усадника се налази исцртан клас жита с пољопривредним алаткама. Висина 20 цм; пречник ложишта 3 цм. Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2002.

Металне луле

41. **Лула** – Банат, Србија; крај 19. века.

Месинг; ливено.

Глава је кратка, звонаста, са заобљеним дном; украшена је урезаним стилизованим вегетабилним орнаментом. Обод реципијента је декорисан таласастом ивицом. Врх врата је благо шири, такође има валовиту ивицу, украшен је линијама и има алкицу са сигурносни конац.

Висина 3 cm; дужина 4,9 cm; пречник ложишта 2,7 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2017.

МУШТИКЛЕ, ДЕО НАРГИЛЕ И ПРИБОР ЗА ЛУЛЕ

42. **Муштика** – Банат, Србија; почетак 20. века.

Дрво, ћилибар, пластика, сатен, плиш; резбарено, резано, лепљено. Муштика за цигарете је израђена од дрвета светле боје са сиском од ћилибара. Украшена је резбарењем; у горњем делу налази се прстен жуте боје. Муштика се налази у кутији бордо боје која је са једне стране постављена плавим плишом, а са друге плавим сатеном. Дужина 10,6 cm; дужина кутије 12 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2000.

43. **Муштика** – Банат, Србија; почетак 20. века.

Дрво, метал, ћилибар; ливено, резано.

Муштика је израђена од дрвета браон боје са краћим сиском од ћилибара. Између муштикле и сиска је шири метални прстен украшен урезаним стилизованим листовима. Предмет има кутију бордо боје која је са унутрашње стране постављена плишом и сатеном црвене боје. На сатенској постави је златан жиг са нечитким натписом.

Дужина 10 cm; дужина кутије 12 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2001.

44. **Муштика** – Банат, Србија; почетак 20. века.

Дрво; резбарено.

Муштика је израђена од дрвета, има облик стилизоване рибе, украшена је урезаним линијама. Претпостављамо да ју је правио хришћанин.

Дужина 11,4 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2008.

45. **Муштика** – Банат, Србија; почетак 20. века.

Дрво; резбарено.

Муштика је израђена од дрвета, овалног облика, украшена са три шира прстена која су изрезбарена коцкицама.

Дужина 11 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2009.

46. **Муштика** – Банат, Србија; крај 19. века.

Дрво; резбарено.

Муштика је израђена од дрвета. Већи део предмета је изрезбарен уздужним линијама, неправилних ивица. Доњи део муштикле је спљоштен.

Дужина 8,1 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2019.

47. **Део наргиле** – Банат, Србија; 19. век.

Метал.

Гвоздени тањир, кружног облика са таласастим ободом.

На средини има рупу. Недостаје наргила.

Пречник: 11,5 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1774.

48. **Камиш** – Банат, Србија; почетак 20. века.

Дрво; резбарено.

Камиш је израђен од вишњиног дрвета, тамнобраон боје, са обрађеним ужим крајем. Грубе је израде, са једном чвором.

Дужина 14,2 cm; пречник 3 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2003.

49. **Камиш** – Банат, Србија; почетак 20. века.

Дрво; резбарено.

Камиш, чија је основа израђена од грубо обрађеног вишњиног дрвета, ваљкастог облика. Дрвени крајеви финије су израде, заобљени, украшени прстеновима. На једној страни налазе се два дрвена точкића која се okreћу на дрвеној фиксираној основи.

Дужина 41,5 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2011.

50. **Камиш** – непознато

Дрво, метал.

Камиш је израђен од вишњиног (?) дрвета, тамнобраон боје. Горњи део је сужен у усник, а доњи има метални навој.

Дужина 66,5 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1950.

51. **Камиш** – Зрењанин, Банат, Србија.

Дрво.

Камиш је од вишњиног дрвета с кором, тамнобраон боје, на горњем делу је сужен у усник.

Дужина 54 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1954

52. **Камиш** – непознато

Камиш је од јасена, тамнобраон боје, има два изрезбарена прстена, на врху је сужен.

Дужина 37,5 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1955.

53. Полица за луле – Банат, Србија; 19. век.

Дрво.

Зидна полица је правоугаоног облика. У доњем делу има две фиоке које су постављене водоравно, једна поред друге. Горња плоча има осам прореза за камише, испод ње је плића плоча за камише, а испод ове је плоча с пет овалних удубљења за луле и два прореза за уметање камиша. Последња има осам овалних удубљења за ослањање лула. Бочне стране су валовите, а врх је изрезбарен у виду флоралних орнамената. На полеђини су две алке за качење полице на зид. Израђена је од дрвета браон боје.

Висина 66 цм; дужина 10 см; ширина 42 см. Предмет је припадао Јаношу Сабоу; 19. век. Предмет је купљен.

Инв. бр. 1963.

54. Полица за луле – Банат, Србија.

Дрво, канап.

Зидна полица је облика тетраедра. У доњем делу је постављена фиока целом дужином; у горњем делу на јединој водоравној плочи смештено је у низу шест прореза за камише, а изнад фиоке шест овалних удубљења за ослањање лула. На средини полице је канап, који се провлачи кроз отворе на страницама, везује се и може да се качи на зид. Бочне странице су валовите. Израђена од тамнобраон дрвета. Висина 77 см; ширина 48 см.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2278.

55. Игла за чишћење луле – Зрењанин, Банат, Србија; 19. век.

Бакар.

Бакарна игла која се користи за чишћене луле. Састоји се из једне жице око које је у горњем делу испреплетен украсни детаљ од тање бакарне жице. Предмет у горњем делу има мањи ланчић у виду стилизованог броја 8.

Висина 15 см.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2067.

ПРИБОР ЗА ЧУВАЊЕ И РЕЗАЊЕ ДУВАНА

56. Дуванкеса са иглом за чишћење луле – Зрењанин, Банат, Србија; 19. век.

Кожа, метал; шивено.

Дуванкеса је сашивена од коже, из четири дела. У делу се набира помоћу кожне врпце, тако да дуван не може да испада. Једноставне је израде, без украсних детаља. Дуванкеса је на неким деловима поцепана од употребе.

Висина 19 см.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 2740.

57. **Дуванкеса** – Нова Црња, Банат, Србија; 1899. година.

Кожа, метал; шивено.

Дуванкеса израђена од коже са мањим ресама као украс уз горњу ивицу. На предмету је на копчаном каишу ушивена метална игла којом је чишћена лула. У доњем делу је убачено парче коже опшивено концем, танком цикцак линијом.

Дужина 6,5 cm; висина 18 cm.

Предмет је израђен 1899. године, а припадао је Абрахаму Ференцу из Мађарске Црње. Купљен је 1949. године.

Инв. бр. 1965.

58. **Дуванкеса** – Нова Црња, Банат, Србија; 19. век.

Кожа; шивена.

Дуванкеса израђена од коже светлије боје, рукавичастог облика са лепезасто проширеном горњом ивицом. Предмет је без шавова и украсних детаља.

Дужина 26 cm.

Предмет је припадао Абрахаму Ференцу.

Инв. бр. 1966.

59. **Кутија за дуван** – Зрењанин, Банат, Србија; почетак 20. века.

Рог, метал; сечено.

Кутија за дуван има облик осмоугаоне призме. Предмет има правоугаони поклопац који је за зид кутије спојен помоћу металних шаркица.

Дужина 11,4 cm; ширина 5,2 cm; висина 3,5 cm.

Предмет је затечен као поклон без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1964.

60. **Аван за резање дувана** – Зрењанин, Банат, Србија; прва половина 19. века.

Дрво, метал; сечено, ковано.

Аван стоји на две даске које представљају подлогу, изнад попречно је једна која је ограђена са две уздужене даске. Предмет има гвоздену полуку с чије је једне стране монтиран нож-сечиво, а с друге стегач у виду гвозденог клина који се помера и гура дуван.

Дужина 57 cm; висина 31 cm; ширина 33 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1786.

61. **Аван за резање дувана** – Бело Блато, Банат, Србија; око 1910. год.

Дрво, метал; сечено, ковано. Израђен је од гвожђа, причвршћен за дрвено постоље. С једне стране има ручицу која се налази на металној шипки с урезаним навојима. На крају навоја се налази метална плоча која се помера уз помоћ ручице. Плоча се налази у затвореном делу предмета, ваљкастог је облика, са равном горњом површином. Окретањем ручице помера се метална плоча која гура дуван стављен у тело предмета (систем пресе). Предњи крај овог дела предмета је отворен. Дуван који изађе на овај отвор сечен је помоћу ножа причвршћеног за једну страну предмета, за осовину. Дужина 52 cm; висина 32 cm; ширина 25 cm. Предмет је израђен је око 1910. године у Белом Блату, набављен је од Јоце Бакалова из Зрењанина. Инв. бр. 595.

СРЕДСТВА ЗА ПАЉЕЊЕ ДУВАНА И ПЕПЕЉАРЕ

62. **Кеса са оцилом, кременом и трудом** – Нова Црња, Житиште, Банат, Србија; почетак 20. века.

Платно; шивено.

Кеса са оцилом, кременом и трудом израђена је од платна окер боје, има облик џепа са капном.

Дужина 10 cm; висина 9 cm.

Предмет је са почетка 20. века, припадао је Абрахаму Ференцу из Мађарске Црње. Купљено 1949. године.

Инв. бр. 1967.

63. **Оцило** – Јарковац, Банат, Србија; прва половина 19. века.

Гвожђе; ковано.

Оцило израђено од гвожђа, једна страна је равна, а друга трбушаста.

Дужина 11,5 cm.

Предмет потиче из прве половине 19. века. Био је својина Милана Бачванског из Јарковца.

Инв. бр. 2904.

64. **Оцило** – Банат, Србија; почетак 20. века.

Гвожђе; ковано.

Оцило је коришћено приликом кресања ватре, израђено је од гвожђа, има облик стилизоване сузе.

Дужина 9 cm.

Предмет је затечен без ближих података о пореклу и историјату.

Инв. бр. 1968.

65. **Оцило** – Кумане, Нови Бечеј, Банат, Србија; 19. век.
Гвожђе; ковано.
Оцило је коришћено приликом кресања ватре, израђено од гвожђа, има облик стилизоване сузе.
Дужина 10 cm.
Предмет је био својина Владе Станчића из Кумана, 19. век.
Инв. бр. 2068.

66. **Пепељара** – Сечањ, Банат, Србија; друга половина 19. века.
Порцелан; бојен.
Пепељара има облик тањира са издигнутим странама и ободом. Украшена је флоралним мотивима – листовима у прљавозеленој боји и три цвета у светлоплавој боји. Обод предмета је валовит.
Пречник 10,5 cm.
Предмет је припадао Добрили Никосавић из Сечња. Она га је наследила од бабе Данице Бајић, тако да се може претпоставити да потиче из друге половине 19. века. Предмет је купљен.
Инв. бр. 174.

Фото: Душан Маринковић

Ksenija Mihić, National Museum of Zrenjanin

SMOKING EQUIPMENT COLLECTION OF THE DEPARTMENT OF ETHNOLOGY
FROM THE NATIONAL MUSEUM OF ZRENJANIN

Summary

The paper presents Smoking equipment collection of the Department of Ethnology from the National Museum of Zrenjanin. This Collection is being kept as a part of Collection for Spiritual and Social Life and contains 66 artefacts produced during the 19th and the 20th century. This paper talks about spreading the tobacco and its usage related to cultural, social and economic circumstances. It also tells us about contemporary usage of tobacco and how social progress, technological development and media affected changing and spreading this phenomenon.

ДЕО ОСТАВЕ ЦЕКИНА ИЗ ФУТОГА

Снежана Добрић, Музеј Војводине

Апстракт: Део оставе новца пронађеног у Футогу чини 29 примерака цекина. Цекини су у остави заступљени у временском интервалу од краја 16. до краја 17. века. У остави су најбројнији цекини дуждева Доменика (8) и Алвизиа Контариниа (7) који чине њено језгро. Заступљена су четири примерка са самог краја 16. века и са почетка 17. века. Најстарији примерак припада дужду Николи де Понту (1578–1585), а најмлађи дужду Франческу Моросинију (1688–1694). Аутентичност налаза и јасна структура заступљеног новца-цекина осликава монетарна кретања у периоду када се на простору Футога водио Велики бечки рат.

Кључне речи: остава цекина, Футог, Венеција, циркулација новца у 16. и 17. веку, Велики бечки рат.

Део оставе златног новца из 16. и 17. века пронађен је приликом копања темеља за изградњу приватне куће у Улици Маршала Тита бр. 166, октобра 1987. године у Футогу. Одмах по проналажењу оставе она је растурена између грађевинских радника, а интервенцијом СУП-а успешно је прикупљено 29 примерака. Полиција нажалост није успела да прикупи све примерке пронађеног новца.

Сачуване и сакупљене примерке је међуопштински СУП Нови Сад преузео 24. 04. 1989. године на трајно чување, те су они депоновани у трезор Музеја Војводине, односно у Нумизматичку збирку.¹

Како на месту нису пронађени артефакти који би упућивали на реципијент у коме се налазио новац, можемо претпоставити да је био у кеси, израђеној од коже или платна. У том случају остава би морала садржати најмање 36 комада новца. Двадесет и девет примерака у остави највероватније представља део тезаурисаног новца, јер се новац често чувао, и тако циркулисао, у кесама од по 12 примерака.² Да ли је стварно тако било немогуће је прецизно утврдити, с обзиром на то да у Нумизматичку збирку Музеја Војводине није доспела комплетна остава.

Остава је пронађена на простору приградског насеља Футог, удаљеног 11 км од Новог Сада, на левој обали Дунава у близини Фрушке горе. Смештено је на пешчаној алувијалној тераси, на излазу на Дунав између два потока односно утоке, одакле потиче и назив места Футог.³

1 Књига улаза бр. 7/89, Војвођански музеј, Нови Сад

2 Вујадин Иванишевић, Остава цекина друга половина XVIII века из цркве светих Арханђела у Сталаћу, *Рашка баштина*, 3, Завод за заштиту споменика културе, Краљево 1988, 223–225.

3 Мара Шовљаков, *Варош Футој: њрилози за њроучавање историје*, Футог 2003, 11.

Сл. 1. Футог с краја 17. века
(Душан Поповић, *Срби у Војводини*)

Насеље је познато као археолошко налазиште, са потесима: Велики Алпар, Визић поље, Визић бара, Доња међа, Врго, Гимешфакова, Драгово, Ђипово, Иришац, Каро, Кленовац, Клиска, Купусаре, Ливаде, Пашњак, Подшумска, Рашковац, Сајлово, Санкова долина.⁴

Бачка жупанија имала више „тврђавских“ посела са земљорадничким, занатским и војничким становништвом, међу којима је био и Футог. Пре татарске најезде 1241. године наводи се да је насеље носило назив Баткај (Batkay).⁵

4 Душан Ј. Поповић, *Срби у Бачкој до краја 18. века*, Београд 1952, 161.

5 Футог је као свој посед држало родовско племство Гуткелед. Након татарске најезде у 13. веку место је опустошено и напуштено. Одбегло становништво убрзо се вратило, континуитет насеља се наставља. Осим тога што је био твђава Футог је од 1456. године познат као градић у коме су мађарски великаши славили победу над Турцима, добијену 21. јула 1456. године. Исте године одржан је државни сабор. Сабором је руководио краљ Ладислав V. Заједнички, краљ и властела предвођена Хуњадијевим синовима (Сибињанин Јанко) доносе одлуку везану за рат са Турцима. Футошки сабор изабрао је Урлиха Цељског за управитеља Јужне Угарске. Краљевска војска је често бранила Футог. (Мара Шовљаков, нав. дело, 27)

Крупне промене на овим просторима су се десиле када су Турци поразили хришћанску војску на Мохачу 1526. године. Тај пораз оставио је несагледиве последице на готово све земље у овом делу Европе. Присуство Турака на Балкану претворило је ово подручје у ратно, што је имало за последицу да се трговина зауставила, а бродови нису смели ићи даље од Футога и Сланкамена.⁶

Становништво које је живело на овом простору, постепено је ишчезло, изгинуло у борбама или се раселило. У таласима и малим групама насељавају се Срби из крајева јужно од Саве и Дунава. Токови миграција су се интензивирали још у другој половини 15. века планским пресељавањем од стране Мађара, да би се тај процес наставио и у првој половини 16. века, када достиже кулминацију. Након освајања ових простора Турци су вршили нова насељавања, тако да је Војводина у том раздобљу доживела етничке, друштвене и социјалне промене.

Последице устанка Срба у Банату (1594) и Дуги или Сисачки рат (1539–1606) нанели су тешка страдања народу на територији данашње Војводине. Она је тада била опустошена, не само услед повратка турских одреда, него и због терора Татара у Бачкој који су ове области подвргли дивљачкој пљачки и уништавању, што је изазвало и знатна исељавања. Области данашње Војводине доживљавале су дубоку кризу, која је била изазвана пропадањем целокупног социјалног и економског система.⁷

Као насеље Вутог је забележен у *Крушевском сјоменику* 1650. године, а у том периоду чувени путописац Евлија Челебија на свом путовању посећује и описује Футог као тврђаву.⁸ Према његовом опису

6 *Историја српског народа II*, Београд 1982, 388.

7 Јован Милићевић, *Војводина 1521–1699*, у: *Војводина – знаменитости и лепоте*, Београд 1968, 229–231.

8 У свом *Путопису* из средине 17. века описује тврђаву Футог и наводи: „Није ми познато ко је саградио, али је то била велика тврђава (ribät) саграђена у старом стилу. Сада је мало руинирана и не налази се у добром стању (није насељена). Освојена је 935/1529. године у доба Сулејмана хана. Освојио ју је везир Ахмед паша из мађарских руку. То је сада војводолук на територији сегединског санџака. Тврђава се налази на обали ријеке Дунав. То је четвороугаона паланка са зидовима направљеним од насипа. Ту се налази заповједник града (диздър) са осамдесет чланова градске посаде, јањичарски сердар и наиб бачког кадилука. Других власти нема. Ту постоје само четири муслиманске богомоље. Једна је Сулејман-ханова џамија, а остало су месциди. Има око сто осамдесет ћермитом покривених сиротињских кућа.“ (Mehmed Zili ibn Evlija, *Evljia Čelebi, Putopis: odlomak o jugoslovenskim zemljama*, Сарајево 1979, 534)

Футог није имао већи значај за трговину, али се то временом променило, што потврђују катастарски пописи из каснијег периода.

Ситуација у Европи знатно се мења када Турци са великом војском султана Мехмеда IV и његовог борбеног великог везира Кара-Мустафе неуспешно крећу у освајање Беча. Веровали су у успех, пошто је Хабзбуршка монархија у том периоду била заокупљена агресивном политиком француског краља Луја XIV на западним границама Немачке, као и уређењем односа с великашима Угарске. Опсада Беча 1683. године трајала је два месеца. Удружене пољске, аустријске и немачке снаге, под командом краља Пољске Јана Собјетског, победиле су турску војску, самим тим прекинуто је напредовање Турске и повратак хабзбуршке хегемоније у централној Европи.⁹ Вест о великом турском поразу одјекнула је свуда, нарочито у пограничним областима Турске. Многобројно хришћанско становништво придружује се војсци која наставља да ослобађа крајеве јужно од Дунава и Саве, ослобађају се Угарска и Србија. Године 1690. године Турци поново заузимају јужне и централне делове Србије, укључујући и Београд. Након ових догађаја уследила је и Велика Сеоба Срба коју је предводио патријарх Арсеније Чарнојевић. Избегло становништво насељава и Футог, иде и даље на север према Будиму и Сентандреји.¹⁰

Није нам познато колико је у Футогу било занатлија и трговаца пре Велике сеобе Срба 1690. године. Након осам година од сеобе извршен је попис насеља доње Бачке, према којем су у Футогу живела 54 трговаца (mercatores) Србина. Осим трговаца у попису се наводе и занатлије: шест дрвнара, шест пекара, три теразије, два чизмара, два месара, један ћурчија, један кујунџија и један виноградар.¹¹ На основу тога се може закључити да је Футог постао значајно привредно, трговачко и занатлијско насеље. Ратне операције међутим нису престале, сукоб се и даље наставља, Аустрија је одлучила да на чело царске војске, у јулу 1697. године постави Еугена Савојског. Већ у септембру он задаје одлучујући пораз Турцима у бици код Сенте. Турска је након пораза била принуђена да затражи мир, који је склопљен у Сремским

9 Бранко Бешлин, *Евџеније Савојски и његово доба*, Нови Сад, 2014, 152–161.

10 Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Нови Сад 1990, 259–260.

11 Др Рајко Л. Веселиновић, *Занатлије и трговци по Војводини крајем 17. и првих година 18. века*, *Зборник Мајице Српске за друштвене науке*, 13–14, Нови Сад 1956, 113–126.

Табела бр. 1

Атрибуција	Датовање	Број комада	%
Николо да Понте (Nicolo Da Ponte)	1578–1585.	1	3,45
Пасквале Ћикоња (Paskvale Cicogna)	1585–1595.	0	
Марино Гримани (Marino Grimani)	1595–1605.	3	10,35
Леонардо Дона (Leonardo Dona)	1606–1612.	0	
Марко Антонио Мемо (Marc' Antonio Memmo)	1612–1615.	0	
Ђовани Бембо (Giovanni Bembo)	1615–1618.	0	
Николо Донато (Nicolo' Donato)	1618.	0	
Антонио Приули (Antonio Priuli)	1618–1623.	0	
Франческо Контарини (Francesco Contarini)	1623–1624.	0	
Ђовани I Корнер (Giovanni I Corneri)	1624–1629.	0	
Николо Контарини (Nicoolo Contarini)	1630–1631.	0	
Франческо Ерцо (Francesco Erizzo)	1631–1646.	1	3,45
Франческо Молино (Francesco Molino)	1646–1655.	4	13,8
Карло Контарини (Carlo Contarini)	1655–1656.	1	3,45
Бертучи Валиер (Bertucci Valier)	1656–1658.	1	3,45
Доминико Контарини (Domenico Contarini)	1659–1676.	8	27,5
Алвизе Контарини (Alvise Contarini)	1676–1684.	7	24,15
Маркатонио Ђустиниан (Marcatonio Giustinian)	1684–1688.	2	6,9
Франческо Моросини (Francesco Morosini)	1688–1694.	1	3,45
Свега		29	99,95

Карловцима, 26. јануара 1699. године.¹² Након склапања мира Турцима је остао Банат са Темишваром, док су остали делови Угарске били ослобођени.

Исте године извршен је попис насеља и становника на територији данашње Војводине. У Футогу је по том попису било 50 кућних старешина са 28 одраслих.¹³ Од пописаних насеља истицао се Футог и као значајано трговиште, био је посебно чувен по вашару који се одржавао 8. новембра. „Ту су се сретали у великом броју Персијанци, Јермени, Турци и Македонци трговци, тако да се Лајпцишки вашар са овим једва може мерити.“¹⁴ Остата пронађена у Футогу сведочи о интензивном трговинском промету али и немирним временима у којима се насеље нашло, што потврђује чињеницу да је оно било познато трговиште.

Како је напред наведено у Нумизматичку збирку Музеја Војводине доспело је 29 комада млетачких¹⁵

Турска контрамарка (Papadopoli)

дуката,¹⁶ цекина.¹⁷ Цекини у остави су заступљени у временском интервал од краја 16. до краја 17. века. Најбројнији су цекини дуждева Доменика (осам) и Алвиза Контаринија (седам), они чине језгро оставе, четири примерка припадају дужду Франческу Молину, дужд Марино Гриманије заступљен са три примерка, дужд Марк Антонио Ђустинијан има два, а по један примерак је сачуван од дужда Никола да Понта, Франческа Ерица, Карла Контаринија, Бертуча Валиерија и дужда Франческа Моросинија.

Запажа се прекид емисија новца који се налази у делу пронађене оставе. Тај прекид односи се на период од владавине дужда Пасквала Ђикоња (1585–1595), затим прекид пратимо и у 17. веку од дужда Марина Гриманија (1595–1605), па све до почетка владавине дужда Франческа Ерица (1630–1631) године и дужда Никола Сагрета (1675–1676),¹⁸ (Табела бр. 1).

Остата, да подсетимо, није комплетна, па је отежано доношење закључака да ли новац недостаје услед историјских фактора, или као последица ра-

12 Борислав Јанкулов, Ослобађање Војводине од Турака и стање њено после ослобођења, *Научни зборник Мајнице српске*, свеска 1, Нови Сад 1950, 28.

13 Душан Ј. Поповић, Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини од 1695. до 1796. године*, Нови Сад 1936, XV, XIV, XVI.

14 Душан Ј. Поповић, *Слика Војводине у 18. веку*, у: *Војводина II*, Нови Сад 1939, 110.

15 Млетачка република или Венеција, како се још назива, била је најбоље уређени град-држава на Средоземљу, познат по својој трговини и дипломатији. Први дужд који се помиње на челу Млетачке републике био је Пијетро II Оресто (Pietro II Orseto, око 1000. године), а последњи Лудовик Манини (Ludovik Manini) 1789–1797. године, који је владао до освајања Наполеона, након чега су јој одузети сви поседи, осим града Венеције. Од 1815. до 1886. била је под управом Аустрије. У периоду од осам векова, колико је Млетачка република постојала, владало је 80 дуждева. (Риста Милетић, *Млетачки дукати из XVII века из Манасијира Дубрава*, *Динар* 23, 2004, 37)

16 „Дукат се још називао и *цекин* од речи *zessa* – ковница, која је опет преузета из арапског *сике*, *сикайун* у значењу ковање, ковати. Овај назив за дукат у ширу употребу улази у време дужда Доне (1545–1553) и од тада је готово преовладао.“ (Slavoljub Petrović, *O evropskom zlatnom novcu, Obol – Glasilo hrvatskog numizmatičkog društva*, 43, Zagreb, svibanj 1991, 4); „Млетачки дукати су у ствари тек у доба дужда Доне (1545–53) добили име *цекин*, и од тада је то име потпуно преовладало.“ (N. Papadopoli, *Le monete di Venezia, Venezia* 1907, 21); „Од средине XVII века *цекини* се на Приморју често називају *цекини русии* и *русииди*. У унутрашњости Балкана овај термин добио је облик *рушиија*, *рушија*. Касније су код нас и неки турски златници називани *цекинима*, јер је то просто синоним за добар златник. Тако се помињу *цекин сџамбол*, *цекин махбуб*, *цекин мисир*. Златници су имали око 3,5 гр. злата и често су се претварали у неку врсту мере за тежину.“ (Вук Винавер, *Прејлед историје новца у јуџо-словенским земљама* (XVII–XVIII век), Београд 1970, 21–22)

17 „*Цекин* (итал. *zecchino* од *zessa* – ковница), од 1248. г. златни новац – дукат кован у Венецији. На аверсу је приказан Св. Марко, заштитник града Венеције, који дужду пружа заставу. На реверсу је Христос у мандорли и текст SIT TIBI, CHRISTE, DATUS, QUEM TU REGIS ISTE DUCATUS – Теби је, Христе, предана ова кнежевина, ти њом владај. Од овог натписа у Европи је преузета последња реч *ducatus*, и по њој је овај новац назван дукат. Неколико векова *цекин* је био водећи новац Европе и Азије.“ (Славољуб Петровић, *Нумизматички речник*, Шабац 2000, 270)

18 За време владавине дужда Ђованија Дандола (Giovanni Dandolo, 1280–1289) почиње ковање златног новца. Тежина *цекина* била је од 3,4 до 3,5 г, а *финоћа* злата 1.000. Квалитет новца се није мењао све до 1797. године када је престала да постоји Млетачка република, што указује на стабилност економије. (Риста Милетић, *Млетачки дукати из XVII века из Манастира Дубрава*, *Динар*, 23, 37)

стурања приликом њеног проналажења. Прекид у остави кореспондира са периодом инфлације и убацивања сребрних талира у оптицај, као што смо већ напоменули, што је смањило употребу златног новца који је тезаурисан и повлачен из циркулације.

У оквиру емисија цекина дужда Доменика Контаринија, Франческа Молине, Марина Гриманија и Алвиза Контаринија постоји шест пари идентичних калупа аверса и реверса¹⁹ (Кат. бр. 7 и 13, 3 и 16, 6 и 18, 8 и 20, 19 и 21, 13 и 15). Исти аверс имају три пара дужда Марина Гримина, Доминика Контаринија и Франческа Молине (Кат. бр. 3 и 19, 6 и 8, 6 и 9), с тим што је калуп реверса различит. Исти реверс има један пар цекина дужда Доминика Контаринија (Кат. бр. 12 и 14).

Примерци ковани у високом проценту са истим калупом свих емисија цекина говори да су они кратко циркулисали, да су били тезаурисани и убрзо након последње емисије су похрањени. Најмлађи новац из нашег дела оставе припада периоду владавине дужда Франческа Моросинија (1688–1694), иако остава није комплетна, и нисмо сигурни да ли је то најмлађи новац у њој, можемо узети као релевантну чињеницу да је почетак владавине поменутог дужда (1688) потенцијални *terminus post quem*, који нам даје основе за то да њено склањање вежемо за Велики Бечки рат 1683–1699. године.

Од сачуваних цекина у делу оставе, четири комада имају контрамарку (Кат. бр. 8, 12, 18, 20).

У делу оставе налазе се и четири комада који су перфорирани (Кат. бр. 10, 13, 19, 20). Вероватно је да се перфорацијама повлачио новац из оптицаја у државну касу (хасну).

Историјске околности су такође допринеле прекиду емисије новца у периоду крајем 16. века и почетком 17. века у Европи, што се односило и на подручје где је остава пронађена. Млетачка Република је током поменутог периода водила низ ратова против Турске.²⁰

19 „Аверсне и реверсне представе су код скоро свих цекина идентичне. На аверсу је представа дужда у клечећем положају како прима жезло од Св. Марка заштитника града-државе, уз жезло је натпис DVX, а околу име актуелног управљача, дужда. На реверсу је Исус Христос у мандорли.“ (Риста Милетић, Млетачки дукати из XVII века из Манастира Дубрава, *Динар*, 23, 37)

20 Млетачка република је водила први рат против Турске од 1537. до 1540, када је изгубила сва острва у Егејском мору, део упоришта на Пелопонезу и део Далмације. Још већи неуспех имала је Млетачка република у другом рату од 1570. до 1573. године. (*Почетак XVI до краја XVIII века, у: Историја народа Југославије II*, Београд 1960, 238)

За 17. век карактеристичне су и промене у монетарној политици. Тада долази до појаве великог броја разних монета које су у оптицају, што доводи до кварења златне монете. Лоше монете од бакра и полубакра у многим земљама, изазивају промену курса и његов раст. У Аустрији је често кован лош новац,²¹ нарочито почетком и средином 17. века. Венеција је у поменутом периоду емитовала своје прве емисије, касније толико масовних бакрењака, али то није био усамљен случај. Слична ситуација била је и у Турској где је такође ситан новац постао полубакарни. Многбројна документа из 17. века показују продирање врло сумњиве западне монете на Балкан. Страни трговци нису главну добит имали од пласирања лоше монете него од извесне сталности цена, рачунатих у сребру, које је на Западу баш у 17. веку полако губило вредност.²²

Венеција је забрањивала лошу страну монету, те је почела да уводи обрачунски новац и спречава извоз сирових метала. У оваквој монетарној политици придружили су јој се и Милано и Рим који је отишао и корак даље, па је 1605. године донео уредбу по којој путник из земље може да изнесе само по пет дуката из земље.²³ Још је занимљиво да је крајем 16. и почетком 17. века Дубровачка република даривала турске достојанственике у златном новцу. Тако су се султаније, цекини, унгарци, златне шкуде појавиле у свим могућим издацима, а порез на злато је у поменутом периоду био мали. Тефтердари су већ око 1628. године захтевали по два талира за један златник, а не више 1,5 талир, као до тада. Од тога времена посланици су веома ретко делили златнике. Талири који су дељени и крајем 16. и почетком 17. века, све се више налазе на списку поклона, а од 1629. године су постали једина монета коју су Дубровчани поклањали на Порти.²⁴

На основу садржаја дела пронађене оставе можемо претпоставити да је узрок сакривања оставе општа несигурност у овом преиоду, када су се на овим просторима водиле поменуте ратне операције.

Садржај ове оставе чине цекини из 16. и 17. века, што није чудно за дати период и територију на којој су нађени. На овим просторима су се смењивали

21 Petrović Slavoljub, *Jedan nalaz novca iz XVII veka, Obol, Glasilo hrvatskog numizmatičkog društva*, 31, 1979, 16–18.

22 Вук Винавер, *Прејед историје новца у југословенским земљама (XVI–XVIII век)*, Београд 1970, 127.

23 Исто, 136.

24 Исто, 141–142

политички и трговачки утицаји тада најмоћнијих земаља. Не смемо да занемаримо чињеницу да су се из Србије извозиле многе сировине и вредности, посебно кожа, вуна, пшеница. У великој мери тај се промет усмеравао ка северним крајевима. Тако су у Турску, па и сам Београд, уносио европски новац – венецијански, холандски (Утрехтска република), аустријски, угарски и пољски златници.²⁵

Да су цекини из 16. века били у оптицају на просторима под турском влашћу доказују и оставе ове врсте новца пронађених у Голупцу, Параћину и Суботици.²⁶ Цекини су били главна златна монета дуго времена на целом подручју Балкана и веома заступљени на Леванту. Са повећањем монетарне кризе у Османском царству повлачила се и количина цекина који су били у оптицају. Када се говори о каснијем периоду присуство млетачког новца у 17. веку на подручју турске државе није необична појава, будући да је био обрачунски новац у време када је Турска била захваћена великом финансијском кризом, инфлацијом која се читавала у све мањој циркулацији турског новца у великим европским трговачким центрима.²⁷

Оставе златног млетачког новца пронађене су на простору Војводине, и то на локалитетима у Сремској Митровици, Суботици²⁸, као и у централној Србији у манастиру Светих Аханђела у Сталаћу,²⁹ манастиру Куманица,³⁰ а највећа је пронађена у манастиру Дубрава, у кањону Увца.³¹

У оставама из овог периода налази се новац из западноевропских држава, што указује на слабљење економско-финансијског система у Турској. Дуготрајни и исцрпљујући ратови које је Турска водила

у другој половини 17. века, нарочито Кандијски рат (1645–1669), поред распадања старог феудалног система и слабљења централне власти, доводи и до пада прихода и дефицита. Последица тих догађаја био је поремећај монетарног система, раније заснованог на цекину и аспри, а који се огледао у слабљењу контроле новца, па је самим тим дошло до велике емисије лошег сребрног и златног новца из западне Европе. У поменутом периоду ковао се посебно лош сребрени новац у Турској. Масовна појава таквог сребрног новца довела је и до његове доминације у промету али и у тезауризацији.³² Међутим и талир је стално губио своју вредност у односу према златнику. Док је 1570–1620, талир вредео 0,66 дуката, од 1620. до 1660. кретао се 0,50, а већ од 1660. до 1700. године, вредео је само 0,44 дуката.³³

Циркулација различитог новца увиђа се и у налазима, тако да је од десет остава само у манастиру Дубрава налаз искључиво златан новац, ако тој остави додамо и оставу из Футога, онда су нам за сада познате само две са златним новцем.³⁴ Код три оставе златан новац је измешан са сребрним, при чему је у две оставе сребрени новац номинално вреднији. По речима италијанског економисте Монтанарија, реткост златног новца из западне Европе довела је до његовог повлачења из оптицаја и до тезаурисања. С друге стране већа вредност златног новца у Египту, Ирану и Индији, проузроковала је његово отицање на Исток, а тиме и на његову несташицу на Балкану.³⁵

Око 1680. године турске финансије показивале су дефиците, у оптицају су биле сумњиве монете, чак су и многи златници били компромитовани. У ратно време дошло је до скока вредности златника. Порта је почела да предузима мере како би зауставила пораст курса злата дојећи се да оно потпуно не нестане. Велики везир је 1686. године говорио да ће забранити млетачке цекине. Порта је, заиста, забранила цекине из политичког разлога, настојећи да им уруши углед и да их прогласи сумњивим, те их тако врати у ковницу. И добри и лоши млетачки *јалгиз-дукајии* су прекивани уз наплату од само две аспре, ако су ударене контрамарке. Ратне прилике и велика количина бакарног новца у оптицају, учинили су да у периоду 1688–1691. године злато и сребро готово нестане из промета.

25 Адам Црнобрња и Никола Црнобрња, *Новац у Београду кроз векове*, Музеј града Београда, Београд 2004, 69.

26 I. A. Mirnik, *Coin Hoards in Yugoslavia*, *BAR International Series*, 95, 1981, 129, 133, 135.

27 Гордана Гаврић, Душан Рашковић, *Остава Златног новца из манастира Дубрава*, *Наша прошлост*, 13, 2004, 117.

28 I. A. Mirnik, *нав. дело*, 147.

29 Вујадин Иванишевић, *Остава цекина друга половина XVII века из цркве светих Арханђела у Сталаћу*, *Рашка Баштина*, 3, 1988, 223. У остави је било 22 златника, цекина.

30 B. Borić-Brešković, *Ostava zlatnog i srebrnog novca 17. veka nađena u blizini manastira Kumanice na Limu*, *Mileševski zapisi*, 5, 2005, 90–91; Добрила Гај Поповић, *Остава новца у Куманици*, *Рашка Баштина*, 1, 1975, 225. Наводи се да је у пронађеној остави било 28 новчића, од којих су девет златни цекини.

31 Гордана Гаврић, Душан Рашковић, *нав. дело*, 115. Ова остава има 260 комада златног новца, а од тога су 255 комада златни млетачки цекини.

32 Вук Винавер, *Прејед историје новца у југословенским земљама (XVI–XVIII века)*, Београд 1970, 125–241.

33 Исто, 130.

34 Прим. аутора.

35 Вујадин Иванишевић, *нав. дело*, 224.

Да би некако заштитила своје финансије Турска је 1690. године донела пропис да цекин мора да вреди три аспре, тада је забележено да је један цекин на тзв. црном тржишту вредео чак 900 аспри. Већ 1692. године цекин се у свакодневној трговини рачунао по 400 аспри. Султан Сулејман II (1687–1691), почиње да кује први турски грош, који потискује аспру и дукат.³⁶

Откривање поморског пута за Индију и истовремено развој трговине на Атлантику коју воде државе са брзим развојем мануфактурне производње снажно су утицали на дотадашњи трговачко-привредни монопол Венеције. Од 1665. године она издаје нови ефектни дукат од 6,4 лире, јер је вредност старе крупне монете сувише порасла. Тако је у периоду од 1665. до 1671. године ових „дукатила“ исковано у вредности 4,5 милилира дуката.³⁷

Све мере заштите које су предузимане давале су добре резултате, тако да је монетарна криза која је трајала годину дана (1692/1693) била преброђена. Главне монете 1693. године били су цекини и шкуде. Цекин се у једном тренутку лошим квалитетом компромитовао на источном тржишту, тако да је 1674. године и Фиренца почела са ковањем цекина, унгра и султанија сумњивог квалитета. Унгри су тада и у самој Венецији потиснули цекине. Око 1682. године почели су се из Венеције масовно извозити ови лоши златници, а цекини су се ковали много мање него раније. У периоду 1578–1608. године прековано је у цекине око 245.773 марки злата, а у периоду 1608–1612. године неких 10.384 марака. За тридесет година прековано је 16,5 милиона цекина. У Турску је тада из Венеције извезено око 400.000 унгара. Влада Млетачке Републике је 1683. године покушала да повећа извоз цекина на Левант, баш у том кризном периоду када су се масовно извозили унгри.³⁸

Налаз млетачког новца из Футога је сведочанство о несигурним приликама у којима је становништво живело крајем 16. и у 17. веку. Страх и неизвесност који су тада владали након освајања Турака, довело је становништво до тога да је морало бити спремно на хитну евакуацију. У оквиру новонасталих историјских прилика власник цекина из Футога био је присиљен да брзо напустити место, и да свој новац сакрије у нади да ће се једног дана вратити. Иако

неки извори сведоче о томе да се становништво након пустошења враћало на своја огњишта, то очито није био случај с власником овог новца.

Литература

- Бешлин Бранко, *Евѐније Савојски и његово доба*, Нови Сад 2014.
- В. Borić-Brešković, *Ostava zlatnog i srebrnog novca 17. veka nađena u blizini manastira Kumanice na Limu, Mileševski zapisi*, 5, 2005, 87–125.
- Веселиновић Л. Рајко, *Занатлије и трговци по Војводини крајем 17. века и првих година 18. века, Зборник Матѐице срѐске за друшћивене науке*, 13–14, 1956, 113–126.
- Винавер Вук, *Прећлед истрѐије новца јуословенских земаља (XVII–XVIII век)*, Београд 1970, 21–241.
- Гаврић Гордана, Душан Рашковић, *Остава златног новца из манастира Дубрава, Наша прошлости*, 13, 2012.
- Гај-Поповић, Добрила, *Остава новца у Куманици, Рашка башћина*, 1, 1975.
- Иванишевић Вујадин, *Остава цекина друге половине XVIII века из цркве светих Арханђела у Сталаћу, Рашка башћина*, 3, 1988, 223–226.
- Истрѐија народа Јуославије II – од ѐочетика XVI до краја XVIII века*, Београд 1960, 238–243.
- Истрѐија срѐској народа II*, Београд 1982.
- Јанкулов Борислав, *Ослобођење Војводине од Турака и стање после ослобођења, Научни зборник Матѐице срѐске*, св. 1, 1950.
- Јачов Марко, *Срби у Млетачко-Турским раћовима у XVII веку*, Београд 1990.
- Милићевић Јован, *Војводина 1521–1699, у: Војвоћанске знаменићости и лејоће*, Београд 1968.
- Милетић Риста, *Млетачки дукати из века из манастира Дубрава, Динар*, 2004.
- Mirnik I. A, *Coin Hoards in Yugoslavia, BAR International*, 95, 1981, 129–147.
- Papadopoli N., *Le monte di Venezia, Venezia* 1907.
- Petrović Slavoljub, *Jedan nalaz novca iz XVII veka, Obol – Glasilo hrvatskog numizmatičkog društva*, 31, 1979.
- Петровић Славољуб, *Нумизматѐички речник*, Шабац 2000.
- Поповић Ј. Душан, Ж. Сечански, *Граћа за истрѐију насеља Војводине од 1695. до 1796*, XIV, XV, XVI, Нови Сад 1936.
- Поповић Ј. Душан, *Слика Војводине у 18 веку, у: Војводина II*, Нови Сад 1939.

36 Вук Винавер, нав. дело, 125–241.

37 Исто, 125.

38 Вук Винавер, *Прећлед истрѐије новца у јуословенским земаљама (IXVI–XVIII века)*, Београд 1970, 167–169.

- Поповић Ј. Душан, *Срби у Бачкој од краја 18. века*, Београд 1939.
- Поповић Ј. Душан, *Срби у Војводини I, од најстаријих времена до Карловачког мира 1699*, Нови Сад 1990.
- Црнобрња Адам, Никола Црнобрња, *Новац у Београду кроз векове*, Музеј града Београда, Београд 2004.
- Mehmed Zili ibn Evlija, *Evlija Čelebi, Putopis: odlomak o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1979.
- Шовљаков Мара, *Варош Фуџио: њрилози за њроучавање историје*, Футог 2003.
- Поповић Ј. Душан, *Срби у Војводини I*, Нови Сад 1990.

КАТАЛОГ

Каталожке одреднице урађене су према каталогу: MV – N. Papadopoli, *Le monete di Venezia, II*, Milano, 1919.

MV – N. Papadopoli, *Le monete di Venezia, III*, Milano, 1919.

Подаци у каталогу наведени су следећим редом: врста новца, метал, број комада у остави, инв. бр. пречник, тежина, оса, литература, напомена.

NICOLO DA PONTE (1578–1585)

1. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци.
Испод њега дужд клечи налево.
NIC·DEPONT дуж мотке стега DVX иза свеца · S · M · VENET.
- Рв. Христ који благосиља мандорли у бисерној мандорли, унутар које је тринаест звезда са по пет кракова, шест десно и седам лево од Христа. Около натпис:
SIT·T·XPE·DAT·Q·TV·_____REGIS·ISTE·DVCA·
Цекин, Ац, инв. бр. 514, R – 22 mm, t – 3,45 g, 15h
Литература: MV 1919, Papadopoli II, 7.
Напомена: Леонидски хексаметар Sit tibi Christe datus, quem tu regis iste ducatus (Теби је, о Христe, предана ова кнежевина, ти њоме владај).
Дукат је добио назив по задњој речи у хексаметру.

MARINO GRIMANI (1595–1605)

2. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно, пружа стег са заставицом дужду који клечи надесно.
MARIN : GRIM· дуж мотке стега DVX иза свеца · S · M · VENET.
- Рв. Христ који благосиља у мандорли са седамна-

ест звезда са по пет кракова. По осам са сваке стране и са једном испод ногу. Около натпис:
SIT · T · XPE · DAT · Q · TV · _____ REGIS · ISTE · DVCA.

Цекин, Ац, инв. бр. 515, R – 21mm, t – 3,44 g, 11 h
Литература: MV 1919, Papadopoli II, 3.
Напомена: Натпис на аверсу и реверсу се незнатно разликује од каталожког типа. Примерак перфориран.

3. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно и пружа стег са заставицом дужду који клечи налево.
MARIN · GRIM· дуж мотке стега DVX иза свеца · S · M · VENET.
- Рв. Христ који благосиља у елиптичном нимбу, са деветнаест звезда са по пет кракова, по девет са сваке стране и са једном испод ногу. Около натпис:
· SIT· T· XPE· DAT· Q· TV· _____ REGIS· ISTE· DVCA·
Цекин, Ац, инв. бр. 516, R – 21 mm, t – 3,41 g, 11 h
Литература: MV 1919, Papadopoli II, 7.
Напомена: натпис на аверсу и реверсу се незнатно разликује од каталожког типа.

4. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно, пружа стег са заставицом дужду који је налево.
·MARIN· GRIM· дуж мотке стега DVX иза свеца · S · M · VENET.
- Рв. Христ који благосиља у мандорли, са седамнаест звезда са по пет кракова. По осам са сваке стране и са једном испод ногу. Около натпис:
SIT·T·XPE·DAT·Q·TV·_____REGIS·ISTE·DVCA·
Цекин, Ац, инв. бр. 517, R – 21 mm, t – 3,45 g, 11 h
Литература: MV 1919, Papadopoli II, 7.
Напомена: Натпис на аверсу и реверсу се незнатно разликује од каталожког типа.

FRANCESCO ERIZZO (1631–1646)

5. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно, пружа стег са заставицом дужду који клечи налево.
FRANC· ERIZZO дуж мотке стега DVX иза свеца S · M · VENET.
- Рв. Христ који благосиља у мандорли са осамнаест звезда са, по шест кракова. По осам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:
SIT·T·XPE·DAT·Q·TV·_____REGIS·ISTE·DVC.

Цекин, Ац, инв. бр. 518, R – 21 mm, t – 3,41 g, 19 h
Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 11 (sic).

Напомена: Натпис на аверсу и реверсу се незнатно разликује од каталошког типа.

FRANCESCO MOLINO (1646–1655)

6. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно, пружа стег са заставицом дужду који клечи налево.

FRANC· MOLINO дуж мотке стега DVX иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у елиптичном нимбу, са осамнаест звезда, са по пет кракова. По осам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE· DVCA·

Цекин, Ац, инв. бр. 519, R – 21mm, t – 3,46 g, 16 h.
Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 8.

Напомена: Натпис на аверсу и реверсу се разликује од каталошког типа.

7. Ав. Свети Марко стоји надесно, пружа стег са заставицом дужду који клечи налево.

FRANC· MOLINO· дуж мотке стега DVX иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у елиптичном нимбу, са осамнаест звезда, са по пет зрака. По осам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE· DVCA·

Цекин, Ац, инв. бр. 520, R – 21 mm, t – 3,46 g, 16 h.
Литература: MV 1919, Rapadopolі 3.

8. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно, пружа стег са заставицом дужду који клечи налево.

FRANC· MOLINO дуж мотке стега DVX иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у елиптичном нимбу, посутим са седамнаест звезда, са по пет кракова. По осам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE· DVCA·

Цекин, Ац, инв. бр. 521, R – 21 mm, t – 3,47 g, 8 h.
Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 11.

Напомена: Натпис на аверсу и реверсу се разликује од каталошког типа. На Ав. иза главе дужда контамарка (Пападополи наводи да је турска).

9. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи налево.

DVX дуж мотке стега DOMIN· CONT_____ иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у елиптичном нимбу, посутим са петнаест звезда, са по пет зрака. По седам са сваке стране и са једном испод ногу. Около натпис:
SIT· T· XPE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE· DVCA·

Цекин, Ац, инв. бр. 522, R – 21 mm, t – 3,47 g, 17 h.
Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 12.

Напомена: Реверсни тип се разликује од каталошког.

CARLO CONTARINI (1655–1656)

10. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи налево.

CAR[O]L· CONT дуж мотке стега DVX иза свеца S· M· VENET

Рв. Христ који благосиља у мандорли са шеснаест звезда са по шест кракова. По седам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE· DVC·

Цекин, Ац, инв. бр. 523, R – 21 mm, t – 3,45 g, 17 h.
Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 2.

Напомена: Натпис на аверсу се разликује од каталошког типа.

Примерак је перфориран.

BERTUCCI VALIER (1656–1658)

11. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи налево.

BERT· VALER дуж мотке стега DVX иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у мандорли са шеснаест звезда са по шест кракова. По седам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:
SIT· T· XPE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE· DVC·

Цекин, Ац, инв. бр. 524, R – 22 mm, t – 3,47 g, 11 h.
Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 1.

Напомена: Натпис на аверсу се разликује од каталошког типа.

DOMENICO CONTARINI (1659–1676)

12. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево.

DOMIN· CONTA дуж мотке стега DVX иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у мандорли са шеснаест звезда са по шест кракова. По седам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE DVC.

Цекин, Ац, инв. бр. 524, R – 22 mm, t – 3,47 g, 11 h.

Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 1.

Напомена: Иза главе дужда контрамарка .

13. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега клечи на лево.

DVX дуж мотке стега DOMIN CONT _____ иза свеца S M VENET.

Рв. Христ који благосиља у бисерној мандорли, унутар које је тринаест звезда са по пет кракова, шест десно и седам лево од Христа. Около натпис:

SIT T X P E DAT Q TV _____ REGIS ISTE DVCA

Цекин, Ац, инв. бр. 526, R – 21mm, t – 3,44 g, 17 h.

Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 5.

Напомена: Разликује се од каталошког типа, нема тачке између скраћеница на аверсу и реверсу. Примерак је перфориран.

14. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево, само на врху стега (мотке) је крст. Около натпис:

DVX дуж мотке стега DOMIN· CONT _____ иза свеца S· M· V[ENET].

Рв. Христ који благосиља у бисерној мандорли, унутар које је тринаест звезда са по пет кракова, шест десно и седам лево од Христа. Около натпис:

[SIT]· [T]· [X]PE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE· DVCA.

Цекин, Ац, инв. бр. 527, R – 21 mm, t – 3,47 g, 14 h.

Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 16.

15. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево.

DVX дуж мотке стега DOMIN· CONT _____ иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у бисерној мандорли, унутар које је тринаест звезда са по пет кракова, шест десно и седам лево од Христа. Около натпис:

SIT T X P E DAT Q TV _____ REGIS · ISTE · DVCA.

Цекин, Ац, два комада (у кат. бр. 16), инв. бр. 528, R – 21 mm, t – 3,48 g, 19 h.

Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 16.

Напомена: Незнатно се разликује натпис на аверсу од каталошког типа.

17. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево. Около натпис:

DVX дуж мотке стега DOMIN· CON _____ иза свеца [·S]· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у бисерној мандорли, унутар које је тринаест звезда са по пет кракова, шест десно и седам лево од Христа. Около натпис:

SIT T X P E DAT Q TV _____ REGIS · ISTE · DVCA.

Цекин, Ац, инв. бр. 529, R – 21 mm, t – 3,44 g, 13 h.

Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 16.

Напомена: Натпис на аверсу се разликује од каталошког типа.

18. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево. Около натпис:

DVX дуж мотке стега DOMIN· CONT _____ иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у мандорли са шеснаест звезда са по шест кракова. По седам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE· DVC.

Цекин, Ац, инв. бр. 530, R – 21 mm, t – 3,46 g, 13 h.

Литература: MV 1919, Rapadopolі III, 11.

Напомена: Иза дужда контрамарка .

19. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево. Около натпис:

DVX дуж мотке стега DOMIN· CONT _____ иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у елиптичном нимбу, са осамнаест звезда, са по пет кракова. По осам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV _____ REGIS· ISTE· DVCA.

Цекин, Ац, инв. бр. 531, R – 22 mm, t – 3,45 g, 13 h.

Литература: Mv 1919, Papadopoli III, 13, T-84/9.

Напомена: Примерак перфориран.

ALVISE CONTARINI (1676–1684)

20. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево. Около натпис:

ALOYSIVS· CONT дуж мотке стега DVX иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у мандорли са шеснаест звезда са по шест кракова. По седам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV_____ REGIS· ISTE· DVCA

Цекин, Ац, пет ком. (у кат. бр. 21, 22, 23, 24), инв. бр. 532, R – 22 mm, t – 3,46 g, 3,51 g, 19 h (2), 13 h (2), 11 h (1).

Литература: MV 1919, Papadopoli III, 2, T-90/1.

Напомена: Један примерак са контрамарком и перфориран.

25. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево. Около натпис:

DVX дуж мотке стега ALOYSIVS· CON· _____ иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у мандорли са шеснаест звезда са по шест кракова. По седам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

Цекин, Ац, инв. бр. 533, R – 22 mm, тежина 3,46 g, 17 h.

Литература: Mv 1919, Papadopoli III, 3.

Напомена: Натпис на аверсу и реверсу се нешто разликује од каталошког типа.

26. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево.

DVX дуж мотке стега DOMIN· CONT_____ иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у елиптичном нимбу, са седамнаест звезда, са по пет кракова. По осам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV_____ REGIS· ISTE· DVCA

Цекин, Ац, инв. бр. 534, R – 22 mm, t – 3,44 g, 17 h.

Литература: MV 1919, Papadopoli III, 1.

Напомена: Незнатно се разликује натпис на аверсу од каталошког типа.

MARCATONIO GIUSTINIAN (1684–1688)

27. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево.

M· ANT· IVSTIN дуж мотке стега DVX иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у мандорли са шеснаест звезда са по шест кракова. По седам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV_____ REGIS· ISTE· DVCA

Цекин, Ац, 2 комада (у кат. бр. 28), инв. бр. 535, R – 21-22 mm, t – 3,46 g, 3,51 g, 10 h (2).

Литература: MV 1919, Papadopoli III, 4, T-92.

FRANCESCO MOROSINI (1688–1694)

29. Ав. Свети Марко стоји окренут надесно. Држи крст на дугачкој дршци. Испод њега дужд клечи на лево.

FRAN· MAVROC дуж мотке стега DVX иза свеца S· M· VENET.

Рв. Христ који благосиља у мандорли са шеснаест звезда са по шест кракова. По седам са сваке стране и са по једном изнад главе и испод ногу. Около натпис:

SIT· T· XPE· DAT· Q· TV_____ REGIS· ISTE· DVCA.

Цекин, Ац, инв. бр. 536, R – 20 mm, t – 3,45 g, 3,51 g, 17 h.

Литература: MV 1919, Papadopoli III, 2.

Табла II

PART OF SEQUIN CACHE FROM FUTOG

Summary

Part of the cache of gold coins from the 16th and the 17th century, found in 1987 when digging the foundations of a private home in Futog, contains 29 sequins, which are now in the Numismatic Collection of the Museum of Vojvodina in Novi Sad.

During the digging, no artifacts were found that would point to what the money was put in. It was probably in the bag, made of leather or canvas. In that case, we can assume that the cache could contain at least 36 sequins. The number of pieces in the cache represents certain teaurised money supply; for no matter if the money was kept or circulated it was preserved in the bags of 12 specimens. Whether it was really that way or not is impossible to specify because not the complete cache was brought to the Numismatic Collection of the Museum of Vojvodina. Regardless of the fact that the cache has not reached the Museum of Vojvodina in its entirety, we can notice that it is homogeneous, because it contains only one type of money – sequins.

The most numerous sequins in the cache belonged to the doge Domenico Contarini (8) and Alvise Contarini (7), they form the core of the cache. There are four specimens from the end of the 16th century and the very beginning of the 17th century. The earliest specimen belongs to the doge Nicolo Da Ponte (1578–1585), and the youngest one to the doge Francesco Morosini (1688–1694). In the cache, there is a lack of money emission of the doge Pascal Cicogna (1585–1595), then in the period of the 17th century of the doge Leonardo Dona (1606–1612) to Nikola Sagredo (1675–1676)

Within the emission of sequins of the doge Domenico Contarini, Francesco Molino, Marina Grimani, Marino Grimani and Alvise Contarini, there are six pairs of identical molds of avers and reverses, only the same avers have three pairs of sequins of the doge Marina Grimani, Domenico Contarini and Francesco Molina, therewith the reverse mold is different, and the same reverse has one pair of sequins of the doge Domenico Contarini.

Samples of money that were forged in high percentage using the same mold tell us that they shortly circulated, that they were teaurised, and soon after the last emission were stored. The youngest coins in the cache belong to the period of the reign of Francesco Morosini (1688–1694), although the cache is not complete, and we are not sure if it is the youngest money in the cache, we can take as a relevant fact that the beginning of the rule of the aforementioned doge was 1688, that was potential terminus post quem, which indicated that the cache was hidden most probably during the time of uncertainty caused by the Great Viennese War (1683–1699).

Considering the fact that there are also perforated pieces in the cache, we can assume that the cause of the hiding was general insecurity during that period, when there was a war in that region. Certainly, part of the cache of gold money from Futog is a significant finding among others that were found on the territory of Serbia, which contributes to better perceiving and understanding of monetary history of the 16th and the 17th century.

ПОЧЕЦИ ИЗЛОЖБЕНЕ ДЕЛАТНОСТИ САВРЕМЕНЕ ГАЛЕРИЈЕ ЗРЕЊАНИН (1956–1963) – ИЗЛОЖБЕ У ФОАЈЕУ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА „ТОША ЈОВАНОВИЋ“ У ЗРЕЊАНИНУ

Славица Попов, Савремена галерија
Уметничке колоније Ечка – Зрењанин

Апстракт: Циљ рада је да се укаже на активну излагачку делатност Савремене галерије у Зрењанину у фоајеу позоришта у Зрењанину, у периоду од настанка уметничке колоније у Ечки 1956. до добијања изложбеног салона у Зрењанину 1964, а која је наговестила правац формирања уметничке збирке ове установе.

Кључне речи: Савремена галерија Зрењанин, Уметничка колонија Ечка, фоаје Народног позоришта „Тоша Јовановић“, изложбе, 20. век.

Увод

Народни одбор среза Зрењанин основао је Сликарску колонију Зрењанин¹ 1956. године у селу Ечка у близини Зрењанина као организацију привременог боравка уметника који том приликом стварају уметничка дела од којих се формира збирка. Водећу улогу у формирању, а затим и организовању колоније у Зрењанину, односно Ечки, преузео је зрењанински сликар и фотограф Тивадар Вањек (Wanyek Tivadar, 1910–1981) уз подршку бројних уметника, на првом месту Зорана Петровића (1921–1996). У колонији су боравили многобројни уметници, од оних чије је стваралаштво започело између два светска рата, па до најмлађих који завршавају академије. Две године након оснивања колоније, 1958. године основана је Савремена галерија у Ечки као уметнички музеј са сталном поставком који ће преузети на себе организовање колоније, као и бригу о фонду који се ствара у њој. То је био и остао јединствен случај у односу на ликовне колоније у Сенти, Кикинди, Бечеју где су се колекције ових колонија формирале у оквиру уметничких збирки већ постојећих музеја. Првог управника – Тивадара Вањека, Савремена галерија добија 1962. године када се формира и први Уметнички са-

вет.² Коначно 1964. године Савремена галерија добија свој изложбени простор у Зрењанину, у левом крилу приземља некадашње зграде Пореског звања на Тргу слободе 7, где се и данас налази. До тада потреба за реализацијом самосталних и тематских изложби колоније Ечка решавана је 50-их година 20. века делимично у простору Народног музеја у Зрењанину, а од 1956. године у фоајеу Народног позоришта.

Рад колоније у Ечки осетио се од самог почетка у културном животу Зрењанина јер су уметници који су долазили у колонију често држали предавања у Зрењанину о модерној уметности.³ Зато се након њеног оснивања осетила потреба за још једним излагачким простором где ће уметничке изложбе организовати колонија у Ечки, иако су поједине уметничке изложбе 50-их година 20. века у Зрењанину организоване у Народном музеју. Пратећи тренд који су Београдско драмско позориште и Српско народно позориште почели да практикују,⁴ а тај је да у оквиру премијере неке представе отворе и ликовну изложбу,

1 Првобитан назив колоније био је Сликарска колонија Зрењанин, која 1958. године мења назив у Уметничка колонија Зрењанин, а тек од 1964. године носи назив Уметничка колонија Ечка – Зрењанин.

2 Уметнички савет су чинили др Миодраг Коларић (1912–2001), научни сарадник Народног музеја у Београду, Миливој Николајевић (1912–1988), управник Галерије Матице српске у Новом Саду, Александар Зарин (1923–1998), вајар и Александар Луковић (1924–2014), сликар, обојица тада доценти Академије ликовних уметности у Београду.

3 Н. Н., Сликарска колонија у Зрењанину, *Зрењанин*, 14. 7. 1956, 5.

4 Н. Н., Стална сликарска изложба, *Зрењанин*, 29. 11. 1957, 5.

Народно позориште „Тоша Јовановић“ у Зрењанину⁵ је следио, отварајући врата свог фоајеа за ту намену. Иако то нигде није забележено, овај потез спајања позоришне и ликовне публице се можда може приписати Душану Ђуку (1922–1994), руководиоцу позоришта од 1956. до 1964. године, у периоду када позориште бележи успон како на уметничком тако и на организационом плану.⁶ Поред организовања изложби у фоајеу позоришта Савремена галерија је и даље сарађивала на реализацији појединих изложби савремене уметности у Народном музеју Зрењанин,⁷ али о њима у овом тексту неће бити речи. На основу доступне грађе, новинских текстова у локалном листу *Зрењанин* и ретких сачуваних каталога изложби састављен је хронолошки попис од 29⁸ изложби са скромним увидом шта је на њима било излагано, које су реализоване у периоду од 1956. до 1963. године.

Изложбе у фоајеу Народог позоришта „Тоша Јовановић“ (1956–1963)

1. ДЕЦЕМБАРСКА ГРУПА (16. 12. 1956)

5 Зграда Народог позоришта „Тоша Јовановић“ у Зрењанину је најстарије позориште у земљи, највероватније подигнуто 1835. године. Барокна сала је изграђена у дворишту зграде Градског пореског звања, а прва забележена реконструкција изведена је 1884. по пројекту градског инжењера Ференца Пелцла (Ferencz Pelzl). Следећом реконструкцијом из 1931. године, по пројекту архитекте Драгише Брашована из 1923. године, на месту десног крила зграде Пореског звања оформљен је фоаје са гардеробом, билетарницом и бифеом, а улаз у позориште је отворен са трга. Током 1964. године леви део крила бивше зграде Пореског звања је додељен Савременој галерији и тај простор се звао Мала галерија. Наредна реконструкција је рађена 1984. године када је обновљена фасада према старим фотографијама и дозидан је спрат ради нивелације висине са суседним зградама. Том приликом је у приземљу левог крила зграде простор наменски адаптиран за изложбени салон Савремене галерије. (<http://www.zrenjaninheritage.com/kulturna-dobra/grad-zrenjanin/zgradanarodnog-pozorista-tosa-jovanovic>)

6 Станко Ж. Шајтинац, *Народно позориште „Тоша Јовановић“ 1946–2006*, Зрењанин: Народно позориште „Тоша Јовановић“, 2006, 79–85; Стојан Нотарош, *О позоришту зрењанинском, сведочење једној плумца*, Зрењанин: Атеље „Форса“, 2008, 164–178.

7 *Изложба младих сликара из Зрењанина: Турински, Вијајтов, Соларов* 1961; *Иван Тадаковић* 1962; *Иван Радовић* 1963.

8 Иако Милош Арсић спомиње да је изложба Милана Керца под називом *Поља и оранице* отворена 5. 5. 1962. године у фоајеу позоришта не постоји ни један други извор који би поткрепио ову тврдњу, па зато није уврштена у списак (види: *Pregled samostalnih izložbi sa bibliografijom*, у: Miloš Arsić, *Slikarstvo u Vojvodini 1955–1972*, Novi Sad: Galerija savremene likovne umetnosti, 1989, 176).

Прва уметничка изложба, према расположивим подацима, у фоајеу Народог позоришта „Тоша Јовановић“ у Зрењанину отворена је 16. 12. 1956. године у оквиру Трибине младих.⁹ У питању је изложба Децембарске групе, коју су, према најави у листу *Зрењанин*, отворили чланови групе уз потребна објашњења.¹⁰ У исто време када је изложба отворена у децембарском броју зрењанинског месечника за културу и уметност *Војводина* објављен је приказ изложбе Децембарске групе у Београду, реализоване непосредно пре зрењанинске изложбе, где ликовни критичар Раде Предић истиче значај ове изложбе означавајући је као догађај године.¹¹ Децембарску групу чинило је десеторо уметника – Милош Бајић, Лазар Возаревић, Лазар Вујаклија, Александар Луковић, Зоран Петровић, Миодраг Б. Протић, Младен Србиновић, Александар Томашевић, Стојан Ђелић и Драгутин Цигарчић, који су припадали првој послератној генерацији сликара стварајући индивидуалне поетике. Група је деловала и активно излагала у периоду од 1955. до 1960. године и представљала је јак покретачки импулс у ликовном животу Србије средином 20. века.¹² Овој зрењанинској изложби је претходила *Прва изложба сликарске колоније Зрењанин* која је била отворена октобра 1956. године у Народном музеју Зрењанин, где су могли да се виде радови првих учесника колоније међу којима је било и петоро чланова Децембарске групе (Л. Возаревић, Л. Вујаклија, А. Луковић, З. Петровић и Д. Цигарчић).¹³ Сигурно није случајно што је овако значајном изложбом, као што је изложба Децембарске групе, отворено једно ново поглавље у ликовном животу Зрењанина. Наговештен је правац у којем ће се кретати формирање колекције у колонији у Ечки, као и њена будућа излагачка политика, у коју је уврштена тежња ка праћењу савремених токова у ликовним уметностима. Постоји могућност да су слике *Зелени њредео II*¹⁴ Стојана Ђелића, *Компози-*

9 Н. Н., Трибина младих у Зрењанину, *Зрењанин*, 15. 12. 1956, 1; М. П., Изложбе слика у позоришту, *Политика*, 22. 1. 1958.

10 Исто.

11 Раде Предић, У знаку снажније афирмације, изложба Децембарске групе, *Војводина*, месечник за културу и уметност, децембар 1956, бр. 8, год. I, 10.

12 Срђан Марковић, *Децембарска група*, Београд: Филозофски факултет и Интерпринт, 2009.

13 *Прва изложба сликарске колоније Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј, 1956.

14 Стојан Ђелић, *Зелени њредео II*, 1956, уље на платну, 65x90 cm, инв. бр. 1160.

ција са акваријумом¹⁵ Миодрага Б. Протића (сл. 1), Кловн са дрвеним коњем¹⁶ Александра Луковића (сл. 2), Црвена јесен¹⁷ Младена Србиновића (сл. 3) и Бајацо¹⁸ Лазара Возаревића приновљене за збирку будуће Савремене галерије након ове изложбе.¹⁹

Слика 1.

2. ДРУГА ИЗЛОЖБА СЛИКАРСКЕ КОЛОНИЈЕ ЗРЕЊАНИН (новембар 1957)

Друџа изложба сликарске колоније Зрењанин отворена је септембра 1957. године у Народном музеју

15 Миодраг Б. Протић, *Композиција са акваријумом*, 1955, уље на платну, 195x130 cm, инв. бр. 1350.

16 Александар Луковић, *Кловн са дрвеним коњем*, 1956, уље на платну, 120x80 cm, инв. бр. 1117.

17 Младен Србиновић, *Црвена јесен*, око 1956, уље на платну, 81x100 cm, инв. бр. 1511.

18 Лазар Возаревић, *Бајацо*, 1956, уље на платну, 147,5x98,5 cm, инв. бр. 2257.

19 Славица Попов, *Децембарска група у Зрењанину*, Зрењанин: Савремена галерија, 2016, 7–8.

Слика 2.

Зрењанин.²⁰ Међутим, током новембра 1957. године донета је одлука да се у фоајеу Народог позоришта „Тоша Јовановић“ настави са организовањем ликовних изложби које би пратиле позоришне премијере, а док се не утврди програм *Друџа изложба сликарске колоније Зрењанин* је из Музеја премештена у Позориште.²¹ На овој изложби 28 уметника – сликара и вајара, изложило је 105 радова. Тихомир Савић у монографији *Ечка* овим речима описује изложбу: „Богатство мотива и уметничких радова учинили су изложбу једном од највећих коју је Зрењанин до тада видео“.²² Ове констатације треба ипак узети са резервом, јер су у Зрењанину одржаване изложбе које су окупљале већи број аутора и са више изложених

20 *Друџа изложба сликарске колоније Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј, 1957.

21 Н. Н., *Стална сликарска изложба, Зрењанин*, 29. 11. 1957, 5.

22 Тихомир Савић, *Ечка, уметничка колонија*, Forum: Novi Sad, 1965, 17.

Слика 3.

радова,²³ док је разноликост мотива и уметничког израза сигурно била присутна, узамијући у обзир да су у колонији боравили уметници са различитим уметничким концепцијама. Диверзитет уметничких схватања обједињен на једном месту, у колонији у Ечки, доприносиће и касније размени искустава и бољег разумевања међу уметницима.²⁴

3. АЛЕКСАНДАР ЛУКОВИЋ (17. 12. 1957)

Прва изложба у оквиру позоришне премијере реализована у фоајеу Народног позоришта „Тоша Јовановић“ у Зрењанину јесте изложба београдског сликара Александра Луковића (1924–2014), који је од раније био познат зрењанинској публици. Наиме, Луковић је учествовао у прва два сазива колоније у Ечки

1956. и 1957. године, затим на изложби Децембарске групе 1956. године и одржао је предавање о модерној уметности у Зрењанину поводом почетка рада колоније у Ечки 12. 7. 1956. године. Његова изложба је отворена 17. 12. 1957. године у оквиру премијере драме Милана Тугорова *Подземни шетњаци* и, како аутор текста *Свет илузија и лажног сјаја* наводи, изложба и драма су тематски одговарале једна другој.²⁵ Луковић је изложио петнаестак слика и графике/литографије у боји из две мапе: *Циркус на улици* и *Кловнови* (ове графике су претходно биле изложене у Графичком колективу у Београду 1955, а затим са сликама 1957. године).²⁶ Луковић је поједноставио форму опредељујући се да приказује свет кловнова као свакодневицу, где се виде све апсурдности живота. Са ове изложбе Народни одбор среза Зрењанин је откупио

23 Изложба живих војвођанских ликовних уметника из 1945. окупила је 38 аутора са 125 радова, а Изложба ликовних уметника из Банаћа из 1954. је окупила 38 аутора са 138 радова.

24 Н. Н., Поново у сликарској колонији, *Зрењанин*, 13. 7. 1957, 5.

25 Ђ., Свет илузија и лажног сјаја, *Зрењанин*, 21. 12. 1957, 4.

26 Никола Кусовац, Александар Луковић Лукијан, *Ојус 1948–2010*, Београд: Фото студио Р5К, 2010, 263.

литографију *Сумрак славе*²⁷ из 1955. године за збирку Савремене галерије.

4. ЛАЗАР ВУЈАКЛИЈА (18. 1. 1958)

Следећи се зрењанинској публици представио уметник Лазар Вујаклија (1914–1995), такође као и Луковић, члан Децембарске групе и учесник прве две колоније у Ечки. Изложба је отворена 18. 1. 1958. године уз премијеру представе *Ивкова слава* Стевана Сремца.²⁸ До ове изложбе у колекцији колоније су се налазиле три његове слике *Зима (Пударска кућа)*²⁹ и *Локвањ*³⁰ из 1956. године и *Чејрињаљка*³¹ из 1957. године. У листу *Зрењанин* представљен је као прошло-годишњи добитник *Полићкине* награде који уноси новине у српско сликарство.

5. МИРЈАНА ШИПОШ (6. 3. 1958)

Мирјана Шипош (1916–1996), прва академска сликарка из Зрењанина је своју прву самосталну изложбу имала у оквиру премијере представе *Доживљаји Николетине Бурсаћа*.³² Изложба је отворена 06. 3. 1958. године и у питању је прва послератна самостална изложба зрењанинског уметника. Пошто је у питању сликарка, која се представила са делима на којима доминирају мотиви деце, ова изложба је послужила да се на пригодан начин обележи Дан жена, што је касније и сама уметница подржавала реализујући своје самосталне изложбе у марту, у Суботици 1965. године, у Темерину 1970. године и у Сомбору 1968. и 1975. године.³³ Изложбу је уметница затим пренела септембра 1958. године у Графички колектив у Београду.³⁴ Мирјана Шипош је била позната зре-

њанинској публици излажући 1957. године на *Друјој изложби сликарске колоније Зрењанин*, али и на изложбама Зрењанинске (1953, 1954 и 1955) и Банатске групе (1954).

6. СТЕВАН ДУКИЋ (26. 4. 1958)

Изложба вајара Стевана Дукића (1929–1991) рођеног у Банатском Карађорђеву код Зрењанина није отворена у оквиру премијере него током паузе на представи *Доживљаји Николетине Бурсаћа* 26. 4. 1958. године.³⁵ И са његовим радом је зрењанинска публика била упозната пошто је излагао 1954. године са Банатском групом, и учествовао је у раду прве две колоније у Ечки 1956. и 1957. године. Дукић је изложио скулптуре рађене у дрвету које је, заједно са још неким радовима, излагао почетком 1958. године у Галерији УЛУС-а у Београду.

7. МИЛОШ ГВОЗДЕНОВИЋ (9. 12. 1958)

У паузи премијере представе *Сумњиво лице* 9. 12. 1958. године отворена је изложба слика Милоша Гвозденовића (1926–2006) на којима су доминирали пејзажи.³⁶ Милош Гвозденовић је 1957. године излагао на *Друјој изложби сликарске колоније Зрењанин* где се представио са две слике *Бик*³⁷ и *Пролеће*,³⁸ обе данас у колекцији Савремене галерије Зрењанин, као и 1958. године на *Трећој изложби уметничке колоније Зрењанин* где је изложио две слике од којих се слика *На Бејеју*³⁹ такође налази у колекцији Савремене галерије Зрењанин. Вероватно су тој серији стилизованих, скоро апстрактних пејзажа сликаних геометризованим облицима одговарале и слике изложене на самосталној изложби.

8. СТАША БЕЛОЖАНСКИ (13. 5. 1959)

Изложба сликара и сценографа Народног позоришта у Београду Сташе Беложанског (1900–1992) отворена је 13. 5. 1959. године у паузи премијере

27 Александар Луковић, *Сумрак славе*, 1955, литографија у боји, 46,5x61 cm, инв. бр. 640.

28 Н. Н., Изложба слика Лазара Вујаклије, према напису А. Челебоновића, *Зрењанин*, 18. 01. 1958, 4; Станко Ж. Шајтинац, *Народно позориште „Тоша Јовановић“ 1946–2006*, Зрењанин: Народно позориште „Тоша Јовановић“, 2006, 90.

29 Лазар Вујаклија, *Зима (Пударска кућа)*, 1956, уље на платну, 77,5x65 cm, инв. бр. 1163.

30 Лазар Вујаклија, *Локвањ*, 1956, уље на платну, 100x65 cm, инв. бр. 814.

31 Лазар Вујаклија, *Чејрињаљка*, 1957, уље на платну, 90x104 cm, инв. бр. 1119.

32 Н. Н., Изложба слика Мирјане Шипош, *Зрењанин*, 08. 03. 1958, 4; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 90.

33 Славица Попов, *Тихо и ненаметљиво: Мирјана Шипош*, Зрењанин: Савремена галерија, 2017, 6.

34 Раде Предић, *Радост и искреност Мирјане Шипош*, у: *Видици – ликовне кријивке и чланци*, прир. Павле Васић, Београд: Нова 85, 1992, 187–188.

35 Душан Радаковић, *Поезија крушке, вишње и шимшира*, пред изложбу вајара Стевана Дукића, *Зрењанин*, 26. 04. 1958, 4.

36 Н. Н., Изложба Милоша Гвозденовића, *Зрењанин*, 06. 12. 1958, 4; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 92.

37 Милош Гвозденовић, *Бик*, 1957, уље на платну, 67x85 cm, инв. бр. 916.

38 Милош Гвозденовић, *Пролеће*, 1957, уље на платну, 71x107 cm, инв. бр. 1116.

39 Милош Гвозденовић, *На Бејеју*, 1957, уље на платну, 55x100,5 cm, инв. бр. 1140.

представе *Туђе геије*.⁴⁰ Једна његова слика под називом *Предео*,⁴¹ рађена пастелом на картону, данас у колекцији Савремене галерије Зрењанин, сведочи какве је вероватно радове представио на изложби. У питању је реалистички пејзаж сликан у топлим смеђим и наранџастим тоновима.

9. КСЕНИЈА ИЛИЈЕВИЋ (2. 10. 1959)

Изложба Ксеније Илијевић (1923–2005) отворена је 2. 10. 1959. године у паузи премијере представе *Балада о Ојленијићу*.⁴² Излагала је слике са мотивима Ечке, вероватно инспирисана боравком у колонији 1958. и 1959. године, где су настале слике *Парк у Ечки*⁴³ из 1958. и *Шевар у оледалу воде (Одблесци на води)*⁴⁴ из 1959. (сл. 4), данас у колекцији Савремене галерије Зрењанин.

Слика 4.

10. ИЗЛОЖБА ИЗ ФОНДА ГАЛЕРИЈЕ – 14 АУТОРА (21. 10. 1959)

У оквиру премијере представе *Власи* Бранислава Нушића 21. 10. 1959. године у фоајеу позоришта отворена је изложба из фонда Савремене галерије, где је направљен избор од 14 слика 14 аутора.⁴⁵ Изложени су радови следећих аутора: Јожеф Ач, Слобо-

40 Н. Н., Изложба Сташе Беложанског, *Зрењанин*, 16. 05. 1959, 4; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 92.

41 Сташа Беложански, *Предео*, око 1959, суви пастел на папиру, 53x74 cm, инв. бр. 1536.

42 Н. Н., Изложба слика Ксеније Илијевић, *Зрењанин*, 10. 10. 1959, 4; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 93.

43 Ксенија Илијевић, *Парк у Ечки*, 1958, уље на платну, 43,5x67 cm, инв. бр. 812.

44 Ксенија Илијевић, *Шевар у оледалу воде (Одблесци на води)*, 1959, уље на картону, 39,5x59,5 cm, инв. бр. 888.

45 Н. Н., Друга премијера – друга изложба, *Зрењанин*, 24. 10. 1959, 4; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 93..

дан Богојевић, Лазар Вујаклија, Милош Гвозденовић, Оливера Кангрга, Милан Коњовић, Александар Луковић, Младен Србиновић, Драгослав Стојановић Сип, Владислав Тодоровић, Стојан Ђелић, Драгутин Цигарчић, Алекса Челебоновић и Мирјана Шипош.

11. БОГОМИЛ КАРЛАВАРИС (6. 5. 1960)

Изложба Богомила Карлавариса (1924–2010) отворена је 6. 5. 1960. године у паузи премијере представе *Иза зајворених врати*.⁴⁶ Уметник је на својим сликама представио пејзаже Војводине. Упрошћавајући и редукујући чисте површине, сликајући их тонски, његове слике пуне су светлости и ваздуха. Карлаварис је претходне, 1959. године први пут учествовао у раду колоније у Ечки када се зрењанинској публици представио са две слике *Рано јролеће* и *Летио у Банату*.⁴⁷

Слика 5.

12. МИРЈАНА НИКОЛИЋ ПЕЋИНАР (18.5.1960)

Изложба 12 слика Мирјане Николић Пећинар (1923–2010) отворена је 18. 5. 1960. године у паузи премијере представе *Вечера у јоноћ*.⁴⁸ Радови су били инспирисани мотивима из Београда, као што је слика *Предвечерје, ноћ на Сави*⁴⁹ из колекције Савремене галерије (сл. 5), за коју се тренутно не зна начин набавке, али пошто није била излагана на изложбама колоније у Ечки 1957–1959 на којима је уметница

46 Михаил Беренђија, Две значајне изложбе у Зрењанину, *Зрењанин*, 14. 5. 1960, 7; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 94.

47 *Четири изложба уметничке колоније Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј, 1959, кат. бр. 22 и 23.

48 Д. Ђук, Изложба Мирјане Николић Пећинар, *Зрењанин*, 28. 5. 1960, 7; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 94.

49 Мирјана Николић Пећинар, *Предвечерје, ноћ на Сави*, око 1960, уље на платну, 65x85 cm, инв. бр. 845.

учествовала, врло је вероватно да је приновљена за збирку након ове изложбе. Иначе, уметница је од раније била позната зрењанинској публици излажући у Зрењанину са Зрењанинском (1953, 1954 и 1955) и Банатском групом (1954).

13. СТОЈАН ТРУМИЋ (4. 10. 1960)

У паузи премијере представе *Шта трицкаш друже* 4. 10. 1960. године отворена је изложба слика Стојана Трумића (1912–1983).⁵⁰ На 11 слика представио је војвођанске пејзаже али и људе/сељаке сликајући себи својственим сликарским језиком, широким потезом ређајући тонове један до другог. Стојан Трумић је током Другог светског рата боравио у Зрењанину, да би 1944. године са Васом Поморишцем (1893–1961) водио *Течај за декоративну и графичку уметност*, а 1945. године су заједно водили сликарски курс који су између осталих похађали и Мирјана Шипош, Мирјана Николић Пећинар и Тивадар Вањек. Трумић је већ имао самосталну изложбу у Зрењанину у Градском музеју отворену 29. 6. 1945. године,⁵¹ излагао је на *Изложби ликовних уметника из Баната* 1954. године и учествовао у раду колоније у Ечки 1959. године када је изложио две слике – *Улаз у Ечку* и *Ђерам у Ечки*.⁵²

14. ЈОВАН БИЈЕЛИЋ (1. 2. 1961)

Изложба слика Јована Бијелића (1884–1964) отворена је у паузи премијере представе *Вечити сјуденици* 1. 2. 1961. године.⁵³ Бијелић је изложио 13 слика са мотивима из Босне⁵⁴ као што је слика *Мојив из Босне*⁵⁵ (сл. 6), настала, претпостављамо, крајем 30-их или почетком 40-их година 20. века, из колекције Савремене галерије, највероватније откупљена за збирку галерије након ове изложбе. На овој слици, као и на серији слика предела из Босне у колекцији Народног музеја у Београду, је овлаш назначеним облици-

50 Д. Ђ., Сликар војвођанског села, *Зрењанин*, 08. 10. 1960, 7; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 95.

51 Н. Н., Изложба академског сликара Стојана Трумића, *Слободна Војводина*, 30. 06. 1945, 7.

52 *Четири изложба уметничке колоније Зрењанин*, Зрењанин: Народно музеј, 1959, кат. бр. 44 и 45.

53 Н. Н., Изложба Јована Бијелића у Зрењанину, *Зрењанин*, 28. 1. 1961, 7; Станко Ж. Шајтинац, *Народно позориште „Тоша Јовановић“ 1946–2006*, Зрењанин: Народно позориште „Тоша Јовановић“, 2006, 96.

54 *Изложба Јована Бијелића*, Зрењанин: Народно позориште, 1961.

55 Јован Бијелић, *Мојив из Босне*, око 1940, уље на лесониту, 82x88 cm, инв. бр. 1554.

ма, поједностављеним цртежом и пригушеним колоритом наговештено поднебље из уметникове младости као и његово расположење.⁵⁶ Бијелић је боравио у колонији у Ечки 1960. године када је изложио две слике под називом *Предео* и о колонији је говорио све најбоље, боравећи у њој и августа 1961. године,⁵⁷ када је Савременој галерији поклатио две слике.

Слика 6.

15. НИКОЛА ГРАОВАЦ (21. 2. 1961)

Приликом премијере представе „Јабуре у цвету“ 18. 2. 1961. године отворена је изложба слика Николе Граовца (1907–2000).⁵⁸ Граовац је изложио 12 слика на којима су представљени портрети, актови, мртве природе и пејзажи.⁵⁹ Његово стваралаштво је било познато зрењанинској публици пошто је редовно учествовао сваке године на колонији у Ечкој, од њеног оснивања 1956. године, а самостално је излагао у зрењанинском музеју априла 1957. године.⁶⁰

16. МИЛИВОЈЕ НИКОЛАЈЕВИЋ (април 1961)

Не зна се тачно у оквиру које представе је отворена изложба Миливоја Николајевића (1912–1988)

56 Љубица Миљковић, *Јован Бијелић, Дела у Збирци југословенској сликарства XX века*, Београд: Народно музеј; Зрењанин: Народно музеј, 2013, 15.

57 Д. Ц., Још увек се осећам као младић, *Зрењанин*, 19. 08. 1961, 7.

58 Д. Ђ., Изложба Николе Граовца у Зрењанину, *Зрењанин*, 18. 2. 1961, 7; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 96.

59 Д. Ђ., Изложба Николе Граовца у Зрењанину, *Зрењанин*, 18. 2. 1961, 7.

60 М. Тодоровић, Свакидашњи мотиви Николе Граовца, *Зрењанин*, 06. 04. 1957, 5.

априла 1961. године.⁶¹ Николајевић је изложио 15 литографија у боји из серије *Грања у води*. И он је као и Граовац, редовно учествовао на колонији у Ечкој, од њеног оснивања 1956. године, а радове са овом темом излагао је на изложбама колоније 1958, 1959 и 1960. године.

17. АЛЕКСАНДАР ЛУКОВИЋ (2. 10. 1961)

На Дан ослобођења Зрењанина 2. 10. 1961. године у оквиру премијере представе *Ослобођење Костие Шљуке* отворена је изложба Александра Луковића.⁶² Овог пута се зрењанинској публици представио са радовима, графикама, сликама и цртежима, за које је добио награду,⁶³ док остаје доследан теми коју обрађује – свет циркуса и клонова.

18. ВЕРА ЈОСИФОВИЋ (21. 11. 1961)

Изложба Vere Јосифовић (1923) отворена је 21. 11. 1961. године.⁶⁴ Изложила је око 15 слика, углавном уља на платну. Иначе је уметница учествовала у раду колоније у Ечки 1960. и 1961. године, а самостално је излагала у зрењанинском музеју 1955. године⁶⁵. Савремена галерија Зрењанин чува три њена рада из 1961. у својој колекцији, од којих су два приновљена за збирку након VI Изложбе Уметничке колоније Зрењанин исте године. Сва три рада су рађена техником пастела на картону, на којима је геометријски стилизованим површинама сликала пределе и мртве природе.

19. ЖИВОЈИН ТУРИНСКИ (14. 3. 1962)

У овиру премијере драме *Први дан слободе* 14. 3. 1962. године отворена је самостална изложба Живојина Туринског (1935–2001), његова прва у род-

ном граду.⁶⁶ Зрењанинској публици се представио одмах након прве самосталне изложбе у Београду и изложбе Лазара Трифуновића у Културном центру Београда, где су представљена четири млада уметника енформелиста.⁶⁷ За разлику од претходног представљања зрењанинској публици, када је са Душком Вијатовим и Миланом Соларовим у зрењанинском музеју 1961. године излагао углавном фигуративне слике,⁶⁸ на овој изложби Турински је представио своје енформелистичке композиције (сл. 7). Савремена галерија Зрењанин у својој колекцији чува три његова рада изведена у духу енформела од којих је два излагао на VI Изложби Уметничке колоније Зрењанин 1961. године. Иначе, Турински је још као гимназијалац излагао у Зрењанину 1955. године,⁶⁹ као студент је често долазио у колонију у Ечки, а касније пратио њен рад и писао ликовне критике о њој.

Слика 7.

20. ОБИН ПАСК / AUBIN PASQUE (мај 1962)

На позив Београдског универзитета белгијски сликар Обин Паск (1903–1981) је неколико месеци боравио у Југославији, од тога је провео десетак дана у

61 Изложба графика Миливоја Николајевића, Зрењанин: Народно позориште, април 1961; на основу књиге Станка Ж. Шајтинца (нав. дело, 96), долази се до закључка да је изложба отворена или 05. 04. 1961. године уз премијеру представе *Клојка* или 11. 4. 1961. године уз премијеру представе *Скајенове подвале*.

62 Д., Зрењанинска недеља изложби, *Зрењанин*, 30. 9. 1961, 8; Љ. Т., Две сликарске изложбе, *Зрењанин*, 14. 10. 1961, 8.

63 Д., Зрењанинска недеља изложби, *Зрењанин*, 30. 9. 1961; највероватније је у питању Седмојулска награда Србије, како се наводи у каталогу *Retrospektivna izložba, Aleksandar Luković 1950–1975, Zrenjanin: Savremena galerija*, 1975.

64 Н. Н., Изложба слика Vere Јосифовић у Зрењанину, *Зрењанин*, 18. 11. 1961, 8.

65 Д. Новаков, Изложба слика М. Беренђије и В. Јосифовићеве, *Зрењанин*, 25. 6. 1955, 5.

66 Вукица Поповић, Изложба слика Живојина Туринског, *Зрењанин*, 17. 3. 1962, 8.

67 Вукица Поповић, Исто; Lazar Trifunović, *Enformel, mladi slikari Beograda*, Beograd: Kulturni centar, 1962; Сунчица Ламбић-Фењчев, *Живојин Турински, Душко Вијатов, Милан Соларов, из збирке Савремене галерије Зрењанин*, Зрењанин: Савремена галерија, 2017.

68 Сунчица Ламбић-Фењчев, нав. дело, 6.

69 Н. Н., Изложба четири омладинца, *Зрењанин*, 16. 4. 1955, 15.

колонији у Ечки.⁷⁰ Том приликом у фоајеу позоришта постављена је изложба од 39 његових радова инспирисаних његовим боравком у Југославији. На својим радовима приказао је различите пределе Југославије, од реалистичких забелешки до маштовитих сновиђења и поетско-филозофских интерпретација стварности.⁷¹ Са ове изложбе две слике *Срце светлосћи*⁷² и *Месечина (Ноктурно у Ечки)*⁷³ су приказане и на VII изложби Уметничке колоније Зрењанин, новембра 1962. године и данас се налазе поред још два рада Обина Паска у колекцији Савремене галерије.

21. Б. САБО ЂЕРЂ / B. SZABÓ GYÖRGY (2. 10. 1962)
Зрењанински уметник Б. Сабо Ђерђ (1920–1963) изложио је 15 цртежа на изложби која је отворена 2. 10. 1962. године у оквиру премијере представе *На зеленој реци чун*.⁷⁴ Највероватније је излагао апстрактне цртеже великог формата (сл. 8) које је претходно 1961. године изложио на Трибини младих у Новом Саду, под називом *Hungaria 61*.⁷⁵ Он је учествовао у раду колоније у Ечки 1956, 1960. и 1962. године, а зрењанинској публици је био познат још из 1937. године као талентовани ученик Државне реалне гимназије у Петровграду, за којег је његов професор цртања Александар Лажечников (1872–1944) имао само речи хвале.⁷⁶ Такође је излагао са Зрењанинском (1954. и 1955. и Банатском групом (1954).

22. УМЕТНИЦЕ КОЛОНИЈЕ У ЕЧКИ – КСЕНИЈА ИЛИЈЕВИЋ, ОЛГА ЈЕВРИЋ, ВИДА ЈОЦИЋ, ОЛИВЕРА КАНГРГА, МАЈДА КУРНИК, МИРЈАНА НИКОЛИЋ-ПЕЋИНАР, АНКИЦА ОПРЕШНИК, МИРЈАНА ШИПОШ (8. 3. 1963)

70 Д. Ђ., Белгијски сликар Обен Паске боравио у ечанској колонији, *Зрењанин*, 12. 5. 1962, 8; Azra Begić, *Aubin Pasque, Bruxelles*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1962; *Aubin Pasque, Bruxelles*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1963.

71 Azra Begić, *Aubin Pasque, Bruxelles*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1962.

72 Обин Паск, *Срце светлосћи*, 1962, уље на платну, 100x66 cm, инв. бр. 839.

73 Обин Паск, *Месечина (Ноктурно у Ечки)*, 1962, уље на платну, 57,5x48 cm, инв. бр. 890.

74 Н. Н., Сабо Ђерђ излаже у Зрењанину, *Зрењанин*, 6. 10. 1962, 8; нав. дело, 99.

75 Bela Duranci, *B. Szabó György, 1920–1963. Retrospektivna izložba povodom desetogodišnjice smrti*, Zrenjanin: Savremena galerija, Subotica: Likovni susreti; Novi Sad: Galerija RU "R. Ćirpanov", 1973.

76 Н. Н., Ученици Реалне гимназије изложили су успеле сликарске радове, *Банатска пошта*, бр. 67, 26. 4. 1937, 4.

Слика 8.

Изложба отворена у фоајеу позоришта 8. 3. 1963. године поводом обележавања Дана жена требала је да прикаже рад жена уметница у колонији у Ечки, односно, како сазнајемо из текста Душана Малешевића у листу *Зрењанин* у питању су дела из фонда Галерије осам жена уметница које су боравиле протеклих година у колонији.⁷⁷ На основу текста у новинама сазнајемо⁷⁸ да су били изложени следећи радови из колекције Савремене галерије: *Суша*⁷⁹ (1961) Анкице Опрешник; *Шевар на Бејеју*⁸⁰ (1953) Ксеније Илије-

77 Душан Малешевић, Интересантан уметнички доживљај, *Зрењанин*, 25. 3. 1963, 11.

78 Каталог, ако је и постојао, није сачуван.

79 Анкица Опрешник, *Суша*, 1961, литографија, 59x79 cm, инв. бр. 830.

80 Ксенија Илијевић, *Шевар на Бејеју*, 1953, уље на лесониту, 25x55 cm, инв. бр. 1698.

вић; *Нарови*⁸¹ (1957), *Риде*⁸² (1957) и *Зелени њредео*⁸³ (1961) Мирјане Николић Пећинар; *Дечак са удицом*⁸⁴ (око 1958) Мирјане Шипош (сл. 9) и *Портрети девојчице*⁸⁵ (око 1957) Олге Јеврић, док се не зна тачно која су дела Мајде Курник, Оливере Кангрга и Виде Јоцић била изложена.

Слика 9.

23. БОГДАН ЈОВАНОВИЋ (април 1963)

Изложба самоуког сликара из Београда Богдана Јовановића (?-?) отворена је током априла 1963. године у фоајеу позоришта.⁸⁶ Он се представио делима

- 81 Мирјана Николић Пећинар, *Нарови*, 1957, уље на платну, 37x68 цм, инв. бр. 476.
 82 Мирјана Николић Пећинар, *Риде*, 1957, уље на платну, 34x47,5 цм, инв. бр. 477.
 83 Мирјана Николић Пећинар, *Зелени њредео*, 1961, уље на платну, 66x80 цм, инв. бр. 901.
 84 Мирјана Шипош, *Дечак са удицом*, око 1958, уље на платну, 79x58 цм, инв. бр. 939.
 85 Олга Јеврић, *Портрети девојчице*, око 1957, теракота, Н: 23 цм, инв. бр. 1637.
 86 Душан Малешевић, Оно што стоји иза платна, *Зрењанин*, 20. 4. 1963, 8.

које теже академском схватању сликарства.⁸⁷ Иначе Савремена галерија у својој колекцији има једну његову слику *Из аџељеа*⁸⁸ (1954), која је у збирку дошла као део поклона Савезног извршног већа 1963. године.⁸⁹

24. МАРЈАН ДОВЈАК (28. 4. 1963)

У част Првог маја, у фоајеу позоришта 28. 4. 1963. отворена је изложба Марјана Довјака (1928–1971), сликара из Љубљане.⁹⁰ Изложио је 14 слика насталих 1961–62. године на којима су пејзажи, мртве природе и портрети. Довјак је од 1957. до 1962. године редовно учествовао у раду колоније у Ечки.

25. ОБИН ПАСК / AUBIN PASQUE (12. 5. 1963)

Изложба белгијског сликара Обин Паска (1903–1981), који је од претходне године био познат зрењанинској публици, отворена је 12. 5. 1963. године у фоајеу позоришта.⁹¹ Изложио је 17 радова који представљају компромис између апстракције и фантастичног реализма.⁹²

26. ГРАФИКЕ ИЗ ФОНДА (02. 6. 1963)

Изложба графика из фонда Галерије отворена је 02. 6. 1963. године у фоајеу позоришта.⁹³ Изложено је 20 црно-белих графика од 15 аутора на тему револуције и изградње, од којих је 12 графика издато у мапи Графичког колектива у Београду под називом *Мир, њравда, слобода*.

27. ИЗЛОЖБА СЛИКАРА ИЗ СКОПЉА – ДМИТАР КОНДОВСКИ И БОГОЉУБ ИВКОВИЋ (2. 10. 1963)

87 Исто.

88 Богдан Јовановић, *Из аџељеа*, 1954, уље на платну, 65x50 цм, инв. бр. 1126.

89 Др Јеша Денегри, Славица Попов, *Поклон Савезној извршној већа Савременој галерији Зрењанин 1963. године, слике*, Зрењанин: Савремена галерија, 2013.

90 Marjan Dovjak, slikar, Zrenjanin: Savremena galerija, 1963; Н. Н., У част 1. маја: Три сликарске изложбе, *Зрењанин*, 27. 4. 1963, 11.

91 Aubin Pasque, Bruxelles, Zrenjanin: Savremena galerija, 1963; Душан Малешевић, Изложба белгијског сликара у фоајеу народног позоришта: Свет склада и маште, *Зрењанин*, 18. 5. 1963, 11.

92 Душан Малешевић, нав. дело.

93 *Izložba grafike iz fonda Galerije*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1963; Н. Н., Изложба графичких радова у Зрењанину, *Зрењанин*, 1. 6. 1963, 8; Душан Малешевић, Изложба графике у фоајеу позоришта: Једна боја и човек, *Зрењанин*, 15. 6. 1963, 8.

Поводом дана ослобођења Зрењанина у фоајеу позоришта отворена је у паузи премијере представе *Жонлери* изложба два сликара из Скопља.⁹⁴ Дмитар Кондовски (1927–1993) и Богољуб Ивковић (1924) су дошли у Ечку након земљотреса у Скопљу 26. јула 1963. године, на захтев Савеза ликовних уметника Југославије⁹⁵ и овде остали неколико месеци. Њихови радови нашли су се и на *VIII изложби Уметничке колоније Зрењанин* отворене новембра 1963. године.

28. ИВЕ ШУБИЦ (5. 11. 1963)

Изложба словеначког сликара Иве Шубица (1922–1989) отворена је у фоајеу позоришта 5. 11. 1963. године.⁹⁶ Изложио је 23 рада који обухватају углавном

зимске пејзаже и партизанску тематику. Шубиц је боравио у колонији у Ечки 1961. и 1962. године и у колекцији Савремене галерије Зрењанин се налазе три његове слике.

29. СЛОБОДАН СОТИРОВ (19. 11. 1963)

Последња изложба у фоајеу позоришта, према расположивим подацима, отворена је 19. 11. 1963. године, у паузи премијере представе *Аудиографија*, а у питању је била изложба Слободана Сотирова (1926–2015).⁹⁷ Овом приликом је изложио 19 акварела, а његови радови су могли да се виде и на изложбама колоније у Ечки 1962. и 1963. године.

Завршна реч

Током 1964. године Савремена галерија није више организовала изложбе у фоајеу позоришта. У другој половини исте године лево крило некадашње зграде

⁹⁴ Н. Н., Богат културни програм поводом прославе ослобођења Зрењанина, *Зрењанин*, 21. 9. 1963, 8; Т.(ихомир) Савић, Запис над једном сликом, *Зрењанин*, 12. 10. 1963, 8; нав. дело, 100.

⁹⁵ Допис Нандора Глида, секретара СЛУЈ-а Савременој галерији Зрењанин од 31. 7. 1963. (Архива Савремене галерије Зрењанин).

⁹⁶ *Ive Šubic, Ljubljana, Zrenjanin: Savremena galerija*, 1963; Душан Малешевић, Уз изложбу словеначког сликара Иве Шубића: Окамењена истина, *Зрењанин*, 2. 11. 1963, 8.

⁹⁷ *Slobodan Sotirov, Zrenjanin: Savremena galerija*, 1963; Станко Ж. Шајтинац, нав. дело, 101.

Пореског звања⁹⁸ на Тргу слободе 7 је адаптирано у Салон Савремене галерије, који је касније био познат као „Мала галерија“ (сл. 10).⁹⁹ Овај простор почео је са радом 4. 10. 1964. године отварањем *Изложбе њолазника мајстџорске радионице Крсије Хеједушића*,¹⁰⁰ и тако завршио једно, а започео друго поглавље у излагачкој делатности Савремене галерије Зрењанин.

У каталогу *20 година Уметничке колоније Ечка*¹⁰¹ из 1976. године први пут је учињен покушај да се напише изложбе које је организовала Савремена галерија Зрењанин, али са доста грешака које се тичу времена одржавања изложби. Зато овај текст тежи да реконструише, што тачније хронолошки систематизује и документује изложбе у периоду од 1956. до 1963. године у фоајеу Народног позоришта „Тоша Јовановић“ на основу новинске документације и ретких сачуваних каталога, јер фотографије, плакати и друга документација о изложбама, ако је и постојала, није сачувана. Наведени подаци у раду који указују на скоро идентичан избор уметника како за самосталне изложбе, тако и за учешће у колонији у Ечки, откупе радова са наведених изложби за збирку Савремене галерије као и неколико изложби из фонда Савремене галерије, јасно указују на везе изложби у фоајеу зрењанинског позоришта са колонијом у Ечки, те њихов утицај на формирање и грађење угледа уметничког музеја Савремене галерије Зрењанин који добија све значајнију улогу у културно-уметничком животу региона.

ЛИТЕРАТУРА

- 20 godina Umetničke kolonije Ečka, izložba prvih učesnika i realizovane skulpture u „Šinvozu“ u Zrenjaninu, Zrenjanin: Savremena galerija, 1976.
- Arsić, Miloš, *Pregled samostalnih izložbi sa bibliografijom, u: Slikarstvo u Vojvodini 1955–1972*. Novi Sad: Galerija savremene likovne umetnosti, 1989, 171–186.
- Aubin Pasque, Bruxelles, Zrenjanin: Savremena galerija, 1963.
- Begić, Azra, *Aubin Pasque, Bruxelles*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1962.
- Денегри, Јеша и Славица Попов, *Поклон Савезној извршној већа Савременој галерији Зрењанин 1963. године, слике*. Зрењанин: Савремена галерија, 2013.
- Друџа изложба сликарске колоније Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј, 1957.
- Duranci, Bela, *B. Szabó György, 1920–1963. Retrospektivna izložba povodom desetogodišnjice smrti*, Zrenjanin: Savremena galerija, Subotica: Likovni susret i Novi Sad: Galerija RU „R. Ćirpanov“, 1973.
- Duranci, Bela, Sava Stepanov, *50 godina Umetničke kolonije Ečka*, Zrenjanin: Savremena galerija Zrenjanin, 2009.
- Ive Šubic, Ljubljana*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1963.
- Izložba grafike iz fonda Galerije*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1963.
- Изложба графике Миливоја Николајевић*, Зрењанин: Народно позориште, 1961.
- Изложба Јована Бијелића*, Зрењанин: Народно позориште, 1961.
- Кусовац, Никола, *Александар Луковић Лукијан, Ојус 1948–2010*, Београд: Фото студио Р5К, 2010.
- Ламбић-Фењчев, Сунчица, *Банатска група*, Зрењанин: Савремена галерија Зрењанин, 2015.
- Ламбић-Фењчев, Сунчица, *Живојин Турински, Душко Вијатков, Милан Соларов, из збирке Савремене галерије Зрењанин*, Зрењанин: Савремена галерија, 2017.
- Marjan Dovjak, slikar*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1963.
- Марковић, Срђан, *Децембарска група*, Београд: Филозофски факултет: Интерпринт, 2009.
- Миљковић, Љубица, *Јован Бијелић, Дела у Збирци југословенској сликарства XX века*, Београд: Народни музеј; Зрењанин: Народни музеј, 2013.
- Нотарош, Стојан, *О изложби у зрењанинском сведочењу једној групи*, Зрењанин: Атеље „Форса“, 2008.

98 Десно крило је фоаје позоришта, а лево крило је 50-их година 20. века био клуб у којем су се окупљали глумци и играле друштвене игре (карте, шах и домино) и у којем се уз кафу служио алкохол; тај је простор касније претворен у стан за домара позоришта.

99 Б. Г., Отвара се галерија и колонија у Ечки: Долази шездесет сликара, вајара и књижевника, *Зрењанин*, 25. 7. 1964, 8. Идеја да се Савремена галерија смести у зграду позоришта јавила се још 1959. године и за то је постојао план у Народном одбору општине Зрењанин. (Видети: Д.(ушан) Ђук, Галерија у Ечки слабо се користи, *Зрењанин*, 14. 11. 1959, 4)

100 Б. Г., Отвара се галерија и колонија у Ечки: Долази шездесет сликара, вајара и књижевника, *Зрењанин*, 25. 7. 1964, 8; Тихомир Савић, Ликовна хроника: Три изложбе, *Зрењанин*, 10. 10. 1964, 8; Тихомир Савић, *Ечка, Уметничка колонија*, Novi Sad: Forum, 1965, 21.

101 *20 godina Umetničke kolonije Ečka, izložba prvih učesnika i realizovane skulpture u „Šinvozu“ u Zrenjaninu*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1976.

- Osmo izložba umetničke kolonije Zrenjanin*, Ечка: Galerija umetničke kolonije, 1963.
- Петта изложба уметничке колоније Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј, 1960.
- Попов, Славица, *Децембарска група у Зрењанину*, Зрењанин: Савремена галерија, 2016.
- Попов, Славица, *Тихо и ненаметљиво: Мирјана Шипош*, Зрењанин: Савремена галерија, 2017.
- Прва изложба сликарске колоније Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј, 1956.
- Предић, Раде, *Рагосић и искреносић Мирјане Шипош*, у: *Видици, Ликовне кријстике и чланци*, приредио Павле Васић, Београд: Нова 85, 1992, 187–188.
- Retrospektivna izložba, Aleksandar Luković 1950–1975*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1975.
- Savić, Tihomir. *Ечка, уметничка колонија*, Forum: Novi Sad, 1965.
- Sedma izložba umetničke kolonije Zrenjanin*, Ечка: Galerija umetničke kolonije, 1962.
- Slobodan Sotirov*, Zrenjanin: Savremena galerija, 1963.
- Трећа изложба уметничке колоније Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј, 1958.
- Trifunović, Lazar, *Enformel, mladi slikari Beograda*, Beograd: Kulturni centar, 1962.
- Четвртина изложба уметничке колоније Зрењанин*, Зрењанин: Народни музеј, 1959.
- Шајтинац, Станко Ж., *Народно позориште „Тоша Јовановић“ 1946–2006*, Зрењанин: Народно позориште „Тоша Јовановић“, 2006.
- Šesta izložba umetničke kolonije Zrenjanin*, Ечка: Savremena galerija, 1961.
- НОВИНСКИ ЧЛАНЦИ**
- Беренђија, Михаил, Две значајне изложбе у Зрењанину, *Зрењанин*, 14. 5. 1960, 7.
- Б. Г., Отвара се галерија и колонија у Ечки: Долази шездесет сликара, вајара и књижевника, *Зрењанин*, 25. 7. 1964, 8.
- Д. Ц., Још увек се осећам као младић, *Зрењанин*, 19. 8. 1961, 7.
- Д., Зрењанинска недеља изложби, *Зрењанин*, 30. 9. 1961, 8.
- Љ. Т., Две сликарске изложбе, *Зрењанин*, 14. 10. 1961, 8.
- Малешевић, Душан, Интересантан уметнички доживљај, *Зрењанин*, 25. 3. 1963, 11.
- Малешевић, Душан, Оно што стоји иза платна, *Зрењанин*, 20. 4. 1963, 8.
- Малешевић, Душан, Изложба белгијског сликара у фоајеу народног позоришта: Свет склада и маште, *Зрењанин*, 18. 5. 1963, 11.
- Малешевић, Душан, Изложба графике у фоајеу позоришта: Једна боја и човек, *Зрењанин*, 15. 6. 1963, 8.
- Малешевић, Душан, Уз изложбу словеначког сликара Иве Шубића: Окамењена истина, *Зрењанин*, 2. 11. 1963, 8.
- М. П., Изложбе слика у позоришту, *Полијтика*, 22. 1. 1958.
- Новаков, Д., Изложба слика М. Беренђије и В. Јосифовићеве, *Зрењанин*, 25. 6. 1955, 5.
- Н. Н., Ученици Реалне гимназије изложили су успеле сликарске радове, *Банатска пошта*, бр. 67, 26. 4. 1937, 4.
- Н. Н., Изложба академског сликара Стојана Трумића, *Слободна Војводина*, 30. јун 1945, 7.
- Н. Н., Изложба четири омладинца, *Зрењанин*, 16. 4. 1955, 15.
- Н. Н., Сликарска колонија у Зрењанину, *Зрењанин*, 14. 7. 1956, 5.
- Н. Н., Трибина младих у Зрењанину, *Зрењанин*, 15. 12. 1956, 1.
- Н. Н., Стална сликарска изложба, *Зрењанин*, 29. 11. 1957, 5.
- Н. Н., Поново у сликарској колонији, *Зрењанин*, 13. 7. 1957, 5.
- Н. Н., Изложба слика Лазара Вујаклије, према напису А.Челебоновића, *Зрењанин*, 18. 1. 1958, 4.
- Н. Н., Изложба слика Мирјане Шипош, *Зрењанин*, 8. 3. 1958, 4.
- Н. Н., Изложба Милоша Гвозденовића, *Зрењанин*, 6. 12. 1958, 4.
- Н. Н., Изложба Сташе Беложанског, *Зрењанин*, 16. 5. 1959, 4.
- Н. Н., Изложба слика Ксеније Илијевић, *Зрењанин*, 10. 10. 1959, 4.
- Н. Н., Друга премијера – друга изложба, *Зрењанин*, 24. 10. 1959, 4.
- Н. Н., Изложба Јована Бијелића у Зрењанину, *Зрењанин*, 28. 01. 1961, 7.
- Н. Н., Изложба слика Вере Јосифовић у Зрењанину, *Зрењанин*, 18. 11. 1961, 8.
- Н. Н., Сабо Ђерђ излаже у Зрењанину, *Зрењанин*, 6. 10. 1962, 8.
- Н. Н., У част 1. маја: Три сликарске изложбе, *Зрењанин*, 27. 4. 1963, 11.

- Н. Н., Изложба графичких радова у Зрењанину, *Зрењанин*, 1. 6. 1963, 8.
- Н. Н., Богат културни програм поводом прославе ослобођења Зрењанина, *Зрењанин*, 21. 9. 1963, 8.
- Предић, Раде, У знаку снажније афирмације, изложба Децембарске групе, *Војводина*, месечник за културу и уметност, децембар 1956, бр. 8, година I, 10.
- Поповић, Вукица, Изложба слика Живојина Туринског, *Зрењанин*, 17. 3. 1962, 8.
- Радаковић, Душан, Поезија крушке, вишње и шимшира, пред изложбу вајара Стевана Дукића, *Зрењанин*, 26. 04. 1958, 4.
- Савић, Т.(ихомир). Запис над једном сликом, *Зрењанин*, 12. 10. 1963, 8.
- Савић, Тихомир. Ликовна хроника: Три изложбе, *Зрењанин*, 10. 10. 1964, 8.
- Тодоровић, М., Свакидашњи мотиви Николе Граовца, *Зрењанин*, 6. 4. 1957, 5.
- Ђ., Свет илузија и лажног сјаја, *Зрењанин*, 21. 12. 1957, 4.
- Ђ.(ук), Д.(ушан), Белгијски сликар Обен Паске боравио у ечанској колонији, *Зрењанин*, 12. 5. 1962, 8.
- Ђук, Д.(ушан), Галерија у Ечки слабо се користи, *Зрењанин*, 14. 11. 1959, 4.
- Ђук, Д.(ушан), Изложба Мирјане Николић Пећинар, *Зрењанин*, 28. 5. 1960, 7.
- Ђ.(ук), Д.(ушан), Изложба Николе Граовца у Зрењанину, *Зрењанин*, 18. 2. 1961, 7.
- Ђ.(ук), Д.(ушан), Сликара војвођанског села, *Зрењанин*, 08. 10. 1960, 7.
- Архивска грађа
- Савремена галерија Зрењанин, *Дојис Нандора Глида, секретара СЛУЈ-а Савременој галерији Зрењанин од 31. 7. 1963.*

Slavica Popov

THE BEGINNINGS OF THE EXHIBITION ACTIVITY OF THE CONTEMPORARY GALLERY IN ZRENJANIN
(1956–1963) – EXHIBITIONS IN THE FOYER OF THE NATIONAL THEATRE “TOŠA JOVANOVIĆ”
IN ZRENJANIN

Summary

After the founding of the colony in Ečka in 1956, in Zrenjanin, beside the exhibition hall of the National Museum, which is of a complex type, there was a need for yet another exhibition space where art exhibitions would be organized by the colony in Ečka. Following the trend that the Belgrade Drama Theatre and the Serbian National Theatre began to practice to open an art exhibition during the premiere of some plays, the National Theatre “Toša Jovanović” in Zrenjanin opened the door of its foyer for this purpose as well. On the basis of the available material, articles in the local newspaper *Zrenjanin* and a small number of saved catalogues of the exhibitions, a chronological list of 29 exhibitions held in the period from 1956 to 1963 was created. The aim of the paper is to point to the active exhibition activity of the Contemporary Gallery in Zrenjanin in the theatre hall in Zrenjanin in the period from the beginning of the art colony in Ečka in 1956 to getting the exhibition space in Zrenjanin in 1964, which indicated the direction of the creation of the art collection of this institution. This new space, at the same address as the theatre foyer (Trg Slobode 7), but in another wing of the building, referred to as the “Small Gallery” for a while, still serves as an exhibition space of the Contemporary Gallery in Zrenjanin.

ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА У ЧУРУГУ

Др Маја Ђорђевић

Музеј Војводине у Новом Саду је у периоду од 30. 01. до 15. 04. 2018. године представио археолошко наслеђе Чуруга. Ово није била уобичајена прича о откривеним налазима, већ својеврсно слављење археолошке науке и заштите наслеђа као и слојевита историјска интерпретација којом су повезани векови трајања, а људи, до сада безимени, постали главни учесници овог приповедања.

Аутор изложбе, Станко Трифуновић, археолог и кустос Музеја Војводине, али и две деценије упорни истраживач и заштитник археолошког наслеђа на локалитетима Стари виногради и Детелинара на прилазу у Чуруг, приредио је изложбу по свему необичну и неочекивану, почевши од имена *Чуруи на удару империја – 20 година археолошке експедиције*. Како мало место Чуруг, недалеко од Новог Сада, може бити на удару империја и како су изгледале две деценије археолошке експедиције, питања су на која су одговоре посетиоци могли пронаћи на изложби.

На самом прилазу Чуругу налази се приватна циглана за чију делатност је вађена земља са суседних парцела. Археолози су на тим парцелама уочили налазе и културне слојеве и од 1997. године почиње упорна и стрпљива борба са власником циглане да се претходно истраже површине које ће касније бити искоришћене за израду цигле. Две деценије истраживања, често са минималним средствима, у лошим условима, уз волонтерски рад двеста студената и младих археолога, који су у овом периоду учествовали у радовима, донели су изванредне и значајне резултате за тумачење прошлости у бачкој равници и долини Тисе. Труд и залагање око локалитета Стари виногради и Детелинара произвели су богатство непокретних и покретних налаза и могућност за квалитетну интерпретацију. Стога је, као круна двеценијске

археолошке експедиције, настала веома инспиративна и вишеслојна изложба у Музеју Војводине.

Изложбу је чинило неколико тематских области које су биле међусобно повезане и важне за целовито сагледавање наслеђа Чуруга. У приземљу се налазила мала поставка о природним особинама долине Тисе са фотографијама биљних и животињских врста, као и неким препарираним примерцима најчешћих животиња, док су посебност овог дела поставке чинили скелети и кости животиња откривени у археолошким слојевима, за које је утврђено да су их људи од праисторије до данашњих дана гајили, али и ловили и користили у исхрани.

Над централним степеницама, на великом платну, биле су приказане фотографије учесника – тек неких од бројних студената, чији је волонтерски рад омогућио да ископавања дуго трају и да се истражи површина од 2,5 ха.

У главну изложбену салу улазило се кроз инсталацију–временлов. Сала је била подељена на три целине у којима је представљен начин живота становника панонске равнице, у три главне хронолошке епохе, а испред ње представљена је и четврта, најмлађа, епоха констатована на локалитету Стари виногради. Издвојене епохе сведоче о времену кад је панонска равница била под ударима империја Римског, Византијског, Бугарског, Отоманског и Аустријског царства. Пре и у време ових империја у Чуругу живели су Панонци (млађе гвоздено доба), Лиминганти (или ропски Сармати до 4. века н. е.), Готи или Гепиди (крај 5. и 6. век), Словени (9–13. век) и Срби (од 15. века).

Начин на који су протумачени и представљени ови периоди, кад су на живот становника панонске равнице утицале моћне империје, неочекиван је, али археолошки потпуно оправдан. Аутори су се поду-

хватили задатка реконструкције, да од облик греда и дасака, трске и блата, изграде куће из четири кључна периода који су резултатима археолошких истраживања потврђени у Чуругу. Посетиоци су имали прилику да уђу у насеље са деловима кућа у правој размери, испред којих је постављено, на под и зидове сале, огромно платно, са приказом налазишта. То су биле увећане фотографије истражених јама или правоугаоних објеката, као и профили на којима се сагледава културна стратиграфија док посетиоци „газе“ по археолошком ископу. Илустровани су и детаљи из живота становника на пољу, на воловској запрези, у дворишту са домаћим животињама. Уз сваку кућу била је постављена витрина са предметима, углавном реконструисаним посудама, откривеним у таквим објектима. Сваку целину, тј. период, на одговарајућој површини платна, пратио је филм у трајању до 10 минута, у функцији виртуелног водича, који омогућава посетиоцу да разуме историјски контекст док разгледа куће и експонате у њима или у витринама.

Све епохе именоване су посебним насловом, а први је *Панонци – кржави „Рах Романа“*. Реконструисана су два објекта на основу налаза из периода млађег гвозденог доба (до 1. века пре н. е.). Насеља из овог периода заузимао је највећу површину на налазишту у Чуругу, а истражено је неколико стотина стамбених објеката. Карактеристично је откриће девет грнчанских пећи, од којих је једна у потпуности обновљена и презентована. Пећ је била постављена поред полуукопане куће-радионице у којој је било брзо, ножно, лончарско витло. Поред овог занатског центра био је приказан и део полуукопаног објекта у којем се живело, са припадајућим посудама, углавном за чување хране. У оваквим кућама живели су Панонци, могуће и сами учесници панонско-далматског устанка (6. год. пре н.е.), који су се после пропасти устанка преселили у долину Тисе и формирали велико насеље. Поред сазнања како су Панонци живели, истражен је део њихове некрополе и утврђен начин сахрањивања. У скромне гробне јаме били су полагани оруђе и оружје, као и делови ношње, од којих су неки изложени. Половином 1. века н. е. на овај простор пристиже ново племе – Сармати, који уништавају и пале насеље, а Панонце протерују.

Део под насловом *Лимијанци – освић новој доба на заласку Царства* представља резултате истраживања остатака великог насеља седелачког народа који су на овом простору живели до 5. века, у близини границе Римског царства, али изван војне контроле.

Археолошким истраживањима откривени су бројни правоугаони објекти који су били надземни или делимично укопани. На изложби је приказан део велике надземне куће са подрумом испод дрвеног пода. У једној од таквих кућа откривени су велики лонци испуњени зрнима жита. Из овог периода бројни су налази посуда различитих облика и украшавања, које су израђиване посебним техникама, о чему су сведочили и изложени експонати.

Следећа епоха именована је као *Словени – сџаро-седеоци и њридошлице у новој држави*. Словенско насеље у Чуругу датовано је од 9. до 13. века, није било великог обима и није постојало у континуитету. Живело се у земуницама, али и у брвнарама, полуукопаним правоугаоним кућама које су могле да имају и две просторије са огњиштем. Један такав објект представљен је на изложби. Налази у овим кућама су скромнији, то су посуде за кување и чување хране рађене на ручном витлу, а некад и гњетањем. Због напада Мађара у 10. веку, Словени су своје насеље заштитили дрвено-земљаним утврђењем које је илустровано фотографијама са истраживања. За ову епоху важно је да се Чуруг први пут помиње у запису из 1238. године као Чурлак.

Последња велика историјска епоха која је истраживањима потврђена у Чуругу насловљена је *Срби – у жрвњу империја*. То је време после Косовске битке, кад се Срби исељавају на север, а они који се настањују у Бачкој преузимају шајкашку флотилу и учествују у одбрани средњовековне Мађарске од Турака. Током отоманске власти Срби у Чуругу живели су у земуницама. И касније, кад је ова област потпала под аустријску управу, постоји запис како се живело почетком 18. века. Управо кућа која је била постављена у холу Музеја Војводине показује да су Срби живели у дубоко укопаним правоугаоним земуницама површине и до 70 м², земљани зидови су били обложени даскама, у кући је била земљана пећ, а запис говори да је њима живело више породица.

Из овог периода је и чувени Чуружанин Симеон Зорић, који је можда био рођен у једној оваквој укопаној кући, средином 18. века и који се са породицом и осталим становништвом иселио у царску Русију. Тамо је постао генерал руске царске армије, имао је свој дворач и основао је кадетску школу у Шклову (Белорусија), а Алексије Везилић у књизи *Крајкоје најисаније о сџокојној жизни* из 1788. године, међу заслужне руске генерале „от рода сербскога“, које је опевао, уврстио га је одмах после Петра Текелије.

Безимени Чуружани на вековном удару империја даровали су знаменитог земљака који је и сам био важан учесник у великој империји. Причом о Симеону Зорићу тематска целина о историјским епохама заокружена је на веома добар начин.

Витрина постављена у главном холу носила је назив *Најбоље из Чуруја*. Овде су били изложени најатрактивнији налази који су откривени приликом ископавања. То су сребрни накит из једног од гробова Панонаца, звечка и лампа са три изливника из 1. века, здела са мотивима Дионисовог култа из 2–3. века, црна амфора украшена глечаним мотивима из 5. века и богати накит племкиње из 5–6. века.

У делу изложбе који је назван *Свакодневница векова* обрађено је десет тема. У витринама су били налази који говоре о бројним делатностима становника из више векова који су живели на овом простору. Главно занимање од гвозденог до савременог доба били су земљорадња и сточарство. О томе сведоче жрвањ, српови, мотике, брусеви, као и здела пуна угљенисаних зрна жита (пшеница, просо, овас и хељда). Могли су се видети и тегови за рибарске мреже, као и маказе којима су овце шишане. Најважнија занатска производња у свим епохама била је израда посуда. Животињске кости су обрађиване на начин да су могле да се користе у различите сврхе, као дугмад, клизальке, шила или су биле оплате ножева или чешљева. Глинени тегови били су део конструкције разбоја за ткање.

Налази новца су ретки у Чуругу, мали број примерака припада келтским, римским и турским монетама. Откривено је и неколико комада гвозденог оружја углавном из 4. века. Постављени су и предмети који су вероватно били дечије играчке или производи дечје игре, као што су звечке, жетони и минијатурне глинене посуде.

Духовност становника на Старим виноградима може се тумачити посредно, на пример начином украшавања посуда приликом израде. Изложени су панои са фотографијама похрањених животиња у гвозденом добу, које указују на могуће ритуале. У 10. веку, у темељ дрвено-земљаног утврђења, полагао је лонац са главом говечета.

Посебан део изложбе био је посвећен резултатима антрополошке анализе. Посетиоци су могли да виде како изгледа гроб спаљеног покојника, као и скелетни остаци покојника, уз предмете за личну употребу – делови ношње или оружје, са којима су били похрањени.

Циљ изложбе био је да шири публика сагледа важност археолошких ископавања, поготову у ситу-

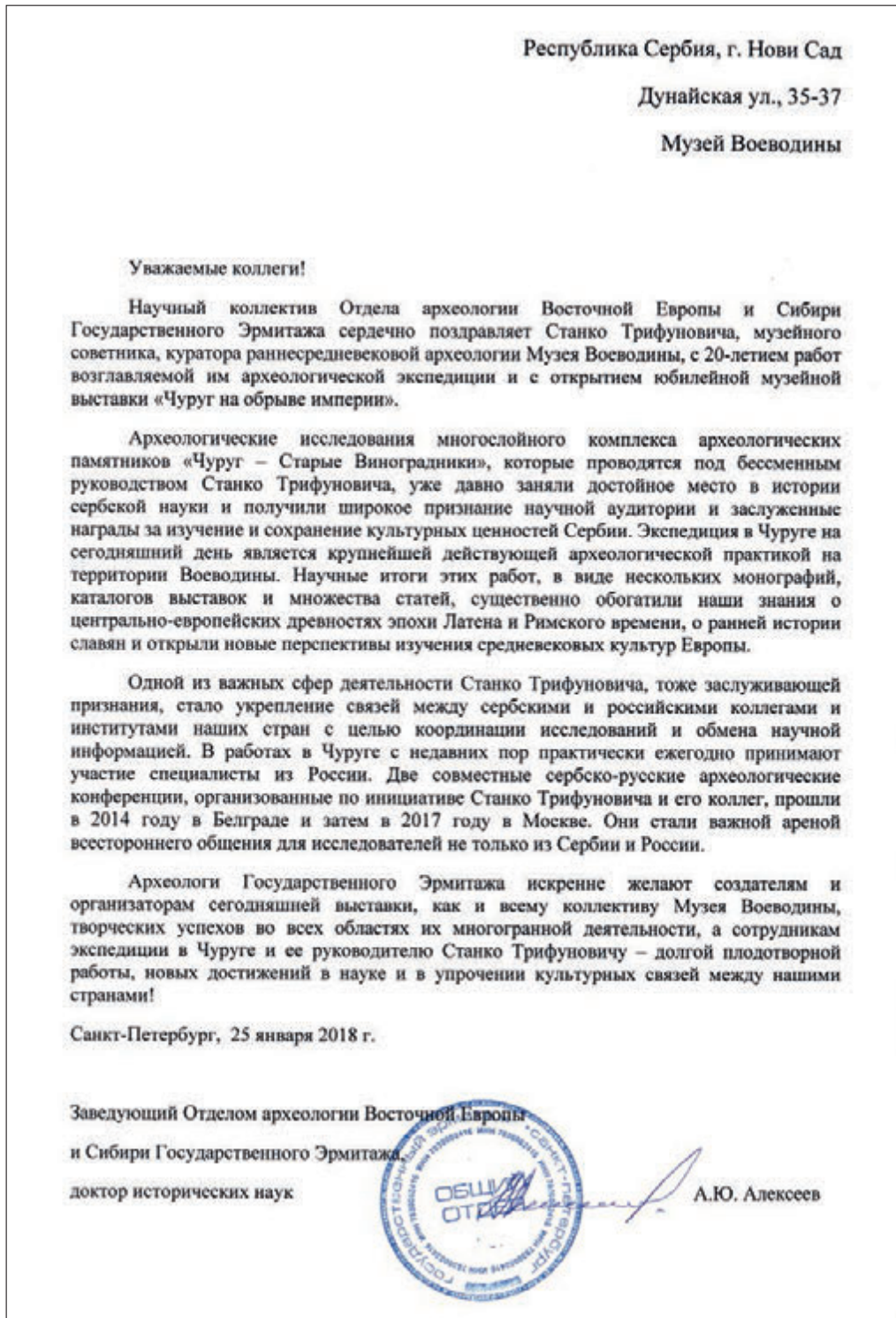
ацији кад је ово наслеђе угрожено неким обликом девастације. Стога је аутор изложбу припремао првенствено за ширу публику. Археолошки контекст је тумачио и приказао на приступачан и јасно читљив начин за различите узрасте и нивое образовања посетилаца. Елементи као што су куће изграђене у својој правој величини и од природних материјала, са оригиналним предметима који су откривени у археолошким слојевима, затим филмови (титловани на енглески језик), илустрације начина живота и делатности становника на паноима, каталог изложбе и др. били су осмишљени са циљем препознавања богате слојевитости налазишта у Чуругу и њеног лаког сагледавања и разумевања. Младим, али и старијим посетиоцима, у тематском делу који се односи на свакодневни и духовни живот, са екрана се, поред сваке витрине, обрађала анимирана вила на српском или енглеском језику. Цртани лик је на језгровит и информативан начин упућивао посетиоце у обим и врсте предмета који су били у употреби у прошлости. У каталогу изложбе поред сваког поглавља налазио се и QR код за мобилну апликацију, тако да се изложба могла пратити на начин посебно близак млађем узрасту. Ауторски тим је искористио све могућности музеолошког приступа и предности информативних медија и технологија.

Изложба је реализована средствима Министарства културе и информисања Републике Србије и Секретаријата за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама Владе Војводине. Станко Трифуновић је окупио велики број сарадника који су учествовали у припреми изложбе. Драган Боснић је креатор идејног решења изложбе. На електронској страници Музеја Војводине у Новом Саду наведени су сви аутори ове слојевите и разноврсне изложбе.

С обзиром на то да је у Чуругу археолошка експедиција трајала 20 година, а да су појединци из институција и мештани Чуруга археолошку екипу прихватили и на различите начине помагали и подржавали, као својеврсни израз поштовања према њима снимљене су видео-изјаве двадесет особа – првенствено мештана, представника општине Чуруг, из институција културе и појединих студената-волонтера и археолога. Све изјаве могуће је прегледати на електронској страници Музеја Војводине, где су, такође, постављени и други бројни прилози: филмови, виртуелна шетња по изложби, електронски каталог, што се све може преузети као апликација за мобилни апарат.

На крају изложбе, али као могући нови почетак археолошког локалитета у Чуругу, приказан је пројекат и модел будућег археолошког парка. Нега би чинио музеј на отвореном, подигнут на самој локацији археолошког ископа, а начин како је то урађено на изложби је одлична провера приступачности посетиоцима.

Изложба *Чуруг на удару империја – 20 година археолошке експедиције* изванредна је светковнина археолошког наслеђа посвећена радозналима, лаицима, стручњацима. Музеј Војводине је учинио одличан потез тиме што је подржао постављање ове изложбе и на овај начин промовисао музејску и научну интерпретацију богато, али недовољно истраженог војвођанског наслеђа.

Писмо начелиника Ермитажа А. Ј. Алексејева

ПОЧЕЦИ ОБРАЗОВАЊА УЧИТЕЉА У ВОЈВОДИНИ

Мср Мирјана Лакић

У ректорату Универзитета у Новом Саду 12. 05. 2018. године отворена је изложба *Норма Аврама Мразовића – 240 година образовања српских учитеља*. Реализована је у сарадњи Музеја Војводине и Педагошког факултета у Сомбору и била је представљена јавности до 1. 07. 2018. године. Ауторка изложбе је Чарна Милинковић, виши кустос Музеја Војводине.

Указом царице Марије Терезије од 29. 11. 1777. Аврам Мразовић, син сомборског свештеника Георгија, постављен је за врховног надзорника свих православних школа у Печујском школском округу, коме су припадале све српске школе у Бачкој, Бодрошкој, Толнајској и Барањској жупанији. Истовремено, Мразовић је био именован и за управитеља свих централних школа тог округа. Тадашњи закон је предвиђао да у сваком школском округу постоји по једна нормална школа (која ће служити као *норма* по којој ће се одвијати рад и свих других школа у том округу). При њој би били образовани нови учитељи или стручно усавршавани они

који су већ били у служби. Бирајући између Новог Сада и Сомбора, за своје седиште Мразовић је одабрао родни град, где је 1. 05. 1778. године покренуо *Норму*, као школу за додатно образовање ученика. Био је то тзв. педагошки течај који је отпочео са обуком учитеља за образовање српске деце. Оснивањем *Норме* почиње новија историја образовања учитеља на простору Јужне Угарске. Успешно је радила све до 1811. године, када је престала са радом, а Аврам Мразовић је дао оставку на место школског надзорника. Временом је мењала називе и време трајања школовања, али је до данашњег дана сачувала просветну традицију.

Захваљујући великом реформатору православних школа у Хабзбуршком царству Урошу Несторовићу, 1812. године у Сентандреји основана је прва средња школа за образовање српских учитеља, под називом Српска учитељска школа или Препарандија. Након успешног четворогодишњег рада ове школе, на предлог Несторовића, тадашњег управника свих православних школа, пресељена је у Сомбор. Препарандија је радила до 1920. године када је престала да буде професионална и постала државна Учитељска школа. Године 1973/74. Учитељска школа прераста у Педагошку академију, а она 1993. у Учитељски факултет, који је 2006. преименован у Педагошки факултет.

Педагошки факултет у Сомбору је чувар традиције и музејске збирке која поседује материјалне трагове прошлости дуге 240 година. На изложби су приказани најзначајнији историјски предмети те збирке. Изложена су документа, протоколи, писма, школски дневници, сведочанства, свеске, уџбеници, старе фотографије, школски таблои, раритетне књиге, уметничке слике и училиа која су купована за потребе извођења часова физике.

У саму изложбу уводи нас сегмент везан за најстарија сачувана документа Педагошког факултета. Као историјски извор првог реда, сачувана документација нам сведочи о прошлим догађајима и њеним појединцима. За сам период рада Мразовићеве Норме сачувано је мало докумената. Изложена су писма, пописи ученика, молбе, рукописи са Мразовићевих предавања и слично. Бројнија су документа из каснијег периода Препарандије, као и документа која се одnose на школовање самих ученика. Из овог периода изложени су записници седница наставничких већа,

ђачке књижице, сведочанства, фотографије ђака и белешке професора, као и два најстарија Протокола Препарандије из 1870. године.

У централном делу изложбеног простора представљена су најрепрезентативнија учила која су се користила за потребе извођења наставе физике и хемије. Учила за прву Физикалну збирку (касније физикално-хемијску) у сомборској Препарандији прикупио је професор Димитрије Мита Петровић. Под утицајем тадашњих европских стандарда куповала су се наставна учила и опремали будући кабинети. Збирка Димитрија Мите Петровића је на почетку 20. века имала 242 комада апарата из физике, 160 комада апарата из хемије и 150 комада разних хемикалија. Овај импозантан број учила за оно време допуњавали су и његови наследници. Временом се јавио проблем смештаја истих, па се школа морала у више наврата обраћати властима за помоћ при изградњи адекватних кабинета у којима би се изводила експериментална настава. Данас Збирка старих учила садржи тридесетак експоната из различитих области физике као и друга учила. Она су настајала код познатих произвођача тога доба, као што су Мах Kohl из Кемница, Leybold Vakuum из Келна, Marx és Mérei и Erdély és Szabó из Будимпеште, Dr Houdek & Hervert, Václav Hrubý и J. Felkl & Figlio из Прага и Pathe Freres из Париза. Изложени су најзанимљивији предмети настали крајем 19. и почетком 20. века, као што су: барометар, чекрк, електрични (волтин) лук, електромагнет (са котвом и тасом), електроскоп, електростатичко клатно, хартлова плоча, лајденска боца, модел кретања земље око сунца, пројекциони апарат, трансформатор и други. Ови експонати упућују посетиоце на значај извођења практичне наставе, поред теоријског знања које је пружано ђацима.

Десна страна изложбене поставке била је посвећена факултетској библиотеци. Библиотека данашњег Педагошког факултета основана је 1817. године. Не постоје сачувани подаци о постојању организоване школске библиотеке у оквиру Мразовићеве Норме. Она је царским декретом била одобрена и формирана у склопу тадашње Препарандије под називом Народна српска библиотека. Први библиотекар био је Павле Атанацковић, будући владика бачки Платон. Путем добровољних прилога формиран је оснивачки фонд који су материјално подржали грађани Сомбора. Тако је библиотека на почетку свог рада имала 555 књига, од којих је само породица Атанацковић даривала 168. У периоду када је на челу Препарандије

био Никола Вукићевић, школска библиотека имала је око 650 књига. Већ 60-их година 19. века библиотека броји 1.239 књига и 2.830 свезака. Почетком 20. века бројала је близу 6.000 публикација.

Значајан број књига који се налази у фонду библиотеке био је штампан у 18, а неколицина наслова потицала је и из 17. века. Сачувани су и пописи библиотечког фонда из 1832. и 1848. године. Данас библиотека има богат фонд раритета у којем се налази 521 штампана и рукописна књига на црквенословенском, славеносербском и српском језику. У истом фонду налазе се и бројне књиге штампане на српском, мађарском, руском, латинском, француском, чешком, словачком и другим језицима. Поред бројних вредних и раритетних наслова изложена је и најстарија књига коју библиотека чува из 1694. године.

Посебну вредност међу изложеним књигама заузима фототипско издање Мирослављевог јеванђеља, штампано 1896. као издање краља Александра Обреновића у 300 нумерисаних примерака. Примерак који се налази у власништву Педагошког факул-

тета био је штампан под редним бројем 125, а краљ га је поклонио тадашњој Српској учитељској школи у Сомбору.

На изложени део са богатим библиотечким фондом Педагошког факултета, надовезује се сегмент где су публици представљене публикације и дела која су за собом оставили наставници и ученици сомборске Норме и Препарандије. Поред тога изложени су и школски часописи, часописи за децу као и школски извештаји.

Тематску поставку употпуњују дела познатих сликара Саве Стојкова, Павла Блесића и других еминентних аутора нашег доба, које су настале поводом прославе 200-годишњице српске Препарандије у Сентандреји.

Ауторка изложбе Чарна Милинковић успела је да одабраним експонатима представи историјат Педагошког факултета дуг 240 година. Изложбу прати и каталог. Први део каталога, чији је аутор такође Чарна Милинковић, говори о историјату Педагошког факултета, од Мразовићеве Норме до данашњих дана. Други део се односи на библиотекарство и раритетне књиге. Ауторка овог дела је др Карла Селихар. Трећи део каталога указује на вредност сачуваних наставних учила из физике. Овај део је написала др Марија Бошњак Степановић. На крају је дат каталошки попис предмета који су у власништву Педагошког факултета.

Из редова свршених ученика Педагошког факултета у Сомбору израстао је низ наших великана као што су педагози: др Паја Радосављевић, Војислав Бакић, Петар Деспотовић; књижевници: Мита Калић, Мита Петровић, Исидора Секулић, Јован Дучић и други; композитори Јосиф Маринковић и Петар Коњовић, сликар Иван Радовић и низ других научних, културних и јавних радника.

ЈЕДИНСТВЕНА КОЛЕКЦИЈА ПОРЦЕЛАНСКОГ НОВЦА

Јелена Добровић Бојановић

У оквиру манифестације *Музеји за 10* у организацији националних музеја Србије, у Музеју Војводине приређена је изложба *Колекција порцеланског новца из нумизматичке збирке Музеја Војводине* коју је музеолошки осмислила и реализовала Снежана Добрић, виши кустос – историчар. Изложба је приређена у сарадњи са Академијом уметности – Катедром за дизајн светла у Новом Саду. Презентација порцеланског новца била је посебно интересантна за публику, јер је било изложено само 15 новчића, колико броји музејска колекција, с обзиром на то да се ради о јединим примерцима овог новца који се чувају у нашој земљи. Сама експозиција састојала се од једне витрине посебно осветљене и три паноа на којима је, поред уводне легенде, било у крупном плану 15 фотографија аверса и реверса сваког новчића, такође наглашених посебно израђеним лампама за ову прилику. Све остало било је у мраку, па се мистичност и изражајност новчића још више нагласила. Наиме, познат је податак да се после Првог светског рата овај новац највише користио у Немачкој и био је јединствен по уметничком дизајну и квалитету. У уводној легенди Снежана Добрић је појаснила историјат настанка и значај новца у општем смислу, као уметничког и културног споменика и носиоца националног писма међу различитим народима. Такав новац, као сурогат, почео се у 18. веку правити прво у Кини и служио је попут жетона у коцкарницама, да би већ крајем века постао и средство плаћања.

У различитим историјским периодима израђиван је новац сурогат као замена за државни новац, односно као средство плаћања из нужде. Они су израђивани од различитог материјала и облика. Познато је да има 25.000 различитих варијанти овог новца са различитим мотивима – птице, рибе, инсекти, пор-

трети људи итд. Велика економска криза пред почетак и после завршетка Првог светског рата и потом енормна инфлација, довели су постепено до повлачења прво златних кованица, затим сребрних и на крају кованица од бакра, никла и гвожђа. Таква економска ситуација у Немачкој и неким другим земљама довела је државне управе у позицију неопходности издавања различитог помоћног новца. Издавани су паралелно помоћни новчићи од гвожђа, цинка, бакра, никла и порцелана. Иако овакав новац није издавала централна банка и није био законско средство плаћања, он је био опште прихваћен с обзиром на то да су се папирне кризне новчанице брзо хабале и трошиле. Таква хиперинфлаторна економска ситуација навела је државне управе у тим земљама да издају помоћни новац од порцелана и керамике који су обавезно имали нумеричку вредност, годину издања и географску ознаку. Снежана Добрић наводи податак да је прво издање кризног порцеланског новца издала 1917. фабрика порцелана у Бајерну. А званичан предлог који је упућен 1919–1920. Министарству финансија Немачке за израду помоћног новца од порцелана на територији целе државе, потекао је од једне од најстаријих фабрика порцелана – Мајсен. Ови новчићи су израђивани од финог бодгер порцелана и имали су уметнички израђен дизајн и укрштене мачеве као препознатљив симбол фабрике. Новчићи су израђивани помоћу челичних калупа у које се сипала порцеланска или керамичка смеша. За изливање су се користиле пресе након чега се приступало сушењу и печењу изливеног материјала.

Колекционарска вредност овог помоћног новца одређује се на тржишту по нумизматичким стандардима као и за стари римски или средњовековни ковани новац, што подразумева неколико основних ка-

тегорија – раритетност, старост и свакако очуваност. Иако је њихова вредност релативна, посебно интересантни за нумизматичаре и колекционаре могу бити, као нпр. у нотафилији (папирни новац) специмени, односно пробни отисци, новци са грешком или неправилног облика и некоришћени.

Проучавање овог новца (порцеланског, керамичког или од глине) у савременој науци карактерише интердисциплинаран приступ, при чему стручњаци различитих дисциплина раде на заједничком циљу њиховог свеобухватног проучавања. Зато су они поред колекционара постали интересантни и за области историје, привреде, економије, географије и уметности, што за музеје комплексног типа представља информацију од посебног значаја. Такође, они се могу, што је у контексту уводне легенде Снежана Добрић детаљно објаснила, класификовати на више збирки у оквиру нумизматичке колекције: по месту порекла, времену настанка, номиналној вредности и мотивским садржајима на аверсу и реверсу, затим, као редовна издања, посебна, пригодна (јубиларне медаље), пробни отисци и комади са грешком.

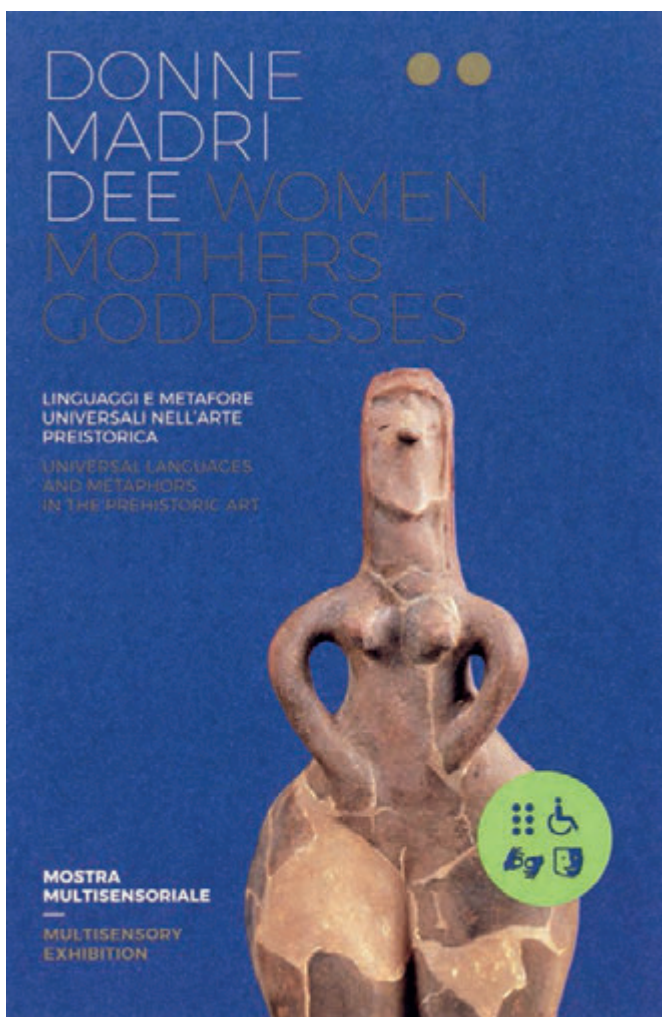
У тексту велике легенде наглашено је да порцелански и керамички новац није обичан новац, већ да су то биле углавном репродукције ретких новчића чија је вредност музејска и колекционарска. Угравирана симболика на њима имала је световне и религиозне садржаје на начин уметничке декорације, више или мање израђене у класичној форми, што представља

чисто ликовну категорију. Сваки комад имао је графички утиснуту номиналну вредност на аверсу, док су на реверсу били угравирани мотиви одређених привредних грана (винова лоза, крушке итд.) и прикази градова, грбова и историјских архитектонских грађевина. Поред профаних, мотивски садржаји су били и религиозног карактера, као континуитета у изради реверсног типа хришћанске симболике. Иако је религиозна симболика настајала у различитим периодима социјалних услова она је скоро увек потврђивала (као и металне античке, византијске и средњовековне кованице) одређени однос са актуелним носиоцима политичке и владарске моћи.

Потребно је истаћи, да је често графички дизајн на овим порцеланским и керамичким новцима био врхунске занатске израде и зато они, макар и у нешто скромнијем обиму, представљају незаобилазне предмете у изучавању иконографских садржаја о сликовним знацима (симболима). Исто тако, могу бити од користи за проучавање развоја графичког медија као историјске уметничке дисциплине. Изложба *Колекција порцеланског новца из нумизматичке збирке Музеја Војводине*, била је изванредна прилика љубитељима уметности у Новом Саду да се упознају са ретким примерцима кризног новца, као једног малог сегмента у историјском развоју новца као специфичне врсте робе са бројним друштвеним функцијама, који се у веома малом броју налази сачуван у ретким колекцијама у Европи.

ŽENSKO TELO KAO UNIVERZALNI JEZIK OD PRAISTORIJSKE UMETNOSTI DO DANAS

Mr Lidija Balj

Izložba pod nazivom *Žene, majke, boginje – univerzalni jezik i metafore u praistorijskoj umetnosti*, upriličena je u Arheološkom muzeju u Udinama, smeštenom u srednjovekovnom dvorcu, na brdu u samom centru grada. Izložba je otvorena u nedelju, 11. 11. 2017. godine i trebalo je da traje do 11. 02. 2018. godine, međutim, zbog zainteresovanosti publike produžena je do 27. 04. 2018.

Autori izložbe bili su Fabio Martini, Lucija Sarti i Paola Visentini, a njihova zamisao da po prvi put zajedno izlože najreprezentativnije primerke praistorijskih ženskih figurina iz Centralne i Jugoistočne Evrope ovaplotila je ovu postavku. U isto vreme, izložba je označavala početak projekta pod nazivom COME-IN! (Cooperating for Open access to Museums – towards a wider Inclusion), kojim se posebna pažnja posvećuje posetiocima sa različitim vidovima posebnih potreba.

Žene u rasponu 40.000 godina ljudske civilizacije tokom kojih je došlo do značajnog razvoja ljudskog roda, koji između ostalog karakteriše i duhovna i simbolička evolucija, bile su centralna ideja koncepta. Tema ove izložbe su predstave žena u praistorijskoj umetnosti, sa posebnim osvrtom na one iz vremena paleolita i neolitskog doba i njihovo mesto u razvoju umetnosti kroz čitavo trajanje ljudske civilizacije, sve do paralela sa savremenom umetnošću.

Posetioci su imali priliku da se upoznaju sa pojedinim primercima najstarijih ženskih figuralnih predstava, počevši sa jednom od najreprezentativnijih paleolitskih figurina Italije – takozvanom Venerom od Savinjana, koja potiče iz vremena prvih lovaca-sakupljača i čija se starost procenjuje na 30.000 godina. Slede Venera iz pećina Baldi Rosi, za koje se smatra da pripadaju Gravetijenskom periodu i čija starost se procenjuje na 29.000 do 20.000 godina. U ovoj grupi posebno se ističe figurina sa naglašenim materinskim karakteristikama nazvana *Donna con gozzo*. Sa blago unapred povijenom glavom, naglašenim velikim grudima, stomakom i glutejima, prikazuje Veneru, odnosno boginju plodnosti sa svim svojim atributima.

Okosnicu izložbe čini neolitska figuralna plastika koja potiče iz Italije i drugih evropskih zemalja. Hronološki i geografski predstavljene, ove figurine prikazuju presek

kroz centralno-evropsku produkciju, uključujući ruko-tvorine iz Italije, Slovenije, Hrvatske i Poljske, a za koje autori navode da se ne mogu u potpunosti razumeti bez poznavanja balkanske produkcije, odnosno figuralne plastike iz Srbije, Rumunije i Makedonije. Za ovu hronološku fazu ljudske istorije karakteristične su velike društvene i ekonomske promene, koje su u nekim regijama, posebno na Balkanu, bile okarakterisane velikim brojem ženskih figuralnih predstava.

Prikazane figurine jasno pokazuju da su u toku neolitske epohe predstave ženskih figura bile veoma raznovrsne i znatno kompleksnije u odnosu na prethodnu, paleolitsku epohu. Jedna od autorki izložbe, Paola Visentini, u katalogu ističe da ne samo da se za izradu figurina koriste različiti materijali, poput gline, kosti i kamena, već su i položaji tela drugačiji, razlikuju se i simboli kojima se označavaju polne odlike, kao i načini u predstavljanju lica, frizure, ukrasa na telu i onih koji prikazuju odeću, tetovaže ili neke druge ornamente. Sa završetkom neolita i početkom eneolitskog perioda prikazi ženskih figura sve su ređi i one postepeno gube na značaju.

Iz Muzeja Vojvodine na izložbi je gostovala statueta Crvenokose boginje sa lokaliteta Donja Branjevina, odnosno njena replika. Ova statueta potiče sa naselja koje je pripadalo kulturi najstarijih zemljoradnika Vojvodine, a njena starost se procenjuje na oko 7.500 godina. Sa kosom bojenom u crveno i naglašenim glutejima ova moćna statua simbolizuje plodnost celokupnog živog sveta – kako ljudi, tako i biljnog i životinjskog sveta. S obzirom

na njenu izuzetnu veličinu (visoka je čitavih 38 cm) na postavci je delovala prilično upečatljivo, a bila je i među nekoliko posebno izdvojenih eksponata koji su se našli na pozivnicama za izložbu.

Izložba *Žene, majke, boginje – univerzalni jezik i metafore u praistorijskoj umetnosti* obeležila je početak projekta Evropske unije COME-IN u okviru Interreg Centralno-evropskog programa saradnje (Interreg Central Europe Cooperation Programme). Osnovni cilj ovog projekta je da obezbedi pristupačnost muzeja svim posetiocima, uključujući i one sa posebnim potrebama. Ovaj projekat promovise inkluzivno i kvalitetno obrazovanje, uz ulaganje napora da se smanji nejednakost među ljudima, tako što će biti ojačana i promovisana društvena, ekonomska i politička inkluzija svih, uključujući i ljude sa invaliditetom. Ovo je postignuto posredstvom multi-senzorne staze koja je inspirisana principima univerzalnog *Dizajna za sve (Design for all)*, koji je osmišljen tako da posetiocima sa invaliditetom omogućava nesmetani pristup eksponatima i ostalim sadržajima, uz poštovanje pravila konzervacije i zaštite koja su nametnuta samim smeštajem izložbe u zgradu sa istorijskim zaleđem, odnosno u nekadašnjem dvorcu koji je pod zaštitom države. Pored uobičajnih tekstualnih legendi sve izložbene muzealije pratile su i legende ispisane na Brajevoj azbuci. Osim toga, pored vitrina su se nalazile reljefne predstave izloženih figurina, napravljene od savremenih materijala, koji su posetiocima omogućavali da putem dodira sagledaju njihove oblike i načine ukrašavanja.

Na ovoj izložbi se posebno izdvajao deo sa predstavama žena u modernoj umetnosti, koji je imao za cilj da predstavi svojevrsni kontinuitet u poslednjih 40.000 godina, u smislu figurativnog jezika usvojenog u celoj umetničkoj sferi. Poredeći predstave savremenih umetnika sa onima iz praistorije, autori su na konkretnim primerima prikazali kontinuitet umetničkog izraza koji se može pratiti od drevnih vremena pre 40.000 godina do današnjih dana. Ovo se objašnjava univerzalnim metaforama koje ljudi koriste, jer homo sapiens u svom dugom periodu razvoja nije prošao kroz značajne anatomske promene.

ПОЗЛАЋЕНИ РИМСКИ ШЛЕМОВИ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ НА ИЗЛОЖБИ У АКВИЛЕЈИ

Тијана Станковић Пештерац

Изложба *Блага и цареви – раскош римске Србије* у организацији Народног музеја у Београду и Фондације Аквилеја постављена је у палати Меизлик у Аквилеји (Италија) 10. марта 2018. Ова варошица, смештена недалеко од Удина, која данас има око 3.500 становника у римско време била је велики и значајан град. За колонију је проглашена 181. године, када је имала бројну популацију од преко 100.000 становника и развијену инфраструктуру са путевима, термама, луком, форумом, итд. Римска Аквилеја била је град са дугом историјом и полазна тачка од које су кретала освајања ка истоку. Стога, не изненађује чињеница да је била добро повезана са другим римским градовима, копненим и воденим путевима, те да је била важна лука, као и трговачко стециште.

Иницијатор идеје да се најрепрезентативнији предмети из римског доба са територије наше земље представе у овој италијанској варошици био је Антонио Занарди Ланди, бивши амбасадор Италије у Србији, а данас председник Фондације Аквилеја. Захваљујући координацији музејског саветника Народ-

ног музеја Београд, мр Деане Ратковић, предмети су сакупљени из осам музеја на територији Републике Србије (Народног музеја Београд, Музеја Војводине, Музеја Срема, Музеја града Београда, Народног музеја у Пожаревцу, Народног музеја у Зајечару, Народног музеја у Нишу и Музеја Крајине у Неготину), а потом представљени на изложби коју су осмислили директор Фондације Кристијано Тјуси и Лука Вила, археолог. Укупно 61 предмет сведочио је о изванредном наслеђу римске епохе на нашој територији, а прича о римској Србији уобличена је решењем италијанског архитекте, протезући се кроз векове римске владавине у Подунављу.

Први сегмент изложбе посвећен је моћној реци дуж које су се Римљани кретали током својих освајања и

која је представљала границу према варварима. Дунав је био и инспирација за фотографа Ђанлуку Баронкелија, који је за потребе изложбе посетио Србију и овековечио своју импресију Ђердапске клисуре, Трајанове табле и природних богатстава овог простора. Његове фотографије, штампане на плексигласу, илуминиране лед диодама у позадини зрачиле су из тамно обојених кулиса, а могла се прочитати и пригодна тематска легенда на италијанском и енглеском језику.

Lungo il grande fiume, dovè la frontiera (Дуж велике реке, тамо је граница) увод је којим започиње овај сегмент и представља цитат из Јорданесовог дела *О пореклу и делима Гоџа* (*De origine actibusque Getarum*). Овај историчар из 6. века наше ере писао је о Дунаву који *извири у аламанским њољима, сакуљвајући дуж свој њока од 1.200 миља шездесет река од извора до ушћа на Понију, њодсећајући на стиуб кичме...* (Jord. Get. XII 75).

Дунав је на изложби симболички представљен и путем видео пројекције са 3Д анимацијом предмета који су из њега *израњали*. Платна на којима је пројектован овај доживљај била су прозирна тако да се у позадини могло видети моћно божанство – пер-

сонификација Дунава, гигант са густом брадом који посматра римску војску док парадире на мосту изнад бродова, сугеришући да су богови на страни Рима у рату против Дачана. Персонификација чини део гипсаног одливка са Трајановог стуба, који се заједно са другим одливцима овог изузетног споменика културе, данас чува у Музеју римске цивилизације у Риму (Museo della Civiltà Romana). У питању су најстарији одливци са Трајановог стуба који потичу из 1861. и 1862, а направљени су по налогу Наполеона III.

Аутори пратећег каталога биле су др Ивана Поповић, научни саветник из Археолошког института у Београду и др Моника Верзар, професор Универзитета у Трсту.

Међу најлепшим предметима из римског времена са територије Републике Србије на изложби у Аквилеји нашли су се и највреднији предмети Музеја Војводине: три позлаћена шлема из Беркасова и Јарка. Раскошне римске позлаћене шлемове, посетиоци Аквилеје имали су прилику да виде у делу изложбе који је говорио о римском цару Константину Великом. Познато је да се ови предмети, према натпису на једном од шлемова који гласи LICINIANA VICIT, везају за почетак 4. века, односно време када су се Лициније и будући цар Константин, борили за супремацију. Лепота и богатство њихове израде који сведоче о моћи римске војске, изазвали су одушевљење италијанске публике већ четврти пут. Наиме, осим Аквилеје, ови предмети су већ били изложени у Удинама, Милану, Риму – на поставкама о бискупу Хромацију Аквилејском и Миланском едикту.

Изложба је трајала до 03. 06. 2018. године, била је изузетно добро промовисана у италијанским медијима, а посетило ју је преко 12.000 људи, што представља изузетан успех, како за Аквилеју и Италију, тако и за Републику Србију са аспекта промоције нашег културног наслеђа.

ДОКУМЕНТАРАЦ У СЛУЖБИ ПОПУЛАРИЗАЦИЈЕ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Мр Лидија Мустеданагић

Документарни филм *Борђош, 7.000 година пре* премијерно је приказан 15. маја 2018. у кино-сали Музеја Војводине у Дунавској 37. Настао је у сарадњи са Музејом Војводине, нарочито на плану стручних консултација и стварања синопсиса, а као наратори у њему се појављују и сви стручни сарадници на филму – археоботаничар Александар Медовић, археолог мр Тијана Станковић Пештерац, археозоолог Дарко Радмановић, спољни сарадник Музеја археолог Илдико Медовић и др Роберт Хофман са Института за праисторију и рану историју Универзитета „Кристијан Албрехтс“ из Кила, испред немачке екипе која пет година уназад, заједно са Одељењем за археологију Музеја Војводине, истражује овај локалитет.

Филмска прича прати археолошке радове на локалитету Борђош код Новог Бечеја почев од лета 2016. године када је на иницијативу редитеља Растислава Дурмана из медијске куће „Media art kontent“ започето његово снимање. Велики број сјајних налаза откривених током истраживања на локалитету били су подстицајни за разумевање живота становника Борђоша пре 7.000 година, што филм на себи својствен начин даје на увид. Велики планови и потези који представљају простор самог локалитета и природе која га окружује, приказују несумњиву вредност околине у којој се ова неолитска прича зачиње и развија. Одлична камера и фотографија томе доприносе у изузетној мери. Филмски наратив се у правилном ритму базира на снимцима са локалитета, који су пратили вредан археолошки тим при извођењу радова обављаних искључиво током лета, затим на монтажи цртежа насеља и мапа које су допринеле бољем уочавању распрострањености насеља, положају кућа и капија, гробова и водотокова као главних саобраћајница, те распрострањености појединих налаза

као што су алатке од опсидијана, накит од спондилус шкољке, уломци керамике, остаци костију или рогова изумрлог дивљег говечета тура и друго. У филму су уплетене и реконструкције свакодневног живота за које су глумци и костимографи били највише заслужни, али и други сарадници на филму као што су наставници из школе „Милан Петровић“ који су направили посуде – по узору на пронађене – у којима се припремала храна.

Посебне сегменте филма чине и искази стручних сарадника, који су повремено тумачили поједине аспекте живота у неолитском насељу, као и мешање елемената потиске и винчанске културе, а који су такође снимани и током радова подједнако на локалитету, као и у радним просторијама у Музеју Војводине. При томе се овде појављује и сарадник-пензионер Јожеф Ердељи, коју је своју каријеру остварио на великим конзерваторским радовима у Музеју Војводине, а који је преминуо прошле године. Испоставило се да је његова последња реконструкција неког археолошког налаза била управо урна пронађена на Борђошу.

Структура филма обликује се око битних налаза као што су посуде, глинени приказ човека са симболом Борђоша, рибља глава, рог говечета, амфоре, биљни налази, који и на свом симболичком нивоу, подједнако и филмски, односно фотографски и цртежом, доприносе бољем разумевању постојања ове велике неолитске заједнице активне пре 7.000 година, као и развоју садржаја и откривању чињеница о људима који су у њему живели.

Филм је настао као резултат великог ентузијазма редитеља и његових блиских сарадника из медијске куће „Media art kontent“, као и Илдико и Александра Медовића који су учествовали у свим фазама његове реализације.

ДИВЉИ ЗАПАД У НАРАТИВУ САВРЕМЕНЕ МУЗЕАЛНОСТИ

Душан Миљковић

У атријуму Музеја Војводине у Дунавској 37 била је постављена изложба под називом *Сањао сам... бизони пролазе џеријом*, чији је аутор виши кустос Дарјуш Самии.

Изложба говори о томе како су северноамерички Индијанци приказани на просторима бивше Југославије у 20. веку. Ту се могао видети оригинални плакат из 1906. године који је најављивао наступ у циркусу чувеног ловца на бизоне Буфало Била који је током те године наступао у Кикинди, Великом

Бечкереку, Панчеву и Вршцу заједно са легендама дивљег запада Каламити Џејн и Биком Који Седи. Затим су ту биле новине из 20-их година 20. века где се могла прочитати вест да је румунска краљица проглашена за почасног поглавицу једног индијанског племена у Сједињеним Америчким Државама. Приказане су и књиге немачког романописца о Индијанцима Карла Маја штампане у Југославији 60-их година прошлог века. Карл Мај је на просторима бивше Југославије био најпопуларнији по

романима о Винетуу, описујући живот чувеног индијанског поглавице. Прича о Винетуу и његовом најбољем пријатељу каубоју Олду Шетерхенду је екранизована, а филм је снимљен и на локацијама бивше Југославије, највећим делом на Плитвичким језерима. Доста места је посвећено малом индијанском дечаку који се зове Хијавата. На изложби су се могле видети гумене лутке и постери Хијавате који су били актуелни на просторима бивше Југославије. На филмским и другим постерима приказане су најчувеније поглавице северноамеричких Индијанаца као што су: Жута Сова, легендарни поглавица Сијукса; Кинтпоуш, поглавица Модок племена; Луди Коњ, индијански војсковођа и поглавица Оглала Лакоте; Церонимо, најпознатији поглавица племена Апачи; Бик Који Седи, духовни вођа и поглавица Сијукса; Црни Јастреб, вођа и поглавица Саук племена и Црвени Облак, поглавица и предводник племена Чејени. Витрине су попуњавале и играчке, омотнице, књиге и стрипови са називима који су преко популарне иконологије долазили из „предела древних пространстава Сједињених Држава“.

Изложбу је 19. јуна отворио Игор Стојић, члан историјског института Српске академије наука и уметности. Отварање су увеличали и кантаутори Милош

Зубац и Никола Нешковић заједно са виолончелистом Ернеом Ждањијем, изводећи песме инспирисане животом северноамеричких Индијанаца. Програм се наставио на платоу испред музеја где су чувени Београђани *Канда*, *Коца* и *Небојша* одржали концерт.

Аутор изложбе (који је уприличио и неколико сериозних предавања о животу северноамеричких Индијанаца током трајања изложбе) нас је на оригиналан и бајковит начин, користећи артефакте медија који су културолошки били основица sazревања једне специфичне слике о Индијанцима и Дивљем западу дуго низ деценија уназад, вратио у доба када смо читали стрипове о Загору којег је верно пратио Мексиканац Чико, романе као што су *Последњи Мохиканац* и *Винетуови наследници*, и још даље, у време када смо сакупљали фигурице и играли игре вечне борбе између егзотичних, али добрих, староседелца и њихових злих освајача, спремајући се да наивне визије једног дана подвргнемо ревизији под утицајем филмова као што је нпр. *Мали велики човек* Артура Пена или озбиљних књига као што је *Америчка демократија* Алексиса де Токвила, и да, без обзира на све, останемо и даље верни жанру вестерна који данас холивудски скандалозно насељавају чак и бића из других галаксија.

СТАЛНА ПОСТАВКА ГРАДСКОГ МУЗЕЈА ВРБАС

Марија Јовановић

Градски музеј Врбас је током 2017. године отворио сталну поставку под називом *Врбас – човек и природа, склад суживоћа*. Поставци је претходило дугогодишње истраживање и сакупљање музеалија из археологије, историје, историје уметности и етнологије. Градски музеј у Врбасу је установа комплексног типа, па је самим тим и стална поставка постављена по стручним сегментима који су попуњени са репрезентативним предметима. Изложене музеалије дочаравају далеку прошлост овог богатог региона, који је више деценија био празно поље у музеолошком смислу – простор о којем се до скоро ништа није знало. Отварањем сталне поставке у Градском музеју у Врбасу ова регија коначно добија своје место под музејском куполом Србије.

Трагајући за остацима далеке прошлости истраживачи иду трагом минулих времена, бројних покољења и њихових заједница, које су миленијумима насељавале ово подручје, а чији су материјални и сакрални трагови остали дубоко закопани у плодној панонској равници, све до наших дана. Захваљујући повољним климатским и географским условима подручје Врбаса је у далекој прошлости, прецизније већ крајем мезолита, било испуњено плодном земљом-црницом или черноземом, као и великим храстовим шумама које су тада биле препуне дивљачи, прошарано рекама, језерима, ритовима и барама чији су токови били богати рибом. Поред тога ова регија се налази на раскрсници путева којима се лако стизало или одлазило на разне стране света, од старијег неолита, затим индоевропске сеобе народа до савремених сеоба, чиме је био омогућен додир са другим културама које су посредно или непосредно утицале на развој овог подручја. При том не треба заборавити чињеницу да су праисторијске заједнице

најчешће воденим путем биле повезане са бројним стаништима у околини и региону, преко кога је пристизао доток нових иновација и инфромација. Томе је нарочито погодвала и развијена мрежа трговачких путева (који и данас постоје али у нешто измењеном облику). Управо та богатства су оснивачима првих земљорадничких култура пружила довољно сигурности да се ту зауставе и на обалама Црне Баре подигну своја прва уточишта.

Након археолошких истраживања која су обављана током 20. века, данас поуздано знамо да је на подручју које припада Врбасу већ од 7. миленијума пре нове ере постојао *склад суживоћа између човека и природе*. Први становници овог подручја били су оснивачи старчевачке културе (која је до сада евидентирана на ширем подручју Врбаса). Они су на обалама Црне Баре успели да створе основу за настајак и развој многих каснијих станишта: од праисторијског до историјског раздобља – од неолита, преко бронзаног и гвозденог доба, до античког, средњовековног и историјског периода. Била је то добра подлога и за оснивање данашњег, савременог Врбаса који настава да следи пут далеких предака. Иако су поједини праисторијски периоди сачувани само у траговима, њихова бројност на мапи која посетиоце уводи у причу о далекој али богатој прошлости Врбаса, на самом почетку сталне поставке, указује на смену епоха, народа и култура који су се на овим просторима вечито сусретали, али и на склад који је у прохујалим временима постојао између човека и природе.

Стална поставка у Градском музеју Врбаса смештена је у неколико сала, где је на оригиналан начин приказана дубока прошлост овог места. Сакупљени подаци поређани кроз временске епохе хронолошким редом делују импозантно. Карта налазишта

са маркираним подацима уводи савременог посетиоца у археолошку али и историјску причу. У археолошком делу сталне поставке на мапи су јасно приказане главне координате по којима се Врбас током неколико миленијума развијао. Црна Бара је миленијумима имала централну улогу у животу многих људских заједница, како током праисторијског, тако и током историјског раздобља. Она је била нит преко које су се спајале и преплитале разне културе. Њене обале, на којима се данас налазе куће Врбашана, чувају бројне тајне које чекају моменат свог откривења. На жалост неке ће се можда и прочитати, али већи број њих остаће и даље у темељима овог савременог насеља.

У археолошком делу сталне поставке, у уводној легенди и приложеној карти налазишта приказан је развојни пут Врбаса од појаве првих земљорадничких култура које носе елементе седелачке популације до касног средњег века. Изложени материјал потиче са више археолошких локалитета који су истраживани и научно документовани у другој половини 20. и почетком 21. века. Пажњу привлаче подаци са локалитета Шуваков салаш – Клиса који се налази на десној обали Црне Баре. Ту су откривени остаци првих насеља из 7. миленијама пре н. е., као и средњовековно насеље из времена 10–16. века. Трагови првог, најстаријег насеља досежу до каменог доба, а подигли су га носиоци старчевачке културе током 7. миленијума пре н. е. На истој подлози подигнуто је неколико миленијума касније средњовековно насеље са некрополом и сакралним објектом, које је опстајало у периоду 10–16. века, односно до доласка Турака. Средњовековно насеље на Шуваком салашу са црквом типа триконхос – са полукружном апсидом и мањим кон-

хама, опаснош заштитним бредом, помиње се 1387. године као *Obrazpalotaya*, а 1395. године као *Obraz*. Ово насеље повезује се са оснивањем данашњег Врбаса. На локацијама Касета 5 и 5а, које су откривене на десној обали Црне Баре, на самом улазу у данашњи Врбас, евидентирани су остаци насеља из бронзаног доба – 2. миленијум пре н. е., као и остаци насеља и некрополе из старијег гвозденог доба – 1. миленијум старе ере. У непосредној близини је и насеље из сарматског периода из 3–4. века и средњовековно насеље из 12–15. века. На сталној поставци изложен је и материјал са локалитета Чарнок који се налази у атару Бачког Доброг Поља, на којем су евидентирани налази из неколико епоха, од 5. миленијума п. н. е. до касног средњег века. У околини Чарнока евидентирани су комади керамике из винчанског периода (5. миленијум п. н. е.), затим материјал из енеолитског (4. и 3. миленијум п. н. е.) и бронзаног доба који говоре о променама које су условиле појава бакра и бронзе и нове друштвене формације које су настале индоевропском сеобом праисторијских народа. Евидентирано је и насеље из старијег гвозденог доба – халштатска култура 9–8. век п. н. е., које се налази око утврђеног насеља из млађег гвозденог доба подигнуто од стране Скордиска (келтска племена која су живела у Бачкој) током 2. века п. н. е. Локалитет Чарнок је утврђено келтско насеље које је опстало након продора Римљана у Подунавље, све до краја 1. века н. е., као велики економски центар за дистрибуцију житарица. Средњовековно насеље са некрополом и мањим сакралним објектом простирало се јужно од Чарнока; егзистирало је у периоду 10–15. века. Важну улогу за разумевање богате прошлости, али и историје Врбаса има и циглана „Полет“ на којој је откривена средњовековна некропола са 158 покојника из 7–9. века, на којој је забележен континуитет сахрањивања током оба аварска каганата. На локалитету Врбас I пронађени су остаци насеља из сарматског периода – 4. век нове ере. Поред изложеног материјала са поменутих локалитета у Врбасу, посебну пажњу посетилаца привлаче реконструкције појединих експоната попут мале керамичке пећи за сушење жита из 1. века пре н. е. са локалитета Чарнок са оригиналном посудом која је коришћена при сушењу. Ту је и 3Д реконструкција сакралног објекта са Шуваковог салаша на којој је наглашено да је објекат био утврђен, те да је представљао важан религиозни и културни центар тог доба. Затим у цртежу је дата и реконструкција мање цркве са Чарнока. Пажњу свакако привлачи веома

успела реконструкција оклопа средњовековног ратника. Од изложеног материјала међу предметима је и појас од сребрних нити из средњовековне некрополе са Шуваковог салаша приказан *in situ* положају као и веома редак примерак псеудофидуле која је пронађена у Врбасу, а потиче са средњег Дњепра (изложена је копија). У археолошком и историјском контексту наглашени су експонати који на нови начин приказују одређене сегменте из прошлости Врбаса, кроз које се провлачи нит мултиетичности и мултикултуралности, од неолита до наших дана. На овом простору током историјског раздобља смењивали су се: Келти, Јазиди, Римљани, Словени, Авари, Германи, Хуни, Турци, Немци, Русини, Мађари, Јевреји и Срби.

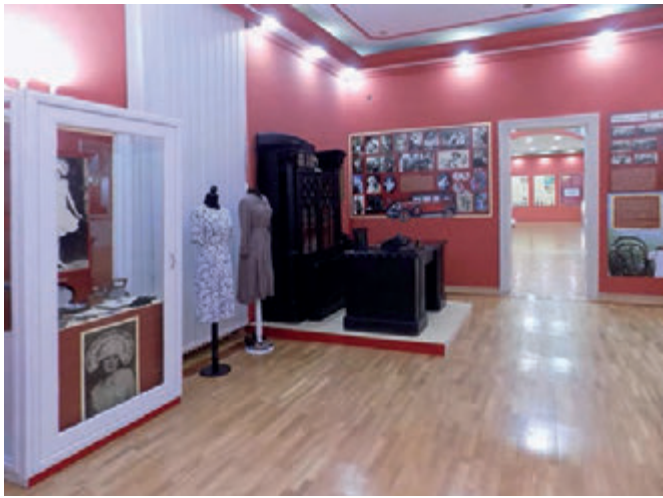
Богата историја Врбаса приказана је кроз више истраживачких области: Сеобе и колонизације у 17. и 18. веку, Духовни живот – мултиконфесионални Врбас, затим Јожеф Киш и Велики Бачки канал, Грађански живот Старог и Новог Врбаса, Школство, Занатство, Индустрија, Ратна историја – Револуција 1848–49. и Први светски рат, Културна историја Врбаса и Здравствена култура – историја фармације у Врбасу. У овој причи о граду на обалама Црне Баре осврнућено се на неке сегменте који су део сталне поставке у музеју.

У историјском делу сталне поставке, који се спонтано наставља на археолошки део, приказан је развој Врбаса и то од Старог Врбаса који се налазио на десној обали Црне Баре, преко колонизације Немца у 18. веку, до формирања и развоја Новог Врбаса који је плански основан такође на десној обали исте реке, досежући све до почетка Другог светског рата. Из сакупљених података закључујемо да је историја Врбаса била веома бурна. Након 1387. и 1395. године

насеље Врбас помиње се тек 1590. године у Турским тефтерима, као насеље са 36 кућа које су подмиривале порез. Неколико деценија касније, године 1665. Врбас се помиње као власништво грофа Ференца Веселењија (Ferenc Wesselényi). Велике промене настале су на територији Јужне Угарске крајем 17. и почетком 18. века. Ратови између Аустријског и Османлијског царства (1683–1699) довели су до померања становништа и граница међу тадашњим империјама. Након повлачења аустријске војске из Србије, Срби из јужне Србије, првенствено са Косова, под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића, 1690. године крећу на ослобођене територије у Јужној Угарској. Прозлазећи кроз Бачку, патријарх Чарнојевић је боравио извесно време у Старом Врбасу. Тада је један део српског становништва остао овде да живи. Након Пожаревачког мира из 1718. године започиње планска колонизација Бачке. Године 1733. у Старом Врбасу је већ постојало насеље са 243 православне куће које су имале и седам свештеника. Током друге сеобе Срба под патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом, након Аустро-турског рата (1737–1739), у Врбас стиже нови талас избеглица из Србије чији потомци и данас живе у овом граду. Поред Срба, већ 1745. године у Стари Врбас приспели су као колонисти и Русини. Царица Марија Терезија у Бачку насељава немачке колонисте католичке вероисповести. И Јосиф Други, њен наследник и син, наставља са насељавањима Подунавља, те у Бачку доводи немачке колонисте протестантске вероисповести. У периоду 1784–1789. године немачки колонисти су на десној обали Црне Баре подигли насеље Нови Врбас (у продужетку Старог Врбаса) које је било плански уређено. Већ године 1787. место је имало 310 кућа од којих је 250 било већих димензија.

Говорећи о историји Врбаса аутори су на сталној поставци приказали развој Врбаса кроз неколико врло важних момената. Један од њих је изградња Великог бачког канала који једним својим делом улази у Црну Бару. Велики бачки канал (1793–1801) повезује Дунав код Бездана са Тисом код Бечеја, један је од најзначајних хидротехничких и саобраћајних објеката у Бачкој, који је изградио Јожеф Киш. Изградњом канала долази до унапређења животног стандарда, процвата трговине, мануфактуре и саобраћаја, што доприноси културном и индустријском развоју насеља, подизању школа, занатских радионица и фабрика, као и већој повезаности Врбаса са другим центрима и регијама. Реконструкције одређених детаља

у историјском делу сталне поставке, као што је део бачког канала са предводницом, у Градском музеју Врбас допуњују богату историју овог региона.

Други веома важан сегмент из историје Врбаса је мултиконфесионалност. Са првим досељавањима код становништва почиње потреба за верским и сакралним објектима. Аутори су на сталној поставци приказали да је у Врбасу током 18. и 19. века постојао скуп великог броја конфесија. Оне су овде имале своје верне следбенике, иза којих је остао већи број верских објеката, што говори да је Врбас у том периоду био мултиетничка заједница, у којој је негована мултикултуралност и мултиконфесионалност. Према историјским подацима, један од најстаријих сакралних објеката је свакако српска православна црква из Старог Врбаса. Православна црква Ваведења пресвете Богородице подигнута је у периоду између 1730. и 1738. године. Саграђена је у барокном стилу, освећена 1744. године. Иконе које је живописао Јован Клајић у периоду од 1858. до 1862. године, биле су рађене на платну и каширане на дрвету. У дворишту Српске православне цркве подигнут је споменик Арсенију III Чарнојевићу. Поред православне цркве у Старом Врбасу постоји и капела Водице која је подигнута 1793. године. Првобитно је била посвећена Светој Петки, а након Другог светског рата празнује се као Свети пророк Илија.

Један од значајних споменика је била и Евангелистичка црква која је изграђена између 1816. и 1820. године у Старом Врбасу, али је на жалост срушена након Другог светског рата. Друга Евангелистичка црква подигнута је приближно у исто време и налази се у центру данашњег Врбаса. Реформаторска црква зидана је у периоду 1821–1824. године. У цркви су

сачуване и оргуље које су постављене 1842. године, док је звоник завршен тек 1861. године. Данас је овај објекат под заштитом државе, у њему се не обављају верски обреди. Нешто касније сазидаана је Римокатоличка црква Безгрешног зачећа блажене дјевице Марије, подигнута 1884. године. Позната је по икони *Безгрешној зачећа*. Прва Грkokатоличка црква у Старом Врбасу изграђена је 1885. док је друга подигнута 1939. године. И у Новом Врбасу постоји Грkokатоличка црква са парохијом и храм Св. Владимира Кијевског, чији је иконостас осликан 1961. године. У оквиру цркве постоји и манастир. У Врбасу је сачувана и Методистичко-евангелистичка црква, која је почела са радом на прелазу из 19. у 20. век. Освећена црква је у функцији од 1922. године. Иако се јеврејска заједница у Старом Врбасу помиње већ 1772. године, тек почетком 19. века јеврејски досељеници плански долазе из Моравске и Словачке и насељавају оба Врбаса. Синагога у стилу сецесије је саграђена у Новом Врбасу тек 1914. године, али је након бројних оштећења током Другог светског рата и касније, срушена 1948. године.

Са прокопавањем Великог бачког канала (1793–1801) и изградњом железничке пруге тадашњи Врбас је био повезан са Европом. Ако само на час завирите на паное сазнаћете да је први воз прошао кроз Врбас 27. фебруара 1883. године, а годину дана касније је истом пругом пролази и брзи воз. Веза са другим регијама доноси велике друштвене промене у Врбасу, што доводи до развоја индустрије и заната. Под утицајем европских градова, нарочито Беча и Пеште, долази до формирања грађанског друштва, у коме Нови Врбас веома брзо постаје центар културних и друштвених промена, центар разних манифестација. Почетком 19. века, у Врбасу имамо прве ученике занатлије и прву цеховску организацију основану већ 1821. године. Врбаски еснафски мајстори су били надалеко познати. Стога треба нагласити да је Врбас у прошлости био занатски центар Бачке, што је допринело да већ крајем 19. века стижу прва фабричка постројења са којима долазе и бројни стручњаци, што доприноси бржем развоју града. Фабрике су подизане једна за другом: године 1855. основана је уљара. Убрзо су подигнуте: фабрика текстила, фабрика свиле, ткачница, фабрика вештачког камена, неколико млинова, фабрика кудеље, неколико циглана и штампарије Хајнриха Плеса и Јулијуса Сајдла. Већ 1903. године у Врбасу је изграђена и електрична централа за потребе фабрика, а од 1934. године оба

Врбаса су била снабдевана електричном струјом. Почетком 20. века подигнута је шећерана која је почела са радом 1912. године. Треба нагласити да је са насељавањем подунавских Намаца у Врбас стигао и велики број занатлија о чему сведоче њихова презимена: Шмид (ковач), Шнајдер (кројач), Мајер (зидар), Милер (млинар). Занатлије су већ 1821. године биле удружене у еснафе. Седамдесетих година 19. века долази до промена. Еснафи су расформирани, а врбашке занатлије основале су ново удружење 1888. године под називом Корпорација. Оно је изузетно добро радило, а организација јој је била на врло високом нивоу. Све више пажње се обраћа на прикупљање литературе и књига, те 14. јануара 1893. удружење оснива библиотеку. Корпорација је 1938. године прославила 50 година свог успешног рада и постојања. У њеним просторијама одржавани су разни културно-уметнички програми на којима је учествовало певачко друштво „Ајнтрахт“ („Слога“) чији су оснивачи биле занатлије.

На сталној поставци аутори су економично искористили простор за излагање тако што су музеалије поставили у витрине у облику комода са отвореним фиокама испуњеним бројним предметима из грађанског друштва. У једној од витрина-комода налазе се експонати везани за модне детаље мушке, женске и дечије моде која је настала под утицајем Беча и Пеште, у периоду између 1890. и 1914. године. У другој комоди изложени су артефакти везани за школство које се у Врбасу развија већ од 1735. године. У трећој витрини изложени су предмети из Првог светског рата 1914–1918. године. Четврта витрина-комода посвећена је занатској делатности која је била веома разноврсна и успешна, док је пета витрина-комо-

да посвећена књижевнику др Карољу Сирмаиу који је од 1923. године живео у Врбасу, где је и сахрањен 1972. године. Објавио је више од десет књига новела и један роман, а у периоду 1933–1941. године уређивао је и издавао часопис *Каланђа*. Најпознатије новеле овог књижевника су *Међава*, *Луђајући возови* и *Мосџови у ноћи*. У знак захвалности за живот посвећен Врбасу, установљена је књижевна награда „Карољ Сирмаи“ која се додељује за радове написане на српском и мађарском језику, у Врбасу и Темерину.

Један од важних сегмената на сталној поставци у Градском музеју у Врбасу којем су аутори посветили део простора је свакако школство, по коме се Врбас препознаје. Након досељавања оснивају се прве школе на територији Старог и Новог Врбаса које су у почетку биле верског карактера, јер су најчешће осниване при црквеним заједницама. Тако се у Старом Врбасу православна народна основна школа први пут помиње 1735. године, то је време које се поклапа са подизањем цркве Ваведења пресвете Богородице. Тек 1793. године Православна црквена општина основала је основну школу која је од 1920. године постала државна институција. Од 1934. године добија назив Државна основна школа „Змај Јован Јовановић“. Поред православне школе у Старом Врбасу радила је гркокатоличка школа на русинском језику, основана 1848. године. У периоду 1929–1941. године у Старом Врбасу радила је и Државна мешовита грађанска школа.

Међутим и друге националности оснивале су школе на свом матерњем језику, нарочито су се у томе истицали немачки колонисти. Већ 1789. године организована је настава за припаднике евангелистичке и реформаторске вероисповести. Тако је у Новом Врбасу од 1860. године радила Немачка евангелистичка црквена школа која је након 60 година рада, године 1920, формирана као државна школа. У тако организованој школи формирају се одељења и настава се обавља на три језика: немачком, мађарском и српском. Колико је школство било важно види се по броју школа које су основане крајем 19. и током 20. века. Поред основних у Врбасу су радиле: Израелска народна школа, Приватна женска грађанска школа основана 1904, Трговачка школа основана 1905, затим Занатска школа из 1893, као и Приватна немачка учитељска школа која прелази у јавну установу од 1925. године. У Врбасу је већ од 1809. године, поред наведених школа, почела са радом и Гимназија, чији се почетак везује за оснивање латинске школе која је

у почетку била приватног карактера. Школа је често мењала име, па тек 1824. године добија назив Патронатска нижа гимназија. Године 1871. преиначена је у Патронатску гимназију, а 1893. у Комуналну. Од 1909. године постала је Потпуна гимназија, док је између два рата била позната као Државна реална гимназија.

Културни живот у Врбасу био је веома богат. Читалачко друштво „Врбаски Касино“ основано је већ 1842. године. На адресу друштва стизале су разне публикације и часописи из европских престоница, који су значајно утицали на многе друштвене промене у Врбасу. Поред тога град је имао и библиотеку која је била врло активна, са две хиљаде књига. У Врбасу, у хотелу „Централ“, одржавани су концерти, позоришне и оперске представе. Свестрани сликар Јожеф Пехан изводио је хумореске, држао је занимљива предавања и свирао са својим квартетом. Врбас је био препознатљив и по хорском певању које је било својствено свим грађанима. Током 20. века постојало је неколико певачких друштва. При Српској православној црквеној општини основано је певачко друштво 1920. године. Године 1921. и Грчкатоличка црква основала је певачко друштво „Просвета“. Певачку групу „Слога“ („Ајнтрахт“) формирало је удружење занатлија чији су чланови били представници свих верских и националних заједница које су тада живеле у Врбасу.

На сталној поставци у Градском музеју Врбас истакнут је и спортски живот Врбашана са почетка 20. века. Године 1912. основано је Врбашко спортско друштво, а већ 1913. формиран је и атлетски клуб. При друштву је радило неколико фудбалских клубова, док се стони тенис играо у просторијама фабрике шећера. У Главној улици, у дворишту Матијаса Пшвенга, професора фискултуре у гимназији, постојао је тениски терен који је зими коришћен као клизалиште. У Старом Врбасу постојало је Соколско друштво које је организовало коњичке трке. Интересант је податак да је први авион изнад Врбаса полетео 1927. године и од тада се у Врбасу одржавају и аеромитинзи. С правом би се могло рећи да је Врбас у 20. веку био и спортски град.

Оно што Врбас из ове приче чини посебним јесте податак да је поред многих техничких достигнућа и иновација, формирања грађанске класе, културних садржаја и здравствена култура у овом граду била на високом нивоу. Тако су већ на прелазу из 18. у 19. век, у Новом и Старом Врбасу отворене прве амбуланте и санаторијуми. Први породични лекари појављују се већ у првој половини 19. века, док је прва апотека

отворена већ 1861. године. Друга апотека коју оснива Милета Лесковац отворена је у Старом Врбасу 1897. године. Трећу је основао у Новом Врбасу 1912. године Калман Барањи. У згради у којој се некада налазила апотека Милете Лесковца данас је Градски музеј Врбаса. Апотека је сачувана и чини саставни део сталне поставке овог музеја.

Историја уметности је у склопу сталне поставке заступљена сликарским опусом Јожефа Пехана (1875–1922), истакнутог војвођанског сликара који је својом надареношћу активно учествовао у културном животу тадашњег Врбаса. Поред сликарства бавио се фотографијом, пројектовањем зграда, изградњом купалишта. Пројектовао је музичку и плесну дворану за „Врбаску Касину“ у коме су се одвијали сви културни догађаји у том граду. Режирао је бројне позоришне представе, компоновао музичке комаде, основао је и квартет у којем је свирао. Поред тога бавио се веома успешно писањем драма, држањем предавања, вајањем. Поред слика на сталној поставци изложена је једна женска скулптура и његови лични предмети – штап, фотоапарати и фотографије.

На сталној поставци у Врбасу заступљена је и етнологија. Етнолошки фонд настао је дугогодишњим прикупљањем предмета који потичу са краја 18. до средине 20. века. Сакупљени предмети су део културне баштине свих етничких заједница које су живеле и живе у овом региону: немачке, мађарске, русинске, црногорске, српске и других народа. У етнолошком фонду налази се текстил, намештај, музички инструменти, као и разне привредне алатке и справе. Код предмета од текстила издвајају се делови ношње, постељина, декоративне тканине, ћилими. Ту су и справе које су се користиле за израду текстилних предмета: разбој, коловрат, преслице, вретена и игле. Овде су уврштени и предмети из музичке збирке која обухвата разне инструменте и фотографије везане за музички живот свих Врбашана. У оквиру етнолошког фонда налази се пољопривредна збирка, затим занатство, као и предмети разних добровољних друштава која су постојала у Врбасу током 19. и 20. века. У етно-кутку приказан је комплетан процес производње сировина за израду тканине, затим прерада влакана, као израда и украшавање текстила.

Други део сталне поставке Градског музеја Врбас посвећен је догађајима пре и током Другог светског рата, изложен је у другом објекту, у Бази „Центар“. Односи се на Раднички покрет у Врбасу између два рата и на Окупациони систем и покрет отпора у Вр-

басу 1941–1944. године. Активности покрета одвијале су се углавном на салашима којих је у врбаском атару било педесет и осам. База „Центар“ била је најзначајнија тачка отпора у Бачкој током рата. У њој су обављане разне илегалне делатности попут штампања часописа *Истина* и шеснаестог броја *Пролетера* током 1942. године, затим састанци илегалца и других чланова Партије. Након краћег прекида поново је обновљен рад у Бази у пролеће 1943. године. У обновљеној Бази, након набавке основних средстава – писаће машине, гештетнера, шапилографа и радио-апарата, наставља се са разним активностима у борби против окупатора. Одштампан је двоброј *Слободне Војводине*, штампани су *Истина*, *Пролетер*, *Наша Борба* и *Весџи* од 1. до 36. броја.

Стална поставка *Врбас – човек и природа, склад суживота* представља хронолошки пут и развој многих народа који су током протеклих миленијума живели у овој регији, у средишњем делу плодне Бачке. Стална поставка у Градском музеју Врбас постављена је по савременим музеолошким прин-

ципима, базира се на музеалијама које су сакупљене археолошким и историјским истраживањима као и научним сазнањима до којих се дошло током протеклих деценија. Аутори су племенито опремили простор у којем доминирају изложене музеалије. Простором преовладава топла црвена боја, елегантне витрине и богато опремљени панои са фотографијама и другим детаљима. Стална поставка у Врбасу има за циљ превасходно едуковање становништа, при чему се првенствено мисли на најмлађе чланове друштва који ће сутра бити носиоци нових прогресивних идеја. Опремљена је богатим каталогом који је у првом делу штампан на више језика: српском, мађарском, русинском, енглеском и немачком. Каталог-водич богато је илустрован фотографијама из прошлости Врбаса. Аутори су, водећи рачуна о сваком детаљу, на изложби показали своју стручност и инвентивност. Тако се Градски музеј Врбас отварањем своје сталне поставке придружио реномираним музејским установама у Србији.

ОД КАРПАТИЈЕ ДО РУСКОГ ФРОНТА – СТОПАМА ЛЕКАРА И ПИСЦА АРТУРА МУНКА

Мр Лидија Мустеданагић

Артур Мунк (1886–1955) је рођен и преминуо је у Суботици, а своју животну путању остваривао је као лекар и књижевник, на широким потезима средње Европе, Русије и на прекоокеанским бродовима, од којих је један чувена *Карпатија*. Свршивши основну школу и гимназију у родном граду, стекао је основе за упис на Медицински факултет у Будимпешти у којој ће после радити у неколико болница, одакле ће бити

упућиван на разне задатке и на фронт. Као лекар у Првом светском рату био је уредник једног логорског листа да би 1917. постао руски заробљеник, те лекар Црвене армије до 1921.

Враћа се у Суботицу, а крај Другог светског рата дочекује на челу Војне епидемиолошке болнице Треће армије. Писао је на мађарском језику и објавио шест књига – романа, мемоара, путописе, дневник, као и чланке у новинама. *Hinterland (Рајн у унутрашњости земље, 1933)* сматра се његовим најуспешнијим романом, а новосадски Форум га 1981. штампа у едицији Библиотека југословенских мађарских романа. На хрватском је објављен роман *Лејтећи Вучигол* (Суботица, 2013), а следеће године треба да се појави његов аутобиографски роман *Хвала до њада...* на српском. Као књижевник био је и члан југословенског ПЕН-а: „Мој највећи доживљај тридесетих година без двојбе је био дубровачки конгрес ПЕН-а. Београдско књижевно удружење је одабрало у своје редове пет писаца из редова националних мањина, укључујући и мене. На моју велику жалост као жртве

фашизма су страдали Имре Радо, Лајош Боршоди и Карољ Хаваш.“ (Хвала до њага...).

Животопис Артура Мунка постао је инспиративан за музеолошки приказ још 2016. године, када Харгита Гаџо прави изложбу о њему у Градском музеју Суботица. Ове године та је изложба допуњена и постављена у Музеју општине Бачка Топола (јун–октобар) под насловом *Роман једној живоји*, у сасвим новом издању и прилагођена архитектури бивше палате богатог властелина Краја. У девет просторија, односно исто толико амбијенталних

целина, на занимљив и слојевит музеолошки начин, који подразумева увећане старе фотографије, дизајнирану реконструкцију бродског амбијента, ратног попршта и пољске болнице, до високог степена анимације коришћене у неколико видео односно филмских сегмената, уз звучну подлогу која се непрестано емитује, те скенираних докумената доступних на тач скриновима, уз обиље материјала из музеја и библиотеке из Суботице, Врбаса, Новог Сада, Будимпеште, те из приватних колекција, као и уз присуство савремених уметничких дела насталих на позив кустоскиње и директорке Музеја општине Бачка Топола Харгите Гаџо, настала је једна надасве занимљива музеолошка прича о личности кроз коју су се укрстиле високе тековине цивилизације као и највеће трагедије епоха у којима је живео. Изложба је поткрепљена обиљем легенди на српском и мађарском, у које су се уписивали и бројни цитати из његове аутобиографије, у преводу Драгиње Рамадански. Планирано је и издавање каталога, а на сајту овог музеја дат је фасцинантан приказ изложбе, као и на YouTube-у до којег се стиже преко сајта, једним кликом на почетној страни тј. наслову (<http://topmuz.rs/>).

KNJIGA U FOKUSU – DVE BEČKE IZLOŽBE

Mr Lidija Mustedanagić

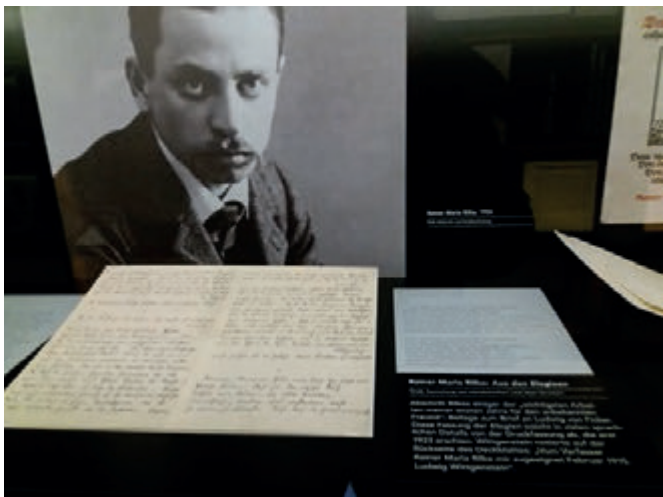

Muzej književnosti Austrijske nacionalne biblioteke čini jedan od njenih pet delova, pored raskošnog Državnog hola (Prunksaal) gde je izložena masivna količina stare retke knjige i drugih umetnina, te Muzeja globusa, Muzeja papirusa i Esperanto muzeja. Smešten je u zdanje koje je pripadalo Arhivu austrijsko-mađarskog ministarstva finansija. Muzej književnosti je prvi muzej u Austriji koji predstavlja austrijsku književnost u rasponu od kraja 18. veka do danas, a koju karakterišu multijezičke i multi-etničke tradicije višenacionalnog carstva. Mesta koja ona

pokriva se protežu od rubova Habzburške monarhije i Galicije do Budimpešte, Praga i Slovenije, odnosno Koroške oblasti. Čak i izvan toga austrijska književnost je tesno isprepletana sa drugim zemljama i jezicima. Na postavci se stoga mogu videti brojni eksponati koji ilustruju ne samo književnu produkciju, već i razvoj određenih ideja, istorijske događaje, druge umetnosti sa kojima su književna dela korespondirala, te činjenice iz života pisaca. Nisu knjige jedino pokriće i svedočanstvo u muzeju književnosti, već su to i mape, fotografije, novine, časopisi, notni zapisi, plakati i poster, lutke, rukopisi, pisma, razglednice, pisaci pribor, rekonstrukcije i dekorativni predmeti. Johan Nestroy, Artur Šnizler, Franc Kafka, Štefan Cvajg, Karl Kraus, Ingeborg Bahman, Tomas Bernhard, Peter Handke su samo neka od imena glavnih austrijskih pisaca čija su pisma, dela i kreativnost predstavljena u ovom muzeju uz pomoć jedinstvenih originalnih izvora. Raznovrsna i inovativna stalna postavka smeštena je u povezane prostorije i predstavlja vibrantan pristup autorima i fenomenima književnog dela. Odabrani predmeti upućuju na momente u vezi sa stvaralaštvom. Ovde se, na primer, može videti magični štap iz Indonezije koji je Peteru Handkeu služio kao štap za šetnju i njegov slomljeni sat sa alarmom. Originalni zvučni i filmski odlomci, interaktivni pristupi izložbi, koji se ostvaruju i uz korišćenje tableta na nekoliko jezika, predstavljaju široku osnovu ka različitim pristupima saznavanja i promišljanja pojava u austrijskoj književnosti.

Posebne specijalne izložbe osvetljaju širok raspon dela i perioda ili tekuća književna pitanja, a jedna od takvih izložbi se, u periodu od aprila 2017. do februara 2018, mogla videti na trećem spratu muzeja, iznad spratova sa stalnom postavkom. Reč je o izložbi *U ushitu pisanja – Od Musila do Bahmana (Im Rausch des Schreibens – Vom Musil bis Bachmann)*, koja tematizuje književnost

između ekscesa i askeze, odnosno zavisničke odnose i stvaralački postupak. U pet tematskih poglavlja izložbe istražuje se način na koji čin pisanja može steći karakteristike slične intoksikaciji, kao što se i fokusiranje na tekst, na različite načine, nosi sa prevazilaženjem granica, transom, ushićenjem i telesnim uslovima. Šolja kafe, cigareta, alkohol, muzika ili zvuci mašine odnosno tipki na kompjuteru – šta sve može izazvati književnu imaginaciju proteže se od svakodnevnih stimulansa do supstanci koje menjaju stanje svesti. „Osećanje pojačanog fokusa i uronjenost u tok, intoksikacija pisanjem, praćena je često marljivim procesom revidiranja i ispravljanja: *nema dizanja / niti droge / samo rad*, kako je u svojoj poeziji komentarisala poetsko stvaralaštvo (vom dichten) bečka pesnikinja Elfride Gerstl.“

Izvanredna originalna postavka dopunjena je fotografiskim (samo)portretisanjem i značajnim dokumentima kulturne istorije, koji su, pored brojnih knjiga i portreta, mahom fotografiskih, opisali oblast između književnog posla i književnih graničnih iskustava. Poetski vrhunac je jedan (idealni) uslov za umetničku produktivnost. On se evocira, za njim se čezne i namerno se pobuđuje. Stoga su brojni pisci posezali za duvanom, alkoholom i drogom. Odnos između književnosti i prekomernog uživanja nikotina i alkohola je očigledna, s obzirom na to da su oni gorivo za proizvodjenje tekstova i motivi književnih dela. Godine 1821. nemir je uzrokovan u početku anonimnom *Ispovešću jednog engleskog uživaoca opijuma* (*Confessions of an English Opium-Eater*) Tomasa De Kvinsija. Kada je Sigmund Frojd eksperimentisao sa „kokom“ 1899. kokain je bio još uvek uobičajeni lek protiv bolova. Čitajući *Stepskog vuka* Hermana Hesea Valter Bendžamin je dobio inspiraciju za eksperiment sa hašišem, kao i protagonist priče *Kif* koju je napisao u Beču

rođeni švajcarski pisac Fridrih Glauser. U njegovom romanu *St. Petri-Schnee* (1933) pušač hašiša Leo Peruc opisao je efekat alkaloida nađenih u zrnu ubudale gljive, koja je u sintetisanoj formi deset godina kasnije postala čuvena pod imenom LSD. Falkova čuvena himna *Ganz Wien* slavi grad u stanju konstantne intoksikacije.

Književnost je prelaženje granica između svakodnevne i snova, između realnosti i imaginativnog, između društvenih konvencija i alternativnih načina života. Književnost govori o izuzetnim stanjima izvan onoga što može biti objašnjeno kao racionalno ili onoga što je politički korektno. Čuvena Muzilova „druga stanja“ znače „fantastična osećanja dizanja svih granica, neo-međenost spoljašnjeg i unutrašnjeg koje je zajedničko ljubavi i misticizmu.“ Pisanje, razmišljanje i intoksikacija „koji su mimo čoveka“ neposredno su vezani jedno s drugim u mnogim tekstovima. Nasuprot zavisničkim odnosima koji indukuju stvaralački čin, stoji trezvenost i asketizam Franca Kafke. Da eksces i asketizam idu ruku pod ruku impresivno je demonstrirano u njegovoj priči *Gladni umetnik*: kako bi povećao utisak na svoju publiku, umetnik se izgladnjuje do smrti. Njegov eksces je njegovo odricanje i želja „da nadmaši samog sebe na neki nezamisliv način“.

Korišćen je veliki izbor knjiga kako bi se stekao internacionalni uvid u ovu temu, ne samo među književnim delima. Između ostalih mogli su se videti naslovi: *Opium and Other Stories* by Geza Csath, *Haschisch: Erzählungen* by Oscar A Schmitz (1902); Oskar von Chelius: opera *Haschisch* (1897); *The Naked Lunch* by William S. Burroughs (1959); Aldous Huxley, *The Doors of Perception* (1954); *ACID: Neue amerikanische Szene* von Rolf Dieter Brinkmann (1975); Dr. Albert Hofmann: *LSD – Mein Sorgenkind* (*LSD – My Problem Child*, 1979) i mnoge druge.

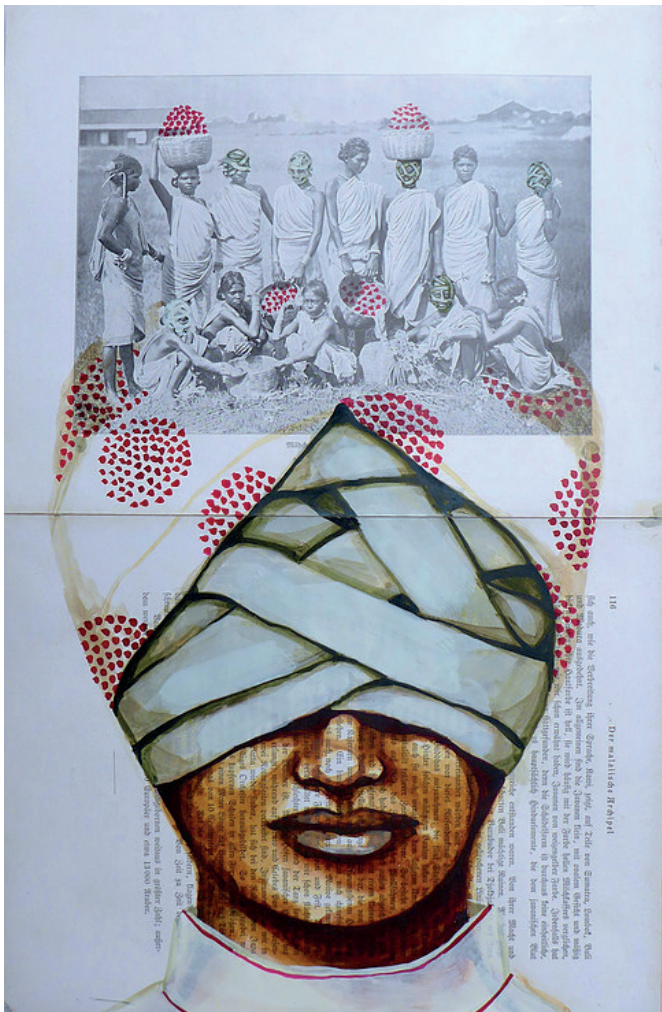

Drugu izložbu koja pobuđuje pažnju muzejskim tretmanom knjige našli smo u Etnološkom muzeju u Beču (Weltmuseum Wien), koji se od 2017. ponosi novom stalnom postavkom, izvedenom posle tri godine priprema. Na njoj se nalazi ogroman broj artefakata koji na fascinantan način govore o drevnim civilizacijama i starim narodima sa svih kontinenata, što je dobrim delom nasleđe velikih istraživača, svetskih putnika i preduzimljivih akvizitera, koji su još od 16. veka popunjavali kabinete retkosti, te privatne i javne kolekcije. U korenima Etnološkog muzeja u Beču nalazi se zbirka nadvojvode Ferdinanda II poznata kao Ambras kolekcija, oko 250

sakupljenih predmeta Džejmsa Kuka, predmeti prirodnjaka Johana Naterera, živahna aktivnost Franca Hegera, upravnika Kraljevskog dvorskog prirodnjačkog muzeja (koji je otvoren 1889. i koji je bio preteča Etnološkog muzeja), akvizicije učinjene od mnogih istraživača i putnika, putovanja preduzeta od strane Austrijsko-mađarske mornarnice i velikodušni prilozi članova imperijalnog dvora, koji su znatno uvećali postojeće zalihe. One su definitivno obogaćene čuvenom Este kolekcijom, koju je sakupio princ Franc Ferdinand na svojim putovanjima 1892–93, sa oko 14.000 etnografskih objekata i više od 1.100 fotografija. Od 1912. Este kolekcija bila je izložena u novom krilu Hofburga, prvobitno dizajnirana za život članova kraljevskog dvora. Etnografska zbirka se odvojila od Kraljevskog dvorskog prirodnjačkog muzeja (danas Naturhistorischesmuseum) i postavljena je u palatu Hofburg, a Muzej etnologije otvoren je formalno 1928. godine, menjajući do danas nekoliko puta stalnu/e postavku/e.

Iako neizmernog obilja i sjajne koncepcije, Etnološki muzej u sebe uvek uvodi i one koji na kritički, umetnički i(li) radikalna način preispituju stara značenja, uvrežene simbole i položaj čoveka u svetu. Stoga verovatno i obilje malih, pratećih izložbi, koje se, najčešće po obodima

stalne postavke, dešavaju u hodnicima ili rubnim mestima arhitektonskog velelepnog zdanja, a imaju ulogu da i tu masivnost i obilje, ne samo na izvestan način prekinu, već omoguće posetiocu drugačiji, kratak i inovativan predah od velikog i moćnog toka informacija. Prošle zime (2017–18) stekle su se ovde brojne izložbe fotografija, audio-zapisa i crteža, kao i naročitih instalacija, koje prevrednuju upotrebu predmeta, a među njima i „kritičko čitanje” jedne knjige od strane umetnice Rajkamal Kahlon, koja je posebne stranice knjige postavila u prostor, čineći tako manju izložbu. U pitanju je njena instalacija *Narodi sveta*, prema istoimenoj knjizi *Die Völker Der Erde* Kurta Lamperta iz 1902, koju je rastavila, izabranih 70 strana dočrtala/doslikala i preudesila, čineći tako osetljivim pojedine teme iz savremene istorije i politike, učitavajući u jedno antropološko štivo, obilato ilustrirano fotografijama, sasvim oprečna, ironizovana i groteskna značenja. Ako se na slici vide arapska deca kako trče, ona će samo staviti ispred njih isprekidanu liniju ispod koje stoji „Europe”, aludirajući na granicu čvrsto postavljenu u savremenim migracijskim kretanjima; *Jedan ulični*

berber iz Damaska više koristi (krvavi) nož nego bricu, jedan burmanski stanovnik okićen je buketom povade-nih očiju, na kolibi jednog plemena stojaće „Native tours, euros, dolars, cash only, no photos”, Arapkinja će nositi zavoje preko cele glave i lica, i ne samo ona, već pripadnici mnogih naroda i plemena, od kojih neki imaju omču oko vrata, drugi mrtvačke maske na licu, žene najčešće krvare, drže odsečene glave u krilu, a pored američkih i drugih zastava svetskih sila, grozdovi očiju se tu i tamo pojavljuju kao „dekor” koji se ponekad gubi u apstrahovanim formama i, tako izobličien, postaje puka ukrasna oznaka. Oživljavanje antropološke knjige sa početka 20. veka dobilo je svoj krajnje neobičan izraz u pregnantnoj postavci ove umetnice, ispostavljaajući se, da se borhesovski izrazimo, kao „kratka istorija beščašća”.

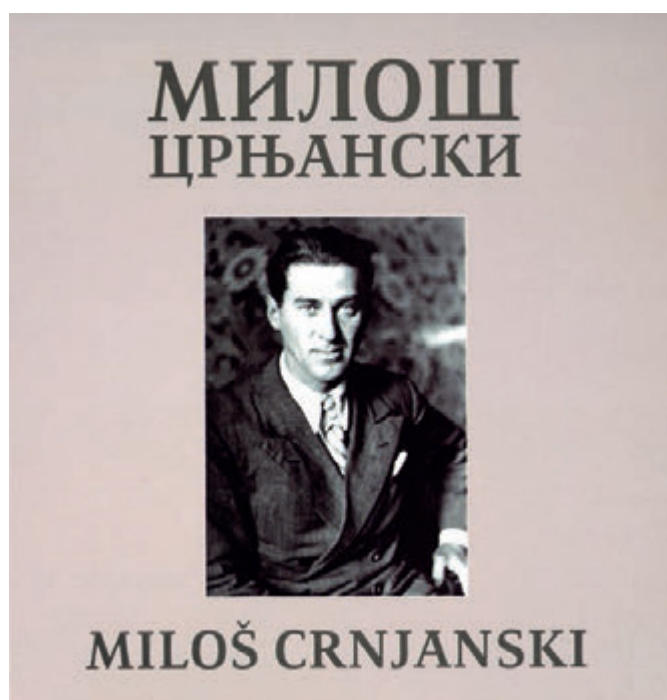

ФАТУМ АУТЕНТИЧНОГ СТВАРАОЦА

Лидија Мустеданагић, Милош Црњански / *Miloš Crnjanski (1893–1977)*
Студио Бечкерек – Музеј Војводине, Нови Сад 2017.

У мојој *Анџолоџији кинеске поезије* каже се:
„Испунити своју судбину значи моћи почивати“.

Милош Црњански

Милош Црњански је велика фигура српске културе и књижевности, нарочито оног њеног дела који је, стасавајући изван граница простирања свог матерњег језика на којем је стварана, успела да опстане као интегрални и нарасе њен незаобилазни део.

Монографија *Милош Црњански / Miloš Crnjanski (1893–1977)*, која на сажет, биографско-музеолошки и визуелно упадљив начин, говори о његовом животу и делу, не иде на тоталност и свеобухватност свега постојећег, већ на ексклузивност доступних, а опет ретко виђених чињеница у адекватном простору контекста, које се тичу његовог развојног пута као књижевника, рецепције његових дела у уметности и другим видовима интерпретације онога што је Милош Црњански представљао за живота и након смрти, до дана данашњег.

У књизи о Црњанском, са текстовима на српском и енглеском (у преводу Ангелине Чанковић Поповић), који се паралелно протежу током целе публикације, може се видети више од 100 илустрација које на документарни начин говоре о животу писца. Ту су лична документа настала за живота (исказнице, дозволе, пасоши, дипломе, потврде и сл.), ликовна дела из савременог стваралаштва његовог доба (аутопортрет писца, Сава Шумановић, Петар Добровић, Милић од Мачве и др.), прва издања књига, плакати изложби о Милошу Црњанском, затим бројне фотографије везане за његов лик, родбину, пријатеље и личности којима је био окружен, те старе фотографије, разгледнице и гравире градова у којима је боравио. Делови легата који приказују садржај некадашње спомен-собе у Народној библиотеци Србије (намештај, гардероба, украси и сл.) само за ову прилику су аранжирани и фотографисани. Оно што није испоштовано након смрти супружника Црњански, да буду заједно сахрањени, стекло се на сједињеним фотографијама гробних места са Новог гробља у Београду. Као знаменита личност своје и потоње епохе Милош Црњански оставио је трага у књижевној критици и науци, те у уметничким делима, од којих се овде појављују и позоришна и филмска остварења настала према његовим песмама, романима и драмама, тако да се могу видети моменти са снимања филма *Сеобе* ухваћени фото-апаратом или пренети у виду скица за сценографију, као и моменти са приказивања драма *Лирика Ийшаке* и *Тесла*.

Стваралаштво је приказано првим издањима његових дела, нарочито сабраним и одабраним делима, преведеним делима, часописима у којима је Црњански сарађивао или их је уређивао, делима о његовом стваралаштву (студије, часописи, биографије, etc.), те каталозима изложби о њему.

Модеран дизајн и крупан формат луксузног издања дали су могућност монтаже предочених докумената, па је она коришћена у приказивању његовог осебујног животног пута. Ишло се на приказивање савремених момената као одјека трајања његове уметности, нарочито у другим медијима, те на објављивање и до сада непубликоване грађе. Текст на прегнантан начин говори о животном путу Милоша Црњанског, ослањајући се на велики број истражених одредница које су наведене у литератури, док су потписи који прате визуелни материјал у потпуности изведени, са прецизно наведеним подацима. Све то се као садржај уклопило у Б5 формат књиге која је штампана у колору и црно-белој техници на 156 страна.

Монографија је реализована у сарадњи са бројним институцијама, од Библиотеке Матице српске у Новом Саду, до Рукописног одељења Матице српске, Филозофског факултета у Новом Саду, Радио телевизије Војводине и Србије, Позоришног музеја у Новом Саду, Библиотеке у Чонграду (Мађарска) и Задужбином Милоша Црњанског, а највећим делом уз помоћ материјала из Легата Милоша Црњанског

(Народна библиотека Србије), као и сарадњом са појединцима и ентузијастима без којих ова књига не би настала. Иако се формално и тематски уклопила у едицију коју је у оквиру свог издавачког програма Студио „Бечкерек“ пре више од једне деценије започео Зоран Радованов, добила је обрис правог музеолошког приступа у презентовању једне културно врло детерминисане личности, те је лако замислити њен садржај на далеко већој површини, чиме се могућност прављења једне покретне изложбе може довести у разматрање.

Монографија *Милош Црњански / Miloš Crnjanski (1893–1977)*, која је у својој основи фото-документациона повест о богатом и замршеном животном путу једног од највећих српских писаца, на крајње естетизован и репрезентативан начин приближава артефакте и уметност једне епохе и једне свестране стваралачке индивидуе, чинећи је доступном домаћој и страном јавности широких читалачких сензибилитета и прохтева.

др Драго Њејован

ИСТРАЖИВАЊЕ ТЕКСТИЛНИХ РУКОТВОРИНА КОД ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Катарина Радисављевић, *Настајање народне уметности: случај Покрета за истраживање народних текстилних рукописа код Јужних Словена (1870–1914)*, Посебна издања 32, Музеј Војводине и Етнографски музеј, Нови Сад – Београд 2017, 215 стр.

Књига Катарине Радисављевић *Настајање народне уметности: случај Покрета за истраживање народних текстилних рукописа код Јужних Словена (1870–1914)*, писана је у спомен на једну личност чије је дело предмет проучавања у овој књизи, Савку Суботић (1834–1918) и стогодишњицу њене смрти. У предговору ауторка указује да је монографија магистарска теза која је, под насловом *Истраживање народних текстилних рукописа код Срба крајем 19.*

и почетком 20. века, одбрањена 2003. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. С обзиром на то да је текст магистарске тезе дат у оригиналном виду, ауторка је за потребе њеног објављивања написала предговор у којем је, поред осталог, упоредила научни приступ, пре свега употребу појма *народне уметности*, у времену када је рукопис настао, пре деценију и по, и у данашњем времену. У том контексту указује да је појам *народна уметност*, као и неки слични, настао у оквиру романтизма и историзма, и да је временом напуштен. Он је данас замењен терминима *етно арт* или *етно*, а ови означавају предмете који су уметнички израз сеоске заједнице. На тај начин је појам *народни* замењен интернационалним појмом *ethnic*, који се, такође, темељи на одређеном схватању народа. На трагу таквог начина размишљања и сматрајући да основне теоријске поставке и тумачења народне уметности „још увек нису изгубиле на тежини“, ауторка се одлучила за објављивање рукописа у оригиналу, без значајнијих интервенција.

Монографија, осим предговора, има уводни део у којем је образложено значење Покрета за истраживање народних текстилних рукописа и приступ проучавању. Потом следе три крупнија поглавља. У првом је реч о постанку и развоју Покрета (карактеристике периода од 1870. до 1914. године), у другом се разматра научно тумачење народног текстилног стваралаштва, а у трећем употреба народних текстилних рукописа. У последњем поглављу дати су закључци истраживања, након чега следи списак извора и коришћене литературе.

Катарина Радисављевић у свом раду полази од сазнања да је народно текстилно стваралаштво, као значајан вид народне уметности, могуће посматра-

ти и као један од материјалних производа сеоских и градских заједница и као производ масовне културе, која се рађа као последица промена које су индустријска револуција и либерални капитализам донели европском друштву. Другим речима, полази од сазнања да су током друге половине 19. века производи народне уметности постепено постали занимљиви широј публици и да су добили одређену тржишну вредност. Осим тога, они све више постају симболи идентитета држава или националних група. Имајући то у виду ауторка жели да у свом раду покаже да је народна уметност у другој половини 19. века добијала одређен „третман“ који се огледао у идеологизацији њених духовних вредности, најчешће за потребе нације, и да се, преобликовањем својих изражајних форми, кретала у правцу масовне културе. Ову појаву је назвала *Покрет за истраживање народних текстилних рукотворина*, а одредила ју је „као организовано деловање на прикупљању, систематизацији, тумачењу и употреби разних облика женских ручних радова и текстилне орнаментике код Јужних Словена“. У вези са тим, ауторка стоји на становишту да су промене текстилних рукотворина, које су се дешавале у ранијим историјским периодима, биле спонтане, а да су промене које су се догодиле крајем 19. века биле последица намерног деловања друштвених група и држава.

У грађењу теоријско-методолошког приступа истраживању ауторка се ослонила на тезу Ерика Хобсбома о измишљању традиције, јер је историјски период о којем је у раду реч (1870–1914), према схватању поменутог аутора, период масовног измишљања традиције. Довођење у везу Покрета и масовног измишљања традиција омогућило јој је да потврди једну од основних теза истраживања, а то је да простори на којима су живели и стварали Јужни Словени нису оличавали затворен и заостао систем, него систем који је живо комуницирао са модерним токовима Европе, прерађујући их и прилагођавајући их својим потребама на свој начин. Уз тезу о измишљању традиције ослонила се на тезу о фолклоризму, феномену традиције из друге руке (М. Бошковић-Стули, Х. Мозер, Х. Баузингер), који јој је помогао да објасни онај аспект Покрета који се односио на употребу народних текстилних рукотворина у шире, друштвене сврхе. Осим поменутих, ауторка се послужила и тезом о *синдрому двосирукој иријадника* (С. Наумовић).

У историјском периоду који је предмет истраживања животни простор Јужних Словена био је подељен на две државне целине: Аустроугарску монархи-

ју и Кнежевину Србију (од 1882. Краљевину Србију). Покрет је констатован на територији Војводине, Хрватске, Славоније, Далмације и Босне и Херцеговине (од 1878. године), односно на просторима ондашње Аустроугарске монархије и Кнежевине, потом Краљевине Србије. У Аустроугарској монархији Покрет је имао две одлике: био је један од елемената националних покрета Јужних Словена, са једне, и имао је и свој државни аспект, односно, јављао се као елемент државног апарата Аустроугарске монархије, посебно у Угарској, где је добио назив Привредни покрет, са друге стране. У Србији се Покрет спорадично јавља, највише зато што се, са становишта политике, државотворна прошлост поистовећује са средњовековним царством, због чега се инсистира на уметности српског средњег века. Овде је народна текстилна уметност више била у домену васпитања патриотских осећања код Српкиња.

У жижу истраживања научног аспекта покрета ауторка је ставила више интелектуалаца са српске и хрватске стране, који су крајем 19. века усмерили своја интересовања на тумачење народне уметности Срба и Хрвата. То су: Никола Арсеновић (1823–1887), Савка Суботић рођ. Полит (1834–1918), Вид Вулетић Вукасовић (1853–1933) и Јелица Беловић-Бернађиковска (1870–1946). Рад свих истраживача понаособ проучен је кроз следеће одреднице: краћа биографија, библиографија о народним текстилним рукотворинама (ако је има), врста материјалног извора и где се чува (подаци о заоставштини), територија на којој је деловао и вршио истраживања, окосница истраживачке делатности (усмерење у раду), значајни подухвати на пољу истраживања народних текстилних рукотворина, научно тумачење народних текстилних рукотворина (полазна теза) и анализа приступа проблему истраживања народних текстилних рукотворина (идеолошки елементи у теорији).

Проучавање просторно-временског аспекта Покрета показало је да се он развијао и представљао на два начина, који су били повезани. Прво, држава је, обликовањем државних симбола, у које су спадали и карактеристични производи народне текстилне уметности, деловала у правцу властитог конституисања, а обнављала је и ручну производњу на селу, чиме се стварала основа за развој капитализма. Друго, Јужни Словени, односно Срби и Хрвати као националне заједнице у вишенационалој Угарској, стремиле су се стварању концепта националне народне уметности, која би имала значајну улогу у њиховом идентитету, па су се, у складу са тим, највише усме-

равали на доказивање посебних одлика властитог народног текстилног стваралаштва.

На синхронијском плану ауторка је издвојила два елемента који чине Покрет. Ти елементи су произашли из односа који су савременици формирали према народном текстилном стваралаштву. У раду савременика препознала је *научно ишумачење народној ишексџилној сџваралашџива*, у којем се приступа са аспекта теорије, и *уиошредни ишисџуи* народној текстилној уметности, који је подразумевао преобликовање и коришћење народне текстилне уметности у политичке или економске сврхе, односно за другачије циљеве од оних које је она раније имала.

Истраживање је показало да су поменути актери пре свега наступали са позиција адвоката свога народа (двоструки припадници). Проучавање народне уметности и представљање резултата истраживања је ишло у правцу доказивања вредности властите националне заједнице, односно расе, како се у оно време говорило. Међу истраживачима је постојала намера да измире „народ“ и „господу“. Веровало се да би помирење ове две супротстављене друштвене групе довело до потпунијег утемељења националне основе. Осим тога показало се и да је деловање Покрета било право место на којем се могло постићи помирење. Представљањем женских ручних радова и стварањем интереса за њих код градског становништва развијао се јединствен осећај националног поноса. Исто тако, ангажовањем господе на оспособљавању сеоске жене, као најугроженијег дела народа, за већу производњу ручног рада, омогућио јој је лакши живот у савременом свету. На основу тога се може закључити да је рад истраживача био у крајњој инастанци усмерен ка могућности примене народних текстилних рукотворина.

Истраживање је, даље, показало да дисконтинуитет који настаје у 19. веку, у односу на начин живота у прошлости, доводи до идеализације те исте прошлости. У том случају континуитет се успоставља посредним преношењем и представљањем тзв. народне културе из друге руке (фолклоризам) као израза атрактивних традицијских облика. Тако су се народне текстилне рукотворине, уз одређену уметничку обраду и претварање у нови употребни облик, користиле за нове циљеве. На тај начин су настали стандардни модели народне уметности који су, поред осталог, имали за циљ да буду препознатљиви и репрезентативни. Тако су настали модели ћилимарства Срба у Војводини, као стапарски или банатски ћилим, пиротски ћилим, далматинска чипка (пашка, дубровачка), војвођански бели вез или златовез и

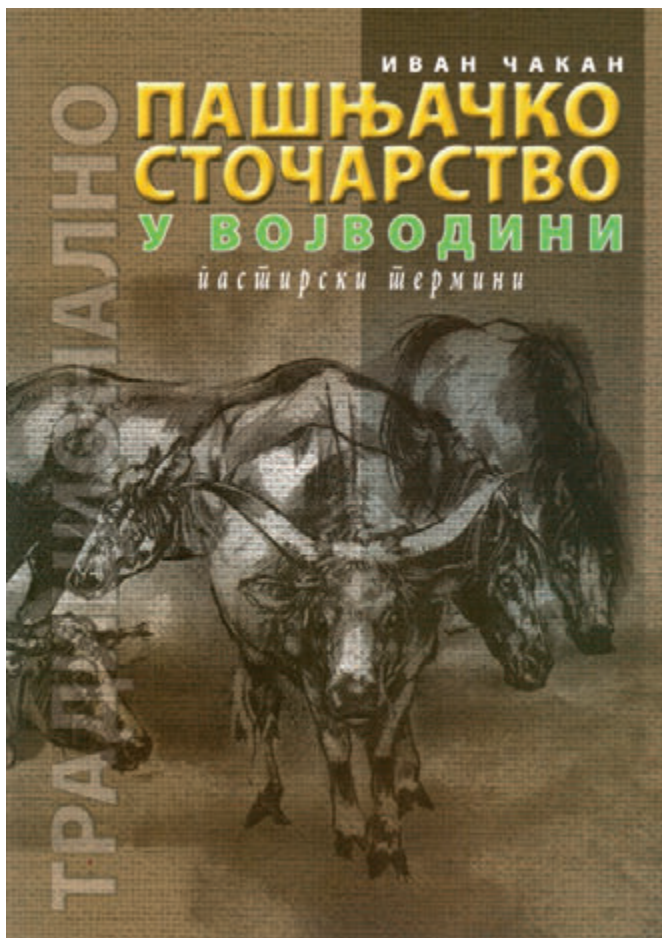
други. Тиме је, уједно, показано да су почеци проучавања народних текстилних рукотворина у суштини били усмерени ка мењању самих рукотворина. Другим речима, начин на који су третирани производи народне уметности у време измишљања традиција је довео до њиховог преображаја.

У целини посматрано, монографија Катарине Радисављевић *Насџајање народне умеџносџи – случај Покреџа за исџраживање народних ишексџилних рукоџворина код Јужних Словена (1870–1914)* утемељена је на добром познавању етнографских, музеолошких, историографских и других извора и одговарајућој литератури. За настанак монографије коришћени су: архивски извори (Архив Србије у Београду, Фонд Министарства за трговину, радиност и саобраћај, Ф VII, 70/1898; Ф XVI, 26/1906; Ф XLIV, 7/1906; Ф XV, 111/1906; Ф IV, 144/1906 и Деловодне књиге за 1883, 1884, 1885, 1900, 1904. годину; и Историјски архив града Зрењанина, Преводи извода из локалних часописа *Wochenblat i Torontál*), штампа (*Женски свеџи*, 1895–1913, Нови Сад; *Глас народа* за 1873. годину, Нови Сад; *Срџска везиља*, 1903–1906, Вршац; *Орао*, велики илустровани календар за 1886. и 1900. годину, Нови Сад; и *Бранково коло* за 1900. годину, Сремски Карловци) и музејске збирке (Музејско-архивска збирка Јелице Беловић Бернађиковске у Етнолошком одељењу Музеја Војводине у Новом Саду; Заоставштина Милана Петка Павловића у Народном музеју у Вршцу; Збирка везова и чипки које је сакупио Драгутин Инкиостри – Медењак у Етнографском музеју Србије у Београду; и Збирка акварела Николе Арсеновића у Документационом одељењу Етнографског музеја Србије у Београду). На основу поменутих извора и одговарајуће, домаће и стране литературе, ауторка је реконструисала општи друштвено-историјски оквир и формирала теоријско-методолошки приступ који су јој омогућили проучавање настанка народне уметности односно *Покреџа за исџраживање народних ишексџилних рукоџворина код Јужних Словена* у последњим деценијама 19. и првим деценијама 20. века. Тако је настало историјски, тематски и теоријско-методолошки утемељено и вредно дело, за кавим се у нашим стручним круговима одавно осећала потреба. Објављивање ове монографије ће добро доћи не само етнологима, посебно музеолозима, и антрополозима него и научним прегаоцима из суседних дисциплина, али и и широј читалачкој публици коју ова проблематика занима.

Бранко Ђујургија

ТЕРМИНОЛОГИЈА ПАСТИРСКОГ ЖИВОТА

Иван Чакан, *Традиционално пашњачко сточарство у Војводини – паштирски термини*,
Посебна издања 33, Музеј Војводине, Нови Сад, 2017, 175. стр.

Књига пред нама *Пашњачко сточарство у Војводини – паштирски термини*, аутора Ивана Чакана чини веома вредно дело, настало на основу вишедеценијских ауторових истраживања традиционалног и савременог сточарства и живота и културе сточара у Војводини. О њеном настанку аутор наводи: „Проблематика пастирског сточарења обрађена је на основу дугогодишњих теренских истраживања која

су обављана са прекидима од осамдесетих година 20. века, завршно са 2016. годином“.

У напомени Иван Чакан нас уводи у његову истраживачку радионицу и указује на локалитете, таксативно их наводећи, где су вршена истраживања и доноси велики број имена и презимена информатора, као и податке из којег су места, свакако, како он каже, не целокупан број.

Аутор надаље даје преглед досадашњих, посебно етнолошких истраживања сточарства у Војводини. Пише о сточарству на овим просторима од најстаријих времена до данас, указује на основне карактеристике традиционалног сточарства у Војводини и на преломне тренутке који су утицали на његов развој. Ту су свакако преломне тачке биле повезане са променама друштвено-економских и политичких односа. То су периоди римске владавине, сеобе народа и провале и насељавање Авара и Словена, Мађара и других народа. Потом долазе Османлије са својим феудалним системом, те Хабзбурзи који постепено заузимају од Турака ове просторе и уводе модерну администрацију и европски начин живљења, па отуд и новина у привређивању. За глобалну слику традиционалног сточарства данас имале су веома важну улогу промене у 18. и 19. веку, када је Хабзбуршка монархија дефинитивно овладала просторима данашње Војводине. Овај период карактерише постепено докидање Војне границе и ширење цивилне власти, а нарочито колонизација страног фактора, посебно Немаца, а и других покрајина Хабзбуршке монархије, касније Аустроугарске.

Након тога долази до коначног ослобођења и припајања Војводине Краљевини Србији и Југославији. После Првог светског рата, а нарочито после Другог светског рата, настављена је колонизација Војводине,

овог пута домаћим становништвом из, највећим делом, динарских области. За нестајање традиционалног сточарства у Војводини од пресудног значаја био је општи технолошки напредак и индустријализација и ефекти тих промена у пољопривреди током 20. века. Државне мере из овог времена у већој мери су подржавале земљорадњу на уштрб пре тога веома раширеног сточарства. Временом се пашњачко сточарство задржавало највећим делом на мање плодним површинама. Када се ради о пашњачком сточарству могло би се рећи да се ради о остацима остатака оваквог сточарства. Резултати ових истраживања и њихово публикавање су важни због тога што је колега Иван Чакан један од стручњака који је највећи део свог радног века провео у проучавању сточарства у Војводини. Иза њега су деценије истраживања на терену и можемо га сматрати експертом за ову проблематику.

Увидом у књигу јасно је да се ради о донекле измењеном и у већој мери проширеном издању књиге *Традиционално овчарство Војводине – облици удруживања овчара*, објављење од стране истог издавача 2011. године. Аутор о томе каже: „Део рукописа написан је на основу измењеног и допуњеног текста из ауторове књиге *Традиционално овчарство Војводине – облици удруживања овчара*“. Из тог разлога није постојала потреба да се оно цитира, јер је добрим делом инкорпорирано у ову књигу.

Аутор је задржао исту методологију и распоред излагања као у *Овчарству. Сточарство* се разликује у томе што се поред овчарства обрађују и друге врсте традиционалног сточарења: узгајање коња, говеда, магараца, коза и живине (кокошке, гуске и патке, ћурке и морке). Потпуно нов део текста се доноси у

одељку 43. Под насловом Прилози, са текстовима: *Порекло њоврћа и зачина који се користе у исхрани, Мере за њовршину, Мере за зајремину, Мере за шежину, Мере за дужину, Мере за количину и Српски називи месеца у њоку јодине*. У складу са извршеним променама аутор је прилагодио наслов књиге. Нову књигу назвао је *Пашњачко сточарство у Војводини – њасирски термини*.

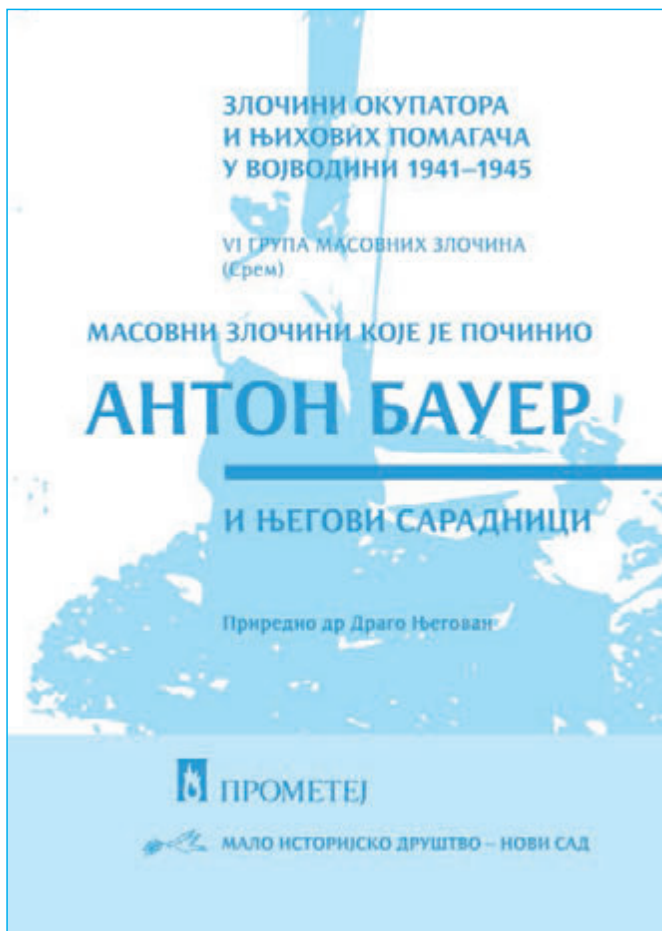
Текст је распоређен у 38 мањих или већих поглавља од којих су неки подељени у потпоглавља. Поглавља имају своје наслове и бројеве од 1 до 38. Након тога следе: 39. Резиме, 40. Пастирски термини, 41. Напомене, 42. Литература и 43. Прилози (*Порекло њоврћа и зачина који се користе у исхрани, Мере за њовршину, Мере за зајремину, Мере за шежину, Мере за дужину, Мере за количину и Српски називи месеца у њоку јодине*). Текст је опремљен научним апаратом (напомене), које су организоване на крају текста. Илустративни материјал великог је обима и чине га највећим делом црно-беле и фотографије у боји са терена, мањим делом фотографије предмета из музејских збирки, као и више цртежа. Овај материјал је, како истиче и аутор, изузетан и непоновљив. Он у многама подиже вредност ове књиге.

Аутор наводи следеће: „Пастирски термини у Војводини обрађени су на основу већ издатих речника наведених у литератури и теренске грађе“. У речнику налазимо и речи које немају директну везу са сточарством и животом сточара и улазе ред архаизама, посућеница, туђица или страних речи.

др Мирослав Нишкановић

ЗЛОДЕЛА АНТОНА БАУЕРА У СРЕМУ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Масовни злочини које је починио Антон Бауер и његови сарадници, Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1945, VI група масовних злочина (Срем), приредио др Драго Његован

У наставку издања Прометеја и Малог историјског друштва – Нови Сад, током 2017. године објављена је 12. књига под називом *Масовни злочини које је починио Антон Бауер и његови сарадници*, у едицији *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1945*, коју је приредио др Драго Његован.

Нова књига осветљава масовне злочине које је починио озлоглашени Антон Бауер са својим сарадницима у Срему. Сарадници су му били домаћи Немци,

припадници оружаних снага Трећег рајха, усташе и усташке установе у Независној Држави Хрватској. У овој књизи публикован је документ о Бауеровим неделима и злочинима. Елаборат је сачињен на основу рада месних, општинских, среских и окружних повереништава Анкетне комисије за Срем, која је прикупљала доказе о масовним злочинима, њиховим извршиоцима и жртвама током Другог светског рата. Злочини Антона Бауера сврстани су у VI групу масовних злочина. Документ је 19. марта 1947. године потписао референт за елаборат – Богољуб Недељковић, председник Покрајинске комисије за Војводину Андрија Карделис и секретар Покрајинске комисије за Војводину Милорад Балаћ. Данас се поменути елаборат чува у Збирци историјских докумената Музеја Војводине.

Предходни елаборати за масовне злочине припремљени су током 1945. и 1946. године, а овај је каснио јер је истраживање и документовање злочина Антона Бауера захтевало доста времена.

У уводу ове књиге потписници елабората нас упознају са приликама у Срему уочи и након априла 1941. године. Тако сазнајемо да је домаће немачко становништво било веома добро организовано и припремљено за новонасталу ситуацију, и то кроз друштвену делатност Културбунда и привредну делатност Аграрије. Изузетна медијска хајка имала је за циљ оправдавање свих акција и доласка Немаца на власт. У источном и средњем Срему је, пре уласка немачких окупационих трупа, већ била организована немачка управа и немачка полиција. На чело румске полиције постављен је Антон Бауер, бивши југословенски жандармеријски каплар. У угњетавању Срба, Јевреја и Рома учествовали су и сви домаћи Немци. Након 15. октобра 1941. године цео Срем је ушао у састав НДХ. Усташке власти спроводиле су терор

над Србима, Јеврејима и Ромима, а немачко становништво је задржало повлашћени положај. Тако је народ био ухваћен у унакрсну ватру домаћих Немаца и усташа. Широм Срема организована су јака усташко-швапска упоришта. Током рата основана је немачка жардармерија и хипополиција, која је починила најкрвавије и најстрашније прогоне и истребљење народа у Срему. Антон Бауер прешао је из румске полиције у Гестапо, и то као његово водеће лице, наставивши да чини небројена зверства и злочине.

Долазак окупатора у ове крајеве наше земље обележио је почетак једног од најтежих периода у историји. Свирепост и рафинираност у извођењу погома бацила је у засенак сва дотадашња страдања. Мало које српско место у Срему је било поштеђено. Пуне четири године беснео је талас терора и за све то време није губио од своје жестине. Убиства ватреним оружјем, стрељања, вешања и клања били су најчешћи начини на које је окупатор извршавао смртну казну. Премлаћивање и злостављање чинили су редовне поступке са затвореницима по логорима и представљали садистичке злочине у најгорем облику.

Бауерова улога огледала се у прогањању и уништавању српског живља у Срему. Његова зверства, покољи и масакрирања недужног и незаштићеног сеоског становништва представљали су свакодневну појаву, јер су стрељање и вешање по Бауеровом мишљењу биле благе казне. У документу су до детаља описани поједини злочини.

Посебне целине елабората посвећене су страховатама злогласног румског затвора – као сабирног центра за хапшенике из целог Срема. Детаљно су приказана зверства и мучења затвореника под личном командом Антона Бауера. Одатле су извођени на масовна стрељања или вешања, али и упућивани у логоре на Сајмишту, у Јасеновац, Стару Градишку, Тење и оста-

ле. Одатле је и лиферована радна снага за присилан рад у Немачкој, или по рудницима у земљи. Акцијом прикупљања „добровољних радника“ руководио је Гестапо, на челу са Бауером. Одведен је велики број људи, а само један незнатан део се вратио кући.

Имовина хапшених или убијених лица била је лак плен за окупаторе. Пљачка је вршена над становништвом, које је из очаја сакривало све своје драгоцености – попут девојачке спреме, недељног одела, чизама, труба са платном и другог, у специјално изграђене базе. Поред пљачкашких похода, најтежи ударац обичном сељаку било је одвођење стоке, а као крајња репресивна мера је било спаљивање станишта.

На основу прикупљених података Комисија је утврдила да су 1.922 лица лишена живота, 55 лица је нестало, а 18.915 је „оштећено“ другим злочинима. Укупна материјална штета проузрокована почињеним злочинима износила је 849.460.504 динара предратне вредности.

Елаборат садржи списак одговорних лица – ратних злочинаца, и списак њихових помагача – народних непријатеља.

Приређивач др Драго Његован препознао је вредност и веродостојност овог елабората који, заједно са документима објављеним до сада, пружа јаснију и целовитију слику свих дешавања у Срему током Другог светског рата. Овај докуменат је драгоцен извор свим историчарима и истраживачима у даљем изучавању страдања цивилног становништва у Срему. Дванаест књига истог приређивача даје праву слику и заокружује истину о Другом светском рату, јер својом темељитошћу надоканађује досадашње празнине у тумачењу страдања цивилног становништва од 1941. до 1945. године.

Милкица Појовић

СИСТЕМ ЛОГОРА У ВОЈВОДИНИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Драго Његован, *Лојори, Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1944, IV група масовних злочина (Бачка и Барања), 11. књига, Прометеј – Мало историјско друштво, Нови Сад, 2018.*

Једанаеста књига, у којој је објављен елаборат Анкетне комисије при комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, задуженој за Бачку и Барању, још једно је издање у едицији Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1944. коју приређује музејски саветник др Драго Његован. Споменута едиција представља низ изузетно важних публикација историјске грађе која се односи на период Другог светског рата на просторима Вој-

водине, расветљавајући злочиначке активности окупаторских режима и њихову угњетавачку и геноцидну природу. Издавачи публикације су Прометеј и Мало историјско друштво, а рецензенти проф. др Александар Касаш и проф. др Слободан Бјелица.

Објашњавајући карактер мађарског окупационог режима, интернирања и логора које је тај режим успоставио, др Његован у предговору говори о садржају приређене грађе, њеном значају и научној апаратури коришћеној при публикавању елабората Анкетне комисије, којој су, на крају издања, додате и фотографије из Збирке фотографија Музеја Војводине.

У првом поглављу говори се о настанку и врстама мађарских логора, интернацијама и систему логорисања на простору Хортијеве Мађарске и окупиране Војводине, у овом случају, Бачке и Барање. Представљени су основни фактори који чине опште карактеристике ових логора, попут физичког и менталног злостављања, израбљивања, непостојања хигијенских услова, нехуманог смештаја, мањак хране и лекарског надзора. Такође, разматра се начин настанка војних логора, методе хапшења и спровођења, а у светлу наређења и инструкција мађарске окупаторске власти.

Наредни сегмент садржи објашњење преласка надзора над логорима за интернирање са Војне управе на цивилну власт окупатора и интензивних хапшења за време директне контроле нацистичке Немачке над Мађарском од марта 1944. године.

Поглавље у којем су представљени услови живота у појединим мађарским логорима обухвата највећи део овог издања. Описујући страхоте кроз које су логораши пролазили, говори се и о броју затвореника, начинима злостављања и убијања, чему су придодате изјаве сведока и очевидца ових недела. Описи логор-

ског живота подељени су по местима, попут логора у Бачкој Паланци, Врбасу, Старом Бечеју, Суботици, Баји, Шарвару, Барчу, Бачкој Тополи, Великој Кањижи, новосадском аеродрому и осталим већим или мањим местима Бачке и Барање. За сваки наведени логор дати су макар основни подаци о животу, условима и злостављању интернираца, Срба, Јевреја, Рома и других за окупаторску власт непожељних људи.

Претпоследње поглавље садржи списак од 311 лица одговорних за злочине почињене у логорима фашистичке мађарске окупационе власти. Поред имена и презимена појединаца, налазе се информације попут старосног доба, порекла, занимања, улоге у окупационим активностима и тренутни статус лица – да ли је у бекству, да ли је пресуђен или место и локација особе у датом тренутку.

У последњем поглављу се налазе фотографије логораша и логорског живота из Збирке фотографија Музеја Војводине. На њима се могу видети мушкарци, жене, деца и чувари логора у различитом, најчешће логорском окружењу. Поједине фотографије поседују и идентификацију особа које се на њима налазе, а на свакој је идентификована локација. Одређене фо-

тографије су израђене у сврху мађарске пропаганде о хуманим условима у логорима, док поједине служе откривању стварне ситуације интернираних лица, о чему др Његован говори у предговору ове књиге. На самом крају су белешке о приређивачу издања.

Свако поглавље, опис логорског живота по местима, информације о одговорним појединцима за злочине и фотографије, поткрепљени су доказима у виду инвентарних бројева, фото бројева и архивске грађе попут наредби, аката, депеша који потврђују геноцидну природу интернирања и логорисања на простору окупираних Бачке и Барање.

Приређивање елабората Анкетне комисије од стране др Његована, али и осталих публикација у овој едицији, од суштинске је важности како за научну, тако и за ширу јавност, јер кроз документацију пружа доказе и могућност истраживања изворне грађе, те упознаје читаоца са злочиначким активностима мађарске окупационе власти у Војводини за време Другог светског рата.

Димитрије Михајловић

ПОЧЕЦИ ЈУГОСЛОВЕНСТВА И ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зоран Вељановић, *Југославија њошреба или заблуда – стварање Краљевине Срба, Хрваија и Словенаца 1918*, треће изд., Музеј Војводине, Нови Сад 2018.

У склопу едицији Присаједињење 1918. Музеја Војводине, покренуте 2017. године, на стогодишњицу присаједињења Војводине Краљевини Србији, нашло се и треће издање дела *Југославија њошреба или заблуда* Зорана Вељановића, архивског саветника Музеја Војводине. Рецензенти књиге су музејски саветник др Драго Његован, научни саветник др Никола Жутић и архивски саветник Јован Пејин.

Југославија њошреба или заблуда поседује одличну научну апаратуру, а предговор др Драге Његована

даје добар информативни увод у само дело, са кратким освртом на биографију, библиографију и вишедеценијски рад аутора Зорана Вељановића. Ново и интересно решење дизајна корица трећег издања, свакако је прва ствар која привлачи пажњу читаоца. Унутар ове књиге, која обилује фотографијама, картама, ликовним приказима и скенираним документима, Вељановић критички разматра проблематику стварања прве југословенске државе, са освртом на околности и збивања које су јој претходиле, али и на прве године постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

На самом почетку свог дела, аутор износи идеолошке концепције уједињавања словенских народа на Балкану, говорећи о развоју идеје југословенства у 19. и на почетку 20. века и историјској повезаности јужнословенских народа. У поглављу *Балкан балканским народима* Вељановић обрађује спољнополитички програм Краљевине Србије током 19. и 20. века, тачније до почетка Првог светског рата, говорећи и о такозваном „Малом решењу“ и „Великом решењу“ ослобођења и уједињења јужних Словена. Аутор надаље критички излаже значај Балканских ратова, реакције и последице које су они изазвали, првенствено у Аустроугарској, али и у осталим земљама ондашње Европе.

Наредно и најобимније поглавље обрађује идеју југословенства и њену имплементацију током Првог светског рата, кроз Нишку и Крфску декларацију, активности српске Владе, југословенске емиграције и стварање Југословенског одбора. Такође, аутор даје ширу слику кључних догађаја, са освртом на војно-дипломатска кретања у зараћеној Европи и њихов утицај на балканско ратиште, али и на борбу за остварење ратних циљева Србије. Кроз цело поглавље

приказана су ратна дејства на тлу Србије, Албанска голгота и повратак српске војске на Солунски фронт 1916. године. Последњи сегмент је посвећен Крфској декларацији и њеном значају за афирмацију и реализацију будуће заједничке југословенске државе.

О промени курса политике Савезничких сила према југословенском питању и интернационализацији истог, Вељановић пише у наредном поглављу свог дела. Улазак Сједињених Америчких Држава у рат и последња година Великог рата, дале су полет народима Аустроугарске, све више афирмишући њихове тежње за сопственим државама. Приказом пробоја Солунског фронта, оснивања Народног вијећа у Загребу и Женевског споразума, аутор наставља излагање ка претпоследњем поглављу у којем анализира присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање, те прикључење Црне Горе Краљевини Србији.

Враћајући се на сам почетак Првог светског рата, Вељановић приказује репресалије, терор и интернације којима је српско становништво Двојне монархије било изложено од 1914. године. Последња година рата, стварање и активности Српских народних одбора на простору Војводине, заузимају највећи део овог поглавља у којем је дат исцрпан опис кључних дешавања у последњим данима постојања Аустроугарске државе, као што је анархистично стање и улазак српске војске у Срем, Банат, Бачку и Барању. Обрађујући Велику народну скупштину Срба, Буњеваца и осталих Словена у Новом Саду 25. новембра 1918. године, аутор

се надаље бави њеним активностима у области легитимизације, учвршћивања и актуелизације нове српске власти у Војводини. Последњи сегмент посвећен је проблематици прикључења Црне Горе Краљевини Србији и улози краља Николе I Петровића и Црногорског одбора за народно уједињење.

На крају, аутор износи критичку анализу проглашења уједињења и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и догађаја који су уследили, осврћући се на југословенску делегацију и активности исте на Конференцији мира у Паризу. Дајући приказ уређења прве заједничке државе јужних Словена, аутор се дотиче и њених првих политичких активности. Своје дело Вељановић завршава описом догађаја око изгласавања Видовданског устава, његових одредби, значаја и последица.

Једноставан језик којим се аутор служи даје велику предност делу јер га својим стилем и садржајем приближава како стручној, тако и широј публици, а посебно студентима историје, те на једном месту даје јединствен сажетак, објашњење, анализу и критику свих кључних елемената везаних за стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, али и за догађаје пре, током и непосредно након Првог светског рата, укључујући ту и проблематику југословенске идеје кроз 19. век и на почетку 20. века.

Димитрије Михајловић

ШТАМПА У „НЕДИЋЕВОЈ СРБИЈИ“

Александар Стојановић (прир.), *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944*, књига прва, Филип Вишњић, Београд 2015.

Србија под окупационом управом у Другом светском рату, или како се она чешиће назива „Недићева Србија“, предмет је изузетног интересовања како стручне, тако и шире јавности. Овај невесели период у историји Србије био је тема неколико докторских дисертација, мноштва научних и још више публицистичких књига. Релативно обимна и у приличној мери сачувана документација српске колаборационистичке администрације, као и други архивски извори, различите провенијенције, омогућили су интензив-

но бављење том темом. Међутим, још један изузетно вредан (и готово у потпуности очуван) историјски извор – штампа, није у пуној мери био консултован све до појаве монографије *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944. године*, настале као плод сарадње осам амбициозних и перспективних младих историчара, окупљених под окриљем београдске издавачке куће Филип Вишњић.

У уводном делу др Александар Стојановић и др Маријана Мраовић читаоце упознају са феноменима информисања у тоталитарним друштвима и ратне пропаганде, те са судбином Србије под немачком окупацијом у Другом светском рату. Аутори су, користећи бројну страну литературу, приказали методе, правила, средства и начине деловања пропаганде код свих зараћених страна током, али и уочи Другог светског рата, односно направили преглед историје Србије у Другом светском рату, те на сажет начин представили положај штампе у Србији 1941–1944. године. Након опширног увода следи детаљан, проблемски приказ колаборационистичке штампе у окупираној Србији.

Прво поглавље, ауторке др Маријане Мраовић, представља српску ратну штампу као оруђе пропаганде владе генерала Милана Недића, истичући њен задатак да преноси поруке и атмосферу са јавних иступа председника владе и његових сарадника, а све у сврху политичке манипулације масама. У том смислу посебно је апострофиран специфичан „народски“ начин комуницирања самог Недића са народом.

Друго поглавље, аутора Небојше Стамболије и др Маријане Мраовић, приказује слику оружаних снага српске квислиншке управе на страницама колаборационистичке штампе, закључујући да је однос према оружаним јединицама српске владе била вероватно једна од најзначајнијих тема штампе у ратом захваћеној Србији. Осим глорификације борби и жртава „стражара“ и „добровољаца“, колаборационистичка

штампа је велику пажњу посвећивала и њиховим неборбеним активностима, како оним хуманитарног карактера, тако и разним смотрама, дефилеима и слично.

Насупрот овакве идеализоване слике оружаних формација Недићеве владе, како видимо из прилога Радета Ристановића, стајала је сатанизација Народноослободилачког покрета, надовезана на антикомунистичку пропаганду, која је у делу српске штампе била присутна још у међуратном периоду. Циљ такве активности било је одвраћање српског народа од ступања у устаничке редове, што је уосталом био и основни мотив Недићевог политичког ангажмана током рата.

Четврто поглавље, аутора др Александра Стојановића, приређивача целог зборника, бави се националном и културном пропагандом Недићеве владе на страницама колаборационистичке штампе. Читава та политика, па самим тим и њена промоција на страницама штампе, била је у знаку намере квислиншке администрације да изведе унутрашњи национални преображај међу Србима, дефинитивно одбаци идеју југословенства и изгради „Нову Србију“ у „Новој Европи“ – под немачком хегемонијом.

Ништа мање значајан преображај од оног у сфери културе и уметности није био предвиђен ни за српско школство. Просветном политиком Недићеве Србије у огледалу колаборационистичке штампе, односно сликом Београдског универзитета на њеним страницама баве се др Љубинка Шкодрић и др Драгомир Бонцић у наредним поглављима, посебно апострофирајући улогу појединих интелектуалаца у ратном времену.

Најмрачнији сегмент активности колаборационистичке управе у Србији – однос према Јеврејима, није био запостављен ни у штампи под њеном контролом. О антисемитској и антимајсонској пропаганди писали су др Александар Стојановић и Дејан Зеџ, цитирајући страшне оптужбе које су одашиљане на рачун Јевреја и илуструјући их бројним карикатурама из оновремених новина.

У склопу свеобухватног преображаја српског друштва, како је то замислила колаборационистичка управа у Србији, а пропагирала њена штампа, ваљало је извршити и морални, те је у ту сврху преиспитивана и одбацивана еманципација жена до које је, у извесној мери, дошло у међуратној Југославији. О женском питању на страницама српске колаборационистичке штампе занимљив чланак је написала др Љубинка Шкодрић.

Преглед спортске штампе у окупираној Србији направио је Дејан Зеџ, откривајући нам богат спортски, посебно фудбалски живот у ратним условима.

Прилична развијеност спортске штампе у окупираној Србији свакако је била узрокована одличним темељима који су том журналистичком жанру били постављени у међуратном периоду, али и намером колаборационистичких власти да реформишу српски спорт по узору на модел нацистичке Немачке.

Имајући у виду да је сам Милан Недић непрестано инсистирао да су „рад и ред“ главни и једини задатак Срба у условима светског рата, не чуди ни чињеница да је колаборационистичка штампа значајну пажњу посвећивала теми рада како у контексту економске обнове, а још више у контексту изградње новог друштвено-економског модела – свакако по немачком узору. О томе убедљиво сведочи прилог др Зорана Јањетовића.

Чињеница да је огроман број војно способних мушкараца из Србије био одведен у „ропство“ након Априлског рата наметнула је и тему живота ратних заробљеника као незаобилазну за колаборационистичку штампу. То средство пропаганде је идеализованим написима о животу ратних заробљеника деловала у два правца – према самим заробљеницима, међу којима су растурали *Ново време*, *Однова*, *Српски народ*, *Наша борба* и други београдски листови, те према њиховим породицама у Србији. Овај аспект колаборационистичке пропаганде је у посебном поглављу обрадила др Маријана Мраовић.

Последње поглавље посвећено је светлијој страни колаборационистичке управе у Србији – њеном односу према избеглим Србима из Хрватске, Босне и Херцеговине, Војводине, са Косова и Метохије, као и према оним Словенцима који су током рата уточиште пронашли у границама Недићеве Србије. Активностима Комесаријата за избеглице на њиховом збрињавању и запошљавању, али и напорима које је у том правцу вршио лично Милан Недић, велику важност је придавала српска колаборационистичка штампа.

Како смо раније напоменули, окупирана Србија 1941–1944. године била је тема којом су се бавили бројни историчари, обухвативши различите аспекте деловања њене администрације. Међутим, закључци научних истраживања дијаметрално су супротни – од идеологизованих квалификација званичне историографије социјалистичке Југославије, па до апологетског приступа тзв. емигрантске литературе. Стога појава ове књиге представља значајан допринос нашем познавању прошлости Србије у Другом светском рату, те корак даље ка њеном објективном сагледавању. Несумњиво ће и наредни томови, које научна јавност нестрпљиво ишчекује (други је изашао из штампе 2017), представљати искорак у том правцу.

ШТАМПА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ

Александар Стојановић (прир.), *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944*, књига друга, „Филип Вишњић”, Београд 2017.

Друга књига посвећена проучавању штампе у окупираној Србији за време Другог светског рата објављена је 2017. године. Она је наставак истоимене књиге која се појавила 2015. године, а коју је за овај број *Рага Музеја Војводине* приказао проф. др Слободан Бјелица. У наслову ове књиге кључни појам је „колаборационистичка” штампа, дакле она која је била „званична”, одобрена од колаборационистичке власти, односно од окупатора Србије – нацистичке Немачке, која је и

успоставила колаборационистичку домаћу управу. У првој књизи анализирано је 12 тематски заокружених подручја у тој штампи. У другој књизи следи анализа 11 тематских целина исте штампе, укључујући и штампу на српском језику у Бачкој и Барањи, под мађарском окупацијом, у Банату под немачком влашћу, а само формално у саставу тзв. Недићеве Србије, те штампу на руском језику, која је била намењена руској емиграцији, односно белогардејцима.

Први прилог у овој књизи посвећен је третирању немачке војне силе на страницама штампе у окупираној Србији. Наслов рада говори и о садржају: *Викторија – Немачка побеђује на свим фронтовима*. Ауторка прилога је Маријана Мраовић. Иста ауторка је у следећем прилогу приказала Антифашистичку коалицију (тачније би било рећи антинацистичку, антихитлеровску) на страницама ове штампе (војни контекст током ратних година, слика односа савезничких сила и стање па фронтовима), у којој се неизбежно појављује све оно што одликује ратну пропаганду: лажи о томе шта се стварно догодило: увећавај победе, умањуј поразе.

Трећи прилог посвећен је третирању „четника“ (припадника Југословенске војске у отаџбини) у штампи Недићеве Србије. Аутор Раде Ристановић ово сажима у две речи: „Шумски бандити“.

У четвртном прилогу, аутора Александра Стојановића, разматра се питање како је колаборационистичка штампа писала о Српској православној цркви уопште и о њој у окупираној Србији. И овде је наслов индикативан: *Црвене владице*. С обзиром на то да је Српска православна црква на подручју целе Југославије, а посебно на подручју Независне државе Хрватске, била изложена покушају тоталног уништења, може се рећи да јој ни у окупираној Србији није

било много боље. Патријарх је био талац окупатора, како у интернацији тако и у логору Дахау. Колаборационисти, па тако и њихова штампа, настојали су да увуку СПЦ у антикомунистички фронт. Посебно је видљиво настојање Д. Љотића и зборашког органа *Наша борба* да злоупотреби СПЦ за своје колаборационистичке планове. Врхунац напада на СПЦ десио се 1943. у листу *Ново време* преко чланка *Црвене владице*. То СПЦ од нових комунистичких власти није узето као олакшавајућа околност.

Комунално питање у Београду на страницама колаборационистичке штампе најнеутралније је третирано, како показује прилог Раде Ристановић. Из ове штампе много тога се може сазнати о последицама немачког и савезничког бомбардовања Београда 1941, одпосно 1944. године.

Посебан прилог у овом зборнику посвећен је делатности београдских биоскопа (*Београдска филмска њублика највише воли веселе музичке филмове*), чији репертоар није био слободан, а приказивању филмова претходили су пропагандни журнали. Доминирали су немачки филмови (65%). Милош Војновић показује да су у њима доминирали антисемитски мотиви и величање Трећег рајха.

Душан Бојковић се бавио позоришном политиком владе Милана Недића на страницама колаборационистичке штампе, чији је задатак био да „васпитава и преваспитава“, а др Љубинка Шкодрић темом љубави и брака. Веома су занимљиви брачни огласи (нпр. „познанство жендибе ради“). Стварање привида нормалности свакодневног живота, па и брачних односа под окупацијом на страницама колаборационистичке штампе био је један од њених задатака.

Др Александар Стојановић је анализирао садржај *Заводској листи*, који је излазио у љотићевском Заводу за принудно васпитање омладине у Смедереву, док је др Алексеј Тимофејев сачинио приказ друштвеног живота руске емиграције у колаборационистичкој штампи, посебно у листовима на руском језику, *Рускоје дјело* и другим.

Колаборационистичку штампу војвођанских Срба 1941–1944. године анализирао је др Слободан Бјелица. Вршачка *Нова слоја* био је први српски лист у окупираном Банату. Излазио је од јануара 1942. Следе *Банатске новине* које су излазиле у Бечкерек у 1944. године. Први лист на српском језику у окупираној Бачкој била је новосадска *Нова њошња* која је излазила у *Ујвидеку* од 16. децембра 1941. до 6. септембра 1944. Осим овог дневника излазило је више периодичних листова (*Бранково коло*, *Понедељак*, *Илустирована недеља*, *Српско коло*).

Професор Бјелица скренуо је пажњу читаоцима не само на садржај поменуте штампе, која је несумњиво била колаборационистичка, већ и на судбину већине новинара новосадске *Нове њошње*: новинар Урош Чобанов страдао је од мађарског окупатора у Рацији јануара 1942, истакнути члан редакције Марко Теодоровић разоткривен је као сарадник Народноослободилачког покрета, ухапшен и погубљен у логору Дахау, док је његов сарадник новинар Иван Мудрински успео да преживи исти логор; с друге стране по ослобођењу Новог Сада октобра 1944. године ухапшени су новинари *Нове њошње* и других листова на српском језику, да би Обласни војни суд осудио на смрт Војислава Матића, Владимира Вељковића, Миодрага Брашована и Војислава Спасића. Веома важан прилог професора Бјелице може да послужи као подстицај да се напише целовита студија о колаборационистичкој штампи на подручју Војводине за време Другог светског рата, не само за листове на српском језику, већ и за оне који су излазили на немачком, мађарском, румунском и хрватском језику.

Рецимо на крају да је друга књига *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944*, коју је приредио др Александар Стојановић, веома важно историографско издање, које се дотакло мало помињане теме у досадашњој српској историографији о Другом светском рату на подручју данашње Републике Србије. Ове теме нису исцрпљене до краја. Стога очекујемо наставак.

др Драго Њећован

АПРИЛ – МЕСЕЦ ЕТНОЛОГИЈЕ У МУЗЕЈУ ВОЈВОДИНЕ

Татјана Бугарски

Резултати истраживачких подухвата етнолога Музеја Војводине крунисани су у протеклих годину дана објављивањем монографија и других облика представљања културног наслеђа, као што су изложбе и документарни филм. Промовисање ових резултата, на иницијативу директора др Драге Његована, обједињено је у облику манифестације *Април – месец етнологије*. Манифестација је подразумевала и посебне облике рада са публиком у виду стручних вођења кустоса етнолога по етнолошком делу Сталне поставке, као и програме у организацији Одељења за педагошки рад намењене најмлађим посетиоцима, на којима је акценат био упознавање са богатом традицијом наших простора. Приређено је и представљање делатности Етнографског института САНУ, као први пројекат сарадње нашег музеја са овим институтом са којим је, крајем прошле године, потписан протокол о сарадњи. Током априла програми и стручна вођења били су организовани четвртком, а креативне играонице недељом.

У оквиру ове манифестације прво је представљена књига Ивана Чакана, етнолога – музејског саветника Музеја Војводине у пензији, *Пашњачко сточарство у Војводини – пашњачки термини*. На промоцији су учествовали рецензенти мр Мирослав Нишкановић и мр Катарина Радисављевић, који су говорили о значају овог издања, као и аутор који је представио искуства са дугогодишњих теренских истраживања. Теренску грађу на основу које је ова књига настала аутор је прикупљао од осамдесетих година прошлог века до 2016. године и указао на бројне промене које су се догодиле током овог периода, као и на њихове последице. Аутор је феномене везане за пашњачко сточарство представио у ширем културном контексту, задржавајући истовремено пажњу читалаца детаљним описима и тумачењима искусног стручњака. Други део књиге посвећен

је пастирским терминима, те и у области лексике представља део стварности која је чинила живот пастира и војвођанског села, или, према речима аутора: „Речник израза и пастирске терминологије проширен је свакодневним употребним речима које су везане на само за пастирско занимање већ и за свакодневни живот сеоског становништва Војводине.“

Студија *Настајање народне уметности, случај Покрећа за израживање народних текстилних рукотворина код Јужних Словена (1870–1914)*, ауторке мр Катарине Радисављевић, објављена је као заједничко издање Музеја Војводине и Етнографског музеја у Београду. Промоција ове књиге била је уприличена 12. априла, а на њој су говорили рецензенти др Драго Његован и проф. др Љиљана Гавриловић, као и ауторка. Комплексан приступ феноменима везаним за народне текстилне рукотворине, који је у овој студији примењен, ауторка је развила као дугогодишњи кустос Збирке народних ношњи у Музеју Војводине, проучавајући зачетке прикупљања музејске грађе и њихове друштвено-политичке и културне контексте. У књизи је описала деловање истакнутих истраживача народних текстилних рукотворина, дефинисала њихову улогу као део организованог покрета и анализирали вишеструке последице оваквог деловања.

Обе ове књиге посебно су значајне са становишта проучавања нематеријалног културног наслеђа, будући да се баве материјалним оквирима овог вида баштине и представљају примере који илуструју могућности тумачења музејских збирки и грађе, као и других визуелних извора, у овом светлу. Такође, књиге су опремљене бројним илустрацијама, првенствено фотографијама са терена и музејских предмета, као и цртежима, што недвосмислено указује на музејско исходиште ових дела и њихових аутора.

Трећа недеља месеца етнологије обележена је пројекцијом документарног филма *Војводина у објективу Радивоја Симоновића*. Истраживања, монографија и изложба фотографија др Радивоја Симоновића коју је 2015. године приредио Богдан Шекарић биле су инспирација и полазиште за снимање документарног филма у производњи Радио-телевизије Војводина. О снимању филма и Симоновићевим делима говорили су писац сценарија Борислав Хложан и Богдан Шекарић. Овај филм је добио награде на 26. Фестивалу телевизијског етнолошког филма у Кучеву у две категорије: „Сребрни пастир“ за најбољу камеру (Желимир Тот), као и специјалну награду за истраживачки и стваралачки допринос у коришћењу визуелних материјала и промоцију етнолошког знања у институцијама културе (Богдан Шекарић).

Завршетак манифестације је био обележен гостовањем Етнографског института САНУ. Представљена је богата издавачка делатност ове институције, на којем су говориле Биљана Миленковић Вуковић, библиотечар саветник, и др Младена Прелић, виши научни сарадник ЕИ САНУ. Такође, отворена је изложба *Сећање на сећања*, аутора проф. др Љиљане Гавриловић, др Бојане Богдановић, мср Милана Томашевића и мср Милоша Рашића, о теренским истраживањима у етнологији и антропологији. Повод за припрему ове изложбе било је обележавање 70 година од почетка организованих теренских истраживања у оквиру ЕИ САНУ. На изложби су приказани резултати, али и теоријски оквири оваквих истраживања. Поседна пажња је посвећена промени истраживачке парадигме и схватања терена у антропологији, које је током овог периода проширено са традиционалних, најчешће руралних средина на урбане, као и на нове, виртуелне светове. Етнолошко одељење Музеја Војводине учествовало је на овој изложби једним додатком у виду неколико витрина са предметима и презентацијом на којој су приказана етнолошка теренска истраживања нашег музеја, која су представљала основу стварања богатог фонда наших збирки.

Едукативне играонице организоване су сваке недеље током априла, а биле су предвиђене за децу узраста од пет до десет година. Теме играоница су биле: циклус ускршњих обичаја, свечана женска оглавлја и народне ношње, народна архитектура и традиционалне технике ткања. Педагошки рад са публиком, инспирисан традицијском културом (занатима, ткањем), настављен је и током маја и јуна, као програм уз изложбу *Свети Сциригон – заборављени чудотворац*, аутора Александра Петигјевића и Сузане Миловановић.

Манифестација *Април – месец етнологије* допринела је интензивнијој комуникацији са широм и стручном публиком, јачању веза са сродним уста-

новама и додатној размени искустава и публикација са Етнографским институтом. Рад на припреми презентације о теренским истраживањима поново нас је приближио богатом теренском искуству и раду наших претходника, те је био додатна инспирација за наставак ове богате традиције.

Илустрације:

1. Промоција књиге *Пашињачко сџочарство у Војводини*: Мирослав Нишкановић, Катарина Радисављевић и Иван Чакан
2. Отварање изложбе *Сећање на сећања*: Милош Рашић, Љиљана Гавриловић, Сташа Арсенивић Копривица, Катарина Радисављевић и Драго Његован
3. Промоција издавачке делатности ЕИ САНУ: Младена Прелић и Биљана Миленковић Вуковић

УЧЕШЋЕ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ НА ПРВОМ НАУЧНОМ СКУПУ О АГРАРНОМ НАСЛЕЂУ СРБИЈЕ

Филип Форкапић

Аграрно наслеђе Србије је била тема дводневног научног скупа који се од 16. до 17. 11. 2017. године одржао на Пољопривредном факултету у Новом Саду под називом *Теорија и пракса аграра у историјској перспективи*. Организатор је био Центар за аграрну историју при Департману за економику пољопривреде и социологију села, чији је оснивач и управник проф. др Зоран Његован.

Пре две године, тачније 2016, формиран је Центар за аграрну историју са циљем очувања и неговања богате аграрне традиције Србије, као и унапређења науке и праксе у области аграра. Његова основна делатност је проучавање пољопривредне историје и њено објављивање кроз издавачку делатност, организација научних и стручних скупова, израда научних пројеката, приређивање тематских и монографских изложби, едукација и друге програмске активности. Он окупља стручњаке који се баве научноистраживачким радом везаним за аграрну историју Србије из разних области, као на пример из области: биљна производња, сточарство, ветерина, пољопривредна механизација, шумарство, водопривреда, рибарство, задругарство, аграрна економија и политика, рурална социологија, метеорологија, уметност и друге дисциплине, што све карактерише његову интердисциплинарност.

На научној скупци учешће су узеле научне установе (Институт за ратарство и повртарство из Новог Сада; Институт за економику пољопривреде, Институт за новију историју, Историјски институт и Институт за политичке студије, сви из Београда) и образовне (Пољопривредни факултет, Филозофски факултет и Факултет за правне и пословне студије, сви из Новог Сада; Факултет политичких наука из Београда и Висока школа за здравство и социјални рад Св. Елизабета из Братиславе са Одељењем у Бач-

ком Петровцу) као и музејска установа (Музеј Војводине – Музејски комплекс Кулпин). Поред њих, учествовали су још Задружни савез Војводине и новинско-издавачко предузеће “Пољопривредник” а. д., сви из Новог Сада, те Удружење за музејску аграрну баштину из Кулпина. Да је тема побудила интересовање шире од научне и стручне јавности, говори учешће и Милована Антонића, новинара и публицисте из Републике Српске. Вредно је истаћи допринос студенткиње Пољопривредног факултета Невене Брдарих као пример активног укључивања ове популације у научне токове и развијање научноистраживачког рада још од студентских дана.

У име декана Пољопривредног факултета све присутне је поздравио проф. др Бранко Ђупина, продекан за науку и међународну сарадњу. Осим њега, поздравну реч су упутили проф. др Дејан Јанковић, шеф катедре Департмана за економику пољопривреде и социологију села, а испред организатора проф. др Зоран Његован. Част да отвори научни скуп припала је проф. др Драгану Шкорићу, академику и председнику Одбора за пољопривреду САНУ.

Сл. 1. Отварање првог научног скупа *Теорија и пракса аграра у историјској перспективи*, с лева на десно: проф. др Дејан Јанковић, проф. др Зоран Његован и Радош Бајић. Фото: Филип Форкапић

У уводним делу је наш познати глумац и режисер Радош Бајић, који је и члан Одбора за село САНУ, одржао беседу под насловом *Повраћајак у завичај*. Радни део је започео рефератом *Сийнојоседништво и нейросвећености ораничавајући фактор развоја пољопривреде у Србији између два свейска рајта*, аутора др Момчила Исића, научног саветника Института за новију историју.

Програм рада је био подељен на три пленарне секције. Првог дана су одржане две и то: *Развој аграра и аграрна мисао и Историја аграрне производње и медија*, а последњег *Производња, технологија, култура*. У оквиру прве, саопштени су радови о међународном корпоративном капиталу и земљишној политици Србије; аграрној реформи из 1919. као узроку осиромашења сељаштва – случај Војводине; историјату и садашњости земљорадничких задруга у Војводини; неким аспектима корпоративног управљања задругом; концепцији Владимира Јакшића о управљању пољопривредом; доприносу Косте Главинића унапређењу пољопривреде и раду Стојана Новаковића.

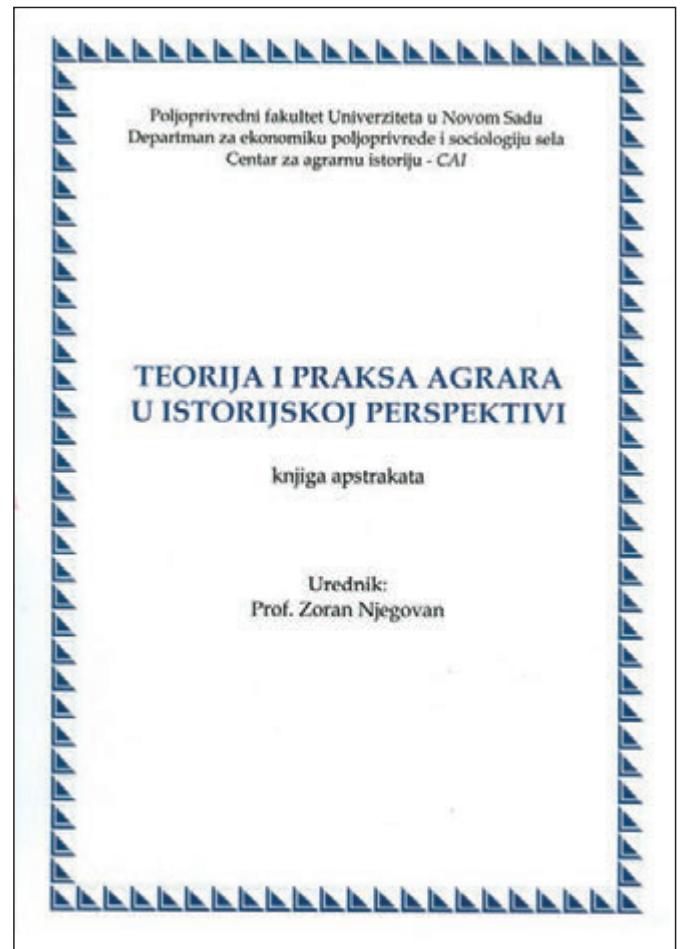
У оквиру друге су презентовани радови о историји гајења хмеља у Војводини; календару пољопривредних радова у Византији у 10. веку; аграрном календару и календарском знању у српским народним обредним и посленичким песмама; интензивирању обраде земље у Србији у другој половини 19. века; новијој историји пољопривреде кроз *Пољопривредни календар* и лист *Пољопривредник* – шест деценија у функцији развоја пољопривреде.

Последњег дана су саопштени радови на тему историје настанка пшенице и других жита; узгоја и употребе зрених махуњача, варива и поврћа; еволуције пољопривреде и процесне технике; млинова на реци Крупи; подгрмечких млинова некад и сад; исхране Срба у 19. веку; старења и руралног развоја као и методолошких доприноса претеча српске руралне социолошке мисли 19. и 20. века. У оквиру ове сесије, Филип Форкапић, виши кустос Музеја Војводине, презентовао је рад под насловом *Дојринос очувању аграрног наслеђа Србије оснивањем Пољопривредног музеја*.

У свечаном делу програма годишњу награду Центра за аграрну историју, за најбољу књигу, докторат или мастер рад из области аграра, добила је др Гордана Гарић Петровић, истраживач сарадник Историј-

ског института из Београда, за објављену монографију под насловом *Земљорадња у Србији 1878–1912*. Треба истаћи да она носи име *Др Милан Влајинац*, по првом декану Пољопривредног факултета у Земуну и прегооцу пољопривредне мисли у Србији.

За научни скуп је објављена књига апстраката на српском и енглеском језику, док ће се радови публиковати у часопису *Агроекономика* Департмана за економику пољопривреде и социологију села Пољопривредног факултета у Новом Саду.

сл. 2. Књига апстраката првог научног скупа *Теорија и пракса аграра у историјској перспективи*

Одржавање скупа подржали су Пољопривредни факултет из Новог Сада, Покрајински секретаријат за пољопривреду, водопривреду и шумарство АП Војводине, Институт за ратарство и повртарство из Новог Сада, “Janus company” д. о. о. из Београда и “Мацвал” д. о. о. из Новог Сада. Због доприноса његовој успешној организацији од организатора су добили захвалнице.

ИЛОНА ХАЛУПКА (1942–2018)

Средином јуна 2018. опростили смо се од наше драге колегинице Илоне Халупке, музејског педагога. Отишла је тихо и незаслужено скромно. Рођена је 23. 08. 1942. године у Јерменовцима. Основну школу завршила је у Вршцу, а средњу у Зрењанину на мађарском наставном језику. Дипломирала је на Филозофском факултету у Новом Саду на групи за историју, јула 1965. године. Петогодишње радно искуство у просвети остварила је као професор историје и педагогије у средњој музичкој школи у Суботици и трогодишње у Народном Музеју у Вршцу. После

кратког ангажмана у гимназији „Моша Пијаде” у Новом Саду, са већ значајним педагошким и музејским искуством запошљава се у Музеју социјалистичке револуције Војводине 11. 11. 1975. године, на пословима музејског педагога–координатора, у одељењу Педагошке службе.

Била је дугогодишњи руководилац Педагошко-пропагандне службе МСРВ од 1988. године, а потом и Педагошке службе Историјског музеја Војводине, од 1990. до 1992. године. Интеграцијом Војвођанског музеја и Историјског музеја Војводине утемељен је Музеј Војводине 1992. До одласка у пензију 2001. године налази се на челу Службе за педагошки рад и односе са јавношћу Музеја Војводине. Иако је Служба мењала своје називе и модификовала се од Педагошко-пропагандне до Службе за односе са јавношћу и педагошки рад, она се није мењала.

Са покојним др Младенком Кумовићем, 70-их година XX века утемељила је и профилисала једну од првих, а можда и прву музејску педагошку радну јединицу на простору бивше Југославије, о којој је са пијететом писао и проф. др Антун Бауер, директор МДЦ у Загребу.

Крајем 70-их и током 80-их година 20. века долази до експанзије посета сталној поставци Музеја социјалистичке револуције Војводине. То је период афирмације васпитно-образовног рада Музеја путем најразличитијих форми: предавања, разговора, наставних часова, сусрета са учесницима НОР-а, посета споменицима револуције, семинара, конкурса, наградних такмичења, квизова знања, научних скупова, културно-уметничких манифестација, јубиларних свечаности, концертних, позоришних, књижевних и филмских вечери, иза чије организације је стајала Илона Халупка са својим тимом.

Красиле су је врлине изузетног организатора и успешног руководиоца, не само због њене неисцрпне енергије и ентузијазма, већ и због умешности опхођења са колегама и сарадницима. Била је посвећена и предана пословима и задацима, а истовремено и врло захтевна када је у питању њихово извршавање. Да би илустровала ту њену особину навешћу само један пример: за потребе обележавања 150. годишњице Музеја Војводине поверила ми је најаву и вођење те велике и значајне церемоније. Била је перфекциониста до те мере да ми је организовала часове дикције и искусног глумца СНП, да би све било савршено.

Имала сам среће, а указана ми је и част да са др Младенком Кумовићем и Илоном Халупком учествујем у осмишљавању бројних програма, који су и данас актуелни и представљају окосницу педагошког рада. Тешко је набројати све, али свакако се треба подсетити: Традиционалне машкараде Музеја Војводине поводом белих поклада, Ликовне колоније Музеја Војводине, Програма сарадње са координаторима културних делатности музеја и школа, Такмичења знања на нивоу покрајине из археологије, историје, народног усменог стваралаштва и уметности (за које је и стекла звање музејског саветника 1996. године), Музејске креативне радионице за даровите (из археологије, историје, етнологије, примењене и ликовне уметности) и Сарадње са Новосадским универзитетом.

На инсистирање Илоне Халупке покренут је пројекат *Музејска иџраоница*, који је тада представљао још један пионирски покушај у музејској едукацији, а данас представља бренд Музеја Војводине. Под

њеним руководством осмишљено је, организовано и промовисано више од хиљаду различитих програма, као и бројне тематске изложбе. Била је практичар, теоријом се бавила толико колико је она била у функцији реализације васпитно-образовних планова и програма Музеја, једном речју све своје време, знање и енергију посветила је осмишљавању, доследној реализацији и сталном унапређењу послова који су јој били поверени.

За свој рад добила је многа признања, дипломе, плакете и захвалнице, на XI конгресу СДМР Југославије 1987. године додељена јој је Повеља за изузетну и стваралачку активност у музејској делатности. Носилац је престижне награде Искре културе КПЗ Војводине.

Поред тога што је Педагошка служба Музеја Војводине израсла у Одељење за педагошки рад и односе с јавношћу, наш пионирски посао на пољу музејске педагогије и едукације Илона Халупка подигла је на висок ниво, а музеј као институцију информалног образовања афирмисала у најширој јавности.

Илона Халупка је заузела часно и достојно место у историји Музеја социјалистичке револуције Војводине, Музеја Војводине и музејске делатности уопште. Један је од најактивнијих прегалаца на успостављању нових облика васпитно-образовног и културно-просветног рада.

Са пијететом је се сећамо и на свему смо јој дубоко захвални.

Владимира Сјанисављевић

Бранислава Микић Антонић (1958–2018)

Крајем лета 2018. године (27. августа) са болом и неверицом примили смо вест да нас је заувек напустила наша драга колегиница Бранислава Микић Антонић. На пут без повратка отишла је заједно са својим драгим супругом Богданом. Бранислава Микић Антонић, или само Бранкица, како смо је сви из љубави и поштовања звали, оставила је неизбрисив траг у својој професији, али и у својој средини, коју је приказивала са пуно љубави.

Завршивши гимназију у Бечеју, определила се за студије археологије на Филозофском факултету у Београду. Још као студент 1984. године почела је да ради у Градском музеју и галерији у Бечеју. Од 1986.

године, када је положила стручни испит, добила је стално место као кустос-археолог, на којем је остала до последњег дана живота. Као кустос преузела је вођење археолошког одсека, у коме је низ година, кроз несебично залагање, стицала и стручна звања. Године 2007. добила је звање вишег кустоса, а 2011. постала је музејски саветник.

Бранислава Микић Антонић је у периоду од 1995. до 2013. године била успешан директор Градског музеја у Бечеју. Уз то, наша Бранкица је била дугогодишњи члан стручних друштава и комисија које су протеклих деценија основане. Тако је већ 1984. године постала члан Археолошког друштва Војводине, до 1991, када је прешла у Српско археолошко друштво. Током 2015. године преузела је дужност председника Средњовековне секције Српског археолошког друштва, коју је врло успешно водила неколико година. Четири деценије бавила се музеолошким радом, па је у протеклом периоду била члан стручних комисија на територији општине Бечеј. У периоду од 2003. до 2007. године била је члан комисије Министарства културе Републике Србије за ископавање и истраживање археолошких налазишта.

Бранислава Микић Антонић имала је у животу две велике љубави: своју породицу, о којој је говорила са пуно љубави и поштовања, и која јој била ослонац у животу. Њена друга велика љубав била је археологија – професија којом се са успехом бавила целог свог радног века. Врло рано се определила за изучавање средњовековних локалитета у Бачкој, али и шире. На том пољу дала је велики допринос, настављајући тамо где су њене старије колеге започеле истраживања. Пратећи њихове трагове исписивала је делове историје који су нам били непознати.

Тако је празно поље у Бачкој и Бечеју, временом, добило свој археолошки опус. До јуче непознати детаљи из археологије, али и историје овог војвођанског поднебља, нашли су своје место у збиркама Градског музеја у Бечеју. Сваки прибављени комад је археолошка прича за будућност. Ти сачувани комади су доказ да смо наше претходнике, који су ту живели вековима, разумели. Да смо њихове поруке прочита-ли и да ћемо их пренети младима за будућност.

Из њеног богатог стручног опуса, који је трајао четири деценије, остало је мноштво вредних радова. Међу радовима издвајају се: каталог изложбе *Аварска некролола – Чик код Бачкој Пејировој села* (1985); каталог изложбе *Сармајџи, Szarmaták* и чланак *Три новооткривена сармајџиска насеља и један усамљени гробни налаз* (1989); чланак *Бечеј, Пионирска улица, Раносредњовековна некролола Бечеј* (1990); чланак *Аварска некролола на локалитету Пионирска улица у Бечеју* (1990); *Керамичка производња на територији општинске Бечеј* (1997). Каталог и изложба *Керамика кроз векове* (2000) је коауторски рад са етнологом Душаном Иветићем. Неколико година касније приредила је споменицу *Градски музеј Бечеј 1953–2003*. Текст под називом *Перлек – некролола из периода аварске доминације*, објавила је у публикацији *Споменица Јована Ковачевића* (2003). Године 2008. објавила је рад под називом *Сармајџско насеље на локалитету Перлек – Бензинска станица*. Монографија *Некролола из периода аварске доминације –*

локалитет Пионирска улица у Бечеју објављена је 2012. године. Исте године објављен је и рад под насловом *The pipes of Bač*.

Као члан стручних екипа учествовала је 36 пута на археолошким ископавањима, у сарадњи са другим установама. Њени радови остали су упамћени и у Бечеју, где је истраживала у више наврата: Бечеј – Доње Угарнице и Бечеј – Бељанска бара. Ту су и друга налазишта: Арача код Новог Бечеја, Раковац-Градина код Новог Сада, Петроварадинска тврђава, Тврђава у Бачу, Католичка порта у Новом Саду и Орловат у Банату.

Бранислава је била руководилац истраживања на 15 археолошких налазишта од којих је највећи број обављен у Бечеју. Последње три године богатог стручног рада посветила је истраживању Фрањевачког самостана у Бачу. Бранислава Микић Антонић била је дугогодишњи стручни сарадник Музеја Војводине у Новом Саду. Провела је са нама пуно лета на чему смо јој увек били захвални, уважавајући њену стручну подршку и савете.

Била нам је част и задовољство познавати Браниславу Микић Антонић и бити део њеног света. Ми, који смо имали среће да са њом сарађујемо и да се са њом дружимо, остајемо јој вечито захвални за све што је учинила за нас, за археологију и за нашу културу.

Марија Јовановић

ИВАН ЧАКАН (1952–2018)

Иван Чакан је у Музеју Војводине провео читав радни век. Трагови његовог рада су свуда видљиви, неке смо можда због велике историјске дистанце заборавили, док су други настали недавно, па нам се чини да пркосе чињеници да га физички више нема.

Рођен је у Руском Крстуру 6. 11. 1952. године, од оца Штефана Чакана, професора, новинара и оснивача русинског листа *Руско слово* и мајке Хелене која је била дефектолог по струци. Гимназију је завршио у Новом Саду, а дипломирао на Филозофском факултету у Београду 1979. године. У Војвођански музеј је ступио 1980. године, где је распоређен на место руко-

ваоца збирке традиционалне привреде. Током своје професионалне каријере је, у Етнолошком одељењу, радио на проучавању развоја пољопривреде и пољопривредних алатки и оруђа.

Почетак осамдесетих година 20. века, када је почео да ради, обележила је снажна иницијатива групе ентузијаста, стручњака са Пољопривредног факултета, из Покрајинског завода за заштиту природе и Војвођанског музеја за поновно покретање рада Пољопривредног музеја Војводине. Претечу ове идеје налазимо у Пољопривредном музеју Војводине, основаном 1959. године. Био је то први пољопривредни музеј у Југославији. Музеј је већ при оснивању располагао са изузетно вредним збиркама. У оквиру њега постојали су одсеци за историју, савремену пољопривреду и природњачки одсек – са богатим збиркама из области геологије, флоре и фауне Војводине. У саставу музеја налазио се и Задружни архив са око 300 архивских фондова са богатом библиотеком, као интегралним делом музеја. Пољопривредни музеј је до 1962. године постојао као самостална институција. Међутим, нерешени статус и недостатак материјалних средстава довели су до његовог укидања.

Крајем 1962. године основан је Пољопривредни архив у Новом Саду, у који ће, по укидању Пољопривредног музеја, бити интегрисан укупан архивски фонд бившег Пољопривредног музеја, док ће посебним решењем Војвођански музеј преузети привремену бригу о музејским фондовима Пољопривредног музеја. Касније збирке Пољопривредног музеја улазе у састав Војвођанског музеја. Реч је о више од 800 предмета међу којима су нарочито вредне колекције: дрвених плугова, дрљача, косира, српова, коса, као и више пољопривредних машина и справа типа сејачица, плугова дрљача и др.

Седамдесетих година 20. века покренута је нова иницијатива за оснивање Пољопривредног музеја. Њу је обележила организована акција усмерена на сакупљању старих пољопривредних машина и алатки, које су у Војводини већ тада почеле убрзано нестајати. После неколико година припрема, 1979. године, на Новосадском међународном сајму пољопривреде, отворена је изложба *Из историје пољопривредне технике*, из које се, разрадом концепције, осмишљава шира поставка *II изложбе из историје пољопривредне технике* 1980. године, што је био велики корак у стварању услова за отварање Пољопривредног музеја Војводине. Међу члановима приређивачког одбора ових првих пољопривредних изложби налазили су се и доајени војвођанске музеологије – др Мирјана Малуцков, др Федора Бикар, Марија Бански и Иван Чакан.

Као саставни део ових изложби излазили су и каталози који су представљали својеврсне зборнике радова и који су објављивани под називом *Из историје пољопривредне технике*. Главни уредник свезака био је др Веселин Лазић, а уредници др Радован Попов и Милан Вранић, професор, у то време директор Војвођанског музеја који је и кумовао имену овог часописа. Иван Чакан се тада, као млади кустос Војвођанског музеја, укључио у реализацију већине тематских изложби из историје пољопривреде. Као члан уређивачког одбора објавио је стручне текстове скоро у сваком зборнику *Из историје пољопривреде*.

У каталогу *II изложбе из историје пољопривредне технике* (1980) аутор је три прилога *Србови, косири, вајови; Мошике; Плујови*. У зборнику *III изложбе Из историје пољопривреде* (1981) аутор је три чланака: *Дрвени плујови; Стоочарски жијови, звона и џује; Вршицда из доба њарњача*. У зборнику радова *IV изложба из историје пољопривреде* (1982) аутор је текста *Стоочарски њрибор*. За зборник *5. изложбе из историје пољопривреде* (1983) написао је прилог *Ојрема косача*. За зборник радова *6. изложбе из историје пољопривреде* (1984) написао је чланак: *Из живојша банајских чобана*. У зборнику *7. изложбе из историје пољопривреде* (1985) аутор је текста *Како су којани сеоски бунари*. За зборник радова *8. изложба из историје пољопривреде* (1986) написао је прилог *Корњарство – занај у изумирању*. За зборник радова *Из историје пољопривреде* (2002) написао је чланак *Облици удруживања овчара у Војводини*.

Сећајући се првих година свог музеолошког рада Иван је знао да уз јутарњу кафу исприча по неки де-

таљ о свом музеолошком раду у овом периоду. Сведочећи о том времену, сматрао је да је тада већ као млад стручњак преузео велику одговорност. Наиме, улог је био огroman. Требало је етнолошким изложбама о традиционалној пољопривреди привући пажњу посетилаца Новосадског сајма, који су превасходно долазили да се упознају са најновијим пољопривредним достигнућима. Не слутећи да се креће стазама претеча музеолошке етнологије, утртим током друге половине 19. века на великим светским изложбама организованим од Беча, преко Пеште, Лондона и Париза, Иван је стекао репутацију искусног кустоса и врсног познаваоца историје пољопривреде. У својим сећањима на то време Иван је посебно истицао помоћ коју му је тада пружио колега Јожеф Ердељи, који је поред своје основне конзерваторске вештине поседовао и дар да технички изведе све што је Иван замислио музеолошком експозицијом.

У овом периоду Иван Чакан, поред стручног рада у Етнолошком одељењу обавља дужност секретара часописа *Раг војвођанских музеја* (1980–1989). Такође је био и дугогодишњи секретар Секције етнологичког Друштва музејских радника Војводине. Највише домете у изложбеној делатности остварио је као коаутор етнолошког дела сталне поставке Музеја Војводине, реализоване 12. јуна 1990. године. На овом месту треба истаћи да се у конципирању етнолошког дела сталне поставке залагао за принцип очигледности у тумачењу музејског предмета. Овај принцип се по Ивановом мишљењу најбоље остваривао експозицијом предмета уз фотографију, која сведочи о употреби предмета у његовој радној функцији. Треба истаћи да је један број фотографија на етнолошком делу сталне поставке снимиио сам Иван Чакан. Његове фотографије су препознатљиве по добро одабраном етнолошком мотиву, који се бележи у укупној динамици дате појаве посматране у природном окружењу, што његовим фотографијама, поред документарне, даје и уметничку вредност. Његово тумачење сталне поставке заснивало се на интердисциплинарном приступу, који омогућава праћење развоја пољопривреде од праисторије до данас. Осим етнолошког дела сталне поставке Музеја Војводине, Иван Чакан је коаутор и сталне поставке у Етно-парку Брвнара у Бачком Јарку.

Аутор је и више тематских изложби које су биле реализоване у Музеју Војводине и Музејском комплексу у Кулпину. Међу њима издавајемо две запажене изложбе, које су од стране стручне јавности доби-

ле највишу оцену: *Традиционално овчарство у Војводини*, постављену у Кулпину 2000. године и *Алајке и оруђа за орање – дрвени њлукови у музејима Војводине*, коју је реализовао у сарадњи са младим колегом Филипом Форкапићем у Кулпину 2005. године. У реализацији ових изложби и пратећих каталога блиско се ослањао на помоћ документаристе Етнолошког одељења Гордане Јолић као и ликовног уметника Драгана Јеринића, који је конципирао ликовно решење изложби и свих Иванових штампаних монографија.

Поред рада на проучавању развоја пољопривреде и пољопривредних алатки које су резултирале богатом изложбеном делатношћу, рад Ивана Чакана заснивао се и на теренским истраживањима. Међу етнолошким темама истичемо истраживања спроведена у циљу прикупљања грађе о пашњачком сточарству у Војводини и етничким заједницама Војводине.

Истраживања Русина и Рома у којима је учествовао Иван Чакан била су саставни део **Пројекта етнолошких истраживања традиционалне културе народности Војводине**. Као резултат ових истраживања Иван Чакан је објавио више чланака међу којима издвајамо: *Роми у Новом Саду данас*, Зборник Друштвене промене и положај Рома, САНУ, 1993; *Промене у животињу Рома на примеру њеи насеља у јужној*

Бачкој, ПЧЕСА, 1997; *Цијани у Селенчи*, у: *Селенча 1758–1998*.

Највећи део свог истраживачког рада Иван Чакан је посветио теми пашњачког сточарства. Као резултат ових истраживања објављене су две монографије: *Традиционално овчарство у Војводини – облици удруживања сточара* (2011) и *Пашњачко сточарство у Војводини – њасијирски термини* (2017).

Грађу за ове монографије Иван Чакан сакупио је од 1982. до 1991. године, док је допунска истраживања вршио у периоду од 2002. до 2004. и делимично 2009. године.

Као стручњак издвајао се својим огромним знањем које је несебично делио. О његовим моралним и естетским вредностима могли сте да стекнете слику у оним тренуцима када бисте са њим спонтано започели разговор о филму, музици, сликарству и филозофији. Волео је природу и људе. На терену је био непосредан и искрен. Увек одмерен, није се експонирао у друштву, али је врло радо излазио у сусрет млађим колегама користећи своје огромно знање.

Била је привелегија познавати Ивана Чакана, дружити се и радити са њим.

Бојдан Шекарић

ISSN 1450-6696

9 771450 669000 >